

LAPIDARIUM HUNGARICUM

8.

LAPIDARIUM HUNGARICUM

MAGYARORSZÁG ÉPÍTÉSZETI TÖREDÉKEINEK
GYŰJTEMÉNYE

SZERKESZTI

HORLER MIKLÓS és LŐVEI PÁL

KIADJA A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATAL
AZ ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS KUTATÁSI ALAPPROGRAMOK
TÁMOGATÁSÁVAL. Nyilvántartási szám: T 046188

Budapest, 2012

LAPIDARIUM HUNGARICUM

8.

PEST MEGYE II.
VISEGRÁD, ALSÓ- ÉS FELSŐVÁR

ÍRTA
BOZÓKI LAJOS

SZERKESZTETTE
LŐVEI PÁL

Budapest, 2012

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

*Nemzeti
Kulturális
Alap*

Lektor

FELD ISTVÁN

Rajzok

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATAL TERVTÁRA

Fényképfelvételek, reprodukciók

BOZÓKI LAJOS,

GAYLHOFFER-KOVÁCS GÁBOR,

HACK RÓBERT,

KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HIVATAL FOTÓTÁRA

Kőanyagvizsgálat

Budapesti Műszaki Egyetem, Építőanyagok és Mérnökgeológiai Tanszék

KERTÉSZ PÁL, MAREK ISTVÁN, GÁLOS MIKLÓS

Német fordítás

NAGY VERONIKA

ISBN 978-963-513-227-0

ISSN 0238 5643

Felelős kiadó: Cselovszki Zoltán, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnöke

A kiadvány a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal megbízásából az

Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft. gondozásában készült

Felelős vezető: Mohr László ügyvezető igazgató

Kiadói szerkesztő: Karácsony Tiborné kiadóvezető

Tipográfia: WOW Stúdió Kft.

Nyomdai munkák: AduPrint Nyomdaipari Kft.

Azonossági szám: 8/2012

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
A VISEGRÁDI VÁR ÉS KŐFARAGVÁNYAI	9
I. A visegrádi kettős vár	11
II. „castrum de sumptuoso fecit”	17
III. A 13. századi vár és a tipológia kérdései	19
IV. A 13. századi visegrádi vár és 14. századi újrahasznosítása. A tornyok szerepe a hatalmi reprezentációban és a vár tereinek funkcionális értelmezési kísérlete	22
V. A vár pusztulástörténete, képi források	27
VI. A visegrádi vár a 19. században	31
VII. A vár kutatás- és helyreállítás-története	34
VIII. Adalékok a Fellegvár építéstörténetéhez az 1996–1999. évi fellegvári kutatások tükrében	47
IX. A visegrádi vár faragott kövei	50
1. Alsóvár, 13. század	50
2. Alsóvár, 14. század	52
3. Fellegvár, 13. század	52
4. Fellegvár, 14. század	53
5. Fellegvár, 15. század	54
A TÖREDÉKEK KATALÓGUSA	139
SZERKEZETI ÉS FORMAI ÖSSZEFÜGGÉSEK	
TIPOLÓGIAI KATALÓGUSA	191
A VISEGRÁDI VÁREGYÜTTES KŐFARAGVÁNYAINAK	
KÖZETTANI VIZSGÁLATA	
(összeállította: Gálos Miklós)	233
Rövidítések	245
Leltári számok mutatója	251
Képek jegyzéke	255
Lajos Bozóki: BURG VISEGRÁD	263

A Lapidarium Hungaricum kutatási programját dr. Horler Miklós kezdeményezésére és vezetésével az Országos Műemléki Felügyelőség indította el, és jogutódjai, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal, majd a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal folytatta – 1986 és 2007 között mindvégig az OTKA támogatásával. Ennek a munkának az eredménye a jelen kötet is, amelynek megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alapnak a KÖH által megpályázott és elnyert támogatása tette lehetővé. A KÖH tudományos részlegében folytatott kutatásokon és a KÖH gyűjteményeiben őrzött dokumentumokon alapuló kötet kéziratát a szerző és a szerkesztő még mint a KÖH munkatársai adták le az Építésügyi Tájékoztatási Központban. A kiadói munkálatok közben a Kormány megszüntette a KÖH-öt, és 2012. szeptember 21-én feladat- és hatáskörei tekintetében három jogutódot – Budapest Főváros Kormányhivatalát, az újonnan létrehozott Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központot, valamint a Belügyminisztériumot – jelölt meg. A kiadói munkamenet végén, a pályázati határidő szorításában nem volt mód kívánni a pénzügyi, tudományos és egyéb kötelezettségek és programok átadás-átvételi folyamatának lezárulását, ezért a címnegyedben és a kolofonban az imprimálás során megtartottuk a KÖH mint kiadó nevét (továbbá a szövegben a műemléki gyűjteményekre történő valamennyi hivatkozás esetében megmaradt a KÖH megnevezése). Itt azonban jelezzük, hogy a közös munka eredménye – a KÖH megszüntetésével megosztott személyi állomány és gyűjteményi javak alapján – egyként megilleti a jogutód szervezeteket.

(Szerk.)

ELŐSZÓ

A visegrádi vár egyik olyan jelentős emléke a magyarországi uralkodói várépítészetnek, ahol a 13. századtól a 15. század végéig minden fontosabb építéstörténeti korszak nyomot hagyott. A Fellegvár azon emlékek közé tartozik Visegrádon belül is, amelynek 14–15. századi faragványos anyaga viszonylag teljesnek mondható, így az eddig napvilágra került közel 300 faragott kőtöredék, illetve nagy mennyiségű leletanyag fontos adalék a középkori, késő középkori világi kultúra megismeréséhez.

A tatárjárás után épült, reprezentatív részletformákat mutató vár már a korai korszaktól királyi székhely, majd a korona őrzésének helye volt. Az Anjou-kortól a késő Mátyás kor végéig folyamatosan bővült, illetve épült át, végül a török háborúk többszörös ostroma során pusztult el. A várom az egykori magyar királyi rezidencia történelmi emlékeként igen fontos szerepet játszott a 19. század nemzeti ébredésében, mint a független nemzeti múlt fontos szimbóluma. Nem véletlen, hogy Visegrád lett volna az egyik legfontosabb állomása egy tervezett nemzeti panteonnak, a Széchenyi István által kigondolt „Üdvlelde”-nek (Széchenyi István: Üdvlelde, Gróf Desseffy Aurél hátrahagyott némi iromány-töredékével. Pesten 1843.). Az Alsóvár, illetve a Fellegvár kutatása, feltárása – a magyarországi régészet egyik első nagy vállalkozása – szorosan összekapcsolódott ezekkel a folyamatokkal.

A kettős vár feldolgozását, egyes részeinek értelmezését nagy mértékben segítette az a falkutatás, amelyet 1996 és 1999 között volt módomban elvégezni, valamint az ezzel párhuzamos, Iván László régész (Mátyás Király Múzeum, Visegrád) vezette ásátás. A falkutatás eredményei nemcsak a vár építéstörténetét árnyalták, hanem támpontot adtak egyes épületrészek funkcionális értelmezéséhez is. Ez utóbbi azután segítette a fent említett formai részek interpretációs vizsgálatát, amelyre tanulmányom utolsó fejezetében teszek kísérletet.

Az Alsóvár kőfaragványainak feldolgozásához 1990-ben kezdtem hozzá, ez a munka 1992-ben a Fellegvár kőfaragványainak felmérésével és feldolgozásával folytatódott, és 1999-ben fejeződött be. Noha a Fellegvár faragott köveinek lelőhelye nagyon sok esetben nem tisztázott, mivel a 19. századi feltáráskor nem készült katalógus, sokszor mégis a kőfaragványok segítettek értelmezni egy-egy teret vagy helyiséget, vezettek annak meghatározásához, hogy milyen szerepet játszottak egyes terek az uralkodói reprezentációban. 2002-ben az addigi kutatásaimat PhD-dolgozatban összegeztem (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Művészettörténeti Doktori Iskola). Jelen munka ennek az értekezésnek kötetbe szerkesztett, javított és bővített változata.

Köszönettel tartozom doktori témavezetőimnek, Tóth Sándornak és Lővei Pálnak, opponenseimnek, Feld Istvának és Koppány Tibornak, valamint Bardoly Istvánnak, Buzás Gergelynek, Iván Lászlónak, Marosi Ernőnek, Szőke Mátyásnak a sok szakmai segítségért; Hack Róbertnek és Gaylhoffer-Kovács Gábornak fényképfelvételeikért, illetve a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Fotótára és Tervtára munkatársainak az illusztrációk összegyűjtéséhez és digitalizálásához nyújtott segítségükért; továbbá minden tisztelt és kedves kollégámnak, akitől ösztönző támogatást kaptam munkám megírásához.

A VISEGRÁDI VÁR ÉS KŐFARAGVÁNYAI

A VISEGRÁDI VÁR ÉS KŐFARAGVÁNYAI

I. A VISEGRÁDI KETTŐS VÁR

A késő középkori visegrádi várat (1–3. kép) egy a hegycsúcsot szabálytalan háromszög alakban körülölelő várfalakkal övezett felsővári palotaegyüttes, tornyok, övező falak – együttesen a Fellegvár –, valamint a tekintélyes méretű, várfalakkal és tornyokkal erősített lakótornyból álló Alsóvár alkotta. A két erősséget őrtornyokkal erősített, nagyjából kelet-nyugati irányú várfal kötötte össze.

A Fellegvárat két nagyobb falgyűrű és egy sziklából kivésott szárazárok védte. A külső várfalhoz keleten az Y alakban elágazó falhoz épült, ötszög alaprajzú, emeletes kaputorony (N)¹ kapcsolódott, amelynek emeletén a gyilokjáró folyosót sugárirányban elhelyezett, háromrétegű konzolok hordták (4. kép). A kaput felvonóhid és csapórács védte, felül szurokkiöntővel, farkasverem viszont nem épült a torony elé. A földszint nyugati falát szegmensíves, középen konzolra támaszkodó, élszedett, páros ülőfülkék tagolták (5. kép).

A vár védelmét szolgáló következő védmű a sziklából kivésott szárazárok volt, melynek túloldalán emelkedett a belső várat körülvevő várfal. A szárazárok fölött a falgyűrű keleti oldalán emelt várkapuhoz sziklapillérekre állított híd (O) vezetett (6. kép).

A nyugati, alsó várudvar a belső várat körülvevő várfalból és a nyugati fal belső oldalához emelt két épületből (L és M) állt, közöttük ciszternával. Az udvart délről várfal választotta el a déli kapu előtti, várfallal övezett területtől, és az udvart a sziklára épülő falazat alatt a sziklából kivésott, alagútszerű átjárón lehetett megközelíteni.

A belső várat falgyűrű övezte, a várfalakat minden valószínűség szerint lőréses pártázat és gyilokjáró koronázta; a várfalakhoz épültek a későbbiekben a paloták (2–3. kép).

Keleten nagyméretű, ötszög alaprajzú torony (G) ugrott ki a falgyűrűből. A torony keleti oldalát, a földszinten legalábbis, tömören falazott éllel ellátott ún. sarkantyú védte. A falgyűrű déli oldalán épült a négyszög alaprajzú *déli kaputorony* (A). Ez valószínűleg többemeletes épület volt. Rekonstruált kapuja (Szerk. Kat.: 439/1.; 7, 100. kép) félköríves záradékú, profilálatlan keretű, és aszimmetrikusan helyezkedett el homlokzatban. Csapórács, felvonóhid és kisebb farkasverem védte. Lábazata a külső oldalakon részsíval tagolt. A kaputorony markáns megjelenéséhez hozzájárult, hogy sarkai eredetileg púpos kváderekkel voltak armírozva, ezekből az északkeleti sarkon maradt meg néhány darab (8. kép).

A kaputoronyhoz kapcsolódó, a várfal felhasználásával épített *nyugati palota* (B) törtkőből falazott, emeletes, délen árnyékszékkal ellátott épület volt. Mind földszintje, mind első emelete a palotaszárnny utolsó építési periódusában osztatlan terű volt. Északi fala kétrétegű. Az udvari fal a második emelet ablakainak magasságáig, valamint a nyugati fal teljesen elpusztult (9. kép).

Az udvari homlokzat első emeletén a helyreállítás előtt egy nagyobb ablak fülkéje részben befalazva állt (11. kép), hasonlóan a homlokzat északi felének négy ablakához (57. kép). Ezek az ablakok kisméretűek és igen egyszerű kialakításúak. Az alsó zóna két csúcsíves ablaka szélesebb, keretük tagozás nélküli, díszítésként csak a szárköveket fejezetszerűen koronázó, tagolatlan vállpárkány szolgál. A fölöttük nyíló egy-egy négyszögletes és csúcsíves

ablak keretét élszedés díszíti. A második emeleten is igen kis méretű, szerény ablakok voltak. Ezek kerete keskeny, körbefutó élszedéssel díszített.

A palota első emeletére az egykori udvari lépcsőről nyíló, élszedett tagozású, szemöldökgyámos ajtó vezetett, melynek eredeti szemöldöke ma is megvan. A második emeletre vezető ajtó a palota északi végfalában nyílt, élszedett szárköve szintén megmaradt a fal belső síkján (10. kép).

A palota földszinti járószintje a jelenlegi udvari járószinthez képest lejjebb van. Itt a délkeleti falsarokban kandalló volt, melynek konzolokra támaszkodó füstfogója részben megmaradt. A földszint eredetileg síkfödémes volt, majd utóbb tégladongával boltozták. A síkfödémmel fedett első emelet keleti belső falán (11. kép) részben megmaradtak a födém tartó konzolok, ezeket élszedés díszíti, és fészüket a kőfalban téglából alakították ki. A konzolok fölött a helyreállítást megelőzően egy korábbi, magasabb födém gerendafészkei és födémle nyomata, továbbá a falban négy álló gerenda fészke volt látható.

A nyugati palota északi végfalához épített palota (C) kőből és téglából vegyesen falazott, téglalap alaprajzú, emeletes épület volt. Udvari homlokzatát (12. kép) a földszinti bejárat és három ablak nyílása töri át. A belső osztatlan terű helyiség volt, nyugati és déli fala nagyrészt elpusztult. A belsőben az északkeleti oldalon egy a kivésett sziklába illesztett, vízelvezető csatorna töredéke maradt meg. Az épület emeletére csak néhány kősor enged következtetni az udvari (keleti) homlokzat belső oldalán, a falsíknak az egykori födémgerenda helyére utaló visszaugrása fölött.

A C palota északi oldalához egy további trapéz alaprajzú, téglából és másodlagos kőfaragványokból épült, eredetileg emeletes, földszinti bejáratú épület (D) kapcsolódik. Udvari homlokzatának földszintjén egy szegmensíves záradéku ajtófülke nyílik, tőle északra egy hasonlóan kialakított ablakfülke törte át a falat. Az emeleti két ablak fülkéjének csak egy-egy kávája áll. A belsőben részlegesen még megmaradt egy kelet-nyugati irányú osztófal. A helyiség az északnyugati palota (E) déli, udvari falához épült (19. kép). Falkoronája alatt téglából falazott boltozat emelkedő vonalú vállának csorbulata látszik, (122. kép) alatta az északnyugati palota bejáratának kiromlott ajtajával (13. kép).

Az *északnyugati palota (E)* szabálytalan téglalap alaprajzú, tört kövekből falazott, emeletes épület. A palotaszárny az északnyugati ciszternát is magában foglalta, annak sziklatömbjére épült. A földszintre a déli oldalon két ajtó, keletről pedig egy ajtó és egy csúcsíves kis világítóablak nyílt (14, 62. kép). A földszinti, udvari (déli) homlokzatot jelenleg egy csúcsíves, számárhátív sorral díszített ablak töri át (15. kép). Két másik ablak meglétéről csak a fülkéjük téglából készült átboltozása és a nyugati ablak szárköve tanúskodik. Az udvari homlokzat (16. kép) nyugati oldalán megmaradtak a palota udvarra néző egykori folyosójának letört konzolkövei, a folyosóra nyíló ajtó keleti, élszedett profilú szárkövével együtt. Itt a koronaőri emléktábla (Szerk. Kat.: 439/10.; 439.272–278. kat. sz.; 73, 79. kép) maradványai pusztulnak. Hátfala, fülkéjének szára téglából falazott, magából a táblából tagozott alsó-, osztó- és szemöldökpárkányai töredékein kívül csak lapjának lemezesen levált néhány darabja van *in situ* helyzetben.

Az északnyugati palota legalsó szintjét egykor két, kőből falazott harántheveder osztotta, melyek az emeleti válaszfalakat hordták (18. kép). A déli oldalon a hevederek indításának keleten kettő, nyugaton egy nagyméretű réteggöve maradt meg a helyén, ahogy a nyugati egykori heveder fölötti kőből falazott teherhárító ív is. A földszint eredetileg síkfödémes volt, erről tanúskodnak a hevederek maradványai alatt az északi és a déli falak belső oldalán megmaradt gerendafészkek. Utóbb a teret téglaboltozattal látták el, amelyből a boltváll

falba bevésített helye és indító téglasorai tanúskodnak (17. kép). A déli fal a belső oldalán teherhárító ívvel támaszkodik az északnyugati ciszterna külső, sziklából kifaragott gyűrűjére. Ugyanezen a falon egy befalazott nyílás van, átboltozása fölött az eredetileg a tetőről a ciszternába vezető vízvezető csatorna kővályújának fél réteggöve maradt meg. A falfelületeken vakolatnyomok látszanak, a sarokban meszelés maradványaival.

Az északnyugati palota egykori keleti, udvari bejáratának utóbb nekiépült a *D* épület udvari (keleti) fala (13. kép). A félig elfalazott, élszedett profilú, félköríves záradékú ajtókeret nyugati szárköve és ívindítása maradt meg (17, 63, 124. kép). A bejáratához a sziklaszintről vegyesen falazott, töredékes lépcsőfokok vezetnek. A nyugati rész délnyugati falsarka alatt egy eltérő falszövetű és falsíkú, ferde irányú falazat húzódik kb. 1,30 m magasán, melynek csorbázata a palota végfalán, a gyilokjáró magasságában látszik.

Az *északkeleti palota (F)* szabálytalan téglalap alaprajzú, emeletes épület, mely a keleti torony (*G*) és az északnyugati palota (*E*) közé épült. Déli falát (20. kép) utólag falazták a keleti torony északnyugati sarkának. Földszintje fölött gerendafödém volt, melyet profil nélküli konzolok hordtak. Ezekből kettő még eredeti helyén van, néhány a palota udvarán fekszik. A konzolok által meghatározott járószint az északnyugati palota keleti bejáratát félbe metszi (67. kép). Jelenleg az épület a konzolok szintjéig, illetve annál mélyebben van lepusztulva. A déli falban vízvezető csatorna kővályúja húzódik lefelé, amely a keleti falat áttörve az ide épült árnyékszékatornyba (121. kép) vezette a vizet. A falsarkokban a földszinti téglaboltozathoz épült köpenyfal teherhárító íveinek maradványai látszanak. A palota első szintjére a sziklába faragott csigalépcsőn lehetett lejutni.

Az ötszög alaprajzú *keleti torony (G)* a sziklakúp kiemelkedő pontján helyezkedett el, kelet felé tömören falazott, ék alakú sarkantyúval (21, 121. kép). Jelenleg a torony felmenő falai földszinti magasságban állnak, a déli homlokzatot utólag köpenyezték. A toronyhoz északról és délről vastag várfalak csatlakoznak. A földszint déli oldalán eredetileg bejárat nyílt, melyet utóbb elfalaztak. Az északi ciszternadomb délkeleti sarkához, illetve a keleti palota (*J*) északnyugati sarkához téglából és kőből emelt épület (*I*) nyugati falában kialakított ajtó nyílása erősen lepusztult, a keleti oldalon a keret fészkeivel.

A keleti torony nyugati homlokzata előtt emelkedik az északi ciszterna sziklába mélyített dombja, melynek déli oldalát a síkra faragott szikla, illetve a mellette levő felfalazás alkotja. A ciszterna kváderekből épült belső terébe két csatorna vályú vezet, egyikük gyűjtőtányérja a keleti oldalon még megvan.

A ciszterna északi oldala és az északkeleti palota (*F*) között egy kisebb helyiség volt (*H*), mely délről nekiépült a keleti torony udvari homlokzatának. Északi falán, amely az északkeleti palota udvari fala, a sziklafelszín felett csatorna vályúja indul és a palota falában folytatódik.

A *keleti palota (J)* a déli kaputoronyhoz (*A*) és a keleti kortinafalhoz épített, törtköből és kváderből falazott, emeletes, árnyékszékkel ellátott épület volt. Udvari homlokzati falának (22. kép) alapozása a jelenlegi járószint felett van. A falon a földszintet egykor négy, kváderkövekből falazott, álló téglalap alakú ablak világította meg. A palota osztatlan földszinti tere, miként a szemközti nyugati palota (*B*) esetében is, az udvar járószintjétől lejjebb esik (23. kép). A földszint fölött az első emeleten egykor minden valószínűség szerint boltozott nagyterem volt. A palota udvari (nyugati) és északi fala az északnyugati falsaroknál a második emelet magasságáig, keleti fala az első emelet magasságáig maradt meg. A palotaszárnny kaputoronyhoz csatlakozó szakasza elpusztult.

A Fellegvártól keletről nyugatra lefutó *északi várfal* (1, 24. kép) két hasábos tornyát fűsz-

lőrésiek védtek és lőréses pártázat koronázta, hasonló védművekkel lehetett ellátva a Duna-parti torony.

A kapukat tolóretesz zárta, miként az alsóvári kaputoronytól keletre a várfalban nyitott kisebb kitörőkaput is.

A felső őrtoronynak felmenő falai nagyrészt kiromlottak, bejáratnak nem maradt nyoma. A legépebben megmaradt nyugati oldalán egymás fölött két kőkeretes lőrés pásztázta a völgyet. Keleti oldalánál a völgyzáró falban kőkeretes, retesszel zárható kis kapu nyílt. E mellett falazott lépcső indul, a lépcső felső magasságában a várfal elvékonyodik, s csak egy nagy sziklatömb előtt vastagszik meg újra. A szikla elérése előtt a fal teljesen elpusztult. A szikla fölött a völgyzárófal folytatásának nincs látható nyoma. A felső őrtoronyból nyugati irányban lefutó fal egy idő után megtörik, itt kb. felére vékonyodik, és a következő őrtorony előtt újra megvastagodik. Nem sokkal az őrtorony felett a falat kis méretű kapu töri át, melynek szárkövei kiromlottak, csak áthidaló íve és reteszcsatornája maradt meg. Az alsó őrtorony négyzetes alaprajzú, egyemeletes építmény. Az északi falkoronán lőréses pártázat ül, fekvő, csonkolt háromszöghasáb lefedéssel.

Az alsó őrtorony (24. kép), a felső őrtoronyhoz hasonlóan, tömegének felével a várfal elé ugrik. Földszinti bejárata dél felől nyílt, félköríves zárású kőkerete egyszerű, tagozatlan. Másik bejárata nyugatról, a völgyzáró fal járószintjéről nyílt. Valószínűleg másodlagosan törték a falba. A nyílás ma szabálytalanul töri át a torony falszövetét, szárkövei kiromlottak. Az őrtorony földszintjéről északi irányban fülkés, téglából falazott kis lőrés pásztázta a völgyet, melynek kőkerete kiromlott. A földszintet az emelettől gerendafödém választotta el, sűrű csapolásának helye a nyugati falon látszik, belső csigalépcsőnek nincs nyoma. A torony emeleti ajtajának szerkezete megegyezett a földszinti déli ajtójával, zárásuk tolóretesszel történt, a reteszt a falmagban kialakított csatornába lehetett visszahúzni. Az emeleti helyiség kandallóval volt fűthető, ennek íves konzolkövei és falcsonkjai a nyugati sarokban látszanak. A lőréses pártázat az északi falkoronán igen töredékesen maradt csak meg, a két lőréses és a két sarok-pártafok ma nagyrészt kiegészítés. A torony nyugati oldalához csatlakozó, lefelé futó várfalszakasz vastagabb, mint a felmenő keleti erődfal. A falkoronán lépcsős gyilokjáró vezet, északi oldalán a lőréses pártázat csonkjai látszanak. Az alsóvári kaputoronyig vezető fal kb. felénél félköríves záradékú nyílás – kitörőkapu – van, mindkét oldalon megmaradtak a küszöb- és szárkövek s a tolózár csatornája. A kapu kőkerete tagozatlan, két oldalán kívülről az északi falsíktól kb. másfél méterre kiugró falcsonkok vannak. Az északi várfal e szakaszának külső homlokzatán, a gyilokjáró járószintjétől kb. 50 cm-rel lejjebb, egy korábbi periódus lőrése látszik.

Az *alsóvári északi kaputorony* (25. kép) téglalap alaprajzú, az észak-dél irányú középkori országútra épült, kétemeletes építmény. Északi, külső lábazata, miként a Fellegvár déli kaputornya esetében is, rézsűs kialakítású, kapuja tagozatlan, csúcsíves. A bejáratot csapórács védte, mögötte kétszárnyú, tolóretesszel zárható kapuval, amelynek reteszgerendáját a délkeleti falban kialakított csatornába lehetett behúzni. A kapuszárnyak perselye és a csapórács vezető vályúja is megmaradt. A torony bejárata az első emeletről nyílt a délkeleti oldalon, ugyanezen a szinten egy lőrés pásztázta az országutat. A kaputorony nyugati homlokzatából a második emeleten két élszedett profilozású kőkonzolra támaszkodó árnyékszék ugrik ki. A kaputorony első emeletéről a nyugati oldalon csigalépcső vezet a második emeletre. A második emeleti kis előtérbe a csigalépcsőhenger palástjába metszett szemöldökgyámos ajtó nyílik, az előteret észak felől egy csúcsíves, élszedett profilú, háromkaréjos ablak világítja meg. Az előtérből az árnyékszékbe vezető szemöldökgyámos ajtó élszedett profilja megál-

lítás nélkül fut le a lábazatig. Az ugyancsak az előtérből a második emeleti terembe nyíló ajtó hasonló kialakítású, de kőkerete tagozatlan. A terem dongaboltozatos, északra és keletre nyíló, ülőfülkés nagy ablakkal. Nyugatra csúcsíves, háromkaréjos ablak néz (26. kép). A teret a délnyugati sarokban lévő, egyszerű, füstfogós kandalló fűtötte.

A kaputoronyhoz nyugat felől csatlakozó várfal két periódusban épült: a jelenlegi pártázat alatt korábbi, téglából falazott lőrész és pártafokok nyomai látszanak (27. kép). A második periódus pártázatának lőrésai az előző periódusétól eltérően faragott kőből falazottak, s a pártafokok szélessége is nagyobb. A kaputoronytól délre álló lakótorony teraszáról nyugati irányban profilálatlan keretű, félköríves záradékú nyílás (árnyékszék?) töri át a falat. A kaputoronytól délnyugat felé a várfal többször is megtörik, végül délnek fordul, s ezután csatlakozik a folyó parti őrtorony falmaradványaihoz.

A *Duna-parti őrtorony* (28. kép) felmenő falait a 19. századi hajóvontató út építésekor a második szintig elplanírozták. A torony az északi őrtornyokhoz hasonlóan négyzetes alaprajzú (oldalhossza és falvastagsága megegyezik az alsó őrtoronyéval), de azoktól eltérően teljes tömegével a fal belső oldalán áll. Földszintjén északi és déli irányban egy-egy lőrés pártázta ezt a belső udvart. Bejárata kelet felől nyílt, s e fölött volt egy további bejárati nyílás is, amelyet valószínűleg a folyó áradásakor vettek igénybe. Ugyanakkor a Duna felé is nézett egy szélesen kialakított, ismeretlen funkciójú nyílás (árnyékszék?). Az északi alsó őrtoronyhoz hasonlóan a szinteket itt is gerendafödém választotta el, fészkeinek nyomai látszanak a keleti és nyugati falon.

A kaputoronytól délre épült lakótornyot egy szabálytalan négyszög alaprajzú belső várfalöv vette körül. A nyugati oldalon a fal nagyobb szakasza a gyilokjáró és lőréses pártázat magasságáig megmaradt. A nyugati várfal elé később egy derékszögű, szabályosan faragott kváderkövekből épített, lőréses bástya rézsús falai csatlakoznak, a bástya déli fala a 19. század végén belevágott útnál csorbázatosan megszakad (91. kép). Keletről egy a terület fölé magasodó terasz támfala határolja, amely a kaputorony nyugati sarkához csatlakozott. E keleti terasz keleti zárófalának pártaközeit utólag befalazták, és a befalazásba kisebb lőréseket nyitottak (24. kép).

Az Alsóvár központját alkotó *lakótorony* (anakronisztikus, de közismertsége miatt megkerülhetetlen nevén a Salamon-torony) öt emelet magas, nyújtott hatszög alaprajzú épület (29–30. kép). A lesarkított téglalap alakú belső terét észak és dél felé egy-egy hegyesszögű háromszög alakú "sarkantyú" védte. Az északit tömören falazták, a déliben volt a lépcsőház.

A torony nyugati oldalához egykor három emelet magasságú, hasábos fióktorony épült (31, 53. kép), mely árnyékszékeket tartalmazott, ennek kiömlő csatornája a nyugati oldalon volt. A 19. század végén elbontott fióktoronyra csak csekély nyomok utalnak: a negyedik emelet ablakkönyöklőjének magasságában csorbultan megmaradt a vízvető kőpárkány a párkány alatti gerendafészekkel, a harmadik emelet falazatán pedig látható a fióktorony lakótoronyba történő bekötésének csorbázatos nyoma (32. kép).

Az árnyékszékeket a lakótoronyból félköríves záradékú ajtókon át lehetett megközelíteni. Ezek közül csak a harmadik emeleti van meg. Megmaradt viszont egy árnyékszék magában a lakótoronyban, ugyancsak a nyugati oldalon, a harmadik emeleten a falmagban vezetett ejtő csatornával és ülődeszkával. Ezt azonban, úgy tűnik, nem nagyon használták, lévén, hogy utóbb ráfalazták. A negyedik emeleten nem épült árnyékszék.

A keleti oldalon (33–35. kép) a lakótorony földszintjének és első emeletének is volt egy-egy bejárata. Az első emeleti bejárat mellett széles világítóablak volt, mindkettőjük kőkerete elpusztult. Nagy ablakok csak a keleti és a nyugati homlokzatot tagolják, az elsőtől a ne-

gyedik emeletig (kivéve a bejárat helyét). Az alsó három emeleten félköríves ikerablakok, a negyedik emeleten pedig csúcsíves záradékúak törik át a falat. A keleti homlokzat második emeleti ablaka utólag felvonóhidas ajtóvá lett alakítva, az ajtó fölötti befalazásban egy kis négyzetes, élszedett profilozású ablakkal (36–37. kép). A homlokzatokon mind a félköríves, mind a csúcsíves ablakok oszlop-béltetesek voltak (38. kép). A falsíkból visszaugratott fal-tükrük sarkain sarokoszlopok hordják a nyolcszög keresztmetszetű bélletívet, amelynek profilját részsű állítja meg az oszlopfejezetek fölött; az attikai, illetve leginkább kockafejezetre emlékeztető lábazatú sarokoszlopokat bimbós kehelyfejezetek koronázzák (39–41. kép). A sommásan faragott bimbós fejezetek jellegzetessége, hogy nincs tagozott fejlemezük (42. kép). Az ikerablak-nyílások ívezetét egy pálcata tagolja. Eredeti oszlopok csak a negyedik emelet két csúcsíves ikerablakának sarkaiban maradtak meg. E két ablak a többihez képest kissé gazdagabban tagozott, ablaktükrüket még egy horony is díszíti.

A külső homlokzat ötödik emeletén konzolokra támaszkodó külső védőfolyosó húzódott végig, melyet a keleti és a nyugati oldalon lévő, félköríves záradékú, tagozatlan keretű ajtón át lehetett megközelíteni. A lakótornyot a legfelső zónában körbefutó gyilkjáró folyosó koronázta, mellvédfalán egyenként négy lőréses és a sarkoknál egy-egy élben tört pártafokkal (43. kép); a „sarkantyúk” falkoronáján hegyesszögben tört, lőrés nélküli pártafokok voltak. A pártafokok alacsony mellvédfalon vannak, fekvő csonkolt háromszöghasáb formájú lefedésük enyhe kiülésű téglasorra támaszkodik.

A belsőben az emeleti termekben, az északi oldalon oszlopos kandallók álltak (44–46, 55. kép). Ezeket a termeket a lépcsőházból a falmagban kialakított keleti folyosókon lehetett megközelíteni (48. kép). A harmadik emeleten megmaradt a folyosó kőből falazott végfala, a negyedik emeleten pedig téglaboltozatának emelkedő záradékú csonkja is (47. kép).

A lakótorny földszinti terét csak keskeny ablakok világították meg nyugat, illetve dél-nyugat felől, északkeleti irányba pedig egy lőrés nyílt.

Az első emeletnek a keleti és az északkeleti falán több helyütt megmaradt egy leszakadt boltozat csonkja. A boltváll alatt a habarcsban az egykori zsaluzat vízszintesen felfekvő deszkalenyomata látszik. Az első emelet északi oldalán egy ismeretlen rendeltetésű, félköríves záradékú fülke van, melynek aljából eredetileg csatorna vezetett a földszintre. Mellette az egykori kandallóhoz tartozó oszlop attikai lábazatának némi profitörredéke látszik a lábazat csonkján, miként a harmadik emeleti kandalló esetében is.

A második emelet keleti oldalán, a bejáratú alakított ikerablak fülkéjének belső, déli síkjánál megmaradt az egykori kelet-nyugati irányú osztófal három kvádresor magasságú csonkja (49. kép). A nyílás fülkéjének északi falában másodlagosan helyezték el a tolózár perselykövét.

A negyedik emeleti bordás boltozatnak csak indításai maradtak meg (50. kép). A falsarkokban lévő bordaíndítások profiljuk szerint egyszer hornyolt ékbordák, a délnyugati kivételével, amely körtetagos. A bordavégződéseket visszametszéssel alakították ki, hol lapos félgúlával (északkeleti sarok), hol ívben kétszer visszametszett csonkolással csúcsban záródva. A körtetagos, délnyugati borda hasonlóképpen csonkolt, a körtetag orrlemeze a bordavégződést végig tagolja. A boltindítások az emelet tereit egykor osztó keresztfalaknak vagy árkádíveknek lettek falazva, de mára már ezeknek a falaknak csak kiszakadt helye látszik, illetve a keleti ikerablak fülkéjének lábazati zónájában megmaradt egy lebetonozott falcsonk. A bordás, négy darab ötsüveges szakaszból álló egykori boltozat süvegfalai ma vasrácsból vannak kialakítva, egy zárókő és néhány bordatörredék visszahelyezésével (440.11–15. kat. sz.; 51. kép).

II. „CASTRUM DE SUMPTUOSO FECIT”²

A település tatárjárás előtti korai uradalmi központjának számító ispánsági vár a 11. században egy 4. századi római erőd, a *Ponte Navata* romjaiból épült újjá.³ A vár délkeleti sarkában egy kőpalotát emeltek, amely talán az ispán, esetleg az alkalmanként itt megszálló király lakóhelyeként szolgált. I. András és fia, Salamon idején épült a Szent Andrásnak szentelt bazilita monostor, melyet I. András alapított, illetve valószínűleg Salamon volt az, aki a vár melletti kis plébániatemplom helyére egy jóval nagyobb templomot emeltetett.⁴ Mind ez Visegrád frekventált 11. századi királyi látogatottságára utal. Úgy tűnik tehát, hogy a 11. században Visegrád az Árpádok András-ágának birtokközpontja volt.⁵ A tatárjárás során 1242-ben nemcsak a település pusztult el, hanem az egykori ispánsági vár is, melynek köveit azután felhasználták a szemközti hegyen épülő új vár építéséhez.

Az új vár építésének pontos kezdetéről nincsenek forrásaink, viszont 1251-ben Lascaris Mária királyné Visegrádról keltezett egy oklevelet, mely szerint két várjobbágyának földet adományozott,⁶ tehát akkor ott valamilyen királyi rezidenciának már állnia kellett.⁷ 1255-ben IV. Béla király rendezte a várbirtok határait.⁸ Magáról a várépítésről a legfontosabb dokumentum az az 1259-ben kelt oklevél, melyben a király tudatja IV. Orbán pápával, hogy a királynénak egy pusztta hegyet (*montum desertum*) adományozott a pilisi erdőben abból a célból, hogy a tatárok nap mint nap fenyegető betörései ellen az özvegyek és árvák védelmére itt várat építsen. Ezt a királyné saját ékszerei költségén meg is tette, s itt egy „pompás” várat építtetett.⁹ Az oklevél szerint az említett vár a Duna-szigeti domonkos apácáknak (s Margit királyleánynak) szolgálna menedékvárként egy esetleges tatár betörés esetén.

Amikor 1265. október 13-án IV. Béla oklevelet keltezett „Datum in Castro Visegrad”, a várnak nagy valószínűséggel már állnia kellett.¹⁰

A 13. századi kettős várrendszer (1. kép) felső vára a hegycsúcsot szabálytalan háromszög alakban körülölelő várfalakból, egy tömör sarkantyúval erősített ötszög alaprajzú toronyból (G), egy felvonóhíddal és valószínűleg csapórácscsal védett, púpos kváderekkel díszített kaputoronyból (A) (7, 52, 88. kép), valamint nyilvánvalóan palotából állt (2. kép). A kaputorony, úgy tűnik, új eleme volt ekkoriban a magyarországi várépítészetnek.¹¹ A Fellegvárbán a palota és a toronyok mellé gazdasági épületek, konyha, istálló stb. is társulhattak, ám ezeket eddig nem sikerült azonosítani. A keleti torony elé ciszterna épült, a várudvarról, illetve a ciszternából kőcsatornák vezették el a vizet, egy a keleti, egy pedig a nyugati oldalon. Talán az egyik csatorna a 13. századi konyhához tartozott.

Az Alsóvárbán északon a fellegvári védelmi rendszerhez hasonlóan egy kaputorony állt, a várfalakhoz képest elforgatott tengellyel, a bejáratot csapórács védte. A Dunáig lefutó várfalak a lakótornyot védték. A várfalakat a Duna-parton még egy torony erősítette (27. kép), az országutat keresztező déli várfalban kialakított kapuval. A 13. századi gazdasági épületekről, illetve arról, hogy hol volt az Alsóvár konyhája, miként a 13. századi Fellegvár esetében, itt sem lehet sokat tudni.

A kettős vár védelmi rendszere északról lényegesen jobban erősített, így az északi völgyzáró fal őrtornyokkal, kaputoronnyal megerősítve az egész völgyet átszelte a Fellegvártól a Dunáig (1, 24–28. kép). A déli völgyzáró fal ezzel szemben csupán a hegy egyharmadáig emelkedik, így nem zárul a Fellegvárral (1. kép). A déli oldal védműveinek gyengeségét még tovább fokozta, hogy a várfalat itt nem erősítették őrtornyok, és úgy tűnik, az országút felett emelt kaput sem védte torony. A védelmi rendszer meglepő kiegyensúlyozatlanságát indokolhatta az, hogy a vár egy újabb tatár támadás ellen épült, és e szerint az építők nem

számoltak egy esetleg Esztergom felől érkező ostrommal.¹² Kétségtelen tény, hogy az alsó vár ostromgépekkel történő támadása szempontjából a tőle északra fekvő Sibrik-domb jelentette a legnagyobb veszélyt, a dombon elhelyezett ostromgépekkel ugyanis körülbelül egy magasságból lehetett a tornyot támadni,¹³ ugyanakkor a déli védművek gyengeségét ostromtechnikai szempontok mellett részben finansziális megfontolások is indokolhatták.¹⁴ A lakótorony formai kialakításának egyik fontos szempontja mindenesetre a leginkább északról várható támadás elleni védelem volt. Így a Salamon-torony északi oldalára 8 m-es tömör „sarkantyút” falaztak, mely rézsús oldalát mutatta a hajítógépek lövedékeinek. A déli oldalon, melyet ostromgépekkel nehezen lehetett támadni, a hasonló kialakítású sarkantyúba lépcsőház épült. E mellett védelmi szempontból meglehetősen különös, és tegyük hozzá, nem is túlzottan gyakori megoldásként a torony földszintjén, miként a fellegvári öregtorony esetében is bejáratot nyitottak.

A torony alaprajzi elrendezése kapcsolódik a Fellegvár ötszög alaprajzú tornyáéhoz (G), melynek tömör sarkantyúja az esetleges támadásnak legjobban kitett oldal felé fordul. Ez a forma mindenesetre a két várrész egységes tervezési koncepciójára utal, és némileg árnyalja, illetve talán fölöslegessé teszi azt a korábbi publikációkban gyakorta előforduló kérdést, hogy az oklevelekben szereplő „castrum” az alsó- vagy a felsővárra vonatkozik-e.¹⁵ Haditechnikai szempontok szerint nyilván a Fellegvár épült meg először, hiszen a Fellegvár nélkül az Alsóvár nem védhető, ám a Fellegvár építésével párhuzamosan elindulhatott az Alsóvár kiépítése is.¹⁶

A várrendszer egészének formai párhuzamaira, akár esetleges előképeire, Ausztriában a Duna mentén találunk példákat. Az őrtornyokkal, kaputoronnyal erősített völgyzáró falakra és a kettős várrendszerre példaként említhető a Kuenringerek dürnsteini vára. Hainburg városfalainál, ahol a 13. században átépített felsővárból vezetnek le a tornyokkal erősített városfalak, a visegrádi alsóvári kaputoronyhoz hasonlóan a várfalakhoz képest tengelyben elforgatott kaputorony is megjelenik. Hasonlóképp megtaláljuk ebben a régióban, nagyobb számban az ötszögű sarkantyús tornyokat is.¹⁷

A lakótorony a harmadik emelet magasságáig állt, amikor tervváltozás következtében elkezdték mellé építeni az árnyékszékeket tartalmazó fióktornyot, illetve ekkor hagytak fel a falmagban vezetett árnyékszékek építésével.¹⁸ A torony nyugati oldalához épített fióktorony nyugati homlokzatát eredetileg rézsús parkányok osztották, fala támpillérszerűen lépcsőzött, a belsőt résablakok világították meg (31, 53, 56. kép).

A lakótorony robusztus, tömeges megjelenését oldják a keleti és a nyugati homlokzaton (29, 31–35. kép) kialakított oszlop-bélletes ikerablakok. Az ablakok részletgazdag tagolása (38–42, 54. kép), az attikai lábazatú, bimbós fejezetes sarokoszlopokra támaszkodó béllet a gazdagabb kialakításúnak tűnő középoszlop-fejezet (440.2. kat. sz.; 54. kép)¹⁹ és az ablakívezetek tagozása az uralkodói reprezentáció szolgálatában álltak. Ez vonatkozott a belsőben a kandallók füstfogóját támasztó elegáns attikai lábazatú (46. kép) oszlopokra is, melyeknek fejezetei minden valószínűség szerint az ikerablakokhoz hasonló bimbókkal díszített kehelyfejezetek voltak, és valószínűleg hasonlóan gazdag tagolásúak lehettek a gerendafödémeket alátámasztó oszlopok fejezetei is.

A Salamon-torony építésében, műrészletei kialakításában egy olyan formai akarat működött, amelynek a monumentalitásra és a reprezentativitásra való igénye legalább annyira dominált, mint a védelmi szempontok. Ez már a helyszínválasztásban is megmutatkozott, hiszen az egyik fő közlekedési útvonal mellé épített hatalmas toronynak nemcsak az út ellenőrzésében, katonai védelmében szántak fontos szerepet. Már messziről hirdetni, illetve

reprezentálnia kellett az uralkodó hatalmát és szimbolikus jelenlétét (*praesentia*). A monumentális megjelenése mellett az oszloppal-béltetívvel díszített ikerablakok, az oszlopos, attikai lábazatos kandallókkal fűtött nagy méretű termek arra utalnak, hogy a lakótoronynak már ekkor rezidenciális szerepet szántak. IV. Béla a Duna mellett tehát egy olyan rezidenciát építtetett, amely formai és funkcionális adottságokból adódóan egyesíti a toronyszerű megjelenést a reprezentatív funkcióval, és amelyet így lényegében toronypalotaként (Turmpalast) definiálhatnánk.

III. A 13. SZÁZADI VÁR ÉS A TIPOLOGIA KÉRDÉSEI

„A vár (Burg, arx, castellum, château, bastille) nevezet alatt oly építményt értünk, mely célirányos helyen biztonsági célból készült. A középkori várak egyúttal főurak, grófok bárók főbb- és alsóbb nemesek lakhelyeül szolgáltak [...] Saját védelmükre árkokat húztak, sánczokat emeltek, mely primitív erősítéshez később sövényből, fából, czövekekből készült erős kerítések, még később pedig a kőfalak és őrtornyok járultak.” – így fogalmazta meg Czobor Béla az első Magyarországon publikált vártipológiában a vár definícióját, illetve tömör ontológiáját.²⁰ Czobor a várakat, erősítéseket rendeltetés szerint négy nagy csoportra osztotta. Az első a végváraké (ma ezeket határváraknak neveznénk), mint például Árva, Dévény, Németújvár, Klissza stb., a második csoport a rabló váraké, melyeket „a középkor féktelen természetű, csaknem vadultsággá fajult harczszomjas főurai” emeltek (Vöröskő, Bolondóc). A következő típusba sorolhatók az adminisztratív, közigazgatási szerepet betöltő várak, mint a „királyi várak”, míg az utolsó csoportba az ún. „mulató várak” tartoznak, amelyek királyi és főúri mulatságok céljára épültek (Visegrád, Zólyom, Vajdahunyad). Ezen belül persze vannak „posvány” vagy „vízvárak”, „hegyi” vagy „sziklavárak.” Czobor a vártípusok felsorolásán belül nem tért ki a hadi építészet egyes elemeire, mint torony, lakótorony, stb.

Ezt Könyöki József tette meg 1905-ös publikációjában,²¹ melyben a különböző toronytípusok részletes leírását adta. Nem tett különbséget menedéktorony (őregtorony) és lakótorony között, legyen az német *Bergfried*, vagy francia *donjon*. Definíciója szerint: „Őregtorony, főtorony nebojszatorony, (Berchfrit, donjon): Őregtoronynak nevezzük a várnak azon erős és nagy tornyát, hová a várbeliek menekültek, midőn a vár többi része az ellenség kezére került.”²² Ez a meghatározás és a tipológia minden valószínűség szerint Eugène-Emanuel Viollet-le-Duc és Otto Piper nyomán készült, azonban Viollet-le-Duc árnyaltabban fogalmazott: „A donjon lényeges eleme a feudális társadalomnak, ez nem római castellum, sem menedék erősítés, mint a korai középkori vár végső védműve. A donjon uralkodik a vár fölött, irányítja a vár védműveit, ugyanakkor független is azoktól [...] Ez az, ami lényegileg jellemzi a donjont, és ugyanakkor megkülönbözteti a toronytól.” A donjon viszont nem volt a várúr rezidenciális székhelye, „békében a donjon zárva volt és kincstárát, fegyvertárát, családi okmányokat tartalmazott, de a várúr egyáltalán nem lakott itt”. Vendégeit a nagyteremben fogadta, női szárnyakban és egyéb szálláson helyezte el őket. Hadiállapot idején viszont ide vonult vissza a családjával és a saját zsoldjában álló vitézekkel. A donjonból „aprólékos figyelemmel kísérhette a garnizont és a külső védműveket”.²³ Viollet-le-Duc az általa felhozott példák, Chambois, Étampes, Château Gaillard, Coucy esetében nem tett különbséget lakótorony és „őregtorony” között, ugyanakkor fejlődéstörténeti határt vont a 14. században. Szerinte ugyanis az életmód változásával „a várurak kevésbé zárt és lehangoló szállásra tar-

tottak igényt, így a donjon elhagyta a toronyformát, mely a 12. század végén alakult ki, hogy erősített rezidenciaformát öltön”.²⁴ Ilyen például szerint az Orléans-i Lajos által építtetett pierrefonds-i kastély²⁵ nagy donjonja, melyet a La Roche-Guyon-i vár központi tornyához képest talán inkább nevezhetünk lakótoronynak.

Maga a „donjon” fogalom (dunjo, dongon) a latin *dominium* szóból ered, és a középkori szóhasználatban a vár vagy uradalom egy részét jelenti, azt a helyet, ahol az urasági hatalom manifesztálódik. A „donjon” kifejezés a régi szövegekben olyan épületre vagy épületegyüttesre vonatkozott, amely a birtokos vagy a várnagy rezidienciája volt, függetlenül annak építészeti formáitól (torony, lakótorony stb.), ebből adódóan tehát a „donjon” kifejezést nem lehet egyértelműen azonosítani egy meghatározott toronyformával vagy típussal.

A francia publikációkkal szemben, ahol a *donjon* kifejezést mindkét toronytípusra alkalmazták, a német nyelvű, várakat tárgyaló szakirodalom már kezdeti formáiban megkülönböztette a lakótoronyt (*Wohnturm*) és az öregtoronyt (*Bergfried*, korai formájában *Perfrit*) egymástól. Otto Piper mutatott rá 1905-ben, hogy egy 1320-ra keltezhető oklevélben az erősített városi ház tornyát is Bergfriednek nevezték.²⁶ A szó minden valószínűség szerint közös eredetre vezethető vissza az angol belfry, francia beffroi szavak esetében. Ezek a kifejezések jelenleg harangtoronyt, illetve várostornyot jelölnek. Otto Piper, ellentétben Viollet-le-Duc-kel, megkülönböztette a – nevezzük így – öregtoronyt, mely a védelem legkiemeltebb része, a rezidenciaként használt Wohnturmtól, mely átmenet a palota és a Bergfried között.

Megjegyzendő, hogy az öregtorony kifejezéssel, mint a „donjon” magyar megfelelőjével, Henszlmann Imre jelentéseiben és publikációiban is találkozunk.²⁷

A lakótoronytól szándékosan megkülönböztetendő „öregtorony” fogalom²⁸ használatát Gerő László vezette be a várépítészeti tárgyaló magyar szakirodalomba. „Előfordul, hogy utolsó menedékként a vár legerősebb és legjobban védhető pontjára helyezett torony szolgál, melyet öregtoronynak nevezünk.”²⁹ Gerő meghatározását tovább folytatva: „Az öregtorony kisebb területű, falvastagsága sem oly nagy, felépítése egyszerűbb és benne csak az őrség lakik, míg a lakótorony a várúr és családja számára az udvari élet e korban kialakult igényeinek kielégítésére készült. Ennek megfelelően tágas alaprajzi méretek, nagyobb falvastagság és összetettebb felépítmény különbözteti meg a lakótoronyt az öregtoronytól.”³⁰ Gerő elvetette azt a tipológiát, mely topográfiai helyzetük alapján kísérelte meg rendszerezni az erődítéseket. Másrészt az építőművészeti korszakolás kritériumait ő nem a díszítő részletformák és alaktani részletek különbségének meghatározásában látta, hanem a tornyok helyzete és haditechnikai szerepe változásában. Így tipológiájában³¹ alapvető szerepet kapott a torony, amely az erődítésen belül elfoglalt különböző helyzeténél fogva meghatározza egy vár karakterét és építészeti korszakolását.³²

A várakkal foglalkozó magyar szakirodalomban a francia nyelvből átvett „donjon” kifejezés az utóbbi időig is gyakran használatos volt. Marosi Ernő „Lakótorony” lexikon-szócikkében³³ szinonimaként használta a „reprezentatív, legintimebb lakóhelyiségeket, kincstárat, kápolnát is magában foglaló”, késő középkori lakótorony-típus (Karlstein; Visegrád, Salamon-torony; a budai István-torony) meghatározásához.

Az épülettípusok definíciós határait némileg összemosó „donjon” kifejezés helyett Jean Mesqui francia várkutató 1991-ben árnyaltabb, a különböző rendeltetésű toronytípusok meghatározásához inkább használható terminológiát kísérelt meg alkalmazni.³⁴ Mesqui a lakótorony leírásához a „tour maîtresse”, illetve a „tour résidence” kifejezést használta.³⁵ A „tour maîtresse”-nek, melyet leginkább rezidenciális toronynak fordíthatnánk, alapvető meghatározó sajátossága, hogy a várúr és családja többé-kevésbé folyamatosan használta.

Ennek megfelelően az épületben minden eszköz rendelkezésre állt a tulajdonos reprezentációs igényeinek kielégítésére (például: nagyterem, kápolna), illetve alapvető kényelmi és higiéniai felszereltsége az ilyen használatra is alkalmassá tette. E mellett természetesen nem elhanyagolhatók a védelem szempontjai sem. Ilyen például a genti vár nagy tornya, melyet Elzászi Fülöp, Flandria grófja építtetett 1180-ban, miután visszatért a Szentföldről, ahol több csatában jeleskedett, vagy ilyen a normandiai Chambois³⁶ és Beaugency³⁷ lakótornya is.

A fentiekkel szemben azokat a tornyokat, ahol hiányoznak vagy minimálisak a lakófunkciót kiszolgáló eszközök, illetve a reprezentáció kellékei, Mesqui a „tour beffroi” gyűjtőfogalom alá sorolta be. Például ilyen az Alsó-Rajna menti ortenbergi vár ötszögű tornya,³⁸ melyet Habsburg Rudolf építtetett 1262–1265-ben. Az ilyen típusú tornyok esetében, melyek tulajdonképpen megnövelt tömegű és magasságú őrtornyok, a szimbolikus jelentéstartalom legalább olyan fontos, mint a katonai.

Mesqui a Fülöp Ágost kori nagy, hengeres vártornyokat külön típusként kezeli, „tour mixte” (keverékortony) gyanánt. Ezekben az esetekben a tornyok nemcsak védelmi szerepet láttak el, hanem – méreteikből adódóan is – egyéb rezidenciális funkciókkal is bírtak (nagyterem, szállítás stb.). Így például a Louvre³⁹ nagy hengeres tornyában (1190–1202) minden kényelmi és higiéniai felszereltség megvolt, a nyugati oldalon a torony mellé egy harminc méter hosszú, boltozott nagyterem és egy kisebb „kihallgatási terem” épült. Ugyanez a helyzet Coucy esetében, amelyet III. Enguerrand de Coucy építtetett 1123-tól 1230-ig, ahol a lakószárnyak mellett külön palotaszárny épült nagyteremmel, kápolnával.⁴⁰ Ennek megfelelő elrendezés jellemzi egyébként a korabeli német várak nagy részét is. Ilyen például a babenhauseni vár is, mely alaprajzi elrendezésében a párizsi Louvre-hoz hasonlít, vagy a münzenbergi vár, mindkettőt Kuno von Hagen építtette a 13. század elején.⁴¹

Magyarországi viszonylatban rezidenciális jellegű lakótorony először Esztergomban épült. III. Béla palotaegyüttesén belül zárt egységet alkotott a tulajdonképpeni uralkodói rezidencia, melynek domináns része a gazdag részletformákkal kialakított Fehér-torony és az ebből közvetlenül megközelíthető kápolna. Itt az udvari reprezentációt szolgáló helyiségek, mint a nagyterem és a fogadóterem, a belső vártól némileg elkülönülő dunai palotában nyerhettek elhelyezést.⁴² Az esztergomi Fehér-torony, reprezentatív részletformáival és az uralkodó hatalmát megjelenítő tekintélyes méreteivel, minden valószínűség szerint mintaképpül szolgálhatott a visegrádi alsóvári lakótorony építéséhez.⁴³

Lakótoronynak tekinthető tehát minden olyan toronyszerű, többszintes fa- vagy köépit, amelyet alapterülete, falvastagsága, felszereltsége (árnyékszék, kandalló), nyílásrendszere alkalmassá tett a rezidenciális és katonai szerep együttes ellátására.⁴⁴ A lakótornyok esetében hangsúlyozni kell, hogy az épület uralkodói, főúri rezidenciaként szolgált, tehát a főúri reprezentáció helyszínei, mint esetenként nagyterem, az esetek többségében kápolna és oratórium is megtalálható volt bennük. Az öregtorony ezzel szemben szűk belső terével, felszereltségének olykor teljes hiányával, keskeny nyílásaival csak a katonai-védelmi funkció ellátására volt alkalmas. Ezek mellett a tornyok mellett rendszerint mindig ott találjuk a lakóépületet, palotát (Hollókö,⁴⁵ Szigliget⁴⁶).

A fenti meghatározás szerint a visegrádi Salamon-torony, ahol minden rezidenciális adottság – nagyterem, kápolna stb. – megvolt, a „tour résidence” kategóriájába sorolható. A 13. századi Fellegvár esetében a keleti torony tipológiai besorolása tekintetében azonban már bizonytalanabb a helyzet:⁴⁷ a vár ötszög alaprajzú nagy tornyát ugyanis, mely talán a legfontosabb eleme volt a vár védműveinek, a fenti meghatározások szerint lehetne öregtoronyként

(„tor beffroi”) definiálni, ám ha elfogadjuk azt a feltételezést, miszerint a toronyban volt a Szent Erzsébetnek szentelt kápolna és a koronakamra,⁴⁸ funkció tekintetében tornyunkat inkább „keveréktornyoként” lehetne meghatározni.

Mint számos tipológiai rendszer esetében, itt sem lehet tiszta kategóriákat felállítani. Így például a budai István-torony esetében sem, melynek kapcsán Mesqui tipológiáját Magyar Károly funkció szerint tovább árnyalta, különös tekintettel a lakótorony-őregtorony distinkcióra.⁴⁹

Talán külön típusként lehetne kezelni azokat az eseteket, amikor a tornyok szerepe inkább csak reprezentatív. Ebben az esetben a torony, mint a hatalmat legjobban kifejező építészeti forma van jelen – lakófunkciója erősen korlátozott, védelmi ereje pedig inkább csak szimbolikus. Ilyen a 14. században épült városi várak többsége, beleértve a budai Anjou-vár István-tornyát is. Az Anjou-vár legalábbis abban a formájában, ahogy ez a 14. században megjelenhetett,⁵⁰ alaptípusában, rendeltetésében az itáliai tornyos városi paloták megfelelője. Ilyen például a firenzei Bargello,⁵¹ amely eredetileg a Capitano del Popolo palazzo-jaként épült 1255-ben. Véleményem szerint tehát a budai Anjou-vár István-tornya sem tartható igazán lakótoronynak,⁵² hiszen a reprezentatív funkciójú terek a tornyon kívüli palotaszárnyakban kaptak helyet. Ugyanígy a korai itáliai városi lakóházakhoz, palotákhoz kapcsolódó tornyok sem feltétlenül lakótoronyként működtek. Ezek katonai rendeltetése sok esetben az volt, hogy az épületeket hidakkal összekapcsolván, valóságos torony-erődrendszert alkottak, és később komolyan veszélyeztethették a város biztonságát. A városi stabil kormányzás megteremtésekor Sienában például elrendelték a klánok tornyainak lebontását, amikor a 13. század végén a hatalmas toronnyal ellátott Palazzo Publico-t építették.⁵³

IV. A 13. SZÁZADI VISEGRÁDI VÁR ÉS 14. SZÁZADI ÚJRAHASZNOSÍTÁSA. A TORNYOK SZEREPE A HATALMI REPREZENTÁCIÓBAN ÉS A VÁR TEREINEK FUNKCIONÁLIS ÉRTELMEZÉSI KÍSÉRLETE

1317-ben Károly Róbert hívei kiostromolták Csák Mátét Visegrádról.⁵⁴ Az ezután a várban történő munkálatok *terminus ante quem*-je lehet XXII. János pápa 1325-ös oklevele, melyben búcsút engedélyezett a Károly Róbert által a várban építtetett Keresztelő Szent János egyháznak.⁵⁵ Ez a dátum egyben kijelöli a vár átépítésének és használatba vételének korai Anjou-kori időpontját. A király, miután hívei a várat 1317-ben ostrommal elfoglalták, csak 1323-ban helyezte át székhelyét Temesvárról Visegrádra,⁵⁶ ahol ekkoriban az ország középső részének legerősebb vára állott, viszonylagos közelségben a *Regnum* gazdasági, politikai és egyházi központjaihoz. Birtoklásának fontosságát ezen kívül még az is indokolta, hogy az alsó várnak fontos szerepe volt a Buda és Esztergom között haladó országút és a dunai hajóforgalom ellenőrzésében. Nagy lakótornya, viszonylagos kényelmével, megfelelhetett a királyi udvar pillanatnyi igényeinek. A lakótorony Károly Róbert kori belső átépítése, keresztfalakkal történő felosztása és boltozása (48, 56. kép) az udvarnak (és a védelmi stratégiának) a 13. századi állapotokhoz képest módosult szükségleteit tükrözte. Az ily módon átépített lakótorony, ha nyilván átmeneti szükségmegoldásként is, de megfelelt a király reprezentációs igényeinek, hiszen maga az épülettömeg tagolt, széles ikerablakaival olyan toronypalota volt, amely megfelelően reprezentálhatta az Anjou király nemrég megszilárdult hatalmát is.

Az Alsóvár védelmi rendszere a 13. századi állapotában dél felől meglehetősen sebezhető volt: az erődítés itt egy torony nélküli kapura és a Várhegy oldalában megszakadó s

elvékonyodó várfalra korlátozódott, ezért a Károly Róbert, miután Visegrádot elfoglalta, a lakótorony teraszát egy belső várfalölvvel lezárta. Az Alsóvár rezidenciaként történő felhasználásában leginkább az lehetett a zavaró tényező, hogy a lakótorony földszinti bejárata az országútról közvetlenül volt megközelíthető. Ennek kiküszöbölésére a belső várfalöv által határolt terület keleti, hegy felőli oldalán egy zárt teraszt alakítottak ki, ahová egy nagy méretű, de vékony falú kőház⁵⁷ és egy kút épült. A teraszt nyugatról határoló támfalról volt elérhető az új, második emeleti bejárat. Ezt a bejáratot az Árpád-kori, második emeleti, keleti ikerablak részleges befalazásával alakították ajtóvá, és az új ajtó szemöldöke felett egy kis, élszedett profilú világítóablakot nyitottak. Ily módon a lakótorony az országúti forgalomtól teljesen függetlenül vált megközelíthetővé.

A toronybelsőben történt építkezések a 14. századi királyi udvar módosult igényeit tükrözték. Úgy tűnik, hogy a 13. századi állapotokhoz képest ekkorra több kisebb helyiségre volt szükség a király és kísérete elhelyezésére (48. kép). Az ásatások tanúsága szerint annyit bizonyosan tudhatunk, hogy a földszintet, amely részben megtarthatta katonai rendeltetését, keresztfalakkal négy kis helyiségre osztották. Az első emeletet, mely az Árpád-kori, 13. századi főbejárat szintje volt, egy észak-déli irányú hosszfalra támaszkodó kettős dongával beboltozták.⁵⁸ Ez kiküszöbölte azt a haditechnikailag előnytelen korábbi megoldást, amelyet a kívülről zárt földszint s a kőboltozat hiánya jelentett. Egyrészt ezeknek a fontos védelmi eszközöknek a hiányában ugyanis egy esetleges ostrom esetén a betörő ellenség egyetlen nagyobb tűzzel harcképtelenné tehetné volna a tornyot, másrészt pedig a boltozat támaszként szolgált a felsőbb szintek osztófalainak.

Az így kettéosztott első emeleti terem nyugati része ikerablakával, árnyékszékével kényelmes lakóter lehetett volna, ám az osztófal miatt el kellett bontani a kandallót, s ez valószínűsíti – miként a keleti helyiség esetében is – a termék gazdasági rendeltetését. A második emelet esetében csak egy kelet-nyugati osztófalnak van némi nyoma a keleti, bejáratú alakított ablak fülkéjének déli oldalán, ahol a fal lábazati zónájának néhány kvadersora *in situ* megmaradt. Ez a fal a termet úgy osztotta két részre, hogy az északi oldalon volt az árnyékszék és a kandalló. Ablak gyanánt viszont az ikerablak befalazásában nyitott, kis körkeretes nyílás szolgált az új bejárat felett (36–37. kép). Egyik fél teremnek sem lehetett különösebb reprezentatív szerepe, hiszen a déli, ikerablakos helyiségen keresztül lehetett eljutni a felsőbb szintekre vezető lépcsőfeljárathoz. Ma már hitelesen nem bizonyítható, hogy a következő szinteket a válaszfalak hány helyiségre osztották, és nem zárhatjuk ki azt sem, hogy ezek a válaszfalak árkádívvel voltak megnyitva. Mindenesetre az, hogy a harmadik és a negyedik emeleten nem törtek új nyílásokat, arra utal, hogy ezeket a termeket csak egy kelet-nyugat irányú keresztfal oszthatta, hiszen így minden fél termet egy-egy ikerablak világított meg, illetve biztosította azok szellőzését. A negyedik emelet eredeti gerendafödémét elbontották, s a termet négy ötsüveges bordás boltozattal beboltozták (49–50, 56. kép), így egy nagyobb, hadigépek által jobban terhelhető masszív teraszt alakíthattak ki.

Visegrádon egy olyan királyi rezidencia került újra uralkodói felhasználásra, amely toronyszerű, tömeges megjelenésével, védműveivel egyesítette magában a katonai s egyben reprezentációs funkciókat is, és ez némi párhuzamosságot mutat a kortárs európai tendenciákkal.

Franciaországban, úgy tűnik, a 14. században egyfajta visszarendeződés történt a román kori lakótorony építés irányába, s ez a tendencia volt jellemző még olykor a 15. század második felében is. Vincennes, Poitiers, Pierrefonds, Véz stb. esetében új, a 14. század igényeinek megfelelő nagy lakótornyok épültek.⁵⁹ Ezekbe a tornyokba sok esetben visszakerültek

a rezidenciális és az udvari ceremóniákat, rendezvényeket kiszolgáló funkciók. Vincennes vára, miként a párizsi Louvre, történeti forrásokkal is jól dokumentált királyi rezidencia.⁶⁰ Épületeinek valószínűsíthető funkcionális elrendezéséről több írott forrás is fennmaradt,⁶¹ és így talán adaléku­ lal szolgálhat a vise­ grádi Salamon-torony funkcionális értelmezéséhez is. Mindkét franciaországi rezidencia legfontosabb helyisége a királyi fogadószoba (*chambre à parer*) volt. A király magánszobájához kapcsolódott *estude du roy* afféle „studiolo” volt, ahol a király csendes visszavonultságban szemlélhette illuminált kéziratait, vagy dolgozhatott.⁶² A király szobáján kívül az inventáriumok említik a királyi oratóriumot, a kápolnát, az „estude du roy”-t és a pihenő szobát (*retrait*).⁶³

Ami a tornyok reprezentációban betöltött szerepének 14. századi újra megjelenését illeti, arra további néhány példát lehet hozni német területről, a Felső-Rajna-vidékről. Az ekkor épült érseki, főúri rezidenciák formailag számos esetben visszanyúltak a 12. századhoz, ám ezek lehangsúlyosabb elemei, a nagy méretű, reprezentatív tornyok újra magukban foglalták a nagytermet, s legtöbb esetben földszinti bejáratukkal, szélesen megnyitott ablakaikkal, sokszor csak szimbolikus védelmi eszközökkel inkább a reprezentáció szolgálatában állottak, semmint katonai védelmi funkciót láttak el. Eltz,⁶⁴ Gollenfels,⁶⁵ Hattenheim,⁶⁶ Rittersdorf⁶⁷ tornyainak a földszintjén konyha épült, a nagyterem az első vagy második emeleten helyezkedett el. Megnövekedett ugyanakkor a privát lakóterek száma, melyek jól fűthetők, világosak és kényelmesek voltak, s mint a francia királyi rezidenciáknál, itt is épültek a magánélet szinterei. Az 1465-ös eltvillei inventárium⁶⁸ említ például egy kisebb, jól fűtött helyiséget (*stüblein*), amelyben írópult állott. A balduinsecki vár⁶⁹ nagy, négy emeletes, földszinti bejáratos lakótornyát Luxemburgi Balduin trieri érsek építtette 1325-től. Négy nagy ablakkal megvilágított földszintjén volt a konyha. Az első emeletet faszerkezetes válaszfalak osztották kápolnára és magánszobákra, ezt a szintet négy kandalló fűtötte. A nagyterem a második emeleten volt egy kandallóval, árnyékszékkel. A harmadik emeleten voltak valószínűleg a hálószobák, itt egy kandalló állt. A negyedik emelet a védelemé volt.

Visegrádról nem maradtak írott források, melyek segítenének a Salamon-torony funkcionális értelmezésében. Az 1325-ös pápai búcsúengedélyben említett várbeli kápolna szempontjából az Alsóvárban csak az ötödik szint jöhetne számításba, tekintve, hogy ez az egyetlen emelet, ahová nem került árnyékszék. Ezt a termet a megmaradt boltvállak és a negyedik emelet keleti ikerablak fülkéjében megmaradt, jelenleg lebetonozott falcsonk tanúsága szerint egy kelet-nyugat irányú keresztfal osztotta két részre (49–50, 56. kép). Tekintve, hogy a bordaprofilok eltérőek a déli terem keleti és nyugati oldalán, s praktikus szempontból is kizárható, hogy tömör fal választotta volna el a két térrészt, valószínűleg azokat egy nagy árkádív kötötte össze. Egy feltételezett kápolnát⁷⁰ a torony felosztott termeinek csakis ebbe a helyiségébe lehet elképzelni. Az árnyékszék hiánya, a keresztfal s a méretek kevésbé valószínűsítik ennek a szintnek a nagyterem-funkcióját. Az északi térrész akár sekrestyeként, akár oratóriumként szolgálhatott; esetleg fogadószobaként, bár ennek némileg ellentmondani látszik az, hogy csak a kápolnán keresztül lehetett megközelíteni.

Az esetleges királyi lakosztályként így a harmadik emelet jöhet számításba, mely emelet kelet-nyugati keresztfallal⁷¹ kettéosztott termének mindkét helyisége az adott körülmények között kényelmes lakóteret biztosított. Az északi térrész kandallóval, árnyékszékkel, keletre néző ikerablakkal, illetve szeparáltságával a király szobájaként, akár egyfajta „estude du roy”-ként szolgálhatott, míg a déli oldal, mely világosabb volt, lehetett a hivatalos élet színtere („chambre à parer”).

Valószínű, hogy a lakótorony szállás-jellegét maga Károly Róbert is csak ideiglenesnek tervezte, hiszen 1330-ban már bizonyosan a király birtokában volt egy a *suburbiumban* lévő ház, ahol lakott is, tekintve, hogy Zách Felicián királygyilkossági kísérlete minden valószínűség szerint ebben a házban történt,⁷² továbbá 1335-re, a visegrádi királytalálkozóra már felépültek a fellegvári paloták (egy ilyen reprezentatív rendezvény megtartásához Károly Róbert városi háza önmagában kevés lett volna). A Fellegvár rezidenciaként történő használatára utal, hogy a vár palotáinak egyikében halt meg a király. A Károly Róbert idejére keltezhető és a kaputoronyhoz kapcsolódó palotaszárnyak közül a nyugati palota (*B*) többszintes volt, földszintjén a vár konyhájával; az első emelet két helyiségre oszlott, az északi egy faburkolatos, valószínűleg fűthető szoba volt.⁷³ A helyiség elbontott légfűtéséről tanúskodhat a nyugati palota mellé utólag beépített palota (*C*) falában fellelt légfűtés-fedlap töredék.⁷⁴ Talán ebből adódóan ide lokalizálhatjuk a királynői lakosztályt, a Dunára néző kellemes szobával. Az udvari homlokzatot csak kisebb, csúcsíves ablakok törték át az első és élszedett tagozású, ismeretlen záradékformájú nyílások a második emeleten (57. kép). Az itt megjelenő műformák meglehetősen formai egyszerűségről tanúskodnak. Az első emeleti csúcsíves ablakok keretének díszítésként csak a szárköveket fejezetszerűen koronázó tagolatlan vállpárkány szolgál (58. kép). Az emeleten, az udvar felé egyforma, hasonlóan kisméretű, élszedett profilú ablaksort nyitottak, egységes kialakításukból talán nagyobb helyiséget (nagyterem?) vélelmezhetünk (59. kép). Bizonyosan volt viszont nagyterem a keleti palotában (*J*), melynek földszintje és emelete osztatlan terű volt. Földszinti nyílásait a nyugati palota nyíláskialakításához hasonló egyszerűség jellemzi: itt tagozás és díszítés nélküli, álló téglalap alakú ablakok világították a belsőt (60. kép). Nem zárhatjuk ki, hogy mindkét palota elpusztult emeleti és külső falát talán nagyobb és gazdagabban díszített ablakok törték át, mindenesetre meglepő az a formai egyszerűség, amely a Károly Róbert kori két palota megmaradt udvari homlokzatát jellemzi. E palotaszárnyak mellett a vár északnyugati sarkában egy újabb ciszternát és a ciszterna mellé nyugatról – úgy tűnik – egy épületet (*H*) építettek, felhasználva hozzá az ehelyütt álló Árpád-kori palota köveit.⁷⁵

A 14. század második felében/végén lemélyítették a várudvart, az északnyugati oldalon a déli és keleti várfalhoz, a Károly Róbert kori ciszterna befoglalásával egy nagyobb, emeletes palotát építettek. Az újonnan felépült északnyugati palota (*E*) udvari homlokzata (61. kép) némileg gazdagabb kialakítású volt: a homlokzatot szamárhátívekkel, mérműszerűen díszített csúcsíves ablakok törték át (15, 62, 64. kép), a két földszinti félköríves ajtó közül a keleti keretét élszedés tagolta (63. kép, a nyugati kerete elpusztult), miként az emeleti udvari homlokzaton nyitott ajtó keretét is. Ez utóbbi ajtó konzolokra támaszkodó, az egész homlokzaton végigfutó külső folyosóra nyílt, és a folyosó talán a nyugati várfal gyilokjárójára vezetett. A déli homlokzati bejárat mellett egy jóval egyszerűbb kialakítású és kisebb, orrtagos, háromkaréjos ablak nyílt (65. kép). Szintén a 14. század második felében alakíthatták át a nyugati palota (*B*) faburkolatos szobáját: a falakat belülről köpenyezve egy gerendaváz, deszkaburkolatos helyiséget alakítottak ki (66. kép).⁷⁶

A Zsigmond kori építkezések műformák tekintetében legreprezentatívabb eleme a külső várfalgyűrűhöz kapcsolódó keleti kaputorony (*N*) lehetett. Miként a budai vár kaputornya, melynek homlokzatán az uralkodó aranyozott szobra állt,⁷⁷ vagy a pozsonyi vár kaputornya,⁷⁸ ahol a mélyített fülkék talán a király festett címerének készültek, a fellegvári kaputorony is az uralkodói reprezentáció fontos elemét alkotta. Profilált kapuzatának háromrétegű konzolokkal támasztott folyosója fölött egykor talán Zsigmond címere volt.

A Zsigmond kori Fellegvár építkezéseihez, illetve egyes helyiségek funkcionális értelmezéséhez adalékul szolgálhat Kottanner Jánosné Wolfram Ilona emlékirata⁷⁹ az 1440-es

koronalopás kapcsán.⁸⁰ A koronázási ékszereket feltehetőleg már 1323-tól a várban őrizték. Kottannerné bécsi patríciusasszony V. (Habsburg) Albert király feleségének, utóbb özvegyének, Erzsébet királynénak volt az udvarhölgye. Fennmaradt visszaemlékezésében a Fellegvár akkori állapotáról, néhány épület szerepéről is említést tett.⁸¹ Eszerint az asszonyház, mely magában foglalta a királynői rezidenciát, fűthető volt,⁸² és árnyékszékkel⁸³ is el volt látva. A várkápolnába, ahol Szent Erzsébet ereklyéje volt,⁸⁴ az asszonyházból közvetlenül lehetett bejutni.⁸⁵ A kápolna Szent Erzsébet titulusa alighanem a 13. századra vezethető vissza, tehát a 13. században már fennálló épületrészben kellett lennie. Így talán a vár ötszögű, keleti toronyában (*G*) lehetett,⁸⁶ amelyhez közvetlenül, másodlagosan épült az árnyékszékkel is ellátott északkeleti palota (*F*). Ezzel a már meglévő északnyugati palota (*E*) és a keleti torony (*G*) közötti északi falszakasz került beépítésre, megszüntetve az északnyugati palota keletre nyíló oldalbejáratát. Ezt az épületszárnyat (*F*) tehát Kottannerné leírása alapján az asszonyházzal azonosíthatjuk. Az északnyugati palota mellé beépült új palota első emeleti, *in situ* helyzetű konzoljai által kijelölt járószint felébe metszi annak bejáratát, s ez kizárta az átjárást a két palotaszárny között ezen a szinten (67. kép).

Kottannerné visszaemlékezéseiben többször is említette, hogy a koronát egy boltozott helyiségben őrizték, ahova egy előtérrel át kellett lemenni.⁸⁷ 1440 előtt a vár palotaszárnyában konzollokkal alátámasztott fafödémek voltak, s csak a 15. század utolsó negyedében boltozták be az épületek földszintjeit, a kaputornyot (*A*) és a keleti palota (*J*) első emeletét. A koronalopás idején Kottannerné által leírt koronakamrát nagy valószínűséggel a keleti torony (*G*) földszintjére lehet lokalizálni, mivel csak erről feltételezhető, hogy ekkor már boltozott volt. Talán a korona biztonságos őrzése miatt falazták el vagy esetleg alakították át résablakká a torony délre nyíló, földszinti bejáratát.⁸⁸ Kézenfekvő és nem szokatlan dolog, hogy a koronázási ékszereket, jelvényeket, arany- és ezüstműket a vár legjobban zárható és védhető helyén őrizték, sokszor a tornyok már eleve ilyen szándékkal is épültek. A német birodalmi ékszereket például a triefelsi vár öregtornyának kápolnájában,⁸⁹ IV. Luxemburgi Károly idején a karlsteini vár északi tornyában, a Szent Katalin-kápolnában tartották.

A koronalopást követően a királyi korona végül 1463-ban került vissza a visegrádi Fellegvárhoz, miután Hunyadi Mátyás király 80 ezer magyar aranyforintért váltotta vissza III. Frigyesről.

Mátyás a Duna partján épült királyi palota átépítésével párhuzamosan a Fellegvárat is átépíttette. A paloták földszintjeinek lesüllyesztése és boltozása (68. kép), illetve a keleti palota (*J*) első emeleti nagyterme (69. kép) és a kaputorony boltozása (70. kép) mellett egy újabb, a korábbiaknál lényegesen reprezentatívabb, emeletes palotaszárnyat (*C*) és egy hozzá tartozó lépcsőházat (*D*) építtetett a nyugati palota mellé. Az udvari homlokzatot három (a korábbi ablakokhoz képest) hatalmas méretű keresztosztós ablak törte át (71. kép), és minden valószínűség szerint hasonló ablakok tagolták a Dunára néző homlokzatot is. Az ablakok igen magasra kerültek: könyöklőjük a bejáratú ajtó szemöldöke fölött volt. Ezt a palotát, mely a többi palotaszárnyhoz képest fényárban úszhatott, Mátyás valószínűleg az udvari rendezvények céljára építtette. A palota mellé északról egy tágas lépcsőház is épült (72. kép). Erre az időszakra keltezhetjük stíluskritikai alapon a belsővár déli kaputornyát (*A*) gyilkjárójának az átépítését, esetleg a torony megmagasítását is. A kaputorony körül megmaradt, háromrétegű konzolok – élszedett, főlúla megállítású tagozásuk alapján – ugyanis a 15. század második felére keltezhetők.

1492-ben országgyűlési határozat született, hogy az ország prelátusai és bárói közül választott személyek őrizték a koronát, akiknek jogukban állt a visegrádi várnagy kinevezése

is. Az északnyugati palota (*E*) homlokzatán álló, reneszánsz stílusú koronaőri emléktáblát (Szerk. Kat.: 439/10.; 439.272–278. kat. sz.; 16, 73, 79, 195–199. kép) az első koronaőrök, Nagylucsei Orbán egri püspök és Báthori István erdélyi vajda állíttatták.⁹⁰

V. A VÁR PUSZTULÁSTÖRTÉNETE, KÉPI FORRÁSOK

A visegrádi kettős vár méretéből, védelmi rendszeréből adódóan a középkor végéig jelentős erősségnek számított, ám a haditechnika fejlődésével, jelesen az ágyúkkal felszerelt tüzérség megjelenésével, elvesztette stratégiai jelentőségét, mivel nem voltak megfelelő védművei egy ilyen támadás visszaverésére. Az Alsóvárbán ezt a helyzetet enyhítendő, talán a 15. század végén egy alul lőrésekkel megnyitott bástyát⁹¹ emeltek a lakótorony nyugati várfalövéhez, mely a dunai hajóforgalmat pásztázta és a naszádok ellen épült, emellett ismeretlen időpontban az Anjou-kori keleti, pártázatos várfal partaközeibe szakállas puskáknak falaztak lőréseket. A Fellegvár haditechnikai korszerűsítése a nyugati palota déli homlokzata előtti, vélhetően ágyúterasz (*K*) és a keleti torony (*G*) külső homlokzata előtti, kisebb fallal övezett földbástya építésével lényegében ki is merült. Ezeket az egységeket azonban a kutatás jelenlegi állása szerint nem lehet pontosan keltezni. Az eddig megjelent publikációkban a Mátyás kor szerepel, és mivel nem volt ezeken a területeken újabb feltárás, amely ezt módosíthatta volna, én is ezt a kelteztést alkalmazom.

Mivel a vár stratégiaiilag meglehetősen frekvenciált helyen, a 16–17. századi Közép-Magyarország egyik legfontosabb katonai felvonulási útvonala, a Buda-esztergomi országút mentén feküdt, számos igen heves ostromnak volt kitéve. 1527 és 1685 között tizenkétszer cserélt gazdát, mígnem elveszítette minden hadászati értékét. Az ostromok során az Alsóvárat általában a város délnyugati oldaláról, a Duna-parti sávról volt célszerű tűz alá venni, a Fellegvár pedig tüzérséggel a legjobban a várral kelet felől szemköztí Fekete-hegyről volt rombolható, amint erről néhány metszetábrázolás is tanúskodik. Ezek az ostromok többnapos intenzív ágyútűz mellett történtek, majd a falak, tornyok szisztematikus lövetését az esetek többségében szükségszerű javítások követték. A leomlott épületek kövei bekerültek az újonnan emelt falakba.

1527-ben I. Ferdinánd ostroma során a támadók az Alsóvár dunai része felől törtek be a várba, feltehetően a vízparti toronynál és várfalaknál okozva nagyobb kárt, melyet azután a bécsi haditanács helyreállíttatott.⁹² 1529-ben I. Szulejmán szultán foglalta el a várat, tőle 1530-ban Wilhelm von Roggendorf szerezte vissza. 1532-ben Szapolyai János király, miután közeledésének hírére a Fellegvár kapitulált, az Alsóvárat vette ostrom és ágyútűz alá,⁹³ feltehetően a Duna mellől, a délnyugati oldalról.

János király halálával Ferdinánd 1540-ben Buda alá vonult. Ezzel párhuzamosan Leonard von Vels főhadparancsnok is felsorakoztatta hadait Visegrádon, és az ostrom során, öt napon keresztül, változó intenzitással lövette az Alsóvárat. Először a lakótoronyt és védműveit, majd a vízparti tornyot, ahol sikerült is betörniük. Ezt követően lőtték a déli kaput, melynek felső részét a pártázatokkal sikeresen lerombolták. Az ötödik napon, némi aknászati segítséggel, egész napi ágyúzás után több emelet magasságban leomlott a lakótorony déli sarka.⁹⁴ Minden valószínűség szerint ekkor a kiszakadt falsarokkal elpusztult a lépcsőház, leomlott a negyedik emelet boltozata, valószínűleg több szinten leszakadtak a födémek. A pusztítást egyedül az első emelet magasságáig emelkedő dongaboltozat élte túl. Vels az egyébként sikertelen budai ostrom után fogott neki a Fellegvár ostromának. A kétnapos ágyúzás eredmé-

nyeként összeomlott a vár egyik tornya (valószínűleg a keleti torony: *G*),⁹⁵ és súlyos sérüléseket szenvedett a külső, keleti kapuja⁹⁶ a keleti várfalszakaszokkal, de tűz alá vették a belső várat is.⁹⁷ Ezt a várvédők megadásáig másfél napos, folyamatos ágyútűz követte,⁹⁸ majd az ostromkárók helyreállítása. Minden valószínűség szerint ekkor pusztulhatott el a középső falgyűrű keleti, a sziklapilléres hidhoz kapcsolódó kapuja és a hozzá tartozó falszakasz.⁹⁹

Az 1544-es török ostrom során elsőnek az Alsóvár (valószínűleg déli, délnyugati) falát lőtték rommá, majd annak elfoglalása után, kisebb késedelemmel, a Buda környéki igavonó állatokkal vontatott tüzérséggel felvonultak a fellegvári „Só-toronnyal”¹⁰⁰ szemközti hegyre, és ismét több napig ágyúzták a várat.

1544. évi és a következő, 1595. évi ostrom közötti békeévekben a törökök berendezkedtek Visegrádon.¹⁰¹ A követjárások a vár állapotáról meglehetősen lesújtó képet festettek.¹⁰²

Az 1595-ös, Gianfrancesco Aldobrandini vezette ostrom során a támadóknak az Alsóvár elfoglalásához nem volt szükségük a falak módszeres ágyúzására, lévén, hogy azt a törökök harc nélkül feladták,¹⁰³ a Fellegvárat azonban a szemközti hegyekből történő többnapos ágyúzás után tudták csak elfoglalni. A Fellegvár keleti védművei újra jelentős károkat szenvedhettek, olyannyira, hogy a helyreállításukkal az Esztergomban és Párkányban tevékenykedő Claudio Cogorano hadmérnököt bízták meg.¹⁰⁴

A következő, 1605-ös ostrom során a törökök újra csak többnapos ágyútűz után tudták elfoglalni a Fellegvárat.¹⁰⁵ Azt ezt követő, majdnem nyolcvan éves uralmuk alatt betelepültek az Alsóvárba, illetve Evlia Cselebi tudósítása szerint a Fellegvárba is.¹⁰⁶

A vár falaiban a következő pusztítást a Lotharingiai Károly vezette ostrom okozta 1684-ben.¹⁰⁷ Az Alsóvár ostroma ebben az esetben is a Duna-parti fővenyről indított tüzérségi támadással kezdődött, amely a déli várfalak pusztulását okozta, illetve Melchior von Beck vezérőrnagy által a Fellegvárral szembeni délkeleti hegyről indított tüzérségi tűzzel. A győzelmes ostromot követő helyszíni szemlén Lotharingiai Károly úgy vélte, hogy a vár védműveit még helyre lehet állítani, s nyilván az egykori paloták maradványai is alkalmasak lehettek arra, hogy ott, esetleges rendbehozatal után, katonaság állomásozzon. Ezeket a javítási munkákat Luigi Fernando Marsigli gróf irányította.

A 17. századi legsúlyosabb ostrom 1685-ben történt.¹⁰⁸ A törökök több napig tartó ágyúzás után aláaknázták és felrobbantották a belsővári („Esztergon felé eső”) déli kaputornyot (A). A torony magával rántotta a déli fal egy szakaszát. A törmelékek a tudósítások szerint az alsóudvari ciszternát is betemették. Ez utóbbiból következően feltételezhetjük, hogy ekkor még a kaputorony jelentős magasságig állhatott, és ha ehhez még hozzátesszük azt, hogy egészen az utóbbi időkig a környéken ott heverték a torony egykori gyilokjárójának 15. századi konzolkövei, akkor talán nem túl merész kijelentés, hogy 1685-ben a kaputorony legalábbis a gyilokjáró konzolköveinek magasságáig állhatott.

Az ostrom után néhány hónappal a törökök kivonultak a várból, az azonban még nem tisztázott, hogy ez milyen rombolással járt.

Ha a pusztulástörténet szempontjából vizsgáljuk a várról maradt képi ábrázolásokat,¹⁰⁹ azt mondhatjuk, hogy a 16–17. századi ábrázolások forrásértéke, legalábbis ami a kettős vár épületeire vonatkoztatható, meglehetősen viszonylagos. Ezek a képek nagyrészt ostromveduták, melyek sokszor közös mintákra vezethetők vissza.¹¹⁰ Ábrázolásuk sok esetben nagyrészt nem topográfiai hűségű. Figyelemre méltó, hogy ezek az ábrázolások a 16–17. században szinte kizárólag ugyanabból a nézőpontból mutatják Visegrádot, sokszor egymásnak megfelelő építészeti részletekkel. Noha nem tartozik szorosan e kötet témájához, de ehelyütt érdemes felvetni, hogy ezek jó része valószínűleg közös „ősábrázolásra” vezethető

vissza, amely – úgy tűnik – már megjelenik Szatmári György pécsi püspök esztergomi breviáriumban,¹¹¹ jelesül a kettős címlap *verso*ján, az imádkozó Dávid király táji háttereként (74. kép). Itt Visegrád délről, ugyanabból a szögéből van ábrázolva, mint a későbbi metszeteken. A Fellegvár kevésbé részletezett tömege alatt jól kivehető a magasba nyúló Salamon-torony és a Duna-parti torony a hozzá kapcsolódó, árkádós fallal. Ez utóbbi motívum, mely majd minden későbbi metszeten előfordul, kétségtelenné teszi az ábrázolás Visegráddal való azonoságát.

A Salamon-torony déli oldala pusztulásának keltezéséhez az egyik fontos képi dokumentum az a rézkarc, melyet G. Houfnaglius (Jakob Hoefnagel) szignált (75. kép).¹¹² Az ábrázolás részleteiből úgy tűnik, hogy az részben helyszíni vázlatok nyomán készült. A kép a 16. század első felének ostromai utáni békés állapotot tükrözi. A Salamon-torony oldalánál ép tetőzetű házak látszanak. A Fellegvárban a paloták vagy az azokból az ostromok után átalakított épületek¹¹³ szintén tetővel fedettek, a délkeleti várfalak még épek, és háborús állapot ábrázolásaként egyedül a keleti torony (?) közepén látszik egy nagyobb kiromlás. Ez utóbbi részletet azután számos későbbi ábrázolás is átvette.¹¹⁴ Itt is megjelennek a nagy árkádokkal tagolt/megnyitott dunai falak, azzal a különbséggel, hogy nem kapcsolódnak a parti toronyhoz, miként a későbbi ábrázolások esetében. A négy emelet magasságban álló Salamon-torony déli oldala kiromlott. Ez utóbbinak ez az első ismert ábrázolása. A rézkarc később készült, némileg módosított variánsai, például a Visegrád ostromát ábrázoló Johann Sibmacher-féle rézkarc,¹¹⁵ s egy másik, mely 1627-ben jelent meg,¹¹⁶ a várat illetően újabb forrásértékkel kevésbé bírnak. Az ugyancsak az 1595-ös ostromot ábrázoló, 1603-ban megjelent Zimmermann-féle metszet¹¹⁷ (76. kép) hasonló építészeti állapotokat mutat.

Szinte idillikus állapotokat tükröz Wilhelm Dilich 1600-ban megjelent művének ábrázolása, „VIZZEGRAD” látképe déli irányból¹¹⁸ (77. kép). Az Alsóvár erődítésrendszeréből csak a Salamon-torony sötét tömbje látszik, a Duna-parti tornyot takarja az árkádokkal tagolt fal, s egy hengeres ágyútoronynak tűnő építmény. A Salamon-tornyot itt tető fedi. A déli falkiromlást nem lehet látni (a grafikán ez a részlet elsikkad). Ehelyütt érdemes felvetni, hogy a fentebb már említett Szatmári-breviárium nyitó képének tájábrázolása meglehetősen sok ponton mutat azonoságot Dilich Visegrád-ábrázolásával. A dunai torony mindkét képen kerek toronnyá alakult, és hozzá kapcsolódik az árkádós fal, mögötte a kúptetővel fedett, szintén hengeresként ábrázolt Salamon-torony látszik. A breviárium képének égbé nyúló építményét Dilich minaretté alakította. Az utóbbi kép a Fellegvárat is viszonylag pontosan jeleníti meg: a várból magasan kiemelkedik a keleti torony, előtte némileg eltolva a déli kaputorony alacsonyabb tömbjével. A kaputorony előtti íves várfal szintén kerek toronnyá alakult.¹¹⁹ A vár háttérében kiemelkedő, sötétebben jelzett torony talán az északnyugati palota gótikus fiálékkal díszített zárt erkélyére utal.¹²⁰

A Chronica 1606-os kiadásában közölt Visegrád ábrázolás (78. kép) talán helyszíni vázlatok nyomán készült, és úgy tűnik, főleg a Fellegvár pusztulástörténete szempontjából nagyobb forrásértékkel bír.¹²¹ Az Alsóvár lényegileg változatlanul, de sokkal elnagyoltabban került át az 1600-as ábrázolásról. A Salamon-tornyot itt is tető fedi, az árkádós fal itt is egy kerek vízparti toronyhoz kapcsolódik, és felette ugyanúgy, miként az 1600-as rézkarcon, egy oromfalas, nyeregteretűvel fedett, nagyobb épület látható. Ezzel szemben a Fellegvár már részben rommá lőtt állapotban van: a nyugati védművek még épnek mondhatók, a kaputorony még több emelet magasságban áll, a belsővári paloták részben romosak, viszont számos épület még tetőzetűl bír.¹²² A vár 1684-es ostroma kapcsán készült Nypoort-féle metszeten és annak variánsain¹²³ az Alsóvárnak s a vele összefüggő várfalaknak már semmilyen straté-

giai jelentőségük nincs. A korábbi ábrázolásokon még a vízparti erődítésekhez kapcsolódó árka-dos falból is már csak két nyílás látszik.

Bél Mátyás 1737-ben közölte Visegrád látképének, a váregyüttes alaprajzának, a Fellegvár metszetrajzának, továbbá a koronaőri emléktáblának egy rézmetszetes lapon összeszerkesztett ábrázolását (73, 79. kép).¹²⁴ A látkép a várost nyugat, tehát Nagymaros felől mutatja, talán több topográfiai, mint építészeti pontossággal. Az Alsóvár vízparti tornya itt a pártázat magasságig áll, egy körbástyával némileg egybekomponálva. A lakótorony déli oldala viszonylag épnek látszik. Az északi völgyzáró fal fölnyúlik a Fellegvárig, s egészen épnek tűnik; egy őrtoronnyal van megerősítve. A Fellegvár épülettömegéből már semmilyen torony nem emelkedik ki, a paloták romosak.

A parti őrtornyot viszont már teljesen elpusztultnak mutatja Franz Jaschke aquatinta nyomata 1820-ból.¹²⁵ A Salamon-torony déli oldalán a felmenő falak a kiomlás ellenére még viszonylag nagy magasságban állnak, az északi völgyzáró fal két őrtornya úgyszintén. A lakótoronytól délre levő várfalak még jelentős magasságúak.

1821–1826 között készült Jakob Altnak az Alsóvárat ábrázoló két körjaja,¹²⁶ amelyek az Alsóvár pusztulása, de építéstörténete szempontból is forrásértékűek. Az első az Alsóvárat a Sibrik-dombról mutatja (80. kép). A lakótorony északi sarkán erőteljesen jelzi a kifagyásokat a nyugati és az északi oldal pártafokainál. Az árnyékszék-torony a harmadik emelet magasságáig áll. A kaputorony második emeleti nagy ablakának kerete kiromlott, a kis, mérműves ablak délkeleti oldalán látszik a keret töredéke. A kaputorony a második emelet boltozatáig lepusztult. Az északi völgyzáró fal (melyet egy kapu tör át) lépcsőzetes pártázatú, nyugati szakaszán az első periódus lőrésai is látszanak. A másik litográfia (81. kép) a lakótornyot a déli oldalról ábrázolja, a tátongó falrésszel. A déli falsarok csonkja a második emelet magasságáig áll, délkeleti oldalán kiromlott világítóablakkal. Jól látható a második emelet dongaboltozata s a negyedik emeleti boltvállak. Erről az oldalról az árnyékszék-torony is némileg romosabb képet mutat, hasonlóan a nyugati várfalhoz. A délnyugati ágyúterasz felső fal-koronája kiromlott. A keleti és déli belső várfalövek majdnem teljesen lepusztultak, csak a délkeleti falsarok áll még.

Id. Markó Károly újabban az 1820-as évekre keltezett festménye szintén a Sibrik-domb felől ábrázolja a váregyüttest. Az északi völgyzárófal (24. kép) ekkorra már sokkal nagyobb mértékben romos, bár a felső őrtorony a maihoz képest még mindig viszonylag ép állapotban van. A festő jelezte a kaputornyon az ablakokat, viszont az árnyékszéknek (s a konzoloknak) semmi nyoma nincs. A Salamon-torony pártázata erősen hiányos, az árnyékszék-torony a tetőzetéig lepusztult.¹²⁷

Minden valószínűség szerint Jakob Alt Alsóvár-ábrázolását rajzolta át és közölte Szerelmey Miklós a már említett 1847-es Visegrád albumában¹²⁸ (82. kép), az eredetihez képest kevésbé pontosan. Az építészeti részleteket tekintve hasonló pontatlanságokat tükröz a kiadványban a lakótorony többi ábrázolása is. Ehelyütt érdemes megemlíteni a „Korona terem” ábrázolását,¹²⁹ amely a belsővári déli kaputorony (A) felől mutatja az északnyugati (E) és nyugati (B) paloták udvari homlokzatát. A kapualj földszinti ívezeti kövei még vállmagasságig állnak, az északnyugati palota első emeleti fala is igen nagy magasságig megvan. A palota egykori konzolos folyosójára nyíló csúcsíves ajtó (61. kép) küszöbköve, szárkövei részben, valamint az ívezeti köve még eredeti helyükön láthatók, a koronaőri emléktábla némileg nagyobb sérüléseket mutat, mint a Bél Mátyás-féle ábrázoláson, de viszonylag még épnek mondható.

Gregus Antal 1872-ben már archeológiai igényességgel készített felmérési rajzokat a Salamon-toronyról (31, 33, 38. kép).¹³⁰ Az egyik a keleti homlokzatot ábrázolja (33. kép).

A nyílások a negyedik emeleti csúcsíves ikerablak kivételével részlegesen már kiromlottak. A negyedik emeleten viszont megmaradtak eredeti helyükön a sarokoszlopok és a középoszlop is. A harmadik emeleti ablakban sarokoszlopok nem mutatkoznak. A második emeleti bejárat világítóablakának kerete részlegesen elpusztult, a falkorona hasonlóképp, az északi falsarok erősen kifagyott. Gregus felmérései a MIB Henszlmann vezette kutatásával egy időben készültek, egyenlőre nem világos, hogy milyen céllal.

VI. A VISEGRÁDI VÁR A 19. SZÁZADBAN

A Visegrád iránti históriai érdeklődés a 19. század elején kezdett kibontakozni.¹³¹ Báró Mednyánszky Alajos volt az első egyike, aki megjárta és publikálta a Fellegvárba vezető, akkoriban nem kis fáradságot igénylő¹³² utat. Látogatásának tapasztalatairól később „Visegrádi Emlék Írás” címmel emlékezett meg a Tudományos Gyűjtemény.¹³³ Mednyánszky-nál a historikus érdeklődés a történeti emlék megóvásának igényével párosult, amikor megállapította, hogy csak az utolsó 11 év alatt is sokat romlott a vár állapota, pedig az az „egyik legrégebb és legnevezetesebb várai közül hazánknak és ezért különös tekintetet és minden legkisebb megmaradott régiségének fenntartását érdemli”.¹³⁴

Tóth Pál szintén a Tudományos Gyűjteményben tette közzé meglehetősen pontos, romantikus leírását a várrendszerrel: „... négy ölnyi vastagságú sántz fal nyúlik le egészen a hegy tövében folyó Dunáig, hol az egy testes kőbástyában végződik. Ebben a sántzban két vigyázó tornyos bástya üti ki magát, a hegy aljában a Salamomtornya előtt egy kapu van.” Az Alsóvárról, pedig a következőket írta: „Az tizenöt ölnyi magasságú falaknál, az azokban lévő négy szeg ablakoknál – melyek közül négyben ablakráma darabok vannak – semmi sem áll fell! A köszikla tövében áll a Salamon tornya ez egy négy emeletre felemelkedett Obeliscus, mely a zajló Dunának dühösködését szemmel tartja. A’ napnyugoti része az I. Leopold’ tsászár bombijai által széjjel lövöldöztetett a teteje párkányozott, melyek néminemű koronát mutatnak [...] (Ez egy megjegyzésre méltó dolog hogy ez a ‘Salamon’ Tornya a hozzávetett hangot visszaekhoztatja, mely az itten járóknak nagy gyönyörűséget szerez.)”¹³⁵

Mindkét jeles személyiség érdeklődésének középpontjában az igen jelentős szimbólumértékkel bíró koronaöri emléktábla (Szerk. Kat.: 439/10.; 439.272–278. kat. sz.; 16, 73, 79, 195–199. kép) állott. A vár által megjelenített koronaeszme, mint a rendi nemzettudat szimbóluma, kiemelt fontosságú volt ebből a szempontból, s lényegileg még ez határozta meg majd ötven évvel később Henszlmann Imre tudós tanulmányának¹³⁶ is az alapmotívumát, miszerint a Fellegvár egyenesen a korona őrzésére építettett. A nemzeti emlékezet szempontjából is kiemelt jelentőségű volt Visegrád, amely a magyar história „aranykorszakának” volt a helyszíne, ahol Károly király és Lajos király pompás palotákat emeltetett, melyek méltán voltak híresek szerte a nagyvilágban. S ráadásul: „... az osztrákok voltak azok, akik Visegrádot szándékosan rombolták szét [...] azért feljogosítva érezzük magunkat, hogy a történetnyomozás, s különösen a régészet szempontjából Visegrád várának ama szándékos szétrombolását, mint örökké tartó szennyfoltot megbélyegezzük!” – fogalmazta meg néhány évtizeddel később Viktorin József visegrádi plébános immár a tudomány védelmében is véleményét.¹³⁷ Ugyanő arról is tudósított, hogy azon „bel- és külföldi utazók száma kik ezen a természetnek varázsszépségével elhalmozott regényes vidékét fölkeresik napról napra növekszik, miután a fővárosi közönség gyakoribb kirándulásokat tesz a helyre”.¹³⁸

Nyilván a megnövekedett érdeklődés, mely Visegrádot már-már nemzeti zárandokhelylyé tette, hívta életre a Joseph Vincenz Haufler által elkészített és 1847-ben megjelentetett Visegrád Albumot, Szerelmey Miklós műhelyében litografált illusztrációkkal.¹³⁹ Ezt húzza alá, hogy a kiadás után néhány évtizeddel – mint azt Viktorin József megállapította – már nem volt kapható az Album.¹⁴⁰ Az ebben közölt litográfiák részint a korábbi metszetek újrafogalmazásai, részint romantikus veduta-ábrázolások. Néhány közülük kivételesen pontos helyszíni rajz alapján készült.¹⁴¹ Az Album romantikus leírásokkal (és verssel) zárul: „A leáldozó nap aranya a Duna szöke hullámaiban tükröződik s amint a nap királynéja alább száll, lassankint eget, szirteket, és a várromokat bíborszínbe borítja. A királyi nagyság, mely rég eltűnt a romok közül ismét föléledni látszik egy pillanatra!”¹⁴² (Innen már csak egy lépés, hogy a nemzeti érzület a romok megóvásának igényével párosuljon.)

Haufler Albuma 1872-re korszerűtlenné vált. Első tudományos kritikáját már 1870-ben megkapta az Archaeológiai Értesítőben: „Mert azon tért, melyre e tábla nézett [mármint a koronaőrök táblája] *koronateremnek* nevezni csak a tudatlanság volt képes, miután bizonyos, hogy e tér a vár *belső udvara volt ...*”¹⁴³ Ugyanitt a purista helyreállítás részleges bírálata is megfogalmazódik: a karlsteini vár az „... *értelmetlen restauráció* [ez nem a Schmidt-féle helyreállításra vonatkozik] és az idő által sokat szenvedett de még is fennáll! Hát Visegrádunk honnan szentségtörő kezek nem rég még azon táblát is elrabolták, mely ama falat jelzé, mely mögött a korona biztosítva volt? [...] Nem rajongunk a mellett, hogy Visegrádot felépítsük, de igen is a mellett, hogy az, ami belőle fennáll össze ne omoljék és készakarva el ne rontassék. Más az úgynevezett *Salamon-tornya*, ezt lehetne és kellene is újítani, mer több ilyen védelmi építménnyel a XIV. századból tudvalevőleg nem bírunk. Vadászlaknak a torony 16–20 szobájával és az udvar mellékepítményeivel elégséges, és akkor legalább lesz a Duna mentében egy régi műemlékünk.”¹⁴⁴

A szlovák származású Viktorin József 1866-tól volt Visegrád plébánosa.¹⁴⁵ Viktorin 1872-ben ekkor publikálta „Visegrád hajdan és most” című munkáját, hogy „... az ide érkező utazóknak a romok fölkeresésére nézve biztos kalauzul, s egyszersmind kellemes emlékkönyvül szolgáljon”.¹⁴⁶ A mű megjelenésének, megjelentetésének, az Album kritikája mellett a másik célja (amint az az alcímbe is szerepel) a visegrádi várromok megóvása volt. Ez ügyben nem ez volt Viktorin első ténykedése: már 1868-ban kiépítettett egy járható utat a Kálvária-dombon keresztül (miután saját költségén felvásárolt egy szőlőstelket, s azt a köznek adományozta). Ezt követően egy aranyozott emlékkeresztet állíttatott a Károly Róbert által kivégeztetett Zách Klára emlékezetére. (A kereszt egy töredéke ma is látható a hegy nyugati oldalán.) Mikor ez megvolt, annak érdekében, hogy a közvélemény figyelmét felhívja Visegrádra, 1869. szeptember 19-én nagyszabású Zách Klára-ünnepélyt rendezett. Az eseményről a Szabad Egyház is tudósított, a tudósítást Viktorin idézte is könyvében: „Az ünnepélyre vonatkozó beszéd után a szónok papi egyházi ingét levetvén a néphez szólott, mondván: hogy miután hazánk költői a szerencsétlen Zách Klára sorsát számtalanszor megénekelték, s miután a mostan élő költők egyikétől, Arany Jánostól szintén ily remek költeményt bírnak, azt ő e napnak dicsőítésére ama helyén, melyre a történetek vonatkoztak, elszavalni fogja. – Arany János 'Zách Klárája' számtalanszor szavaltatott el már hangversenyeken és színházakban, de olyhelyen, mint a visegrádi romok alatt, és oly alkalomkor, a milyen ez vala nem szavaltatott még soha [...] Így végződött a maga nemében egyszerű, de mély értelmű nemzeti ünnepély, a milyen századok óta Visegrádon nem volt.”¹⁴⁷ Az eseményt Viktorin a továbbiakban így kommentálta: „... ezen sajtószertű nemzeti ünnepély által szándékomat, az ország figyelmét Visegrádra irányozni elértnek tekintetem. Miután az utat ily módon előkészítém, most már a

tulajdonképpen céljaim után láthattam: ezek pedig nem valának egyebek mint: a várromok megóvása s részbeni megújítása”.¹⁴⁸

Viktorin 1870-ben emlékirattal folyamodott báró Eötvös József vallási- és közoktatásügyi miniszterhez, melyben a romok állagmegóvása és kijavítása érdekében egy szakértőt kért a tervek és a költségvetés elkészítésére, s néhány ezer forintot a munkálatok kiadásainak fedezésére. Noha a miniszter szóban beleegyezését adta, de szakértő úgy látszik, nem érkezett Visegrádra, mert ezután Viktorin megpróbálta Ipolyi Arnoldot, Römer Flórist, Henszlmann Imrét, Arányi Lajost, majd Horváth Mihály történészt és Schulcz Ferenc építészt megnyerni az ügynek. Kénytelen volt egy másik levelet küldeni Eötvösnek, már csak azért is, mert szeretne volna állami büdzből finanszíroztatni a munkálatokat, de beadványa végül is a pénzügyminisztériumon keresztül az óbudai koronaúradalom igazgatóságának asztalán kötött ki. Az igazgatóság ki is küldött egy mérnököt helyszíni szemlét tartani romok közé, de Viktorin második beadványában kifejezetten szakértőkből álló bizottságot kért. Még a második emlékirat¹⁴⁹ megelőzően fontos esemény történt 1870. április 18-án, húsvét hétfőn a Magyar Gözhajózási Társaság Baranya nevű hajójának próbaútján. A hajón számos személyiség volt jelen, többek között Zichy Jenő gróf és Türr István tábornok, s „víg lakoma folyamában felköszöntések történtek” Türr pohárköszöntője Nagymarosnál hangzott el: „a visegrádi romokra mutatra lelkes beszédet tartott ezen minden magyar szívéhez nőtt emlék megújításának szükségességéről s a cél keresztülvitelére önkényes adakozást javasolt”.¹⁵⁰ Mindenesetre nem mindenki lehetett ily felhevült: Türr tábornok 100 forintos alapítványához mindössze 281 forint 60 korona gyűlt össze.

Nem sokkal ezután, 1870. július 15-én kelt Viktorin József második emlékirata báró Eötvös Józsefhez, melyben megismételte a szakértői bizottság kiküldésére vonatkozó kérelmét, illetve hivatkozván arra, hogy Visegrád a nemzet egészének ügye, kérte, hogy a munkálatokat az ország pénztárából finanszírozzák. A továbbiakban először felsorolta az okvetlenül szükséges teendőket: a falak állagmegóvását aláfalazással, illetve a törmelékek elhordását. Ezen felül kérte a Salamon-toronyból a Fellegvárba vivő út kiépítését és állandó őr biztosítását, ez utóbbi szükség esetén idegenvezetőként is tevékenykedhetne. Majd a „történelmi fontosság és nemzeti illendőség szempontjából óhajtottak: I. A Salamon toronynak régi alakbani kiépítése... lenne pedig véleményem szerint ezen Salamon toronyból keletkezendő épület legcélszerűbben régiségtárrá alakítandó [...] melyet Korvin János Régiségtárának neveznének, s a Nemzeti Múzeum fiókintézménye lenne.”¹⁵¹ A második pontban föllevenítette gróf Széchenyi István nemzeti Üdvlelde gondolatát,¹⁵² ezt a Salamon-toronnal szemköztí Sibirik-dombon látná megvalósulni, mint egy „monumentális nemzeti Valhallát”. Visegrád mint a nemzeti múlt dicsőséges monumentuma hirdetné: „él a magyar, áll – nem csak Buda, de Visegrád is még!” Továbbá: „Egy óriási árbóczfa megfelelő nagyságú nemzeti lobogóval a romok legmagasabb csúcsán vagy a kiépítendő Salamon-toronyon gyönyörűen venné ki magát ...”¹⁵³ Viktorin hathatós közreműködése nyomán végül is megkezdődtek Visegrádon a munkálatok. Személyesen fölkereste Türr Istvánt, és kézhez kapta az alapítvány immáron 491 forint 13 krajcárra nőtt összegét. Ebből és a visegrádi villatulajdonosoktól kapott összegből kiépítette az Alsóvár kaputornyától a Fellegvárig vezető utat,¹⁵⁴ s egy másikat is a Zách Klára-kereszt felé a Kálvária-dombon át.

A Tudományos Akadémia Archaeologiai Bizottsága 1870. november 16-án tűzte napirendre a visegrádi vár helyreállításának kérdését. A „bizottság elvileg azt határozta, miszerint a visegrádi fellegvár fenntartása, az úgynevezett Salamon-toronyának pedig eshetőlegesen kijavítása szem előtt tartandó. A részletes indítvány kidolgozására és a legközelebbi ülésben

lelendő benyújtásával: Arányi Lajos, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold és Rómer Flóris b. tagok bízhatnak meg.”¹⁵⁵ 1870 decemberében az Archaeologiai Bizottság úgy határozott, hogy „kéressék meg rövid úton Hegedűs Lajos miniszteri tanácsos úr ömlga, hogy szíveskedjék a közlekedési m. kir. minisztériumnál kieszközölni, miszerint Zsigmondy Gusztáv kr. mérnök a kormány költségén mielőbb kiküldessék és a szükséges költségvetést elkészítse.”¹⁵⁶

VII. A VÁR KUTATÁS- ÉS HELYREÁLLÍTÁS-TÖRTÉNETE

A visegrádi alsó és felső vár feltárása a következő évben, 1871-ben kezdődött.¹⁵⁷ Noha az építész kezdetben Zsigmondy Gusztáv volt, a kezdetektől Henszlmann Imre irányította a munkálatokat,¹⁵⁸ Zsigmondy feladata leginkább a felmérésekre és állagvédelmi munkákra korlátozódott. Ez ebben az esztendőben lényegileg az Alsóvárban a kaputorony¹⁵⁹ és a Salamon-torony romtalanítását jelentette. Már ekkor felmerült a torony másodlagos osztófala-
inak, illetve kettős dongaboltozatának a bontása.¹⁶⁰ Ez Henszlmann szerint „Magában véve semmi tekintetben sajnósan nem mondható, mert a keresztfal a donjon stílje ellen húzatott be későbbben és mert a donjont stilszerűleg újra építeni fogjuk a keresztfalak köve igen hasznos anyagot fog szolgáltatni ennek kiépítésére.”¹⁶¹

1872-ben a Parlamentben minisztériumi felterjesztés szerint 15000 forintot-ot szándékoztak előirányozni a visegrádi munkálatokra. Ám a pénzügyi bizottság ezt egyharmadára akarta csökkenteni. A vitában Henszlmann Imre is felszólalt: „Előttünk áll [...] a legnagyobb királyaink laka, palotája, vára [...] melyben mit őseink legmagasztosabbnak, még a mindenkor uralkodó személye fölött is állónak tartottak, őrizték az ország koronáját és ékszereit, mely éppen e célra volt építve [...] mely fényben ragyogott a XIV. és XV. században, ama két században, hol az akkori művelt világban az elsők közé tartozott hazánk is, és tartozott a művészet tekintetében épen Visegrádja által [...] úgy, hogy még a polgárosodás magas fokán álló olasz is kénytelen volt Visegrádot földi paradicsomnak neveznie [...]. Kiutazunk Franciaországba és a Rajnára, bámúljuk ott a régi emlékek roppant költséggel keresztülvitt megújítását kiépítését, sőt lelkesedünk ezen az áldozatkészségen, de ne lelkesedjünk itthon hazánkban. [...] Magyarországnak ne volna 15.000 frt.-ja Visegrádja számára? Visegrád romjainak fenntartását, megóvását, megőrzését tőlünk követeli ép annyira a nemzeti kegyelet, a nemzeti becsület, mint a népek tudományos solidaritása. Nem hiszem, nem hihetem, hogy a t. ház megtagadhatná az igen szerényen kért 15.000 frt.-nyi alamizsnát e nemzeti kincsnek megmentésére.”¹⁶² A Parlament végül elfogadta a költségvetést, így a munkák jóval nagyobb összegből tovább folytatódhattak, és az 1872-ben megalakult Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága (MIB) Visegrádon kezdte meg műemlék-helyreállító tevékenységét.

A bizottság 1872. április 11-én ülést tartott, majd egy héttel később Visegrádra látogatott Henszlmann Imre, Schulek Frigyes és Zsigmondy Gusztáv. Schulek feladata a helyreállítási tervek jövőbeni elkészítése volt. Május 8-án készült el az első jelentés,¹⁶³ amely felsorolta a teendőket: a Fellegvárbán a közlekedés biztosítását az árkok kitisztításával, az utak szabaddá tételével, s védőtető építését a koronaőrök emléktáblája fölé. Az Alsóvárban pedig megkezdődött a feltárási munka, amely azután a Salamon-torony számos középkori részletének pusztulásához is vezetett. Henszlmann Imre első lépésben megkezdte a torony Anjou-kori boltozatának és ezt követően keresztfalának (48–49, 56. kép) bontását, mivel „Míg ez igen ronda fal ott áll, a tavaly megkezdett munkát tovább folytatni nem lehet”

– írta 1872. évi jelentésében.¹⁶⁴ Mint Henszlmann jelentéséből kiderül, felmérte és lerajzolta a „donjon keresztfalát”.¹⁶⁵ Henszlmann leírása szerint „E fal a donjon 3-ik emeletéig (felülről véve) terjedt, sőt még ezt is négy osztályra osztotta, míg a legfelsőbb két emelet, csak egy-egy tereméből állott. Egyébiránt a keresztfal a harmadik emeletnek csaknem közepéig le van törve, s hogy magasabbra mint jelenleg emelkedett, csak egy ajtó küszöbéről következtetni, mely a fal keleti ágán mutatkozik.”¹⁶⁶ Majd ezt követte a falak és a boltozat bontása: „Érdekes volt látni, mint vált el lassacskán a boltsüveg megmaradt része a donjon falától, melyhez csak hozzá volt támasztva. A rés növekedését, szélesedését nem a nyílás növekvő nagyságában, hanem, úgy vettük észre, hogy valamint a malomkő az őrlés körül mindig nagyobb mennyiségben és növekvő gyorsasággal szalad le, úgy itt is történt a tágu-ló résbe hulló apró törmelékkel és falragasszal, míg végre a boltsüveg egyszerre lezuhant és darabjaira széthullott, mert a ragaszték erős nem volt.”¹⁶⁷ A Henszlmann által említett „ajtó küszöbköve” a keleti oldalon minden valószínűség szerint az ajtótá alakított második emeleti ikerablak fülkéjében megmaradt, jelenleg is látható falcsonkra vonatkozik (49. kép), továbbá az is kiderül, hogy a lakótorony felső emeleit csak egy harántfal osztotta két helyiségre.

A belsőben történő bontások után kezdett hozzá Henszlmann a Salamon-torony nyugati oldalához épült az árnyékszékeket tartalmazó fióktorony (31, 53. kép) bontásához. Az 1873-as, a visegrádi öregtorony kiépítési tervével kapcsolatos jelentésében Henszlmann ezt írta: „A donjon nyugati oldalán áll egy harmadik emeletig felvezető nem ugyan eredeti, hanem mégis régi lépcsőház. [...] tanácsos a lépcsőházat, mivel amúgy sem eredeti, mivel az eredeti világítást is csökkent, végre mivel így építészeti anyagra is szert teszünk, lebontani.”¹⁶⁸ A bontások során számos római eredetű kőfaragvány került elő, melyekről Henszlmann rajzai tanúsodnak (89. kép).

Henszlmann e munkával párhuzamosan a falkoronán álló pártafokok egy részét, melyeket veszélyesnek ítélt, leverette, ugyanakkor a lakótorony déli oldalán a leomlott falakat tovább bontatta, eltüntetve így az alsó szint eredeti világítóablakait és a déli sarkantyúfal még megmaradt részeit. Majd kiásta az árnyékszékertorny kivezető csatornáját, melyet „pöce-csatorna”-ként határozott meg, s ez meghatározhatta volna számára a fióktorony funkcióját, de Henszlmann véleménye szerint ez inkább lépcsőháztorony lehetett; föltehetőleg az általa ismert franciaországi analógiák nyomán vélte így.¹⁶⁹ A fióktorony eme meghatározása azután elég sokáig tartotta magát, annak ellenére, hogy megtalálták a déli oldal lépcsőfeljáratának néhány fokát is. Ez lett a kiindulópontja azután Schulek Frigyes lépcsőháztervének,¹⁷⁰ annak ellenére, hogy Schulek 1873-as jelentésében a fióktornyot – helyesen – árnyékszékertorny-ként határozta meg.¹⁷¹ Igaz ugyan, hogy a restaurálás purista elvei szerint később ezt az „igen ronda tornyot” már lehagyta a terveiről (84. kép). Schulek a nyugati oldal nyílásainak rekonstrukciója során megtalálta a Salamon-torony nyugati falában a falmagban képzett és befejezetlenül hagyott árnyékszékcsatornát (56. kép). Ezt ő rejtett járatnak gondolta, s ezért ide titkos lépcső-összeköttetést tervezett a két emelet ablakfülkéje között.¹⁷²

Henszlmann részben feltárta a Duna-parti tornyot a csatlakozó várfalakkal, ameddig az országút és a közben bekövetkező dunai áradás engedte (83. kép). 1872-es második jelentése szerint: „Augusztus 1-én megkezdtem a víztoronynak kutatását, melyet itt rondellának neveznek. E rondella közepén találtunk egy csaknem négyzetes tornyot, falvastagsága több mint 8'. A torony három oldalán tökéletesen zárva volt: csak földközi (keleti) oldalán van egy félkörben zárt kapu, melyet azonban később téglafallal úgy osztottak el, hogy az ajtóból ablak lett. E toronynak északi és déli oldalán egy-egy szárnyfal van hegyes szög alatt, melyet

hihetőleg összeköttetésben fogunk találni az alsó várnak két kerítő falával.”¹⁷³ E munkákkal párhuzamosan az északi kaputorony őrlakássá épült át, Henszlmann szkeptikus véleménye szerint „Zsigmondy nem éppen stílszerű tervei” alapján.¹⁷⁴

Noha Henszlmanntól nem maradtak ránk elméletileg megfogalmazott műemlékvédelmi elvek,¹⁷⁵ abból azonban, ahogy és amilyen indokokkal a Salamon-torony egyes részleteit lebontatta a „stílszerű restaurálás” érdekében, olyan tendencia olvasható ki, mely igen markáns párhuzamot mutat a kor franciaországi, főleg Viollet-le-Duc által képviselt restaurációs elveivel.¹⁷⁶ Henszlmann 1853 és 1860 között Párizsban tartózkodott, de nem bizonyítható, hogy személyesen találkozott volna Viollet-le-Duc-kel. Mindenesetre az nagyon valószínű, hogy kapcsolatba került azokkal az elvekkel és áramlatokkal, melyek a műemlékek megőrzésének és restaurálásának a módszertani alapját képezték a kor Európájában.¹⁷⁷

Visegrádon a restaurálás, a lakótorony helyreállításának célja egy olyan épületmag kialakítása volt, melyre a későbbiek során ráépülhetett volna a stílszerű átalakítás, melynek formáját a majdani rendeltetésnek megfelelően határozták volna meg. Már itt, a feltárás első stádiumában eltért Viktorin József véleménye, szándéka „Ipolyi, Henszlmann, Römer, Arányi urak”-étól. Viktorin szerint a Salamon-torony akkor töltene be méltón a hivatását, ha „... azon tárgyak menhelyeül szolgálna a melyek Nagy Lajos és Korvin Mátyás fényes korszakára vonatkoznak”.¹⁷⁸ Ezzel szemben a MIB előterjesztésében az áll, hogy a tornyot császári és királyi vadászkastéllyá kell kialakítani, melynek fő védnöke maga az uralkodó, Ferenc József lenne. Végül is az utóbbi koncepció került elfogadásra, Schulek Frigyes műépítész tervei alapján.

Schulek Frigyes 1873-ban mutatta be a műemléki bizottságnak a „visegrádi öregtorony restaurationális” terveit,¹⁷⁹ az emeletek alaprajzát, két „felrajzot”, egy „részleti rajzot”, egy „távlati rajzot aquarellben” és a tervekhez mellékelt költségvetést (84–85. kép). A Bizottság a terveket elfogadta. A terv a Viollet-le-Duc-i axiómákat tükrözte: mindkét fő építési periódusból megtartott bizonyos elemeket, s ezeket egy sajátos építészeti keretbe ágyazta. A torony belső elrendezésén lényegében nem változtatott. Érdekes, hogy Schulek a Henszlmann által stílustalannak tartott és lebontott Anjou-kori kereszt- és osztó falakat, illetve dongaboltozatot megtartotta, illetve rekonstruálta.¹⁸⁰ Innen fölfelé az Árpád-kori oszlopos elrendezés szerint, az ötödik szintet az Anjou-kori boltozat visszaépítésével, de újra csak keresztfalak nélkül építette volna meg.

Schulek a pártázatos folyosó mellvédfalát megmagasítva padlásteret és magas nyeregteret tervezett. Az ekkorra már lebontott fióktorony sem épült volna vissza. Az építész ket-tős csigalépcsőt konstruált, egy kisebbet és egy nagyobbat. A torony délkeleti és délnyugati falára átmásolta a nyugati oldal eredeti ablakait, s a nyugati oldalra, ahol a lebontott árnyékszékitorony bejárati nyílásai, illetve azok helye éktelenkedett, újabb ablaksort tervezett (84. kép). A terv építészeti elveit persze nagyban meghatározta az a tény, hogy a lakótorony királyi reprezentáció céljára épült (volna). Nehéz lenne most már szétválasztani azokat a stíuselemeket, melyeket a reprezentációs igény hívott életre, azoktól az elemektől, melyek a henszlmanni stílszerűség vagy a Viollet-le-Duc-i „état complet” (~ teljes állapotban) elve jegyében születtek. Amennyire az a Schulek János hagyatékából előkerült, Schulek Frigyes által készített vázlatokból kiderül, a terembelső formakészlete inkább a reprezentáció szolgálatában állt. A gazdagon faragott, gerendákból ácsolt mennyezetet például – egy sajátosan képzett, címeres közvetítő elem közbeiktatásával – a klasszikus francia gótika formavilágát tükröző oszlop hordja (86. kép).

Hasonlóan, bár jóval mértéktartóbban díszes a nagyobb lépcsőfeljárát, melyet faloszlopon nyugvó árkádívek tagolnak, s minden szakaszban egy-egy ülőfülke van. A külső homlokzat ikerablakainak formaképzése viszont az eredeti formákhoz hasonul és az oszlopfejezetek és lábzatok megtartják azokat az alapformájukat, amelyek Schulek Frigyes idejében a negyedik emelet keleti ablakán még láthatók voltak.

A lakótorony császári és királyi vadászkastéllyá történő, rekonstrukciós átépítésének elveit Henszlmann 1876-ban publikálta, és az általa is közölt, 1873-as Schulek-féle kiépítési tervhez képest igen szerényen fogalmazott: „Midőn azonban (a torony) eredeti szerkezetére a későbbi igen nevezetes módosítások miatt többé világosan rá nem ismerhetni, a tatározásnak célja sem lehetett donjonunkat eredeti állapotába visszahelyezni, hanem csak inkább megmutatni az egyszerűbb öregtoronyok szerkezetét.”¹⁸¹ Henszlmann itt látszólag ellentmond Viollet-le-Duc-nek, ám az általa publikált rajzok a torony komplett kiépítési tervét mutatják. Henszlmann idézett publikációjában a Salamon-torony bemutatásakor az épület rekonstruálni szándékozott részleteit a kiépítési terv alapján úgy írta le, mintha eredeti részletek lennének. Úgy tűnik, itt a hiteles középkori állapot leírására azért sem volt szükség, mert a rajz, illetve a kiépítendő torony a Viollet-le-Duc-i „état complet” állapotát mutatja, illetve fogja mutatni. A Schulek Frigyes által készített rajzvázlatok mindegyike egy tervezett kiépítés részletrajzai, nem pedig a lehetséges középkori állapot rajzi megjelenítései (84–86. kép).

1872 és 1874 között elkészült a kiromlott déli oldal kiegészítése két emelet magasságban, a falmagban egy kisebb és egy nagyobb csigalépcsővel. A nyugati homlokzat első emeleti ikerablakát teljes egészében újra faragták, és ennek mintájára, ezen a szinten a lebontott árnyékszékatorony ajtónyílása helyett új ikerablak készült, miként a déli oldal új falazatában kialakított lépcsőházat is hasonló, félköríves záradékú ikerablak világította meg, a nyugati oldalon az ikerablakot résablakkal kombinálva (87. kép). 1882-ben az építkezési munkálatok pénz hiányában abbamaradtak, a Schulek Frigyes által tervezett királyi vadászkastély soha nem épült tovább (87. kép).

Ezekkel a munkálatokkal párhuzamosan a Fellegvárbán szintén Henszlmann Imre folyamatos felügyeletével kezdtek hozzá a feltáráshoz. A várhelyiségek feltárása során először az északkeleti palotát (*F*) – melynek emeletét Henszlmann a kápolnával azonosította – „takarították ki”, majd az északnyugati (*E*) palotát és a keleti torony (*G*) környékét. Feltárták és romtalanították a belső várat körülvevő falszoros északi és keleti, majd nyugati oldalát, az itteni ciszternát, valamint a déli kaputorony (*A*) romjait (88. kép).

A felásott omladékokat a „sziklából kivésűzött sánczba hanyatták”.¹⁸² A megtalált faragott kövek egy részét Henszlmann felmérte, és összegyűjtötte egy jövődöbeli múzeum számára. „Találtunk számos faragott követ, melynek profiljai után fellegvárunk nemének díszesebb épületei közé sorozandó. E köveket felmértem és lerajzoltam részint, hogy e rajzok után megismerkedjünk az épület különféle építkezéseinek stíljével és iskolájával, részint, hogy anyagunk legyen legalább a várnak rajzbani restaurációjára. E faragott köveket feltalálási helyükön rendeztem el addig, amíg az alsó kapu újjáépítése által felállítandó múzeumféle helyiséget nyerendünk.”¹⁸³ (89, 128–133. kép) Az 1871-es ásatás végére teljesen (nagyreszt a sziklafelszíni) kitisztult a belső udvar, a kápolna (= északkeleti palota – *F*), a királyi háztartás lakhelyisége (= északnyugati palota – *E*), a korona terem (= a keleti torony – *G* – előtti helyiség – *H*) és 1872-re az alsó várudvar. Ebben az esztendőben már némi javító, állagmegóvó munkákat is végeztek: a keleti palota (*J*) udvari falát aláfalazták, továbbá ekkor egészítették ki az alsó udvari ciszternát, és állítottak helyre számos teherhárító ívet és ajtókeretet.¹⁸⁴ 1873-ban a belsővári ciszternát egészítették ki, majd következő évben ellátták vasfödéllel.

A következő esztendőekben a minisztériumokhoz felterjesztett jelentésekben egyre kevesebb szó esett a Fellegvárról (csak a vár könnyebb megközelítését és bejárását elősegítő útrendszer épült tovább), míg nem a nyolcvanas évek elejére anyagi források hiányában a kutatási és helyreállítási munkák abbamaradtak.¹⁸⁵

Egészen 1912-ig a helyszín szabad préda volt a kőbányászok számára. Ebben az évben Schulek János kapott megbízást a MOB-tól a Salamon-torony teljes kiépítésével kapcsolatos költségvetések és tervek előkészítésére. Ekkorra már, miután korábban elbontották a belső keresztfalakat s a torony nyugati falát támasztó fióktornyot, a fölmenő falak veszélyesen kifelé kezdtek dőlni, s azzal fenyegettek, hogy a még megmaradt, álló falak is hamarosan összeomlanak. A költségvetés elkészült, azonban nem történt semmi.

A MOB végül 1915. augusztus 2-án tűzte napirendre a Salamon-torony helyreállítását. Az erről felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint¹⁸⁶ a vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1914–1915-ös költségvetésben kezdetnek 20000 koronát irányzott elő. (A teljes helyreállítási költség 320.728,- korona 27 fillér lett volna.) Előzményként a helyszínen július 15-én, Schulek Frigyes távollétében tartott albizottsági ülés (résztevői: Forster Gyula, Éber László, Foerk Ernő, Lux Kálmán, Möller István, Szehlo Otto) során jegyzőkönyvezték, hogy az albizottság: „helyreállításra irányodnak tartja a torony belsejében a földszinten egymást merőlegesen keresztező kb. 130 cm vastag falmaradványokat. Ezek, valamint az első emelet fölött mutatkozó boltozatnyomok arról tanúskodnak, hogy a földszint, valamint az első emelet 4–4-részre volt felosztva, és fölül egyszerű dongaboltozat emelkedett. Ez az elrendezés a helyreállítási tervnél figyelembe vétetett ugyan, azonban már a kiépített részek ezzel ellentétben állnak.” A követendő eljárást az albizottság a következőkben foglalta össze: „a földszinten látható alapfalak az eredeti magasságig felépítendő, azonban ezek fölött a boltozás mellőzendő és itt, valamint a többi emeleten [...] egyszerű nyers, gerendás elválasztó mennyezetek létesítendő, egyszerű faoszlopokkal. Legfőleg a boltozat szintén nem építendő ki, hanem vasbeton födém készítendő ...” Schulek Frigyes az albizottság javaslatával szemben viszont „indokoltnak tartaná a legfelső emeletnek a meglévő nyomok alapján hat boltozattal és két közbenső oszloppal való, egyébiránt csak primitív boltozását ...”, továbbá „Helyesli az eredetileg tervezett tető helyett plateau készítését [...] Megjegyzi, hogy a már helyreállított részeknek faragott kővel való folytatása nem volt szándékában...”. Foerk Ernő, Möller István, Éber László a boltozatok helyreállítása ellen emelt szót, Lux Kálmán és Foerk Ernő pedig a vasbeton födém megépítését javasolta. Végül a bizottság az albizottság javaslatát elfogadva Lux Kálmánt bízta meg a födémtervek elkészítésével.

Így a következő évben¹⁸⁷ Lux Kálmán terveit alapján vasbeton födém készült a legfelső szintre, majd utóbb a második emelet fölött tátongó rést faszindellyel kipótolták, és az eddig megépített emeleket nyeregtetővel lefedték (90. kép). Ez a munka 1932-re elkészült,¹⁸⁸ ugyanígy a torony földszintjének kitisztítása és téglapadlóval való burkolása is, továbbá a nyugati és déli oldalon a második emelet magasságáig elhelyezték a már kifaragott bélletelemeket és oszlopokat az ikerablakokba, továbbá kiváltották a keleti homlokzat negyedik emeleti ablakának középoszlopát és fejezetét (440.2. kat. sz.; 54, 138. kép). Kiépült a torony tetőteraszán a lőréses pártázat, részben a megmaradt töredékek fölhasználásával. A külső védőfolyosó egy részét fából, faszindelyes fedéssel visszaépítették, az egészet a gerendafélszkekbe helyezett betongerendákra terhelték. Kibontották a beomlott udvari ciszternát, és kávját kiegészítették. A ciszternára Schulek János 1930-ban bukkan, mikor is a Salamon-torony északi, kifagyott sarka javításához állította fel az állványzatot. A ciszterna henger alakú, kb. 10 m mély, belső átmérője 2,20 m. Belseje teljes egészében be volt töltve többek

között a kávakövek darabjaival (ezek legalulról kerültek elő). A betöltést egy 1596-os dénár keltezte. Schulek a ciszternát a kőkáva formai kialakítása, a rézsús lábazat és az egyszerű profilú párkány alapján Mátyás korinak határozta meg. A ciszternából számos faragott kő került elő, többek között egy keménymészsző bimbós fejezet (440. l. kat. sz.; 133–135. kép).¹⁸⁹

1925-ben alakult meg a Visegrádi Várbizottság, mely 1934-től egyesületként funkcionált, elnöke dr. Zsitvay Tibor volt.

1937-től Schulek János irányításával lehetőség nyílt az Alsóvár Duna-parti tornyának feltárására, ekkor ugyanis felújították a Budapestről Esztergomba vezető országutat, illetve feltöltötték a torony alatti Duna szakaszt egy új hajóállomás létesítése céljából. Az út szintje alatt a nyílások elé védőfülkét falaztak, ezeket felülről üvegbetétes mennyezet világította meg. A tornyot felülről nyitva hagyták (28. kép), a csatlakozó falakat részben fölfalazták, és ott, ahol az országút metszi az északi völgyzáró falat, egy nagy félkörös „kaput” emeltek. Az egész historizáló együttest egy IV. Béla ábrázoló szobor egészítette ki. A korszak historizáló emlékhely-teremtő tendenciáinak sorában a visegrádi „városkapu” nem állt egyedül. Hasonló együttes épült ugyanebben az esztendőben a székesfehérvári királyi bazilika feltárt romterületének keleti oldalára,¹⁹⁰ és Lux Géza tervei alapján hasonló szellemben fogant védőépületet terveztek a Paulovics István által 1937–1938-ban feltárt szombathelyi Szent Quirinus-bazilika romjai fölé.¹⁹¹

Visegrádon a Duna-parti torony körüli a munkákkal párhuzamosan folyt a déli várfal lerombolt kapuja helyén a főváros címerét viselő új várkapu, a „Budapesti-kapu” (91. kép) építése¹⁹² és a „Salamon-torony alatti bástyafal” állagmegóvása. Az északi, Dunához lefutó várfalnak épített délnyugati bástya (92. kép) falait nagyrészt kiromlott nyílások törték át a Dunára néző, nyugati oldalon. A téglaméretekről és a nyílások, mint ágyúlőrészek meghatározásából következtetett Schulek arra, hogy mindez Mátyás korában épült.¹⁹³

A kaputorony udvari homlokzatára Nagy Lajos királyt ábrázoló dombormű került, s az ehhez kapcsolódó tereprendezési munkák során lehetőség nyílt további ásatásokra.¹⁹⁴ A kaputorony falainak javításán kívül különösebb beavatkozásokra itt nem kerülhetett sor, tekintve, hogy ekkoriban még lakták az épületet. 1940-ben kezdtek hozzá a lakótorony múzeum-má alakításához: a földszinten egy észak-déli falat húztak (az Anjou-kori fal nyomvonalán) a Henszlmann által lebontott helyébe, s ezt öt árkádívvel megnyitották. Az így kialakított teret lapidáriumként rendezték be. A munkákat a második világháború szakította félbe.

1949-ben feloszlatták a Visegrádi Várbizottságot, 1950 júniusában leégett a torony, s a lezuhant törmelék a kőtári anyag nagy részét elpusztította. 1957-ig nem történt semmi. Ekkor megerősítették a földszinti bejáratot, hogy legalább a torony zárható legyen.¹⁹⁵

1959 és 1961 között Szanyi József építész a Salamon-torony helyreállításához készített terveket. Mindenekelőtt végig kellett gondolni, hogy a lakótornyot milyen elvek alapján lehet, illetve kell helyreállítani. Az előző időszak helyreállításai után a rekonstrukciós alternatívák még eggyel bővültek. A nehézséget az okozta, hogy a tornyot „... részben már helyreállították. A helyreállítás rusztikus, régi formákat utánzó módszerrel történt. A helyreállítás azonban abbamaradt, és így a műemlékvédelem más kívánságainak megfelelően, a mai eszközökkel végzett helyreállítás a múlt században megkezdett munkát mintegy középkorosítaná.”¹⁹⁶ Szanyi két helyreállítási alternatívát vázolt föl: 1. A Schulek-féle rekonstrukció befejezését, 2. A „korszerű” helyreállítást.¹⁹⁷ A Szanyi által publikált rekonstrukciós rajzokból (93. kép) az derül ki, hogy az akkor modernnek tartott építészeti eszközöknek és formáknak igen hangsúlyos szerep jutott volna a helyreállításban. A rajzokból az is kitűnik továbbá, hogy minden variáció kiindulási alapja a déli oldal addig elkészült két emeleté-

nek (a Schulek Frigyes tervezte helyreállításnak) a megtartása volt, annak ellenére, hogy a 19. századi helyreállítási elvek 1959-re már elvesztették érvényességüket. Ez a kiegészítést megtartó álláspont néhány évvel később azután módosulni látszott.

Ha a Szanyi-féle lakótorony-helyreállítás nem is valósult meg, a belsőben a tervei alapján vasbetonból kiépültek az emeleti kazettás födémek (98. kép), s kiegészítették az első és a második emelet nyílászáróit és kandallóit.¹⁹⁸ Ugyanekkor Héjj Miklós régész is bekapcsolódott a feltárási munkálatokba. Ő tárta fel a lakótorony földszinti, IV. Béla kori pilléreinek alapozását és az Anjou-kori keresztfalak maradványait (94. kép).¹⁹⁹

A lakótorony mai, immár véglegesnek tekinthető arculatát Sedlmayr János építész alakította ki. Sedlmayr véleménye a 19. századi helyreállítás megtartásáról már radikálisan eltért a korábbiaktól: „Nyilvánvaló volt számunkra, hogy a múlt század vége egyik legnagyobb mesterének restaurálási munkája nem lehet pusztán anyagi érték. Purista helyreállítási módszere korának általános felfogásához igazodik, és elvileg nem is hibáztatható. Tervének megvalósulása esetén fel sem merülne az, hogy munkáját megváltoztassuk. A visegrádi lakótorony esetében azonban tervének csak kis hányada készült el. Feladatunk nem is e torzó, vagy kiégett toronytest romállapotának megőrzése volt, hanem teljes egészének helyreállítása és felhasználása.”²⁰⁰

Sedlmayr első, 1962-es tervét (95. kép) az OMF tervtanácsa elvetette. E szerint a terv szerint a fióktorony visszaépült volna, de teljesen átlátszó üveg- és vas szerkezetből. Eme konstrukcióval, tehát az „üvegezett, vasbeton szerkezetű kilátótoronnyal a műemlék olyan hozzátétellel bővíthetett volna, amely nemcsak műemléki és funkcionális szempontból lett volna hasznos, hanem a mai építészetünket is képviselhette volna. Hasonló lehetőséget, illetve megvalósult hazai példát alig találunk, ahol a régi és az új kontraszthatása ilyen szerencsésen társítható lenne.”²⁰¹ Az első terven, ellentétben Szanyi tervével, a déli falsarok betonból készült volna, s csak az élét törte volna át egyetlen függőleges világítóablak. A tetőteraszra egy tetőszeletre emlékeztető szerkezet került volna. A végeredmény szempontjából egy hasonlóképpen konstruált, szuverén építészeti produktum jött volna létre, mint a Schulek Frigyes-féle vadászkastély esetében. Mindenesetre példázatértékű az a szemléletváltás a műemléki helyreállítás történetében, amelyet Sedlmayr képviselt akár Szanyihoz képest is. Szanyi a Schulek-féle 19. századi építészeti részleteket még meg kívánta tartani a helyreállítás során, sőt néhány tervalternatívát is ezekhez a műrészletekhez komponált. Sedlmayr már a historizáló hozzáépítéseket megszüntetendőnek ítélte, melyeket azután a lépcsőház kivételével nyom nélkül el is tüntettek.²⁰² Később Sedlmayr újabb tervei alapján kicserélték a tűz által megrongált és mállani kezdő Lux-féle födémeket, valamint tovább épült a Schulek Frigyes által elkezdett csigalépcső. A kiromlott déli sarkot végül is betonból pótolták, és keskeny, a torony nyílásainak formavilágától élesen elütő, vízszintes ablakokkal biztosították a lépcsőház megvilágítását (96. kép). A fából készült, leégett külső védőfolyosót modern stílusú vaskonstrukcióval helyettesítették (97. kép).

A tetőteraszra betonpad és egy kemence formájú építmény került. Ezzel párhuzamosan betonnal befalazták a Schulek Frigyes által tervezett déli ablakokat, s visszaalakították az árnyékszékatorony bejáratait. A belső kialakításának fő szempontja az volt, hogy otthont adjon a Szakál Ernő által rekonstruált Anjou-díszkútnak, s így a földszinti mennyezet helyett egy körgaléria épült, mely a csigalépcsők feljáratához vezet (98. kép).

Sedlmayr a negyedik emeleti boltozat hatását úgy kívánta érzékeltetni, hogy a boltsüvegek felületét befüggesztett vashálóval jelezte, és ebben helyezte el a néhány megmaradt bordatöredéket és zárókövet (440.11–15. kat. sz.; 51. kép).

A tornyon végzett munkálatok mellett megépült az egyemeletes múzeumi kiszolgáló épület, amelynek felső szintjén, a kaputorony első emeleti bejáratának magasságában egy betonteraszt alakítottak ki, ahonnan egy rekonstruált hídon át lehet megközelíteni a Salamon-torony első emeleti bejáratát (99. kép).

A helyreállítási munkák mellett régészeti feltárások is történtek az Alsóvárban. Szőke Mátyás az 1968–1969-es ásatásai során²⁰³ az Alsóvár keleti teraszának északi oldalán, a keleti várfalöv mellett egy a 14. század elején épült ház alapfalainak maradványait találta meg. A háztól délre egy nagy, 5 m átmérőjű gödröt tárt fel, melynek alsó rétegéből bronz salakdarabok, olvasztókemence omladécai és öntőforma-töredékek kerültek elő. A leletanyag, a gödör mérete és az alján talált gerendanyomok arra utaltak, hogy egy harangöntő műhely tevékenykedett ott. Kormeghatározó lelet az öntögödör betöltéséből nem került elő – Szőke Mátyás az öntőforma maradványait növénydiszük és a feliratos szalag töredékei alapján a 14. századra keltezte, illetve stíluskritikai alapon (Gaal)²⁰⁴ Konrád bronzöntő-műhelyének attribúálta. Az ásatás során a kaputorony építéséhez tartozó építési rétegből IV. Béla kori ezüstdénár került elő, amely nemcsak az alsóvári déli kaputornyot, hanem az egész völgyzárófalat is keltezi.²⁰⁵

A Fellegvár építési munkái az 1960-as, 1970-es években több ütemben folytak. 1965-ben elkészült a keleti, külső kaputorony (4–5. kép) helyreállítása, Sedlmayr János tervei szerint. Az eredetileg háromszintes, reprezentatív torony helyreállítását már Schulek Frigyes tervezte 1872-ben, majd 1934-ben Schulek János készített tervet a teljes rekonstrukcióra. Az első emeletig épen megmaradt torony lefedése lényegileg állagmegóvási célt szolgált. Annak érdekében, hogy jól megkülönböztethető legyen, a második emelet csorbázatosan álló falán belül, a belső falsíkhoz igazítva, téglából épült ki a tetőt hordó első emelet.

1973-ban az OMF tervezési osztályán készült el az a tíz ütemre bontott helyreállítási program – Schönerné Pusztai Ilona munkája –, amely 1985-öt tűzte ki a befejezés évének.²⁰⁶ A helyreállítás célja elsősorban romkonzerválás volt, valamint az ezután lefedett terekben kiállítások elhelyezése. 1974-ben az első ütem keretén belül megtörtént a dunai falak konzerválása és megerősítése. 1975-től a második ütem keretében Szőke Mátyás régész vette át Héjj Miklóstól a feltárások irányítását. Ekkor készült el az alsó várudvar feltárása és a ciszternától északra terjedő egykori épület (*M*) helyreállítása kőtári funkcióval. Ezt követte az északi és nyugati várfal helyreállítása, a gyilokjáró részleges rekonstrukciója. 1977-ben került sor a belső, déli kaputorony (*A*) helyreállítására (7, 88. kép). A déli épület (*L*) helyreállítását már Gál Tibor tervezte a Beatrix-ről elnevezett étterem kialakításával, nyugaton deszkapalánkkal érzékeltetve a korai gyilokjáró pártázatát.

A déli kaputorony (*A*) helyreállítása során a régészeti kutatás nyomán, a feltárt lábazati és keretkövek alapján sikerült tisztázni a felvonóhidas és csapórácsos rendszert (100. kép). Az elkészült rekonstrukció során a kilátó teraszként kialakított első emeletig épült fel a torony, melyre „lebegtetett” gúlasíkok kerültek (7. kép). Ugyanebben a harmadik ütemben került sor a nyugati, dunai palota (*B*) helyreállítására. Ez annál is inkább szükségessé vált, mert a keleti fáltömeg a földszint és az emelet között veszélyesen kifelé dőlt. Ezt egy emeleti vasbeton födémmel sikerült kitámasztani, az emeleti részt pedig a faburkolatos szoba gerendafészkéibe rakott vasbeton támpillérek támasztották meg. Kiegészítették az udvari homlokzat kisebb ablakait (57–59, 101–102. kép), a földszinti bejáratba szemöldökgyámos ajtókeret került (Szerk. Kat.: 439/5.; 103. kép), az ablakfülkébe rekonstruált keresztosztós ablakok (Szerk. Kat.: 439/6.; 104. kép).²⁰⁷ Ezeken a helyreállított nyílászervezeteken kívül készültek még meg nem valósult ajtó, illetve ablakkeret rekonstrukciók is (105–106. kép).

A lefedett földszinti tér kiállítási térként lett helyreállítva, az emeleti pedig kilátó teraszként, de a palota romjellege megmaradt. Hasonló elvi alapokon állították helyre a nyugati, Mátyás kori palotát (C) (Szerk. Kat.: 439/7.; 71–72, 107. kép) és a keleti palotát (J) is (Szerk. Kat.: 439/2., 439/3, 439/4; 60, 108–110. kép). Schönerné Pusztai Ilona 1983-ban²⁰⁸ fogalmazta meg a helyreállítás metódusát, illetve célját: „A lényegében régészeti feltárássra támaszkodó fellegvár helyreállítása, részkiegészítésekkel gazdagított romkonzerválás. Kevés számú fedett tér alakult ki a vár területén, részben kiállítási, *elsősorban azonban kőtári célokra.*” (kiemelés: B. L.)

A kőfaragványok szempontjából kiemelendő az a gondos feldolgozói munka, melyet a helyreállítás kapcsán Schönerné Pusztai Ilona, Sedlmayr János, Máté Géza, Párdányi Gabriella, Oláh Erzsébet és Walsa Márta végzett.²⁰⁹ 243 db faragott követ helyeztek el polcokon, a köveket felmérték és katalogizálták.²¹⁰

1984-ben a Dunatours Idegenforgalmi Iroda visegrádi kirendeltségétől a Pilisi Állami Parkerdőgazdaság vette át a Fellegvár kezelői és beruházói jogát. 1984-től Szőke Mátyás múzeumigazgató irányításával folytatódtak a régészeti feltárások. 1988-tól kerültek napvilágra a sziklaárkon átvezető keleti híd tartószerkezeteinek maradványai, és bár a feltárások még nem fejeződtek be, de 1991-re Gál Tibor tervei alapján elkészült a felvezető híd.²¹¹

1991 decemberétől Iván László régész vette át a feltárások irányítását,²¹² az ő vezetésével tarták fel a déli várfalakat, a szárazárok hídjának pilléreit és az északi, belső falszoros nagy, illetve az öregtorony kisebb részét. Ezt a munkát 1998-ban Pölös Andrea az északi falszorosban folytatta.²¹³ 1996-és 1999 között főleg a Fellegvár északi, helyreállíthatatlan területén végeztünk falkutatást és régészeti feltárást Iván Lászlóval közösen,²¹⁴ 2005-ben pedig Buzás Gergely és Kovács István ásatott a Fellegvár északnyugati palotájában (E).²¹⁵ Az ásatás során sikerült pontosítani az északnyugati palota építéstörténetét, illetve az ehelyütt álló, kora Árpád-kori épület további régészeti bizonyítékait feltárni.

*

A visegrádi várról szóló publikációk nagy része, egészen a 20. század közepéig, a 19. századi hagyományokon nyugvó vezető, mely az arra kirándulókat hasznos információkkal látta el. Mindamellett tanulmányában Wenczel Gusztáv igen gazdag történeti forrásanyagot idézett Visegrádra vonatkozóan.²¹⁶ Visegrád három korszakát különböztette meg: I. Visegrád, mint egyszerű várerősség; II. Visegrád, mint királyi székhely; III. Visegrád, mint az országnak egyik előkelő városa. Mindezt gazdagon illusztrálta „kútfő-adatokkal”, melyek Visegrád városi életének jelentőségét bizonyították. Wenzel a visegrádi várépítkezéseket legkorábbra a 12. századra keltezte, tekintve, hogy „ezen idő előtt ily (kő) várakat még nem építettek”, s számolt egy 14. századi átépítéssel, mivel a Salamon-torony „elrendezése és külső ékítményei a 14. század ízlésének megfelelnek.”²¹⁷ Viktorin József szerint²¹⁸ az Alsóvár eredetileg Traianus vagy Marcus Aurelius idejében épült, bizonyítja ezt a számos római lelet, mely ehelyütt került elő. A Fellegvárat pedig az avarokat kiszorító szlávok építették (innen ered a város neve is), a hegy tetején való építkezés egyébként is megfelel a „szlávok jellemének”. Salamon királyt a római eredetű Alsóvárban tartották fogva, s IV. Bélának a részlegesen romba dőlt vagy a tatárjárás idején megrongálódott vár együttesét kellett megújítania, innen az épületek 13. századi műrészletei.

A helyszíni munkálatok felfüggesztésével a Visegráddal foglalkozó írárok megcsappantak, s úgy tűnik, hogy a romok átmenetileg kikerültek az érdeklődés középpontjából.

Az 1923-ban megjelent, Ernyey József és Lux Kálmán által írott kiadvány²¹⁹ szintén egy-fajta vezető, mely első részében a Visegrádon történt jeles eseményeket ismertette 1868-ig, második részében pedig a romok megtekintéséhez szolgált kalauzul. Az Alsóvár együtteséről közölt alaprajz²²⁰ s rekonstruktív akvarell (111. kép) számos ponton kiegészíti azt, amit a 19. századi ásátások a felszínre hoztak. A nyugati bástya falait Henszlmann nyomán Lux vaskos, hasábos toronyként rekonstruálta, rézsús lábazattal, nyugati oldalán árnyékszékkel s a falkoronán külső védőfolyosóval. Ugyanakkor viszont Henszlmann Imre ásátási eredményeivel teljesen ellenkező módon gondolta el a parti őrtorony védelmi rendszerét.²²¹ Az országút vonalában – tehát Henszlmann számára kutathatatlan helyen – két pari őrtornyot is elhelyezett, s köztük egy „V” alakban kiugró bástyafalat, amely benyúlik a Dunába. A Henszlmann által kiásott parti toronynak nincs nyoma. A Salamon-toronnyal kapcsolatban szintén kiegészültek, illetve módosultak a kutatás eredményei. A könyvben közölt szintenkénti alaprajz²²² szerint a fióktorony a lépcsőfeljáratot foglalja magában. A belső közlekedés e szerint tehát nem a Schulek Frigyes által megtalált és továbbépített csigalépcsőn történne. A feljárás a harmadik emelet fölött egy belső lépcsőn keresztül vezet fel a terasz oldalára. Ezzel párhuzamosan a déli oldalon a negyedik emeletről a falmagban kialakított kis csigalépcső visz fel a terasz déli részére. A kiromlott déli oldalon pedig, az északi oldal analógiájára, minden szinten van kandalló.

A kilenc évvel később megjelent, Lux Kálmán által írt mű²²³ funkciójában nemigen különbözik az előzőtől. Ez is történeti áttekintéssel kezdődik, másik része pedig a romok leírása, illetve vezető azok megtekintéséhez, megközelítési módjukhoz.²²⁴ Itt a Duna-parti torony nem említetik, viszont a közölt alaprajzon²²⁵ már nem szerepel kettős őrtorony s bástyarendszer; helyettük, Schulek János kutatásai nyomán, a dunai torony alapfalai s a csatlakozó városfalak láthatók. Itt is történik említés az „Alsóvár déli összeomlott várkapujának romjai”-ról.²²⁶ Lux Gézának a Salamon-torony negyedik emeleti ikerablaka középosztójának fejezetéről készült rajza²²⁷ (54. kép) fontos dokumentuma a mára már bimbóitól megfosztott oszlopfejezetnek (440.2 kat. sz.; 135. kép).

A Visegrádi Várbizottság első kiadványa, Schulek János munkája, 1936-ban született.²²⁸ A Várbizottság alapszabályán kívül ismertette az 1920-ban és 1933-ban Schulek által beterjesztett javaslatokat, részint a Visegrádi Múzeum létesítése, részint a várromok megóvása tárgyában, illetve megfogalmazta a kutatás jövőbeni feladatait. Ez utóbbiak egyike a visegrádi vár – ezen belül az Alsóvár – építéstörténeti fázisainak, pontosabban annak megállapítása, hogy „Róbert Károly és utóbb Mátyás király mint változtattak a vár eredeti elrendezésén”.²²⁹ Ennek tisztázása a későbbiek során részben meg is történt Schulek János részéről, aki kutatásainak eredményeit 1940-ben foglalta össze. A Salamon-torony alatti bástyafal vizsgálata mellett megásatta a torony körüli belső udvart, valamint a déli kapu és az északi kaputorony környékét. Megállapította, hogy a korábban déli kaputoronyként meghatározott épület nem más, mint egy ágyúterasz, melyet a Mátyás korra keltezett.²³⁰

Dercsényi Dezső 1951-ben jelentette meg kis könyvét a visegrádi műemlékekről.²³¹ Ebben újra közölte a Lux Kálmán által publikált alaprajzot. Megtartotta, és az alaprajzon²³² is feltüntette az ún. elpusztult déli őrtornyot, melynek maradványait a lakótorony 19. századi helyreállítása idején, az építkezéshez szükséges felvonulási út kiépítésekor Schulek Frigyes bontatott le. Az „elpusztult őrtorony” a Schulek János által feltárt nyugati bástya déli végéhez kapcsolódott volna. A Salamon-torony nyugati oldalához épült egykori fióktornyot Dercsényi is lépcsőtoronynak tartotta; szerinte ezen keresztül lehetett följutni az utolsó emeletig.²³³ A Salamon-tornyot a negyedik emelet nyugati ikerablaka bimbós oszlopfejezetének

műformája alapján a 13. század közepén épültnek tartotta,²³⁴ és a negyedik emelet boltozatát a bordaprofilok alapján a Mátyás korra keltezte.²³⁵ Dercsényi vitatta a Salamon-torony lakótorony funkcióját, szerinte az országút mellé épített torony, melynek lépcsőházi bejárata az egykori fióktoronyból nyílt, kizárta a lakótorony rezidenciális szerepét. A torony szerepe szerinte leginkább csak az országút és a dunai hajóforgalom ellenőrzésére korlátozódott.²³⁶

A négy évvel később megjelent, Héjj Miklós által írt kiadvány részben az addigi kutatási eredményeket foglalta össze, részben pedig szintén útikalauzul szolgált.²³⁷ A fióktorony itt is lépcsőházként szerepelt és Héjj is hangsúlyozta a Salamon-torony ellenőrző szerepét.²³⁸ Építéstörténeti periodizációja lényegében nem tért el a Dercsényi által leírtaktól, legfeljebb annyiban, hogy a bordaindítások tanúsága alapján a negyedik emeleti boltozat északi részét a 13. századra, a délit pedig a 15. századra keltezte.²³⁹

Pest megye 1958-ban megjelent műemléki topográfiájának második kötetében Rózsa György szinte monografikus teljességgel állította össze Visegrád ábrázolásainak katalógusát a 16. századtól a 19. század második feléig, a vonatkozó irodalommal együtt.²⁴⁰ Ugyanitt, történeti forráselemzés és összefoglalás után Dercsényi Dezső és Héjj Miklós részletes leírást közölt az Alsó- és a Fellegvár egyes épületeiről, építéstörténetéről. Az Alsóvár belső védőöve kapcsán ismertették Schulek János ásatási eredményeit a „déli őrtorony”-ról.²⁴¹ A Fellegvár nyugati palotaszárnyát a 14. századra, az északról mellé épült „lovagtermet” és a hozzá északról kapcsolódó lépcsőházat a 15. századra keltezték.²⁴²

Héjj Miklós 1966-ban összegezte az Alsóvár építés- és helyreállítás történetét.²⁴³ A Salamon-toronnak két építési periódusát állapította meg: egy 13. századit és egy másodikat 1316 körül. Az első periódusban a torony boltozatok nélkül épült, s lezárása pártázat nélküli mellvéddel volt kialakítva. A fióktornyot, Schulek Frigyes idézve, árnyékszékatoronyként határozta meg, s azt a Salamon-toronnal egyperiódusúnak tartotta, ellentétben a második és harmadik emelet közötti kettős aknával. Az emeleti lépcsőházat a torony kiomlott déli sarkába lokalizálta. Ezt a feltevését, mint írta, két körülmény is valószínűsíti: egyrészt az, hogy a lépcsőházzal meggyengített oldal az, ami leomlott; másrészt pedig a délkeleti falcsonton ott vannak az emeleti csigalépcsőhöz vezető folyosók maradványai. A második építési periódusban készültek el a keresztfalak; a földszintet és az első emeletet dongaboltozattal, a negyediket bordás boltozattal fedték. A keleti második emeleti ablakot bejáratú ajtóvá alakították.

Rekonstrukciós munkája kapcsán Sedlmayr János egy évvel később publikálta az Alsóvárra vonatkozó építéstörténeti elképzeléseit.²⁴⁴ A fióktornyot (31, 53. kép) ő is árnyékszékatoronyként, esetleg vízemelő szerkezet külső építményeként határozta meg. Annak, hogy felül volt bekötve a lakótoronyba (40, 56. kép), szerinte építés közbeni tervmódosulás az oka, illetve az, hogy a fióktornyot kezdetben fából építették, majd ezt lebontották. Sedlmayr a továbbiakban kifejtette, hogy a lakótorony körüli mai várfalak (a kaputorony és a völgyzárófalak: 1, 24–27. kép) a 14. század elején épültek, amit a kaputorony műrészelei támasztanak alá (26. kép). 14. századnak tartotta a lakótorony pártázatát (43. kép) és a negyedik emelet boltozatát is, de az utóbbi esetleg a 15. század elején is készülhetett. A délkeleti építményt a 16. század elején épült ágyúterasként határozta meg.²⁴⁵

Gerő László, várépítésetünket tárgyaló második könyvében,²⁴⁶ lényegében megismételte az addig közölt tanulmányok egy-egy részletét. Tárgyalása során nem válik világossá, hogy a lakótorony bizonyos részei melyik építési periódusban épültek. Héjj Miklóssal ellentétben a fióktornyot lépcsőtoronynak tartotta.²⁴⁷

Szőke Mátyás az 1968–1969-es alsóvári ásatásainak egyik legfontosabb eredményét – az Alsóvár keleti teraszának északi oldalán egy harangöntő műhely maradványait tárta fel

– 1982-ben közölte.²⁴⁸ Ugyanő másutt²⁴⁹ a Salamon-torony lépcsőházát a torony déli sarkába lokalizálta. Véleménye szerint a toldaléktorony az árnyékszékeket foglalta magába. A Salamon-toronynak szerinte két nagy építési periódusa volt: a Fellegvár felépítése után (mely párhuzamosan épült a Nyulak szigeti apácakolostorral) az Alsóvár építése az 1250-es évek elején indulhatott. Miután Károly Róbert Csák Mátét a várból kiostromolta, bizonyos átalakítások kezdődtek a tornyon, úgymint a belső válaszfalak kiépítése, az első két szint és a negyedik emelet boltozása, valamint a második emeleti bejárat kialakítása. Ekkor kerültek a torony mellvédfalára a lőréses pártázatok is. Ez utóbbi kérdésben később Szőke Mátyás, Buzás Gergellyel közösen írt cikkében megváltoztatta a véleményét.²⁵⁰ Annak magyarázatát, hogy a negyedik emeletre nem épült árnyékszék, abban látták, hogy a negyedik emelet a tervezett lakófunkció helyett valamilyen reprezentatív funkciót kapott. Itt került először közlésre, hogy a régészeti bizonyítékok alapján a kaputorony s a vele egybeépült völgyzáró falak (25. kép) az őrtornyokkal együtt IV. Béla idejében épültek.²⁵¹ Az Alsóvár második építési periódusát a két szerző két helyen is tárgyalta.²⁵² Károly Róbert 1323-ban helyezte át székhelyét Temesvárról Visegrádra. Az Alsóvár építési munkálatai ekkorra keltezhetők. Megépültek a belső várfalövek, az emelkedő hegyoldalba keleten teraszt vájtak, s ide épült a pénzverőház s a vár kútja,²⁵³ egyúttal a toronybelső átalakítása is megtörtént.²⁵⁴ Az építkezés befejezésének terminus ante quem-je 1325 lehet, ez a Keresztelő Szent János egyház búcsúengedélyének dátuma. A kápolnát a szerzők a lakótorony egyik negyedik emeleti termébe lokalizálták.

A Fellegvára vonatkozó publikációk folyamatosan visszatérő motívuma a vár egyes palotaszárnyainak funkcionális értelmezése, melyhez minden esetben iránytűként szolgált Kottanner Jánosné Wolfram Ilona, Erzsébet királyné udvarhölgye 1834-ben, Bécsben felfedezett kézírata, amelyet 1846-ban Lipcsében nyomtattak ki először.²⁵⁵ Kottanner Jánosné visszaemlékezései először Henszlmann Imrét inspirálták arra, hogy megpróbálja meghatározni a vár épületeit, különös tekintettel a „korona-bolt”-ra, ahol a magyar koronázási ékszereket őrizték a középkorban.²⁵⁶ Henszlmann a „Gewölb” szó „kúpenger”-ként történő értelmezésével a koronakamrát az északi ciszternával (120, 124. kép) azonosította, s feltételezte, hogy a Fellegvár egyenesen a korona őrzésére épült Károly Róbert korában.²⁵⁷ A koronakamra meghatározása után Kottannerné írásának építészeti rekonstrukciós kísérlete szolgált támpontul a többi épület meghatározásához. A koronakamrától Kottannerné útvonalát követve alakult a többi helyiség azonosítása. Így a „koronabolt” fölötti északnyugati palota (E) emeleti szobája lett volna a királyi lakosztály. A földszinten az északnyugati palotában lett volna udvarhölgyek szobája, melyből keletre nyílt a Kottannerné által említett előtér, ez vezetett kelet felé a koronakamra irányába, és végül a koronakamrától keletre az északkeleti palota (F) lett volna a kápolna, Kottannerné szobája pedig a keleti toronyban (G) helyezkedett volna el, előtte egy kisebb előszobával.²⁵⁸ A régészeti megfigyelésén túl Henszlmann másik érve a ciszterna koronaőrzési funkciója mellett a műkénéi, akkoriban Atrusz kincstáraként kezelt tholosz formai hasonlósága volt.²⁵⁹ Az analógia merésznek tűnik, de a „hasonló szükséglet hasonló eszközt és alakot teremt a tér és a kor nagy különbsége dacára”.²⁶⁰

Ernyey József és Lux Kálmán „A visegrádi vár” című kalauza részletes építészeti leírással szolgált a vár palotáiról, és egy a Henszlmannétól gyökeresen eltérő funkcionális elrendezést közölt a 15. század közepi belsővár földszintjéről és emeletéről.²⁶¹ A keleti tornyot a szerzők kifejezetten mint „koronaőrtornyot” határozták meg, visszatérve ezzel Henszlmann kezdeti elképzeléséhez.²⁶² A torony köré szerveződött továbbá délről a „királynő kincseskamrája”, az „előtér” és egy csigalépcső, mely összeköttetést biztosított Kottannernénak

a (keleti palotába lokalizált) kápolnához.²⁶³ A kápolna fölött lettek volna a királynéi lakosztályok helyiségei, vele szemközt, a nyugati palota első emeletén a királyi lakosztály öt szobája. A vendégszobák az északkeleti palotában helyezkedtek el. A kiadvány végére „A visegrádi fellelővár romjainak mai alaprajza kiegészítve az elpusztult hajdani építmények pontosított körvonalaival” aláírású akvarell került (112. kép). A kép a földszinti terek meghatározását adja, kiegészítve az előző rajzot a Mátyás kori épületekkel, így „Mátyás király lovagtermével” és „Mátyás király lépcsőházával”.²⁶⁴ Ezt a termék és helyiségek Mátyás kori rendeltetését leíró alaprajzot azután változatlan formában közölte újra Lux Kálmán,²⁶⁵ Dercsényi Dezső²⁶⁶ és Héjj Miklós (két alkalommal is),²⁶⁷ érdemben nem sokat téve hozzá a Lux által leírtakhoz.

A Fellelővár analitikus leírását a kőfaragványok némelyikének időbeli meghatározásával később ugyancsak Héjj Miklós végezte el 1958-ban, Pest megye műemléki topográfiájának keretében.²⁶⁸ A termék funkcionális meghatározásában itt is Lux Kálmánra támaszkodott, az asszonyház lokalizálása kivételével: a Kottannerné által említett női lakosztályt ő az északkeleti palotába (*F*) helyezte.²⁶⁹

Néhány évtizeddel később Kottanner Jánosné vallomásainak újraértelmezésével Gál Tibor építész próbálkozott meg.²⁷⁰ Ő a mai belső váron belül egy zárt, IV. Béla kori várat tételezett fel, amely a keleti torony (*G*) körül szerveződött volna, és az északkeleti palotából (*F*), a ciszternadombból és a ciszternához kapcsolódó kápolnából (*H*) állt volna.²⁷¹ Ezt a hipotézist ugyanabban a kiadványban régészeti megfigyelések alapján cáfolta Buzás Gergely és Szőke Mátyás.²⁷² Ugyanitt közölték azt a feltevésüket, hogy a Fellelővár Szent Erzsébetnek szentelt kápolnája a keleti torony (*G*) második emeletén az első emeleti „előtér” fölött lehetett, és Kottannerné nyomán az asszonyházat az északkeleti (*F*) palotával azonosították.²⁷³ Kottanner Jánosné visszaemlékezéseinek kritikai elemzését – Mollay Károly fordítása²⁷⁴ alapján – Iván László végezte el monográfiájában, a szöveg topográfiai értelmezési kísérleteivel kapcsolatosan megfogalmazott fenntartásaival.²⁷⁵

Kováts István és Buzás Gergely 2005-ben, a Fellelővár északnyugati palotájában (*E*) végzett régészeti feltárása²⁷⁶ nyomán tovább lehetett pontosítani az 1996–1999-es falkutatás²⁷⁷ idején a vár északnyugati helyiségeiben feltárt, illetve azonosított IV. Béla kori kőépület helyzetét és a későbbi átépítések kronológiáját. Az Anjou-kori északnyugati palota építéssor elbontott korai épület a feltételezés szerint torony volt. Sajnos éppen az említett 14. századi átépítések során a feltételezett torony falainak nagy része elpusztult, leginkább csak osztófalát és a hozzá kapcsolódó falsarkot és várfalat, illetve a kiszedett falának a sziklába vésett nyomait lehetett feltárni 1998-ban.²⁷⁸ Ez a feltételezett torony Buzás Gergely későbbi publikációjában már mint IV. Béla kori lakótorony szerepel, és itt közli a szerző a vár 13. századi alaprajzát, a fellelővári lakótorony feltételezett földszinti alaprajzával.²⁷⁹

A „Visegrád régészeti monográfiái” sorozatban, Buzás Gergely szerkesztésében 2006-ban jelent meg a „A visegrádi fellelővár” című tanulmánykötet.²⁸⁰ Ebben az 1996–1999-es falkutatás és régészeti feltárás építéstörténeti konzekvenciáit összefoglaló fejezet után (Bozóki Lajos)²⁸¹ Iván László a Fellelővár 1871 és 1988 közötti régészeti feltárásait és helyreállításait foglalta össze,²⁸² a régészeti kutatások elemzését, valamint a kutatások során napvilágra került kerámiaanyag feldolgozását, annak katalógusát Tóth Boglárka közölte.²⁸³ Ezt követően a Fellelővár középkori és török kori szemeskályhái, kályhacsempe-leletei (Kocsis Edit, Sabján Tibor, Tóth Boglárka),²⁸⁴ a megmunkált csont- és agancsleletei (Kovács István),²⁸⁵ illetve az éremleletek (Tóth Csaba)²⁸⁶ kerültek bemutatásra. A tanulmányokat Tolnai Gergelynek a Visegrádról készült metszetábrázolásokat tárgyaló fejezete²⁸⁷ zárta.

Szőke Balázs 2009-ben publikálta a Fellegvár egyik helyisége boltozatának rekonstrukcióját (70. kép).²⁸⁸ A méretek alapján a boltozat minden valószínűség szerint a déli, belsővári kaputoronyhoz (A) tartozott. A rekonstruált csillagboltozat a Mátyás és Beatrix címerével díszített zárókövek, a bordaindítások és egy csomópont alapján készült (Szerk. Kat.: 439/9., 439.215–251. kat. sz.; 125, 182–190. kép).

VIII. ADALÉKOK A FELLEGVÁR ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉHEZ AZ 1996–1999. ÉVI FELLEGVÁRI KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

Az Iván László és az általam végzett kutatás némileg árnyalta a Fellegvár eddig kialakult építéstörténetét. A falkutatás csak részleges eredményekhez vezetett, mivel a falak csak egy része volt kutatható az utolsó helyreállítás, illetve konzerválás miatt. Az általam kutatott falfelületek egymáshoz való relatív viszonyát sikerült ugyan némileg tisztázni, de a falakhoz tartozó régészeti rétegek vagy hiányoztak, vagy oly mértékben bolygatottak voltak, hogy a belőlük nyert csekély leletanyag alkalmatlan volt a keltezésre. A feltárások és falkutatás nyomán csak viszonylagos építéstörténeti periodizációt sikerült megállapítani, amelyet nem minden esetben lehetett régészeti leletanyaggal megerősíteni.²⁸⁹

A várral kapcsolatos korábbi kutatások és az ezt követő publikációk egységesen 13. századiként kezelték a belsővár övezőfalát és az ehhez kapcsolódó, nagy valószínűséggel 13. századra keltezhető keleti toronyt (G) és a kaputornyot (A).²⁹⁰ Ezt az egyébiránt logikus feltételezést némileg árnyalta az 1996–1999-es kutatásunk. Az egyes épületrészek relatív kronológiája és a műformák alapján a 13. századra keltezhető a püpos kváderekkel díszített kaputorony, a hozzá keletről és nyugatról kapcsolódó kortinafal, az ötszög alaprajzú keleti torony és az északi kortinafal bizonyos szakaszai (113. kép). Ez a falszakasz többször átépült, de a későbbi műemléki helyreállítás miatt nem lehetett a periódusait mindenütt tisztázni. Az bebizonyosodott, hogy a keleti toronyhoz északról kapcsolódó keleti várfalszakasz együtt épült a toronnyal. Az északi várfal toronnyal szemközti, keleti szakaszának nagy részét viszont az itteni palota építéskor elbontották. Az északi várfal nyugati szakasza a falelválásig alapozás nélkül a sziklára épült, tehát nagy valószínűséggel 13. századnak tekinthető. A keleti torony előtt ekkor cisztérna állt (21. kép), és az udvar mélyebb pontjairól kőcsatornák vezették ki az esővizet. A keleti toronynak, miként a Salamon-toronynak, földszinti bejárata volt, melyet utóbb befalaztak (114. kép).

Egy az Árpád-korra keltezhető épület csekély maradványát, egy kb. 70 cm széles (osztó) falat és egy hozzátartozó falsarkot sikerült a kutatás során feltárni a vár északnyugati sarkában, a későbbi – minden valószínűség szerint Mátyás kori – lépcsőházban (D) (115–116. kép). Az egykori osztófalat utóbb köpenyezték, a 70 cm széles falazat jelenleg a nyugati fal belső rétegét alkotja (117. kép). Már az 1996-os falkutatás során feltűnt, hogy az északnyugati palota (E) északi és nyugati falában másodlagosan felhasznált kőfaragványok vannak, és hogy a korábban 13. századnak gondolt északi, eredetileg körítőfalban, a fal teljes magasságában elválás mutatkozik. 1997-ben sikerült tisztázni, hogy az északnyugati palotától északra húzódó, nyugati kétrétegű várfal belső rétegéhez egy addig a kutatás során nem ismert falszakasz kapcsolódik. Az említett kétrétegű várfal belső rétege mellett a külső falréteg alapozásában 1965-ben számos, a 13. századra keltezhető kerámia töredéke került elő (Szőke Mátyás szíves szóbeli közlése).²⁹¹ A nyugati fal kétrétegűségére még az is utal, hogy a belső falréteg alsó zónájában lévő állványlyukak nem törik át mindkét falréteget,

és az állványlyukakban a külső falrétteg köpenyezésekor befolyt habarcsot találtunk. Megjegyzendő még, hogy a belső, legkorábbinak tartható falrétteg az északnyugati palotában is folytatódik, csorbulatát a külső homlokzaton az 1996-os falkutatás során sikerült azonosítani. A korábbi épület alaprajzáinak tisztázásához mindez azonban sajnos kevés támpontot ad. Ebben a periódusban valószínűleg árok vehette körül a várat, de a későbbi építkezések miatt ennek semmi nyoma nem maradt, mint ahogy a várudvarban álló egykori gazdasági épületeknek sem.

Az épületek viszonylagos régészeti kronológiája alapján a 14. század első harmadára keltezhető a déli kaputoronyhoz (*A*) kapcsolódó két palotaszárny (*B* és *J*) felépítése és a várudvar északnyugati oldalán egy új épület emelése. Ez utóbbi, feltételezésünk szerint Károly Róbert kori építkezés majdnem teljesen nyom nélkül eltűnt. Annyi bizonyos, hogy itt, a vár északnyugati sarkában lebontották a korábbi, Árpád-kori palotát, és faragott kváderköveit beépítették a jelenlegi északnyugati palota (*E*) északi és nyugati falába (118–119. kép). Ezt a palotát azután az említett két fal kivételével lebontották. Az elbontott épület hulladékait valószínűleg a korai, nyugati várakorkba szórták. Ennek nem sok maradványa élhetett túl a belső falszoros 14. század végi lemélyítését, egyedüli tanúja lehet a már említett falalapozásból előkerült kerámialelet.

A másik objektum, amelyet talán a korai Anjou-korra lehet keltezni, az északi ciszterna (120. kép). A keltezés azonban leletanyag hiányában csak relatív kronológia alapján lehetséges, ugyanis a ciszternát már nem a sziklára alapozták, tehát későbbi a 13. századra keltezhető, mellette lévő kortinafalnál, amelyet közvetlenül a sziklára falaztak – továbbá a ciszterna időben megelőzi az északnyugati palota (*E*) déli, udvari falát, melyet a számárhátívekkel díszített, csúcsíves kis ablakok díszítettek (15–16, 61–62. kép).

A 14. század második felében/végén lemélyítették a várudvart, a szintsüllyesztéssel a keleti palota (*J*) udvari homlokzati falának alapozása is a járószint fölé került. Ezt követően az északnyugati palota (*E*) déli és keleti falát lebontották, és ide nagyobb alapterületű palotát építettek. Az új palotaszárny most is álló déli, udvari fala már másodlagos a Károly Róbert kori nyugati falhoz képest. Az új palota nagyobb volt, mint az azt megelőző: ebbe már a korábbi ciszternát is belefoglalták, a ciszternába a csapadékvizet egy belső, a falmagban vezetett köcsatornán keresztül vezették. A palota déli falát, melyet a ciszterna körítőfalára alapoztak, kissé vissza kellett ugratni, mivel a levésett szikla miatt már nem volt elég hely – ezért váltották ki a ciszterna feletti falat egy teherelhárító ívvel. (17, 64, 124. kép) Az udvari homlokzat emeleti ajtajáról konzolokkal alátámasztott folyosó vezetett a kortinafal gyilokjárójára (16, 82, 122. kép).

Minden valószínűség szerint a Zsigmond korban épült be a keleti torony (*G*) északi oldala és az északi várfal közötti terület. Ennek az északkeleti palotának (*F*) a déli, udvari fala ugyanis másodlagosan lett bekötve a torony északi falába, a palota második szintjén eredeti helyükön lévő konzolok által kijelölt járószint pedig felébe metszi a késő Anjou-kori, északnyugati palota (*E*) keleti oldalbejáratát. Az északi falban lévő *in situ* konzolból arra lehet következtetni, hogy az építkezéskor ezen a részen egy jó darabon lebontották a kortinafalat. (A falkutatással ezt csak részben lehetett igazolni, mivel itt az északi falon intenzív műemlékes állagmegóvás történt – régészeti megfigyelés viszont nem.) A palota várfalhoz épült árnyékszékét (121. kép) a 13. századi köcsatornából lefolyó víz tisztította.

Ugyanerre az időszakra keltezhető a reprezentatív, keleti kaputorony (*N*) (4–5. kép), illetve a hozzá tartozó várfalöv megépülte is.

A Mátyás kori átépítés közvetlenül a palotaépítkezéseket követhette, vagy nem sokkal az után történhetett.²⁹² A vár legnagyobb mértékű átépítése zajlott ekkor: a járószintek le-süllyesztése után köpenyfalra támaszkodó dongaboltozattal látták el a paloták földszintjét, továbbá a keleti torony (*G*) és a keleti palota (*J*) közötti kis terület is ekkor épült be (*I*). Az itt emelt épület földszinti boltozata részint a keleti palota északi végfalára támaszkodott (itt megmaradt a bevészt boltváll fészke), másik oldala pedig arra a falra, amelyet a keleti torony déli fala mellé emeltek számos másodlagos kőfaragvány, köztük egy élszedett, ívelt – utóbb visszatemetett – nyíláskeret felhasználásával (114. kép, a jobb felső sarokban). A legtöbb átalakítás a keleti (*J*) és a nyugati (*B*) palotákban történt, ahol a szintsüllyesztéssel megszüntették azok korábbi bejárati nyílásait (11, 68. kép), illetve új ablakkereteket helyeztek be a régiek helyébe. A fölöslegesé vált nyíláskereteket azután az újonnan épülő lépcsőház (*D*) és palota falába építették be. Így például egy pálcátagos ajtó- vagy ablakkeret került a lépcsőház földszinti ablakába, illetve egy forrásvízi mészkö nyíláskeret a külső homlokzat földszintjére. A nyugati palota udvari ablakait befalazták, és egy első emeleti külső ajtót nyitottak a korábbi ablak helyén, amelyet a várudvarról egy falépcsőn lehetett megközelíteni. Megszüntették az Anjou-kori faburkolatos szobát is az első emeleten, és a két helyiséget egybenyitották. Ezt a szintet kőkonzolokra támaszkodó fafödémrel fedték le. A keleti palota első emeleti nagytermét késő gótikus boltozattal látták el, és minden bizonnyal ehhez a szinthez kapcsolódott a kaputorony csillagboltozatos szintje (Szerk. Kat.: 439/9., 439.215–251. kat. sz.; 70. kép),²⁹³ melynek zárókövén Mátyás és Beatrix címere díszelgett (439.215–216. kat. sz.; 125, 182–183. kép). A szintsüllyesztés értelemszerűen a korábbi kandallók és cserépkályhák lebontásával is járt. Ezek hulladékát valószínűleg a keleti és a nyugati falszorosba dobták.

Az új, nyugati palotaszárnny (*C*) a mellé beépült tágas lépcsőházzal (*D*) valószínűleg reprezentatív célokat szolgált: nagy, keresztosztós, késő gótikus udvari ablakai (Szerk. Kat.: 439/7.; 107. kép), melyekhez hasonlóak állhattak a dunai homlokzaton, megfelelő fényt és eleganciát szolgáltatottak az itt rendezett udvari rendezvényekhez. A *D* épület lépcsőház funkciójára utal boltozatának emelkedő, bevészt boltvállja az északkeleti palota (*E*) déli homlokzatán (122. kép), továbbá a nyílások kiosztása és a feltárt belső válaszfal.

Talán az 1459-es ostromhoz²⁹⁴ köthető a keleti palota (*J*) támpilléreinek felépítése. A falszakaszon ugyanis a keleti torony (*G*) mellett mintegy 2 m magasságban javítás nyomai látszanak, számos másodlagosan felhasznált kővel. Ugyanígy javították a torony sarkantyújának az alsó zónáját. Esetleg erre az időszakra keltezhető az északnyugati palota (*E*) nyugati végfalán épített zárt erkély is. A falkoronán, illetve a falkorona alatt megmaradt nyomok, így a letört konzolok és a ferde támaszoknak szolgáló, téglából falazott fészkek (118. kép) legalábbis egy utólag beépített, valószínűleg zárt erkélyre utalnak. Talán ehhez tartoztak az 1996-ban helyütt feltárt, durva mészköből faragott fiálédíszek is (439.253–255. kat. sz.; 191. kép), durva mészkö kőanyaguk ugyanis a Fellegvárban többnyire a Mátyás kori építkezéseken fordul elő.²⁹⁵ Megjegyzendő, hogy a palota felmenő falai, így az említett nyugati fal sem volt kutatva.

Szintén erre az időszakra keltezhető továbbá a keleti torony (*G*) keleti sarkantyúja előtti feltöltés, amely minden valószínűség szerint ágyúállásnak készült, miként a belsővári kaputornyot keletről fedező, kisebb bástya is,²⁹⁶ illetve valószínűleg a belsővári, déli kaputorony gyilokjárójának építése. A kaputorony körül jelenleg is heverő, nagy méretű, élszedéssel és félgúla profilmegállítással díszített konzolkövek egykor, minden valószínűség szerint a torony emeleti folyosóját hordták.²⁹⁷

A török kori ostromokat követően a várakok valamilyen szintig nyilván megteltek késő középkori hulladékkal, de védelmi okokból az árkokat bizonyos mélységig időnként szükséges volt takarítani, vagyis az ott felhalmozódott szemetet onnan elhordani.

IX. A VISEGRÁDI VÁR FARAGOTT KÖVEI

A várrendszer építésének alapanyagául a helyben bányászott vulkáni kőzet, andezittufa szolgált. A kőfejtés nyomai a Fellegvár kivésett szárazárkán kívül a déli kaputorony környékén lévő kisebb árkokban látszanak (200. kép). A várfalak és a paloták felmenő falainak külső burkolata nagyrészt tört kövekből vagy durván faragott kváderekből állnak. Úgy tűnik, hogy a Fellegvárban ez alól kivételt képeznek a 13. századi épületmaradványok, így a déli kaputorony (A) púposkváderből falazott felmenő fala, illetve talán az egykori 13. századi palotához tartozó, szabályosan faragott kváderek, melyek az északnyugati palota (E) északi és nyugati falába lettek másodlagosan beépítve (118–119. kép). Ezen kívül az Alsóvárban igen nagy mennyiségben használtak falazó anyagként a Sibrik-dombi római erődből származó, forrásvízi mészkő faragványokat. Később a tagozatok, profilált elemek alapanyagaként tűnik fel a forrásvízi mészkő a Zsigmond korban, majd a hárshegyi homokkő és a durva mészkő a Mátyás korban.²⁹⁸ A faragványos kövek egy részének feldolgozása során a legnagyobb nehézséget azok eredeti helyének meghatározása jelentette, mivel a 19. századi feltárások során a faragványokat a belsővárban egybegyűjtve halmozták fel, így csak hozzávetőlegesen lehet megmondani, hogy egy-egy ablakkeret például ahhoz az épületrészhez tartozott-e, melynek környékéről 1974-ben a kőtárba került.

1. Alsóvár, 13. század

Az alsóvári építéskori kőfaragványok ikeroszlop-fejezete (440.1. kat. sz.; 133–135. kép) az alsóvári ciszterna feltárásából került elő 1930-ban, két darabra törve.²⁹⁹ Faragásmódjának legfőbb jellemzője a tömörebb, összefoglaló, „sommás” megformálásra való törekvés. Mind a V-alakban szétnyíló sáslevelek, mind sarokbimbós végződésük eléggé elnagyoltan tagoltak. Egyedi megoldás a visegrádi fejezetnél, hogy a szétnyíló levelek közét, ott, ahol a kehelyperemnek kellene kibontakoznia, a kőfaragó egy szintén sommásan kialakított rozettával töltötte ki. A fejezetnek egyedi motívuma ez a kelyhen megjelenő rozetta, mely az itt szokásos bimbót van hivatva helyettesíteni. Hasonló megoldással, vagyis a kelyhen (és nem a fejlemezén) előforduló rozettadísszel már a 13. századtól igen gyakran találkozunk velencei-venetói területen (például: Velence, Santa Maria Gloriosa dei Frari, káptalanteremablak), hogy azután a 14–15. században ebben a régióban szinte kizárólag ezt a típust alkalmazzák. Mindamellett ez az egyszerű formai kialakítás Visegrádon valószínűleg inkább a kőfaragó tudásának nem túl magas színvonalát, semmint a déli fejezettípusok ismeretét tükrözi. A visegrádi ikeroszlop-fejezetnek másik egyedi megoldása, hogy az alsó zónán kanellúrszerűen, „V” alakú vajatokkal elválasztva, domború és homorú levélsávok váltják egymást. Hasonló kialakítású levélbordákkal egy esztergomi fehér márvány oszlopfejezeten találkozhatunk,³⁰⁰ lágyabb formaképzéssel, plasztikusabban faragva. A visegrádi fejezet sarokbimbóiból csak kettő maradt meg viszonylag ép formában. A gumósan formált bimbó kétoldalt erősen stilizált volutába csavarodik, középen vajat tagolja, majd ez tálszerűen eny-

hén kiöblösödik. Ezt a részt a bimbó aljánál három karéj zárja le, a karéj alatt gömbökből képzett gyümölcsfüzér van. A bimbó formai kialakításának előzménye a korai gótikába nyúlik vissza. A legegyszerűbb korai bimbótípus a párizsi Notre Dame kórusának egyik oszlopfejezetén tűnik fel.³⁰¹ Itt a sarokbimbó kétoldalt a levél volutaszerűen visszacsavarodó éléből és egy közepén ívesen visszahajló, homorú, alul kiszélesedő levélből áll. A levél középső bordázata kiöblösödik, tálszerűen bemélyed, és szélei karéjosan végződnek. Ez a bimbóforma Magyarországon igen korán, a 12. század végén megjelenik Esztergomban,³⁰² majd Pilisszentkereszten,³⁰³ ahol a bimbóra ráforduló ötkaréjos levél egy szétnyíló palmetta formájához válik hasonlónak. A gyümölcsfüzérre vagy szőlőfürtre ráforduló saroklevél első példái szintén Párizsban vannak.³⁰⁴ A párizsi Notre Dame 12. század utolsó negyedében faragott pillérfejezetén látható ilyen motívum megjelenik egy pilisszentkereszti bimbótöredéken. S végül mindkét motívum, tehát a szétnyíló palmetta formájú saroklevél s az ez alatt végighúzódó gyümölcsfüzér, a zirci apátság fennmaradt pillérének fejezetén látható.³⁰⁵ A visegrádi ikeroszlop-fejezet tekintetében, úgy tűnik, a fent említett magyarországi példákkal közvetlen kapcsolatot nem lehet kimutatni, a bimbó alapszerkezetét illetően a visegrádi fejezet mégis ezek későbbi, erősen stilizált és némileg elnagyolt leszármazottja.

Hasonlóan sommásan kialakított formák jelennek meg a Salamon-torony negyedik emeleti ikerablakainak eredeti helyükön maradt sarokoszlop fejezetein (42. kép), csak lényegesen kevesebb részletformával, melyet talán a nagy magasságban történő elhelyezés indokolt. A sarokbimbók itt teljesen tagolatlanok. Közös vonásuk a rozettás ikeroszlop-fejezettel, hogy a sarokoszlopok részsíval metsződnek a mögöttük megjelenő sík felületre, s az abacus egy egyszerű lemezből áll.

Furcsa módon, bizonyos tekintetben a 12. század végi, 13. század eleji Ile-de-France-i oszlopfejezetekre emlékeztet az a magyar emléanyagban tudomásom szerint egyedülálló, bimbós oszlopfejezet, melyet Schulek János építtetett be a vízparti torony helyreállításakor a Dunára néző ikerablak középoszlopába (440.18. kat. sz.; 144–145. kép). A faragvány eredeti származási helye ismeretlen. A fejezet sarok- és középső sáslevelei széles vállakkal nagy ívben hajlanak ki a kehelyből, és kettős, kisebb bimbóban végződnek. Jellemzős motívuma a fejezetnek a levelek közötti mély vajat és a vajat alján kiöblösödő, mélyített hurok. Ez utóbbi motívum – úgy tűnik – szintén a 12. századi Ile-de-France-i fejezeteken fordul elő,³⁰⁶ más magyar példa erre általam nem ismert. A fejezet fejlemezét a fejezettel együtt egy kötömbből faragták ki. Az egész fejezet belső oldala talán kevésbé részletezően díszített, bár itt a kő lényegesen jobban meg is kopott.

Az előzőktől mind kőanyagában, mind megfaragásának módjában eltér az a fejezet, melyet a lakótorony keleti homlokzata negyedik emeleti ikerablakának középoszlopáról váltottak ki 1930-ban (440.2. kat. sz.; 54, 136. kép). Megjegyzendő, hogy mind az 1872-es Gregus Antal-féle ablakfelmérésen (38. kép), mind a kiváltás előtt készült fényképen³⁰⁷ az látszik, hogy a fejezet nyaktag nélkül, eléggé szervetlenül támaszkodott az oszlaptörzsre. Ez a fejezet egy szabályos kehelyfejezet, összetettebb fejlemezzel; a kehelyre kisebb középső vájattal osztott levelek tapadnak, melyek valaha széles, erősen tagolt bimbókban végződtek. A sáslevelek élesen alávájva emelkednek ki a kehelyből. Felületüket az erőteljes, V-alakú vájaton kívül, mely a levélbordát jelzi, nem tagolja semmi. Sajnos a bimbók, amelyek a középoszlop kiváltásakor részben még megvoltak, mára már elvesztek, eredeti állapotukról csak Lux Géza 1932-es rajza³⁰⁸ (54. kép) tanúskodik. A bimbók meglehetősen szélesek, gumó alakúak. Legkevésbé sem naturális díszük egy a bimbóra ráforduló, kétkaréjos, közepén hasított levél. A középbimbónál ugyanez a motívum a bimbó oldalát tagolta. Hason-

ló bimbóformák vannak egy vértesszentkereszti faloszlop fejezetének felső bimbósorán.³⁰⁹ Ugyanakkor a sáslevelek kialakításának legközelebbi párhuzama egy ma már erősen lepusztult oszlopfejezeten látható, mely a margitszigeti domonkos apáca kolostorból származik, s így keletkezésének időpontját sem sok választja el a visegrádiétól.³¹⁰ Itt is hasonlóképpen erősen aláfaragott, hosszú levelek vannak, amelyeket csak egy erőteljes, V-alakú vájat tagol, viszont a saroklevelek között itt nem egy újabb, bimbóban végződő levél tölti ki, hanem egy plasztikusan megformált, közepén vájatolt szőlőlevél. Talán még szorosabb a kapcsolat egy másik, azóta elveszett, szintén a kolostorból származó fejezettel, amelyet Kubinyi Ferenc közölt 1861-ben.³¹¹ Itt hiányzik a levéldísz, viszont a leveleket élesen metszett, V-alakú vájat választja el egymástól.

A Salamon-torony ikerablakai attikái lábazatainak profilja (139. kép) megegyezik a harmadik emeleti kandalló eredeti helyén megmaradt oszloplábazatának (45–46. kép) profiljával. Eltérő formát mutat viszont a negyedik emeleti ikerablak déli sarokoszlopjának lábazata, amely leginkább egy lefelé fordított kockafejezethez hasonló (40, 41. kép).

2. Alsóvár, 14. század

A negyedik emelet Károly Róbert kori boltozatából a boltindításokon kívül néhány hornyolt ékborda (440.7. kat. sz.; 140. kép) és egy zárókő maradt (440.15. kat. sz.; 143. kép). A boltozat körtetagos és hornyolt ékborda indításainak (140. kép) formai kialakítását az ország egész területén alkalmazták a teljes 14. század folyamán. Az ívben visszametszett, csonkolt borda indítás megjelenik 1330 körül Szászrégenben, körtetagos bordaprofillal,³¹² ahol a körtetag orrlemeze a csonkolt részt is végig tagolja, ugyanúgy, mint az óbudai Szent Péter prépostsági templom falpillérén a 14. század második negyedében,³¹³ azzal a különbséggel, hogy ott a bordák a falpillérre, nem pedig egyszerűen a falra metsződnek. A visegrádiéhoz nagyon hasonló megoldást találunk a pozsonyi Szent Katalin-kápolna boltozata körtetagos bordáinak indításánál,³¹⁴ mely a 14. század harmadik negyedére keltezhető, illetve tagolatlan ékborda profilokkal a soproni Új utca 11. alatti zsinagóga keleti boltszakaszainak borda indításain.³¹⁵ Csehországban is találunk példákat erre a formai megoldásra a 14. század második harmadától, így Karlštejnben a Szent Katalin-kápolna boltozatának borda indításánál,³¹⁶ 1348 után. Hasonlóképp metsződnek a falra a litomyšli Ágoston-rendi kolostor sekrestyéjének boltozati bordái (1360–1370),³¹⁷ és ilyenek a lipnicei vár egyik termének bordavégződései (1370 körül).³¹⁸ Ennek a típusnak gazdagabb variánsa jelenik meg Dolní Kounice-ben 1400 körül.³¹⁹

Nem lehet biztosan tudni, hogy a Salamon-toronyból származik-e a Héjj Miklós által 1976-ban az Alsóvár területén, török kori épület falában másodlagosan felhasználva megtalált, Anjou-címeres kötöredék (440.10. kat. sz.; 141–142. kép).³²⁰ Sajnos a kőfaragvány szinte a felismerhetetlenségig csorbult és törött, stíluskritikai elemzésre alkalmatlan.

3. Fellegvár, 13. század

A Fellegvár 13. századi épületornamentikáját csupán egy oszlopfejezet-töredék (439.47. kat. sz.; 146. kép) képviseli. A bimbós kehelyfejezet egyik letörött bimbója Iván László 1997-es ásatásából került elő, és azóta a visegrádi múzeum valamelyik raktárában lappang. Amennyi-

re a feltáráskor készült fotók alapján meg lehet ítélni, a bimbós fejezet sásleveleit hornyok tagolták, és a sommásan faragott bimbó egy homorlattal volutaszerűen visszahajlott.

A Fellegvár kőtárában számos kőfaragvány van ezen kívül, amelyeket nem lehet egyértelműen évszázadra keltezni: csigalépcső töredékei (439.11–18. kat. sz.), rézsűs párkánytöredék (439.26. kat. sz.), profilálatlan ívezeti kövek (439.19–24. kat. sz.) és tokhoronnyal képzett nyíláskeret (439.25. kat. sz.), melyek akár az első építési periódus produktumai is lehetnek.

4. Fellegvár, 14. század

A kora Anjou-kori faragott kőanyagot meglehetősen formai egyszerűség jellemzi, s ezért a darabok önmagukban nehezen keltezhetők. Ennek a periódusnak a fennmaradt nyíláskeretei vagy élszedettek (439.62. kat. sz.), vagy profilálatlanok. Esetleg erre a korra keltezhető még néhány vaskos, homorlattal tagolt bordatöredék (439.63–70. kat. sz.). A fellegvári kőtárban őrzött különböző átmérőjű légfűtés-fedlap töredékek (439.71–73. kat. sz.) minden valószínűség szerint a korai építési periódusok egyikében kerülhettek beépítésre. Megjegyzendő még, hogy a keleti torony (*G*) és az északkeleti palota (*F*) csatlakozásánál is befalaztak egy hasonló kőtöredéket,³²¹ de ez mára már a felismerhetetlenségig elpusztult.

A 14. század második feléből származik egy mérműves ablak szárának réteggöve (439.75. kat. sz.), melyet rézsű és homorlat tagol. Hasonló elemekből tevődik össze a budai palotakápolna altemplomának ablakbéllete,³²² némileg bonyolultabb profillal és egy nagy homorlattal.

A 14. század végi építési periódushoz köthető két ablakkeret-töredék (439.76–77. kat. sz.): jellegzetes motívumuk, a szemöldöknél lépcsőződő rézsűs keretelés a mélyített tükrösen kialakított, mérműves ablakkeret csúcsához fut le. Ennek a többrétegű síkba beírt mérműves ablaknak legközelebbi párhuzamait a 14–15. századi városi építészetben találjuk (Sopron, Pozsony).³²³ Ezek az ablakok általában nem önmagukban álltak, hanem valamilyen összetett nyílás-architektúra részeként, a falsíkból több rétegben visszaugratva. A soproni kapcsolattal legközelebb egy faburkolatos szoba utcai homlokzatán nyíltak. A fellegvári ablakkeret mindkét töredéke vagy a nyugati palotából (*B*), vagy a várudvarról került a kőtárba az utolsó helyreállítás idején, s tekintve, hogy az udvar felőli nyíláskereteket ismerjük, talán nem túl merész feltételezés, hogy az ablak a palota nyugati, faburkolatos szobájának a nyugati (külső) homlokzatát díszítette.

A Zsigmond kori periódusnak jellegzetes, egyszerűen tagolt, pálcatagos, illetve kevésbé plasztikus elemekkel díszített (Gerevich László által „grafikus stílusúnak” nevezett³²⁴) nyíláskeretei számos más királyi építkezésen is előfordulnak. Ide tartozik az nem kevés rézsűpálca–lemez–homorlat tagozású ablakkeret-töredék (154–157. kép), amelyet 1996-ban az északnyugati palota (*E*) mellett ásatásból került napvilágra (439.86, 439.88, 439.90–92. kat. sz.). Hasonló profilozású ablakkeretet őriz a Budapesti Történeti Múzeum,³²⁵ illetve ilyen van *in situ* a gyulai vár udvari homlokzatán.³²⁶ Erre a periódusra keltezhető a külső várfalöv és a keleti kaputorony (*N*) (4–5. kép) megépítése is. A kaputorony műformái, profilált kökerete, emeleti ablaka ebbe a stíluskörbe utalják ezt az épületrészt, melynek legközelebbi analógiája a budavári rondellába a 16. században másodlagosan beépített kapuzat keretköve.³²⁷ Ott ugyanúgy, mint a fellegvári profil esetében, a szárkő tagozása eltér a szemöldökétől, mely egy eléggé gyakori Zsigmond kori megoldás. Egyébként a budai várban megtalálható mind

a pálcatagos, mind pedig a rézsű–lemez–homorlat nyíláskeret-tagolásnak (439.115–121, 439.123–128. kat. sz.) megfelelő profilok, de előfordulnak még Tatán, Siklóson, Kisnánán, Gyulán stb. Szintén a tatai várban található a kaputorony emeleti ablakkeretének egyik párhuzama, a keret profilozása, profiljának lábazati megoldása a visegrádi királyi palota egyik kőfaragványán is ugyanígy megvan.³²⁸ Budai analógiája ismert annak a szemöldökgyámos, pálcatagos ajtókeretnek is (439.98–100. kat. sz.), amelynek lábazati, szárkő- és szemöldökkő töredékei maradtak meg.³²⁹ Erre a korszakra keltezhető az a jellegzetes, bár a kőtári anyagban egyedülálló, összetett profilú, félkörtetagos, csúcsíves ajtókeret (439.101–103. kat. sz.), amelyen a laposan kezelt profilt egy keskeny rézsű állítja meg.

5. Fellegvár, 15. század

A Mátyás korban a vár nyugati oldalára beépített új, nagy ablakokkal áttört épület (C) keresztosztós ablakkereteinek (Szerk. Kat.: 439/7.; 107. kép) számos töredéke van a fellegvári kőtárban. Ezek a körtetagos, viszonylag egyszerűen tagozott keretek (439.189–198. kat. sz.) ugyanazokkal a profilsablonokkal készültek, mint a visegrádi palota Mátyás kori ablakkeretei.³³⁰ Hasonló profilozást alkalmaztak a diósgyőri vár 15. század végi ablakkeretén,³³¹ az egri püspökvár udvari homlokzatán,³³² illetve egykor az esztergomi Vitéz-palota homlokzatát³³³ is hasonlóképpen profilált, keresztosztós ablakok tagolták, továbbá ez a típus Budán is előfordul.³³⁴ A paloták szintjeinek süllyesztését követően kerültek be a falakba az új nyíláskeretek, a régi, elbontott faragott kövek nagy részét pedig falazó anyagként építették be az új épületekbe (ld. az 1997-es ásatás nyomán a keleti torony déli fala mellett feltárt, Mátyás kori boltozatot hordó köpenyezést, másodlagosan felhasznált, rézsűs profilú ajtókeret-töredékkel; 114. kép, a jobb felső sarokban). A 15. század utolsó negyedének ablakkeret típusai között igen nagy számban maradtak fenn a Zsigmond korihoz hasonló, rézsű–lemez–homorlat tagozású ablakkeretek (170–171. kép), eltérő kőanyagból kifaragva. Míg az előzőek alapanyagául forrásvízi mészkő és andezittufa szolgált, az utóbbiak egyes elemeit hárshegyi homokkőből faragták. A formai különbség a két típus között a lábazati profilmegállításban és az ablaktáblának szolgáló tokhorony kialakításában volt: míg a Zsigmond kori ablakkeretek profilja rézsűre futott és a függőleges osztót is tokhorony tagolta, a Mátyás kori ablakok esetében a profilmegállítás íves volt, a középosztót előre ugratták, így az ablaktáblák az osztó hátsó síkjánál zárultak. A korszak fellegvári ajtókeretei egyszerű kialakításúak, legtöbbjükét rézsűbe metszet homorlat tagolta, olykor finom profiláthatásokkal. A profilok sablonmérete legtöbbször megegyezik a visegrádi palota Mátyás kori profiljainak méretével.³³⁵ (439.191–192. kat. sz.; 174–175. kép; 439.212–213. kat. sz.; 180–181. kép)

Ebben az időszakban boltozták be a keleti palota (J) első emeleti nagytermét, továbbá valószínűleg a kaputorony (A) ennek a szintnek megfelelő emeletét (70. kép). A kőtárban őrzött két boltozati vállkövön (439.217–218. kat. sz.; 184–187. kép) megmaradt szerkesztővonalak, az ehhez a boltozathoz tartozó Mátyás- és Beatrix-címerrel ellátott két zárókő (439.215–216. kat. sz.; 125, 182–183. kép) és számos kétszer hornyolt borda (439.225–251. kat. sz.; 190. kép) szögeinek tanúsága szerint ez a csillagboltozat ugyanis egy viszonylag kis méretű teret fedett le (görbületi sugara 280 cm), amely minden valószínűség szerint a kaputorony egyik emeleti szintje lehetett (Szerk. Kat.: 439/9.). A kaputorony a lehullott konzolok tanúsága szerint ugyanis jelentős átépítésen esett át ekkor. A hárshegyi homokkőből³³⁶ és forrásvízi mészkőből faragott, háromrétegű konzolok a torony felső részének átépítéséről,

esetleg megmagasításáról tesznek tanúbizonyságot. A konzolokat élszedés tagolta, a profilt félgúla állította meg.

A Mátyás kori épületdíszítő ornamentikának meglehetősen kevés emléke maradt fenn. Az 1996-os ásatásból került elő az a három, fiáléhoz tartozó gömbdísz (439.253–255. kat. sz.; 191. kép), melyek alapanyaga az ugyancsak jórészt ebben az időszakban használatos durva mészkő.³³⁷

A vár építéstörténetének utolsó reprezentatív kőfaragványa a reneszánsz stílusú, budai márgából készült koronaöri emléktábla, Nagylucsei Orbán egri püspök, II. Ulászló király és Báthori István erdélyi vajda címerével (Szerk. Kat.: 439/10.; 439.272–279. kat. sz.; 16, 73, 79, 195–199. kép).³³⁸ Az évszám a reneszánsz profilokkal tagozott párkányok közötti frízen volt. A táblát középen övpárkány osztotta, fölötté rácsozott mezőben voltak a címerpajzsok. Az övpárkány alatt indadiszes táblán a koronaörök megnevezése volt olvasható, a táblát alul tagozott „könyöklő”-párkány zárta. Jelenleg még a palota falán ennek a párkánynak csekély darabjai pusztulnak.

JEGYZETEK

- 1 A Fellegvárbán található egyes épületeket jelölő betűk jelkulcsát ld. a 2. képen.
- 2 Vö. 9. jegyzet.
- 3 A szabálytalan alaprajzú erőd falait eredetileg valószínűleg tizenkét U alaprajzú torony, a sarkokat pedig három legyező alakú saroktorony erősítette. Belsejében részben a védőfalakhoz épített köépületek álltak. Az erődben a 4. században a Dunára néző fal középső tornya helyén egy kettős kaput, majd ennek a helyére egy nagyméretű, de vékony falú négyzetes tornyot, valószínűleg *praetoriumot*, emeltek. A 10. század második felében, amikor Géza fejedelem a Dunakanyar nyugati kijáratánál, az egykori *Solva* római erődjében, azaz Esztergomban építette ki székhelyét, a szoros másik, keleti bejáratánál emelkedő római várrom újra stratégiai szerepre tett szert. Feltehetően ekkor vették megint használatba és javították ki falait, és parancsnokát ekkor teheték meg az egész Pilis vidék, majd a Duna túlsó partján elterülő, vele szomszédos területek ispánjává is: *Gróf Péter*: Sibrik-domb; Várkert. In: Visegrád. Szerk. Buzás Gergely. Visegrád 2000. (Altum Castrum, a Visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetei 5.) 12–14.; Salamon király bukása (1074) után az eddigi kutatások szerint az ispánsági vár lassan elvesztette korábbi jelentőségét: *Szöke* 2000. 363–364.; az ispán átköltözött Esztergomba: *Zsoldos Attila*: Szent István vármegyéi. In: Államalapítás, társadalom, művelődés. Szerk. Kristó Gyula. Budapest 2001. 43–54.; a Sibrik-dombot Soproni Sándor és Szöke Mátyás kutatta: *Soproni* 1954. 49–54.; *Szöke* 1980. 18–23.; az Árpád-kori településhez: *Kovalovszky* 1995. 69–74.; *Gróf* 2003. 232–233.; Visegrád megye és az ispánság korai történetéhez: *Kristó Gyula*: Néhány vármegye kialakulásainak kérdéseiről. *Századok* 136 (2002) 469–484., hozzászólás: *Zsoldos Attila*: Somogy és Visegrád megye korai története, valamint a „várelemek spontán expanziója”. *Századok* 136 (2002) 679–685.; *Kristó Gyula*: Rendszerjelleg a korai középkor kutatásban. *Századok* 136 (2002) 686–690., továbbá *Zsoldos Attila*: A megyeszervezés kezdetei a magyar királyságban (Az „óriás” és az „átlagos” nagyságú megyék kérdése). In: Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Szerk. Hermann István, Karlinszky Balázs. Veszprém 2010. 299–318.; a visegrádi vár történetét és az ahhoz kapcsolódó oklevelek kritikai elemzését Iván László kitűnő monográfiájában közölte: *Iván* 2004; a város késő középkori történetéhez: *Mészáros* 2009.
- 4 *Buzás Gergely*: Visegrád, Szent András-monostor. Műemlékvédelmi Szemle 12 (2002) 2. 170–172.; *Buzás Gergely*: Visegrád, Szent András-monostor. Műemlékvédelmi Szemle 13 (2003) 2. 196–197.; továbbá: *Mecsi Beatrix*: Magyarország egyik legrégibb festészeti emléke. A visegrádi esperesi templom falképtörödekkei. In: Ars perennis. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája. Budapest, 2009 – CentrArt Művészettörténeti Műhely Tanulmányok – Primus Gradus Tanulmányok. Szerk. Tüskés Anna. Budapest 2010. 19–21.

- 5 Ld. előző jegyzet, továbbá: *Buzás Gergely*: Visegrád. In: *Medium Regni, középkori magyar királyi székhelyek*. Budapest 2004. 118.; *Szőke* 2000. 363–364.
- 6 *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis* I. Ed. Ferdinandus Knauz. Strigonii 1874. 388.; Iván László szerint a Visegrádon kiállított oklevél, illetve a királyné visegrádi látogatása összefügghet az akkor még zajló vagy éppen akkor befejeződött építkezésekkel: *Iván* 2004. 17.
- 7 Buzás Gergely újabban az építkezések kezdetét 1249-re keltezi, és ezt az akkor várt tatár támadásról elterjedt hírekkel hozza összefüggésbe: *Buzás* 2007. 113.
- 8 *Fejér* VIII/7. 332.
- 9 „Hinc est igitur, quod cum post lesionem, quam Regno nostro intulit crudelitas Tartarorum, nos de ipsius regni reparatione solliciti et attenti in locis defensionis hominum convenientibus castra construere faceremus, Carissima consors nostra domina Maria Regina Hungariae quendam desertum montem is silva Pelys existentem, pro castro construendo ad defensionem viduarum et orphanorum, a nobis instanter petiit sibi dari contra hostilitatem Tartaricam, que cotidie formidabilis imminebat, nos autem qui etiam loca huiusmodi baronibus, et aliis regni nostri fidelibus largiebamur pro faciendis munitionibus, ipsi consorti nostre domine Regine montem donavimus, quem petebat. In quo ipsa domina Regina de auro suo proprio et ornamentis, sertis videlicet aureis et monilibus ac aliis rebus pretiosis secum allatis, castrum de sumptuoso fecit opere construere, ad quod necessitatis tempore vidue et orphanum, ac alii receptacula propria non habentes confugere valeant, et ab hostili rabie tamquam in domo refugii se tueri. Nos itaque considerata magnitudine sumptuum, quos ipsa consors nostra de suo proprio in opere castri fecerat memorati, ipsum castrum cum comitatu et districtu de Pelys eidem, sicut locum primitus concesseramus, dedimus, tradidimus et contulimus donationis titulo perpetuo valiture, illa maxime consideratione, quod cum ipsa domine Regina consors nostra monasterium quoddam in insula Danubii ad honorem construxerit virginis gloriose, nos sicut et aliis nobis ex divina largitis gratia dominum largitorem omnium intendimus totis affectibus honorare, sic etiam oblationem gratam dei filio, et ipsius genitrici de nostris offerre liberis satagentes, dominam Margaretam filiam nostram in ipso monasterio posuimus in suo perpetuo perpetue virgini servitum.” – *Theiner* 1859. 253.; Az oklevél 1263-as pápai megerősítésben maradt fenn, Visegrád nevét itt lehet olvasni: „castrum quod Wisegrad dicitur”. A szövegből az is kiderül, hogy a visegrádi vár és a pilisi ispánság királynéi birtok, melyet a királyné fiára ruházhat ugyan, de elidegenítenie nem szabad: uo. 254.; a vár alapításának körülményeiről, lehetséges keltezéséről bővebben: *Iván* 2004. 16–23.
- 10 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. Szerk. Szentpétery Imre. Budapest 1923–1930. 444.; talán már 1258-ban itt lakott a pilisi ispán: *Iván* 2004. 18.
- 11 *Szőke–Buzás* 1990. 121.
- 12 *Szőke–Buzás* 1990. 123.; *Buzás* 2007. 114.
- 13 *Szőke–Buzás* 1990. 124.
- 14 *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Budapest 1993. 28.
- 15 *Bozóki* 1995. 82–83.; *Iván* 2004. 17.
- 16 *Feld* 2011. 31.
- 17 *Bozóki* 1995. 87–89.
- 18 *Szőke–Buzás* 1990. 124.
- 19 A középszlop-fejezet a sarokoszlopok szegényesebb formai kialakításához képest mutatott részletgazdagságát valószínűleg a belső térből való láthatóságának köszönheti.
- 20 *Czobor Béla*: Magyarország középkori várai. (Első közlemény) Századok 11 (1877) 599–600.
- 21 *Könyöki* 1905.
- 22 *Könyöki* 1905. 173–197., az idézett hely: 180.
- 23 *Viollet-le-Duc* 1854/1869. Tome V. 34–35.
- 24 *Viollet-le-Duc* 1854/1869. Tome V. 37.
- 25 Újabban: *Mesqui, Jean*: Le château de Pierrefonds, Une nouvelle vision du monument. Bulletin Monumental 166 (2008) 197–245.
- 26 *Piper, Otto*: Burgenkunde. München 1895. 194–196.
- 27 *Henszlmann* 1876. 159–169.
- 28 A toronytípus meghatározásához és bővebb kifejtéséhez: *Magyar* 2004. 22–23.
- 29 *Gerő* 1955. 51., ld. még: *Feld* 2009.
- 30 *Gerő* 1955. 52.; Ez a definíció véleményem szerint jelenleg is érvényesnek tekinthető.

- 31 Gerő László tipológiájához: *Feld* 2009.
- 32 *Gerő László*: Magyar várak. Budapest 1968. 12–13.
- 33 *Történeti lexikon* 1994. 393.
- 34 *Mesqui, Jean*: Châteaux et enceintes de la France Médiévale. Paris 1991. I. 24–44.; terminológiai kérdésekről újabban: *Magyar* 2004. 22–23.; *Meyer, Werner*: Terminologie und Typologie in der Burgenforschung. In: *Castrum* 10. Budapest 2009. 7–8.; *Feld* 2009; *Barz, Dieter*: Die Bezeichnung „donjon” und seine Verwendung im Europäischen Burgenbau. In: *Castrum* 10. Budapest 2009. 20–21.
- 35 Megjegyzendő, hogy mindennek ellenére Mesqui Provins tornya kapcsán még 2002-ben is hangsúlyozta, hogy a „donjon” nem definitív meghatározása a forrásokban „nagy torony”-ként említett épületnek: *Mesqui, Jean*: La tour maîtresse de Provins. *Bulletin Monumental* 159 (2001) 334.
- 36 *Mesqui, Jean*: Château forts et fortifications en France. Paris 1997. 102–103., irodalommal.
- 37 *Corvisier, Christian*: La tour maîtresse du château de Beaugency, dite «Tour de César». *Bulletin Monumental* 165 (2007) 5–30.
- 38 *Biller, Thomas*: Die Adelsburg in Deutschland. München 1993. 140.; *Biller* 1995. 199–209.; *Biller-Hermann* 2009. 197.
- 39 *Mesqui* 1988. 262–268., részletes irodalommal; *Whiteley, Mary*: Le Château du Louvre. In: *Paris* 2001. 113–121.
- 40 *Mesqui* 1988. 134–159.; *Hayot, Denis*: Der Bau der Burg Coucy als baukünstlerischer Höhepunkt des 13. Jahrhunderts vor dem Hintergrund der Kathedralen von Reims und Amiens. In: *Der Naumburger Meister. Bildhauer und Architekt im Europa der Kathedralen*. Naumburg, 29. Juni 2011 bis 02. November 2011. Ausstellungskatalog, hrsg. von Hartmut Krohm–Holger Kunde. 2011. I. 521–530.
- 41 *Holtz* 1988. 196–200., illetve 200–205.
- 42 Mesqui definíciója szerint az esztergomi Fehér-torony inkább „tour mixte”, mint „tour résidence” lehetne, ám jelen esetben nem biztos, hogy termékeny megoldás a funkciók ilyen definitív kategorizálása.
- 43 *Buzás Gergely*: Az esztergomi vár román kori és gótikus épületei. In: *Az Esztergomi Vármúzeum kőtárának katalógusa*. Szerk. Buzás Gergely, Tolnai Gergely. Esztergom 2004. (*Az Esztergomi Vármúzeum Füzetei* 2.) 13–16.; *Vukov Konstantin*: A középkori esztergomi palota épületei. Budapest 2004.
- 44 Ehhez még: *Feld* 1991. 212.
- 45 *Feld István*: Hollókő vára. In: *Castrum* 1. Budapest 2005. 115–118.; *M. Kozák Éva*: Hollókő vára. Várak, Kastélyok, Templomok 3 (2007) 4. 4–7.; *Mezősiné Kozák Éva*: A hollókői vár kutatási eredményei. In: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...”. Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk. Kovács Gyöngyi, Miklós Zsuzsa. Budapest 2006. 187–201.
- 46 *Albert Tamás–Gere László*: Szigliget, vár. Örökségvédelem 6 (2002) 7/8. 16.; *Albert Tamás–Gere László*: Szigliget, vár. Örökségvédelem 7 (2003) 7/8. 21–22.; *Paál József*: A szigligeti vár. Örökségvédelem 8 (2004) 6/7. 11–12.; *Albert Tamás*: Szigliget, vár. Örökségvédelem 8 (2004) 6/7. 23.; *Feld István*: A szigligeti vár helyreállítása. Várak, Kastélyok, Templomok 1 (2005) 6. 4–7.; *Csorba Csaba*: Műemlékvárak gondozása. Várak, Kastélyok, Templomok 6 (2010) 5. 44–46.; *Gere László*: Szigliget, vár. Műemlékvédelmi Szemle 12 (2002) 2. 127–129.; *Gere László*: A szigligeti Óvár szondázó kutatásának eredményei. In: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...”. Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk. Kovács Gyöngyi, Miklós Zsuzsa. Budapest 2006. 129–139.; *Gere László*: A szigligeti vár ásatása 1992–2000. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2000*. Szerk. Kisfaludi Júlia. Budapest 2003. 67–73.; *Mészáros Orsolya*: Szigliget várának története a középkorban. *Fons* 12 (2005) 299–377.; *Hangodi László*: Historia castris Szigligetiensis. A szigligeti vár története. Szigliget 2009. 58.
- 47 *Feld* 2011. 39.
- 48 *Buzás–Szőke* 1992. 138. (7. jegyzet).
- 49 *Magyar* 2004. 21–24.
- 50 *Magyar* 2004. 13–36.
- 51 *White* 1987. 65.
- 52 *Történeti lexikon* 1994. 393.
- 53 *White* 1987. 227–229.; Gianni Perbellini az észak-itáliai városok, például Bologna esetében a tornyok három típusát sorolja fel: a „Turris maior”-t, a „családi tornyot” – mindkettő védelmi szereppel bírt –,

- illetve a „toronyházat”, amelyek többemeletes téglalapúletei rezidenciális funkciót láttak el: *Perbellini* 1994/1995. 103–110.
- 54 1317. október 20-án kelt az első adománylevél, amelyben Károly Róbert a harcban tanúsított hőséget jutalmazza: *Fejér* III/2. 71.; Van ugyan két olyan oklevél, mely keltezése alapján a várostrom előtti időpontban született (1316. július 20. és 1316. július 25.: Anjoukori okmánytár. Codex diplom. Hungaricus Andegavensis I. Szerk. Nagy Imre. Budapest 1878. 113., illetve 400–401.), ám ezen oklevelek kiadója a dátumot tévesen jegyezte be: *Engel* 1988. 119–141.; ehhez még: *Iván* 2004. 29. (5–6. jegyzet); Károly Róbert visegrádi székhelyéhez: *Polgár Balázs*: „...Castro nostro de Wysegrad...” Károly Róbert 1323. évi rezidenciaválasztásának kérdésköre. In: Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére. Szerk. Terei György, Kovács Gyöngyi, et al. Budapest 1911. 195–200.
- 55 „Cum itaque Carissimus in Christo filius noster Carolus Rex Ungarie Illustris, sicut pro parte sua fuit propositum coram nobis, quandam ecclesiam ad honorem dei et beati Iohannis Baptiste in Castro suo de Altolapide Strigoniensis diocesis noviter fundaverit seu construi fecerit, et de bonis propriis eam dotaverit: nos cupientes, ut ecclesia ipsa congruis frequentetur honoribus, et fidelium eo libentius confluat multitudo, quo potiora ibidem salutis sue munera se speraverint adipisci, de omnipotentis dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius auctoritate confusi, omnibus vere penitentibus et confessis, qui in singulis eiusdem beati Iohannis, ac quatuor beate Marie virginis gloriose, et Nativitatis dominice festivitatis annis singulis, unum annum et quadraginta dies, illis vero, qui per octavas festivitatum ipsarum annuatim ecclesiam ipsam venerabiliter visitaverint, sexaginta dies de iniunctis eis penitentibus misericorditer relaxamus.” – *Theiner* 1859. 500.
- 56 A várbirtok határait már 1318-ban bővíti: *Fejér* VIII/7. 121.
- 57 Ennek a kőháznak a járósztíntjéről és a padló alól Károly Róbert dénárjai kerültek elő, illetve egy veretlen ezüst éremlapka, amely arra utal, hogy itt pénzverés folyt. Ezek keltezik nemcsak a házat, hanem magát a teraszt s az innen megközelíthető, új, második emeleti bejáratot is. Ezen kívül, miután a második emeleti termet kelet-nyugat irányban osztó fal ehhez az új bejáratához igazodott, a toronybelső átépítését a dénárók közvetve is keltezik. – *Buzás–Szőke* 1992. 132, 138.
- 58 Ezek a keresztfalak és boltozat estek áldozatául a 19. századi purista helyreállításnak.
- 59 Bővebben: *Bozóki* 1996. 5–24.
- 60 *Whiteley* 1994. 64., az ide vonatkozó írott források: uo. 61–64. és 44. jegyzet. Az egyik legfontosabb ide vonatkozó forrás Christine de Pisan írása: *Livre des faiz et bonnes meurs du sage roy Charles V.* Éd. S. Solente. Paris 1936.
- 61 1379–1380-as, 1400-as és 1418-as inventáriumok: *Whiteley* 1994. 318–329.
- 62 *Whiteley* 1994; Ugyanez a két legfontosabb helyiség uralta a Beauté-sur-Marne-i tornyot is, melyet V. Károly építtetett; egyébiránt a „chambre à parer” és a „chambre” alkotta a hercegi sátor, illetve hajó fő rezidenciális helyiségeit: *Whiteley* 1994. 315.; ld. még *Whiteley*, *Mary*: Le château de Vincennes. In: *Paris* 2001. 125–131. és *Chapelot*, *Jean*: Le Vincennes des quatre premier Valois continués dans une grande programme architecturale. In: Vincennes aux origines de l’état moderne. (Actes du colloque scientifique sur les Capétiens et Vincennes au Moyen Age. Org. par Jean Chapelot et Elisabeth Lalou). Paris 2002. 53–115.
- 63 *Whiteley* 1990. 83–85.
- 64 *Hermann* 1995. 141–143.
- 65 *Hermann* 1995. 141–143.
- 66 *Hermann* 1995. 146–148.
- 67 *Hermann* 1995. 205–206.
- 68 *Hermann* 1995. 56, 118–125.
- 69 *Hermann* 1995. 91–96.
- 70 *Szőke–Buzás* 1990. 134.
- 71 Itt a negyedik emelet boltozata és közfala miatt egy ilyen irányú fal megléte valószínűsíthető, jóllehet ma már a belső falszövegeten másodlagos falnak semmilyen nyoma nem látszik.
- 72 „in suburbio castri Wysegrad in domu sua” – *Szentpétery*, *Emericus*: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* I. Budapestini 1937. 493.; Megjegyzendő, hogy a suburbiumban lévő házat csak a források valamelyest nagyvonalú kezelésével lehet a Fellegvárral azonosítani (így: *Rabb* 2009. 278.), jóllehet, mint arra Mészáros Orsolya felhívta a figyelmet,

a városra vonatkozó „suburbium” kifejezés az írott szövegekben csak ehelyütt fordul elő: *Mészáros* 2009. 278.

- 73 A déli helyiség kétrétegű keleti falában lévő gömbfák lenyomatára a Fellegvár helyreállítását megelőző kutatás során Szőke Mátyás bukkant – a kutató szíves szóbeli közlése. Sajnos erről fotót, felmérést, dokumentációt mindeddig nem sikerült fellelnem.
- 74 Szőke Mátyás szíves szóbeli közlése; a töredék nem azonosítható, a kőtárban két ilyen funkciójú töredék is van (439.71–72. kat. sz.).
- 75 Ennek a korai Anjou-kori palotának a meglétét az 1997-es falkutatás során csak a falak relatív kronológiája alapján feltételeztük. Ld. az „Adalékok a Fellegvár építéstörténetéhez az 1996–1999. évi fellegvári kutatások tükrében” című fejezetet.
- 76 A gerendák lenyomata a helyreállítást megelőzően készült felvételen és az OMF 1976-os felmérésén látszik. Ekkor a faburkolatos szoba egyik födémgerendája még ott volt a falban.
- 77 *Balogh* 1966. I. 47.; *Balogh* 1985. 99.
- 78 *Fiala* 1987. 246–260.; *MMTö* 2. 1987. I. 572–573.; *Papp* 2006. 239–245.
- 79 *Mollay* 1965; kritikai kiadása: *Mollay* 1971; magyar fordítása: *Mollay* 1978; az emlékirat korábbi kiadásaihoz: *Iván* 2004. 135. (1. jegyzet).
- 80 Kottanner Jánosné 1440. február 20-ról 21-re virradó éjszakán lopta el két társával a királyi koronát a viseigrádi várból, hogy azután az özvegy Erzsébet királyné újszülött gyermekét királlyá koronáztathassa.
- 81 Mindamellett Iván László indokolt véleménye szerint: „Jelentős számú kifejezésnek, avagy fordulatnak nem ismeretes az adekvát magyar megfelelője.” – *Iván* 2004. 134.
- 82 Kottannerné előadása szerint a betöréshez szükséges reszelőket először az asszonyház kályhája vagy kandallója fűtéséhez szolgáló tűzifa alá rejtették: „Nue lag ain wenig holz von dem ofen, da mint man in solt haiczen.” – *Mollay* 1965. 261–262.
- 83 Dolguk végeztével Kottannerné a reszelőket az asszonyház árnyékszékebe dobta: „und ich warf die feil in das secret, das in den frawczymmer ist, di wirt mann die feli inn vinden wann man es aufpricht zu ainem warczaihen.” – *Mollay* 1965. 263.
- 84 Az ellopott koronát ugyanis: „die trueg man durch die Kapellen aus, dar Inn rast sand Elspet” – *Mollay* 1965. 263.
- 85 Az asszonyházban lévő kis szobába (*Klain Stuben*) a kápolnán keresztül jöttek Kottannernéért: „Da Kam der do min mier was in den nochten durch die Kapellen an die tüer und kokhat an.” – *Mollay* 1965. 262.; Kottannerné többször említi az asszonyház igazi bejáratát – „recht eingankh” (*Mollay* 1965. 263.) –, melyet megkülönböztet a kápolnába vezető bejáratától.
- 86 *Buzás–Szőke* 1992. 132.; A kápolna helyszíneként szoba jöhetne még a déli kaputorony (A), melyhez a két kapcsolódó palotaszárny (B és J) közül a nyugati el volt látva árnyékszékekkel, itt azonban a királynői lakosztálynak megfelelő szinten a kaputorony csörlőkamrája volt.
- 87 „vnd gieengen in das gwelb vnd ruegen die truhnen mit der heiligen Kran her auf und nomen die heilige Kron aus mit den vortrumb.” – *Mollay* 1965. 258.
- 88 A bejáratot az 1996. évi falkutatás során tártuk fel.
- 89 *Holtz* 1988. 101–102.
- 90 Ábrázolása: *Bél* 1737. 470–471. oldal között
- 91 *Schulek* 1940. IV. 1–5. old.
- 92 *Iván* 2004. 64–65, 72. (13. jegyzet)
- 93 *Iván* 2004. 66–67.
- 94 *Iván* 2004. 68.
- 95 *Iván* 2004. 68–69.
- 96 Nyilván ágyútűz alá vették a belsővári déli kaputoronyt (A) is, de forrásadatok szerint úgy tűnik, hogy a torony végső pusztulása csak 1685-ben következett be: *Iván* 2004. 101.
- 97 *Iván* 2004. 69.
- 98 *Iván* 2004. 69.
- 99 A kapukeret szárkő elemeit Iván László 1996-os ásatása hozta felszínre. A kapu tagolatlan szárának néhány kváderköve és talán két íveleme került elő. Dokumentálásuk nem történt meg, jelenleg betemetődve a szárazárok alján fekszenek.
- 100 Iván László forráskutatásai szerint ez nem lehetett más, mint a fellegvár öregtornya (G): *Iván* 2004. 70–71.; *Iván* 2010. 28–29.

- 101 *Iván* 2004. 85–89.; *Iván* 2010. 28–29.; *Kováts* 2010. 49–69.
- 102 *Iván* 2004. 85–89.; *Iván* 2010. 28–29.
- 103 *Iván* 2004. 90–91.
- 104 *Iván* 2004. 91.
- 105 *Iván* 2004. 98–99.
- 106 Ennek kritikájához: *Iván* 2004. 98–99.; *Iván* 2010; a régészeti feltáráshoz: *Kováts* 2010. 49–69.
- 107 *Iván*: 2004. 99–100.
- 108 *Iván* 2004. 101.
- 109 A bőségesen fennmaradt, 16–17. századi Visegrád ábrázolások Fellegvárra vonatkozó elemzését Tolnay Gergely már megette (*Tolnay* 2006). Ehelyütt csak azokat emelem ki, amelyek a vár, főleg az Alsóvár építés-, illetve pusztulástörténetéhez némi adalékul szolgálnak. Az ábrázolások katalógusa: *Rózsa* 1958.
- 110 Ennek összefüggérendszeréhez: *Tolnay* 2006. 196–210.
- 111 Párizs, Bibliothèque Nationale, M. S. lat. 8879. fol. 10v., ld.: *Hoffmann Edith*: Régi magyar bibliofilmek. Budapest 1929. 185–186.; XXXV. képtábla; színesben közli: *Mikó Árpád*: Pannónia újjászületése. In: Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541 (kiállítási katalógus). Szerk. Mikó Árpád, Takács Imre. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1994. 44.; 19. kép; bővebben: *Farbaky Péter*: Szt. Mári György a mecénás. Budapest 2002. 71–77.; Farbaky Jeruzsálem képében Firenzével azonosítja a háttérben ábrázolt, fallal övezett várost, és a mögötte lévő táji hátteret tengerparti kikötővárosként értelmezi: 72.
- 112 Megjelent: *Braun-Hogenberg*: Urbium praecipuarum mundi theatrum. 1597 vagy 1598. V. 56., vö. *Rózsa* 1958. 401. (2. kat. sz.); 522. kép
- 113 *Tolnay* 2006. 198.; Mindezekből Tolnay úgy gondolja, valószínűleg joggal, hogy az ábrázolás 1595 előtt készült.
- 114 *Tolnay* 2006. 208–209.; 3–6. kép
- 115 Megjelent in: *Ortelius, H.*: Chronologia Oder Historische Beschreibung ... Nürnberg 1602.; *Rózsa* 1958. 401–402. (4. kat. sz.); 524. kép; *Tolnay* 2006. 3. kép
- 116 Megjelent in: *Kieser, Eberhard*: Thesaurus Philo-politicus. 1627. II/1. 38.; *Rózsa* 1958. 401. (2.a. kat. sz.); *Tolnay* 2006. 4. kép
- 117 Megjelent in: *Dilbarum, S.*: Eikonographia ... Augsburg 1603.; *Rózsa* 1958. 402. (5. kat. sz.); 525. kép; *Tolnay* 2006. 8. kép
- 118 Megjelent in: *Dilich, Wilhelm*: Vngarische Chronica ... Cassel 1600. a 12. és 13. levél között; *Rózsa* 1958. 401. (3. kat. sz.); 523. kép
- 119 A déli oldalon ugyanakkor egy külső kaputorony is megjelenik.
- 120 Az egykori, minden valószínűség szerint Mátyás kori zárt erkély fiálédíszei Iván László 1996-os ásatása során kerültek napvilágra (439.253–255. kat. sz.).
- 121 *Rózsa* 1958. 402. (6. kat. sz.); *Tolnay* 2006. 202, 203.
- 122 Az ábrázolás hitelességét talán némileg csökkentheti, hogy az itt megjelenített épületek elhelyezkedése, gerincállása, oromfalai jórészt megfelelnek a Hoefnagel- és Sibmacher-féle ábrázolásoknak.
- 123 *Rózsa* 1958. 404–405.; *Balogh* 1966. II. 152. kép; *Tolnay* 2006. 23–28. kép
- 124 *Bél* 1737. 470–471. oldal között
- 125 Megjelent in: Jaschke, Franz: National-Kleidertrachten ... Wien 1820; *Rózsa* 1958. 408. (18. kat. sz.); 527. kép
- 126 A litográfiák egy a Duna-menti tájakat leíró kiadványsorozat egyik füzetének illusztrációi: Donau Ansichten vom Ursprunge bis zum Ausflusse ins Meer. Nach der Natur und in Stein gezeichnet von Jakob Alt. Wien 1821–1826.; *Rózsa* 1958. 408–409. (19, 21. kat. sz.)
- 127 Markó Károly és köre. Mítosztól a képig. Magyar Nemzeti Galéria, 2011. március 6 – október 2. Szerk. Bellák Gábor, Dragon Zoltán, Hessky Orsolya (kiállítási katalógus). Budapest 2011. 102, 105–106. (Kat. 22); Visegrád 19. századi ábrázolásairól: *Keserü Katalin*: Várábrázolások. Táj és történelem a historizmus festészetében Magyarországon. In: A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Zádor Anna. Budapest 1993. 227–228, 232, 234.; *Papp Júlia*: „Vár állott, most kőhalom...” (A Querela Hungariae-toposz motívumai 18–19. századi hazai romleírásokban). Irodalomtörténeti Közlemények 104 (2000) 115–128.
- 128 *Häufler-Szerelmey* 1847. 12. oldal után

- 129 *Häufler–Szerelmey* 1847. 13.
- 130 Őrzési helyük ismeretlen, reprodukcióik: KÖHF 55907N, 55908N, 55910N.
- 131 *Marosi* 1988; *Papp Júlia*: Hazai művészeti, régészeti és építészeti emlékek ismertetése a felvilágosodás és a kora reformkor sajtójában (Adalékok a műemlékvédelmi gondolkodás kialakulásához). Magyar Műemlékvédelem XI. Budapest 2002. 31–78.
- 132 Petőfi barátjával, Egressy Gáborral és annak családjával néhány évtizeddel később, 1845 nyarán tett kirándulást a Fellegvárba. A hajó dél táján érkezett Visegrádra. Nagy fáradtsággal napnyugtakor értek csak fel a várba, a romokat is csak másnap tudták megnézni. „A visegrádi meredek hegyoldalon még nem volt a mai kényelmes feljáró út. Sűrű bozótokon, tüskön-bokron keresztül, nagy kerülővel s még nagyobb fáradtsággal lehetett a romokhoz feljutni.” – Egressy Ákos visszaemlékezései: *Hatvany Lajos*: Így élt Petőfi. Budapest, 1980. (2. bőv. kiad.) II. 189., továbbá: *Mezősi Károly*: Petőfi „Visegrád táján” c. verséhez. Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 7 (1967/1968) 114.
- 133 *Mednyánszky* 1818.
- 134 *Mednyánszky* 1818. 26.
- 135 *Tóth Pál*: A Visegrádi vár. Tudományos Gyűjtemény 1817. XI. 90.
- 136 *Henszlmann Imre*: A visegrádi korona-bolt és a királyi lakosztály elrendezése. Archaeologiai Közlemények IX (Ú. F. VII) (1873) 1–15.; *Marosi* 1988.
- 137 *Viktorin* 1872. 42.
- 138 *Viktorin* 1872. 1.
- 139 *Häufler–Szerelmey* 1847.
- 140 *Viktorin* 1872. 3.
- 141 Például a „Korona terem”: *Häufler–Szerelmey* 1847. 13.
- 142 *Häufler–Szerelmey* 1847. 15.
- 143 Egyveleg. A karlsteini vár. Archaeologiai Értesítő III (1870) 171.
- 144 Uo.
- 145 Viktorin igen sokoldalú volt: 1862-től számos különböző munkája jelent meg részint szlovák, részint német nyelven. Írt szlovák grammatikai könyvet, tündérmeséket gyűjtött, s szlovákra fordította Kempis Tamás „Krisztus követése” című művét. Mindezek egyébként Pesten jelentek meg.
- 146 *Viktorin* 1872. 2.
- 147 Szabad Egyház, 1869. 54. szám, idézi: *Viktorin* 1872. 47–48.
- 148 *Viktorin* 1872. 48.
- 149 Mindkét emlékiratot Viktorin közli könyve mellékletében: *Viktorin* 1872. 73–80.
- 150 *Viktorin* 1872. 50.
- 151 *Viktorin* 1872. 78.
- 152 *Széchenyi István*: Üdvölde, Gróf Dessewffy Aurél hátrahagyott némi iromány-töredékével. Pesten 1843; Hasonló indíttatású volt báró Mednyánszky Alajos 1847-es Duna-menti emlékszobor-együttes tervezete, mely Visegrádon többek között Nagy Lajos király, Mátyás király, Vitéz János és Mária királyné szobrát szándékozta elhelyezni: *Kovalovszky Márta*: A Képzeletbeli emlékmű (Emlékműtervek Magyarországon az 1840-es években). Művészettörténeti Értesítő XXXI (1982) 30–32.
- 153 *Viktorin* 1872. 79.
- 154 Az út a Salamon-torony keleti kapujától indult. Az út kezdetén Viktorin egy „mutató oszlop”-ot helyezett el: „Uj ut a várromokhoz. Neuer Weg zu den Burgruinen. 1871.”, illetve egy márványtáblát: „Üdvözlégység Vándor. Willkommen Wanderer. 1871. A közönség kényelmére egyesek költségén.” feliratokkal: *Viktorin József*: A visegrádi várromok fenntartása s restaurációja pártolóihoz. Rómer Flóris Ő Nagyságának. KÖH Tudományos Irattár, Rómer-hagyaték, Itsz. 545/7.
- 155 Kivonat a magy. tudom. Akademia archaeologiai bizottsága 1870. nov. 16-dikán a m. n. múzeumban tartott X. rendkívüli ülésének jegyzőkönyvéből. Archaeologiai Értesítő IV (1871) 130.
- 156 Egyveleg. Archaeologiai Értesítő V (1871) 169.
- 157 A Fellegvár kutatástörténetéhez: *Iván* 1995; *Iván László*: Régészeti kutatások és műemléki helyreállítások a visegrádi fellegvárban. In: *Fellegvár* 2006. 26–47.
- 158 „Henszlmann, ha valamit akar nem szokott az út felén megállani; s, így míg tervének befejezését nem látja nem is fog nyugodni. Ezért hálával tartozik neki a magyar történelem, hálával a regényes látványokat szerető turista is.” – *R[ómer] Fl[óris]*: Régészeti mozgalom hazánkban. Archaeologiai Értesítő V (1871) 184.

- 159 „... azon torony, mely az őrlakra van kijelölve két emeletén talált omladékhalom elmellőztetett és a közel lévő kocsit javítására felhasználott.” – Második jelentés a nam. Vallás és Közoktatásügyi miniszter úrhoz az 1871-iki jul. aug. és szeptember elején a visegrádi várromok véghezvitt régészeti munkálatokról. Elpusztult eredeti jelentés valószínűleg a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium Irattárából, másolata: MKMA ltsz. 1871. 2.
- 160 A falak „a (földszint) üréit négy helyiségre osztandók, két keresztfalat emeltek s ezen fal annyira rossz állapotban találtatott, hogy nagy vakmerőség nélkül nem ereszkedhetünk le a torony hatodik emeletére [...] Ezért megjegyzendő, miként ha a munkálatot a donjonban folytatni akarjuk, mindenek előtt a kettős keresztfal ledöntésével kell kezdeni...” – Uo.
- 161 *Henszlmann* 1872d.
- 162 Múzeumok, régészeti egyletek kirándulások. *Archaeologiai Értesítő* VI (1872) 131–132.
- 163 Uo.
- 164 *Henszlmann* 1872d.
- 165 Jelen tudásunk szerint a rajzok vagy elvesztek, vagy lappanganak valahol.
- 166 I. Jelentés a Visegrádon az 1872-ki idény történetéről. MOB-iratok 1872/33.
- 167 Uo.; Ugyanitt olvasható, hogy a falak és a boltozat ledöntése során „találtak dísz liliomot, vörösréz plébából kiveret munka, mely először vörösre, azután zöldre volt festve. Találtak a legmagasabb emelet boltjának egyik zárókövét, mely biztos utasítást ad annak szerkezetére, végre találtak egy angyalnak szárnyát bronceból.” – Vö. 126. kép
- 168 *Henszlmann Imre*: Jelentés a visegrádi öregtorony kiépítési tervéről. MOB-iratok 1872/32.
- 169 Ilyen többek között Chambois lakótornya, melyet Henszlmann föltehetőleg ismert Viollet-le-Duc leírásából: *Viollet-le-Duc* 1854/1869. Tome III. 49.
- 170 „Csigalépcsőt ugyan, hanem jó tágaat készíteni az öregtorony egészen alulról felépítendő déli, hegyes szögletében [...] Ezen lépcső a második emeletről és a donjon szellemében belülről vezetne a tetőig, más lépcső pedig vezetne le az első félig földalatti emeletre, mi hajdan is úgy volt, mert e lépcsőnek pár kőfokát megtaláltuk.” – MOB-iratok 1873/32.; *Schulek Frigyes* 1872 szeptemberében készítette el a visegrádi „restaurationalis” munkálatokhoz készített első vázlatait, melyet a miniszter 200 forinttal honorált: MOB-iratok 1872/147.
- 171 „A közlekedés változtatása után hozzá lehet fogni a torony nyugati oldalán lévő romladozott épület lebontásához. Ezen épület, mely a toronnyal műszerves összeköttetéssel nem bír – lépcsőháznak is tartott, de kétségtelenül árnyékszéket is tartalmazott –, felső részeiben kevés fáradsággal bontott, amennyiben csak le kellett dobálni a laza köveket, az alsó része azonban igen vastag, tömör falból állván löpor segítségével távolítottatott el.” – *Schulek Frigyes*: Jelentés az 1873-dik évben Visegrádon kifejtett tevékenységről. MOB-iratok 1873/130.; A bontás során igen sok római kori kőfaragvány került elő.
- 172 „A nyugati oldal északi ablakfülkéje részben megújítandó lévén boltíve leszedetett, s ezen alkalommal kiderült, hogy a harmadik emelet megfelelő ablakfülkéje, mely részben befalazva találtatott, egy kisebb rejtett helyiséget tartalmaz, mely összeköttetésben állott a második emelet ablakfülkéjével is. Ezen felfedezés következtében az itt talált üreg felhasználásával rejtett lépcső összeköttetést terveztem a két emelet ablakfülkéje között.” – *Schulek Frigyes*: Jelentés azon munkálatokról, melyek az 1878-ik évben Visegrádon az ún. Salamon-torony helyreállításánál és a felső romokhoz vezető utakon végeztek, 1878. december. MOB-iratok 1878/107., valamint *Archaeologiai Értesítő* XIII (1879) 45.
- 173 MOB-iratok 1872/75.; A Duna-parti torony kutatásakor találtak római téglákat, s egy „középkori feliratos vörösmárvány kődarabot, mely ún. goth formában van domborúan kivésve” (440.23. kat. sz.; 83. kép). Ugyanakkor a Salamon-torony keleti udvara fölött álló domb elhordásakor „két kövezést” találtak, „az egyiknek a fekvése magasabb, így az udvarnak is volt külön emelete, vagy terrace-ja”. – *Henszlmann* 1872b; A Henszlmann ásatásai során előkerült leletanyag nagy része azóta elveszett, vagy elpusztult a torony leégésekor, illetve lappang. Bizonyos része a Nemzeti Múzeumba került, sok esetben azonosítatlanul.
- 174 MOB-iratok 1872/33.; Nem tudjuk, hogy a jelenleg rekonstruált árnyékszéket alátámasztó konzolok mikor kerültek a kaputorony falába. Ezek a konzolok formailag megegyeznek a fellegrvári déli kaputorony egykori romjai közé lehullott, eredetileg háromrétgű konzolok középső, élszedett elemével. Mindenesetre Markó Károly 1820-as évekbeli festményén és Ligeti Antal 1843-as rajzán még nem szerepelnek. Az 1882-es, szintén Ligeti Antal által festett képen viszont a kaputorony már tetővel fe-

dett, és nyugati oldalán megjelenik az árnyékszék. Minden valószínűség szerint a helyreállítás során a fellegvárból származó két gótikus konzolt használtak fel.

- 175 Horler Miklós: Henszlmann Imre műemlékvédelmi elvei. *Ars Hungarica* XVIII (1990) 113.
- 176 Viollet-le-Duc építészeti értelmező szakszótárában azt írja „Restauration” címszó (*Viollet-le-Duc* 1854/1869. Tome III. 14.) alatt, hogy restaurálni egy épületet nem egyszerűen karbantartási és átlagmegóvási munkálatokat jelent, hanem helyreállítani egy olyan teljes állapotot hozva létre („état complet”), amely esetleg egyetlen történelmi pillanatban sem létezett ilyen formában. Fölmerül mármost a kérdés – írja ugyanott –, hogy azt az épületet, amelyet a századok során többször és többféle stílusban átalakítottak, milyen elvek alapján lehet restaurálni. Viollet-le-Duc szerint két fajta eljárás lehetséges, vagy visszaállítjuk az első periódus állapotát a maga (viszonylag) egységes formakincsével, vagy pedig restaurálunk egy olyan „komplexumot”, amely tükrözi a későbbi különböző stílusú átépítéseket. Viollet-le-Duc szerint egyik módszert sem lehet abszolutizálni, ám ha az épület állagába való későbbi beavatkozások nem minden esetben voltak a legtökéletesebb stílusúak, akkor ezeket el kell hagyni.
- 177 Néhány évtizeddel később, amikor még folytak a Salamon-torony átépítési munkálatai, a bécsi Stephansdom Riesentorjának rekonstrukciója körüli vitában Alois Riegl és Otto Wagner a korabeli restaurálási gyakorlattól gyökeresen eltérő elveket vallottak, sőt Moriz Thausing 1888-ban egyenesen történelemhamisítónak minősítette a purista műemlék-felújítókat: *Hajós, Géza*: Der Weg der Wiener Schule zu einer „modernen Theorie” der Denkmalpflege im 19. Jahrhundert. *Ars Hungarica* XVIII (1990) 15–25.
- 178 *Viktorin* 1872. 56.
- 179 MOB-iratok 1873/54.; Tus, pausz: KÖHT 8441, 3545, 8457.
- 180 Lehet, hogy tűzbiztonság-technikai szempontból, s csak sajnálni lehet, hogy emez „otrombá”-nak neveztetett fal nem került megújításra, mert talán akkor nem pusztult volna el a torony 1950. évi leégésekor a földszinten tárolt számos faragott kő (és Héjj Miklós szerint kb. 30–40 fm-nyi boltozati borda: *Ernyey-Lux* 1923. 24.; 16. kép), ezenkívül az addigi ásatási leletanyag majd teljes egészében.
- 181 *Henszlmann* 1876. 159–170., ahol Schulek tervét is közölte.
- 182 Jelentés a visegrádi munkálatokról. Elpusztult eredeti jelentés valószínűleg a Vallás és Köznevelésiügyi Minisztérium Irattárából, másolata: MKMA ltsz. 1872.1.2.
- 183 Uo.
- 184 „A fellegvárban több aláfalazáson kívül elkészültek a következő ajtóívek: három az őrség laktanya falában [= nyugati palota – B], kettő a Mátyás-féle pavilonban elkészült végre a második kapunak íve, annak, mely a sziklakaput közvetlenül megelőzte.” – MOB-iratok 1872/33.
- 185 *Iván* 1995. 27–30.
- 186 MOB-iratok 1915/2.
- 187 MOB-iratok 1916/130.
- 188 MOB-iratok 1932/482.
- 189 Erről részletesen beszámol: *Schulek* 1940. II. 1–4. old., VI. 1–3. old.
- 190 A „római iskola” és a román kori faltagolás egyes elemeit elegyítő székesfehérvári épületkomplexum Lux Kálmán és Lux Géza tervei alapján készült. A mauzóleum szabad teret engedett a római iskola épületdíszítő programjának látványos kibontakozásához. – *Dercsényi Dezső*: A székesfehérvári királyi bazilika. Budapest 1943. 65–73.; *Lővei Pál*: Székesfehérvár, Romkert – 1936–1938. Építés-Építészettudomány XXIX (2001) 379–388.
- 191 *Paulovics István*: Szent Quirinus savariai bazilikájának feltárása. *Vasi Szemle* 5 (1938) 138–152.; *Bozóki Lajos*: Politika és tudomány. A Műemlékek Országos Bizottságának megújulása Gerevich Tibor irányítása alatt (1934–1945). In: A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest 1996. 175.
- 192 Mint azt Schulek is írja, a kapu lábazati maradványaiból csak a nyílászáró volt kikövetkeztethető, viszont megtalálta a kapu küszöbkövét, s így a járószintet is meg lehetett határozni: *Schulek* 1940. IV. 1–5.; A lábazat fölött a felmenő falakat téglából átépítették: felül kis teraszt létesítettek, melyre két oldalt átmásolták az Salamon-torony pártafalkait. A kapu építési költségét a főváros finanszírozta, elnevezését ez indokolta. (Uo.)
- 193 A bástya fala „érintkezik ugyan a Dunához vezető külső lépcsős fallal, de nincs vele szerves összeköttetésben. Építésének módja eltér a régebbi falakétól, kőanyaga az a kevésbé tartós eruptív-

származású konglomerát, amelyet a Várhegy nyugati oldalának aljában, tehát közvetlen közelben fejtettek. Falazása távolról sem olyan gondos, mint a IV. Béla idejében készült falaké: a felhasznált kötőanyagában már nem található aprított téglazúzalék, amint a vár alapítása idején a régi római gyakorlat szerint, nagy előszeretettel alkalmaztak volt. A fal már nem függélyes, mint az, az alapításkori építkezéseknél mindenütt, hanem 1:7 és 1:10 arányú dölése van befelé.” A falat nagyrészt kiromlott nyílások törték át a nyugati oldalon. – *Schulek* 1940. IV. 1–5.; Megjegyzendő, hogy ez a terület a mai napig sincs teljesen feltárva.

- 194 A trónoló Nagy Lajos királyt két vitézzel ábrázoló domborművet Szentgyörgyi István szobrász készítette, a kaputorony udvari homlokzatán látható ma is.
- 195 A tervező Bán Attila volt.
- 196 *Szanyi* 1959. 11–21.
- 197 „Ha azonban abból a műemléki elvből indulunk ki, hogy a kiegészítésnek nem szabad a régii utánzó hamisításnak lennie, hanem inkább korszerűnek, akkor a maibb építészeti elképzelésnek is lehet helye. Az ilyen jellegű kiegészítés jobban elképzelhető, becsületesebben megmutatja a későbbi keletkezés idejét. De természetesen csakis harmonikus elképzelésnek kell lennie. Mindkét elképzelésnek vannak előnyei és hátrányai is.” – *Szanyi* 1959. 18–19.
- 198 Szanyi egyik terve szerint a déli falsarok üveg kiegészítést kapott volna, melyet vas vagy beton elemekből álló rács fogott volna össze, mintegy a kor építészetét reprezentálандó: *Héjj* 1966. 8.; *Szanyi* 1959.
- 199 *Héjj* 1966. 8.
- 200 *Sedlmayr* 1970. 324.
- 201 *Sedlmayr* 1970. 325.
- 202 S hogy végül mégse legyen ez nyom nélküli, arról a kivitelezők gondoskodtak a nyílások vasbetonnal történt befalazásával.
- 203 *Szőke Máttyás*: Harangöntőforma köpenyezésének töredékei. In: Művészet I. Lajos korában 1342–1382. Katalógus/Székesfehérvár, István Király Múzeum. Szerk. Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Livia. Budapest 1982. 317–324. (182. kat. sz.)
- 204 A Gaal név téves olvasatához: *Iván* 2004. 35. (51. jegyzet)
- 205 *Szőke-Buzás* 1990. 14. és 15. jegyzet; A kaputorony műrészletei egyébiránt a periodizáláshoz nem elégségesek. Elképzelhető, hogy a csigalépcső utólag, a 14. század elején épült be a toronyba, de ezt falkutatás nélkül eldönteni nem lehet.
- 206 *Schönerne* 1983.
- 207 Utólag úgy tűnik, hogy rekonstrukció nem mentes a tévedésektől sem: a nyugati palota 14. századi ablakfülkéjébe például egy a Máttyás korra keltezhető, keresztesztós ablakot építettek vissza (Szerk. Kat.: 439/7.; 59, 104. kép), melynek fülkéjébe belevág a szintén Máttyás kori földemtartó konzol.
- 208 *Schönerne* 1983. 232.
- 209 A kövek tárolására külön épületet emeltek az alsó, nyugati váruddvaron, melynek egy részét sajnos már akkor át kellett engedni kiállítótérnek. Megjegyzendő, hogy ez a helyzet azóta csak rosszabb lett.
- 210 A köveket lelőhely szerinti kvadratura rendszerben lajstromozták (vö. 134. kép), és ebben a rendszerben helyezték el polcokon. Szintén megjegyzendő, hogy ma még igen távol vagyunk az egyre zsugorodó kőtárban és az egyre a szaporodó kövek között attól, hogy itt egy tanulmányi jellegű *lapidariumot* lehessen kialakítani.
- 211 A híd hitelességének régészeti kritikájához és a kutatások összefoglalásához: *Iván* 1995.
- 212 *Iván László*: Visegrád – Fellegvár. In: Az 1997. év régészeti kutatásai. Régészeti Füzetek Ser. I. No. 51. 1998. Budapest 2001. 194–196.; *Szőke Máttyás-Buzás Gergely-Laszlovszky József*: Visegrád, Fellegvár. In: Régészeti kutatások Magyarországon 1998. Budapest 2001. 171–172.
- 213 *Szőke Máttyás-Pölös Andrea*: Visegrád, Fellegvár. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2000. Szerk. Kisfaludi Júlia. Budapest 2003. 230–231.; *Pölös Andrea*: Visegrád, Fellegvár. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2001. Szerk. Kisfaludi Júlia. Budapest 2003. 236–237.
- 214 Ld. az „Adalékok a Fellegvár építéstörténetéhez az 1996–1999. évi fellegvári kutatások tükrében” című fejezetet, valamint: *Bozóni* 2006. 10–14.
- 215 *Kováts-Buzás* 2006. 336–337.
- 216 *Wenzel* 1868. 395–492.
- 217 *Wenzel* 1868. 399.

- 218 *Viktorin* 1872. 60–67.
- 219 *Ernyey–Lux* 1923; A könyvet a MOB adta ki.
- 220 *Ernyey–Lux* 1923. 5.
- 221 A „pártákkal rovátkolt várfal, mely valamikor a mostani országút tengelyében álló kaputoronyhoz csatlakozott s a Dunába nyúló vízparti bástyában folytatódott. Ennek a bástyának ma már csak om-ladéái láthatók. Ez hajdan ékalakúan nyúlt bele a Duna vizébe s két erős kaputoronnyal volt szegélyezve.” – *Ernyey–Lux* 1923. 35.; Elképzelhető, hogy a szerzők figyelmét elkerülték Henszlmannak a parti torony kutatásakor tett megfigyelései.
- 222 *Ernyey–Lux* 1923. 14.
- 223 *Lux* 1932.
- 224 Külön megemlítve, hogy „A védősíkátor helyén vezető út közepe táján ma egy nyári vendéglő útott tanyát, hol frissítő várja az elfáradt turistát.” – *Lux* 1932. 23.
- 225 *Ernyey–Lux* 1923. 11.
- 226 „Ez a várkapu csapórácscsal és felvonóhíddal felszerelt kiemelkedő, toronyszerű építmény lehetett, melyhez az alsó vár erős pártázatos falai csatlakoztak.” – *Lux* 1932. 13.
- 227 *Lux* 1932. 9. kép
- 228 *Schulek* 1936; A bevezetőben dr. Zsitvay Tivadar, Visegrád helynévének etimológiai fejtegetése után, visszatér Viktorin József elméletéhez, miszerint az Alsóvár tulajdonképpen római eredetű: „A Vizivár a régi római castrumból, vagy inkább az egyik csatlakozó őrtornyából a Dunára vezető sokszorosán átalakított formáinak romjaiban ma is meglévő lépcső ’*vizi garadics*’ (Vizigrádics) felett épült”, vagyis hamis a helynév szlávoknak való tulajdonítása, akik csupán „rövid ideig vendégként me-nedéket élveztek az itteni apátságban [...] és akiknek eddig a szláv elnevezést tulajdonították, már évtizedek óta maradvány nélkül elköltöztek volt innét, amikor a szláv kifejezésnek megfelelő *fellegvár* (magas vár) a ’mons desertus’, az addig csupasz, elhagyott orom felett felépült.” Ezt egy meglehe-tősen zavaros etimológiai fejtegetés egészíti ki a „Vizi garadics” és „Vice-Grado nostro” (helyettes szék hely?) kontaminációjáról. – *Schulek* 1936. 4.
- 229 *Schulek* 1936. 11.
- 230 *Schulek* 1940.
- 231 *Dercsényi* 1951.
- 232 *Dercsényi* 1951. 24.
- 233 *Dercsényi* 1951. 27; *Ernyey–Lux* 1923. 14, 48.; *Lux* 1932. 18.
- 234 *Dercsényi* 1951. 15.
- 235 *Dercsényi* 1951. 27.
- 236 *Dercsényi* 1951. 27.
- 237 *Héjj* 1954. 12.
- 238 *Héjj* 1954. 13.
- 239 *Héjj* 1954. 14.
- 240 *Rózsa* 1958.
- 241 „A déli őrtorony területén Schulek János 1932-ben a falrendszer helyreállításával kapcsolatban ki-sebb feltárást végzett és ez alkalommal itt beszakadt boltozatok nyomait és fülkés falnyílásokat talált. A déli saroktorony és a hozzá csatlakozó falrendszer a védőöv többi részétől eltérő építési technikát mutat. Ma ismert magasságáig enyhén ferde síkban épült. Az elpusztult torony nyugati és déli oldalán három-három, a hozzá csatlakozó nyugati várfalszakaszon pedig öt keskeny, belül fülkésen kialakított lőrést találunk.” – *Dercsényi–Héjj* 1958. 464–465.; A közlésből kimaradt, hogy az építményt Schulek János Mátyás kori ágyúteraszként határozta meg.
- 242 *Dercsényi–Héjj* 1958. 463.
- 243 *Héjj* 1966. 1–8.
- 244 *Sedlmayr* 1970.
- 245 *Sedlmayr* 1970. 316–317.
- 246 *Gerő László*: Visegrád alsó vára. In: Várépítészettünk. Főszerk. Gerő László. Budapest 1975. 287–291.; Korábbi monográfiájában csupán a 13. századi állapotot tárgyalta szűkszavúan: *Gerő* 1955. 128.
- 247 1975-ben a lakótorony pusztulásának a dátumát a 17. századra keltezte, pedig Héjj Miklós már koráb-ban közölte azt az 1595-ös Houfnagel-metszetet, melyen a torony déli oldala már kiromlott állapotá-ban látszik: *Héjj* 1966. 1.

- 248 *Szőke Máttyás*: Harangöntőforma köpenyezésének töredékei. In: Művészet I. Lajos korában. Katalógus / Székesfehérvár, István király Múzeum. Szerk. Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Livia. Budapest 1982. 317–324. (182. kat. sz.)
- 249 *Szőke Máttyás*: Visegrád. Alsóvár, Salamon-torony. [Budapest] 1985. (Tájak, Korok, Múzeumok Kis-könyvtára 202.) [10.]
- 250 *Szőke-Buzás* 1990. 121–134.
- 251 Ezeket a részeket egy 1969-ben talált, IV. Béla kori ezüstdénár keltezi, mely a kaputorony építéséhez tartozó építési rétegből került elő. A kaputorony műrészletei a periodizáláshoz nem elégségesek. Elképzelhető, hogy a csigalépcső utólag, a 14. század elején épült be a toronyba, de ezt falkutatás nélkül eldönteni nem lehet. A periodizáció kérdéséhez: *Szőke-Buzás* 1990. 14. és 15. jegyzet.
- 252 *Szőke-Buzás* 1990; *Buzás-Szőke* 1992.
- 253 A pénzverőház építésének keltezése meghatározó a torony átalakítására nézve is.
- 254 *Buzás-Szőke* 1992. 132, 133.
- 255 Aus dem Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin. Hrsg. J. Endlicher. Leipzig 1846; kritikai kiadása: *Mollay* 1971; vö. *Henszlmann* 1873. 1–15.; Lux Kálmán jellemző bejegyzése az általa magyar fordításban újra közzétett részletekhez: „olvasás közben a 28–29. képen közölt alaprajzok tartandók szem előtt” (*Lux* 1932. 36.) – mindez nem nélkülöz némi romanticizmust a szakember pontos anyagközlése mellett.
- 256 *Henszlmann* 1873. 1.
- 257 Henszlmann érvei egyrészt arra a régészeti megfigyelésre támaszkodtak, hogy a „kúphenger” a vár legmagasabb „jegezesedési” pontján épült, és a környező palota falai már a meglévő építményhez voltak kénytelenek alkalmazkodni, amit az északkeleti palota déli falában megmaradt teherelhárító ív is bizonyít. Arra pedig, hogy a „kúphenger” nem ciszterna, hanem koronakamra volt, Henszlmann szerint az is bizonyosságul szolgál, hogy az fedett helyen és nem szabadon állt, továbbá nem vezet bele semmilyen csatorna. (Zárójelben azért meg kell jegyezni, hogy Henszlmann ezen érvét mindmáig nem sikerült régészetileg cáfolni, lévén, hogy a ciszternát teljes egészében azóta senki sem tárta fel. A várat kutató Henszlmann figyelmét egyébként nyilván elkerülte a palota déli falában megmaradt, függőleges köcsatorna, amely minden valószínűség szerint a ciszternába vezette a tetőről összegyűjtött csapadékvizet.) Henszlmann egyébként, amíg a ciszternát nem ásta ki, a koronakamrát a keleti toronyba lokalizálta: *Henszlmann* 1873. 2, 4.
- 258 Az elrendezéshez a Zsigmondy Gusztáv által készített felmérés szolgát illusztrációul: *Henszlmann* 1873. 3.
- 259 *Henszlmann* 1873. 5.; Ennek értékeléséhez: *Marosi* 1988. 8.
- 260 *Henszlmann* 1873. 5.
- 261 *Ernyey-Lux* 1923. 44.; 34. kép
- 262 *Ernyey-Lux* 1923. 55.; *Henszlmann* 1873. 4.
- 263 A keleti torony déli oldalán a Lux által rekonstruált kisebb helyiségeknek a régészeti bizonyítéka minden valószínűség szerint a szemközti keleti palota déli, külső falán levő bevésés volt (melyben az 1997. évi falkutatás során Máttyás kori habarcslenyomatot sikerült felfedezünk), továbbá az, hogy a valószínűleg boltíveseknek készült bevésés a fal kétharmadánál nyugat felé megszakad. Az 1997-es ásatás során sikerült feltárnunk a torony déli oldala mellé épült utólagos köpenyezést, mely az egykori boltozatnak szolgált támaszául (ld. lejjebb). A Lux által feltételezett csigalépcsőt ez az ásatás nem igazolta.
- 264 *Ernyey-Lux* 1923. 62.
- 265 *Lux* 1932. 36–45., Kottannerné koronalopásra vonatkozó visszaemlékezésének fordításával.
- 266 *Dercsényi* 1951. 32.
- 267 *Héjj* 1954. 19.; *Héjj* 1956. 21.
- 268 *Dercsényi-Héjj* 1958. 472–476.
- 269 *Dercsényi-Héjj* 1958. 477.
- 270 *Gál* 1992. 156–167.
- 271 Az Árpád-kori palota feltételezett alaprajza és elméleti rekonstrukciója: *Gál* 1992. 164., illetve 166.; A rekonstrukció kiindulópontja az a két *in situ* helyzetű konzol, amely az északkeleti palota falában van, és amely Gál szerint 13. századi. Azt sajnos nem vette figyelembe, hogy ugyanennek a palotának a keleti toronyhoz kapcsolódó másik fala utólagosan épült neki a torony nyugati falának. Ezt akkor

szabad szemmel is lehetett látni, nem kellett hozzá falkutatás. Egyébiránt az 1997-es falkutatás és ásatás során nem sikerült igazolni egy feltételezett zárt, belső, 13. századi vármag létét a jelenlegi belsővári falakon belül (ld. lejjebb).

- 272 Buzás–Szőke 1992. 142–143. (66. jegyzet)
 273 Buzás–Szőke 1992. 138. (7. jegyzet)
 274 Molloy 1978.
 275 Iván 2004. 131–137.
 276 Kovács–Buzás 2006.
 277 Bozóki 2006. 10.
 278 Bozóki Lajos: Kutatási dokumentáció, Visegrád Fellegvár. 1998. KÖHT 37450.
 279 Buzás 2007. 113–114.
 280 Fellegvár 2006; kritikájához: Rabb 2009. 278.; *Feld István*: A visegrádi Fellegvár ... (könyvismertetés). *Castrum* 4. Budapest 2006. 103–106.
 281 Bozóki 2006.
 282 Iván László: Régészeti kutatások és műemléki helyreállítások a visegrádi fellegvárban 1871–1998. In: *Fellegvár* 2006. 26–47.
 283 Tóth Boglárka: A régészeti kutatások elemzése. In: *Fellegvár* 2006. 47–49.; Tóth 2006.
 284 Kocsis Edit–Sabján Tibor–Tóth Boglárka: A visegrádi Fellegvár középkori és törökkori szemeskályhái. In: *Fellegvár* 2006. 104–123.; Kocsis Edit: A visegrádi fellegvár kályhacsempe leletei. In: *Fellegvár* 2006. 124–166.
 285 Kovács István: A visegrádi fellegvár megmunkált csont- és agancsleletei. In: *Fellegvár* 2006. 176–190.
 286 Tóth Csaba: A visegrádi fellegvár éremleletei. In: *Fellegvár* 2006. 191–195.
 287 Tolnai 2006. 196–219.
 288 Szőke 2009. 106.; 3. kép
 289 Mindamellet a falkutatás eredményei némileg támpontul szolgáltak az egyes palotaszárnyak és épületrészek funkcionális értelmezésének továbbgondolásához.
 290 Schönerné 1983. 226.; Szőke–Buzás 1990. 127.
 291 A Fellegvár kerámia anyagához: Tóth Boglárka: A visegrádi Fellegvár kerámia anyaga. Szakdolgozat. ELTE, Középkori és Koraújkori Tanszék. Budapest 2000; Tóth 2006; Megjegyzendő még, hogy a belső, kb. 70 cm széles és 1,70 m magas, legkorábbinak tartható falrétteg az északnyugati palotában (E) is folytatódik, csorbulatát a külső homlokzaton az 1996-os falkutatás során sikerült megtalálni.
 292 Buzás–Szőke 1992. 136.
 293 A boltozatot Szőke Balázs rekonstruálta a Mátyás- és Beatrix-címeres zárókövekből és a kőtári töredékekből: Szőke 2009. 106.; 3. kép
 294 Iván 2004. 48.
 295 A durva mészkövet a visegrádi királyi palotában csak a Mátyás korban használták: Buzás 1990. 40.
 296 Ezt a területet 1957-ben Patay Pál, majd 1965-ben Szőke Mátyás tárta fel: KÖHT 25940.
 297 A leletegyüttes helyszínén maradt részének katalogizálására nem került sor.
 298 A vár kőanyaga lényegében megegyezik a palota kőanyagával: *Kertész* 1990, valamint jelen kötet „A visegrádi váregyüttes kőfaragványainak közettani vizsgálata” című fejezete.
 299 Schulek 1940. VI. 1. old.
 300 Árpád-kori kat. 1978. 197. (125. kat. sz., Marosi Ernő); Marosi 1984. 202. (57. Kat. Nr.); Abb. 121; Erre a párhuzamra Tóth Sándor hívta fel a figyelmemet.
 301 Jalabert 1965. 60. képtábla, b.
 302 Árpád-kori kat. 1978. 199–200. (129. kat. sz., Marosi Ernő); Marosi 1984. 198. (37. Kat. Nr.); Abb. 221
 303 Gerevich 1987. 33. kép
 304 Jalabert 1965. 62. képtábla, c.
 305 Pilisszentkereszt: Gerevich 1987. 33. kép; Zirc: Hümpfner Tibor: A zirci apátsági templom ásatása (1912–13). A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 2 (1964) 3–4. kép
 306 Például a Saint Leu d’Esserent apátsági templomban a szentélykörüljáró és a főhajó egyes pillérein; a templomhoz: Bideault–Lautie 1987. 318–351.; a Senlis-i székesegyház karzatának keleti szakaszán: Bideault–Lautie 1987. 348–367.; ennek a levélformának egyszerűbb, tagolatlanabb változata

- megtalálható Fleurines apátsági templomában is (*Bideault–Lautie* 1987. 198, 202.), még korábbi és egyszerűbb formában pedig többek között a Senlis-i Saint Frambourg-kápolna szentélyének sarokoszlop fejezetein: *Bideault–Lautie* 1987. 368–369.; *Bozóki Lajos–Buzás Gergely–Laszlovsky József*: A Senlis-i Saint-Frambourg kápolna kutatása. Műemlékvédelmi Szemle XI (2001) 305–312.; Mindez nyilván nem jelenti oszlopfejezetünk közvetlen francia példákból való származtatását, továbbá dokumentáció hiányában az sem teljesen bizonyos, hogy Schulek helyreállításakor a várhoz tartozó fejezet került visszaépítésre.
- 307 *Ernyey–Lux* 1923. 4. kép
- 308 *Lux* 1932. 17.
- 309 *Marosi* 1984. Abb. 255
- 310 A kolostorba Árpád-házi Margit 17 társával együtt 1252-ben költözött be, de az építés befejezésére csak 1255-ben került sor: *Feuerné Tóth Rózsa*: A margitszigeti domonkos kolostor. Budapest Régiségei XXII (1971) 245.; A fejezet egykor a kolostor kerengőjében volt posztamensre állítva, jelenleg a Budapesti Történeti Múzeum raktárában van.
- 311 *Kubinyi Ferenc*: Margitsziget műemlékei. Archeologiai Közlemények II (1861) 25.; Képtálasz az Archeologiai Közlemények II. kötetéhez. Pest 1861. I. Margitsziget műemlékei. IV. Tábla.
- 312 *MMTö* 2. 1987. II. 80. kép
- 313 *MMTö* 2. 1987. II. 117. kép
- 314 *MMTö* 2. 1987. II. 470. kép
- 315 *MMTö* 2. 1987. II. 588. kép
- 316 *Menclová* 1957. 19.; Eltérő bordaprofillal ugyan, de nagyon hasonló formai megoldásúak a budavári palotakápolna altemplomának bordaíndításai, és a szentély egyik bordaíndítása a visegrádi hornyolt ékborda índításával mutat némi párhuzamot: *Gerevich* 1966. 305–306. kép.
- 317 *Mencl* 1948. 42, 44. fénykép
- 318 *Mencl* 1948. 57. kép
- 319 *Mencl* 1948. 149. kép
- 320 „Az északi völgyzárófaltól délre, a kiemelkedő tereplépcsőn több szárazon rakott falazatú épület 1 m magas falmaradványa volt észlelhető, a falazó kő részben a Salamon-torony negyedik emeletének bordáiból, illetve a királyi palota területéről származó faragványokból, s köztük egy Anjou-címeres (strucc-nyakas) töredék is előkerült. Ezen épület a XIII. század második felére datált vermek fölé épült, s így valószínű, hogy a XVI. században keletkeztek.” – *Jelentés* 1968.
- 321 Szőke Mátyás szíves szóbeli közlése.
- 322 *Gerevich* 1966. 214.; 316. kép
- 323 Így a soproni Pozsonyi út 3. (*Dávid Ferenc–Schönerné Pusztai Ilona*: A soproni Pozsonyi út 3. sz. ház kutatása és helyreállítása. Magyar Műemlékvédelem 1973–1974. Budapest 1977. 125–145) vagy a pozsonyi városháza: *MMTö* 2. 1987. II. 900–901., illetve 898. kép
- 324 *Gerevich* 1958. 491–534.
- 325 1999-ben a kőfaragvány a budavári egykori „Újvilág kerti” kőtárnak nevezett szín előtt állt.
- 326 *Feld István*: A gyulai vár a középkorban. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor. Szeged 2000. 277.; 16. kép
- 327 *Gerevich* 1966. 244–246.; *Végh* 1992. 124–132.
- 328 *Buzás* 1990. 86. (Szerk. Kat.: 49.), 137. (441.158. kat. sz.); 167. kép
- 329 *Gerevich* 1966. 285.
- 330 A visegrádi munkákat is irányító budai provizorátus műhelyszervező szerepéhez: *Buzás* 1990. 42–44.
- 331 *Czeplédy* 1988. 24. kép – 14. századi, grafikus stílusú ablakként.
- 332 *Giber Mihály*: Az egri várbeli késő középkori püspöki palota. In: *Castrum 7*. Budapest 2008. 49–88.
- 333 *Vukov Konstantin*: Szemelvények az esztergomi vár kőtárainak történetéből. In: Az Esztergomi Vármúzeum kőtárainak katalógusa. Szerk. Buzás Gergely–Tolnai Gergely. Esztergom 2004. (Az Esztergomi Vármúzeum Füzetek 2.) 83–85.; 5–8. ábra
- 334 *Gerevich* 1966. 285.; 405. kép
- 335 *Buzás* 1990. 103. (Szerk. Kat.: 133.); 251, 294.b, 281. kép
- 336 Hárshegyi homokkő a királyi palotában a Mátyás korban fordul elő először.
- 337 Ugyanilyen anyagból faragták a Mátyás- és Beatrix-címeres csillagboltozat elemeit is.
- 338 *Bél* 1737. 470–471. oldal között

1. A visegrádi vár a 16. században, Buzás Gergely rajza

2. A Fellegvár épületei. A: déli kaputorony, B: nyugati palota, C: a nyugati palota északi homlokzatához épített palota, D: az utóbbi palotához tartozó lépcsőház, E: északnyugati palota, F: északkeleti palota, G: keleti torony, H: a keleti torony nyugati homlokzata elé emelt épület, I: lépcsőház (?), J: keleti palota, K: déli bástya (?), L: az alsó várudvar déli épülete, M: az alsó várudvar nyugati épülete, N: keleti kaputorony, O: a várkapuhoz egykor vezető híd pillérei.

3. A Fellegvár kelet felől 1997-ben

4. A Fellegvár keleti kaputornya (N) 1960 körül

5. A Fellegvár keleti kaputornyának (N) belseje 1960 körül

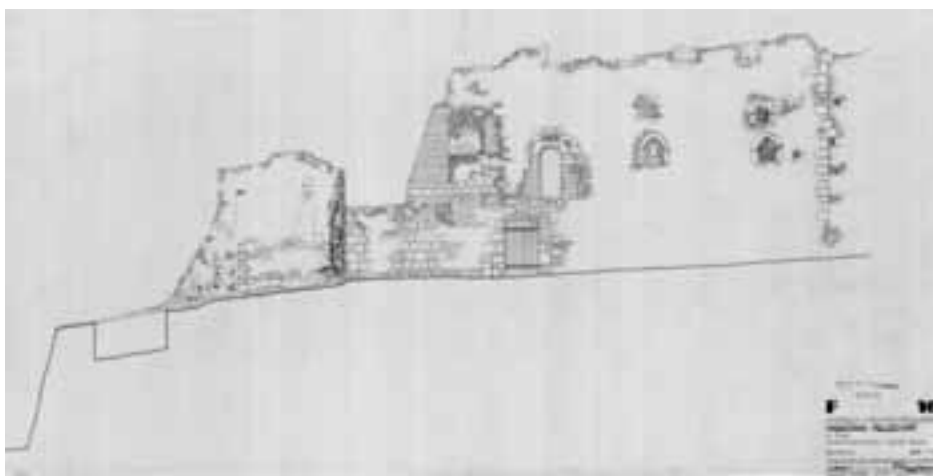
6. Fellegvár, a sziklából kivésott hídpillérek (O), 2004

7. Fellegvár, a rekonstruált déli kaputorony (A) dél felől, 2012

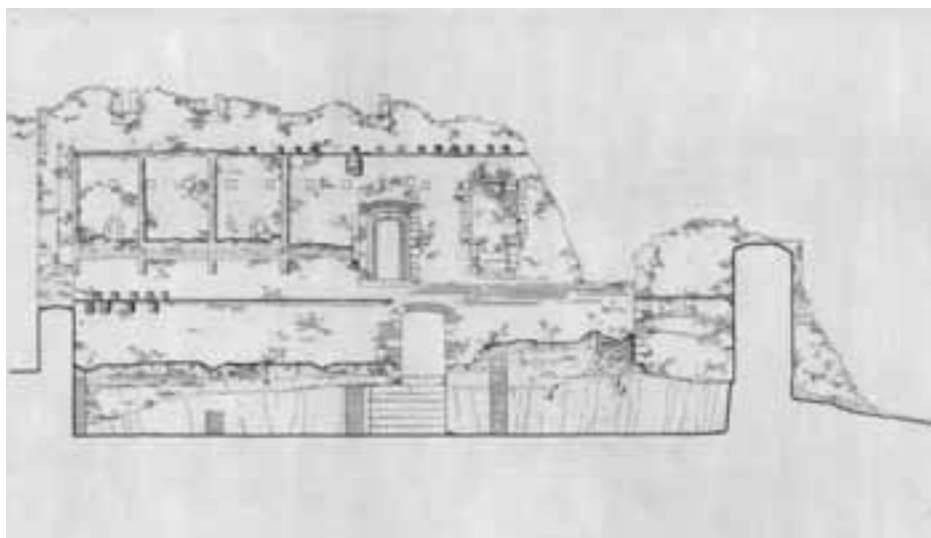
8. Fellegvár, a keleti palota (J) belső tere a helyreállítás előtt, bal oldalon a déli kaputorony (A) megmaradt púpos kváderei, 1962

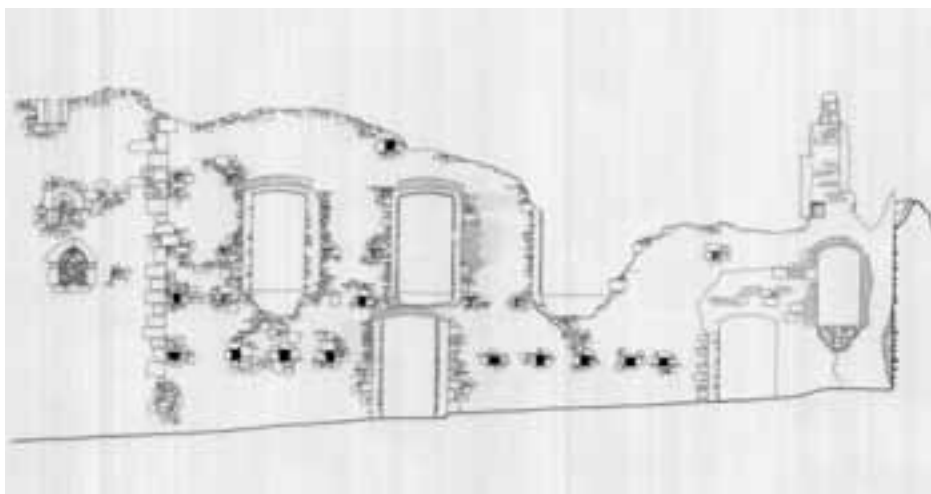
9. Fellegvár, a déli kaputorony (A) nyugati falának belső nézete és a nyugati palota (B) udvari homlokzata helyreállítás előtt; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai, 1976

10. Fellegvár, nyugati palota (B), a második emeletre vezető ajtó élszedett szárköve a palota északi végfalában, a fal belső síkján, 2004

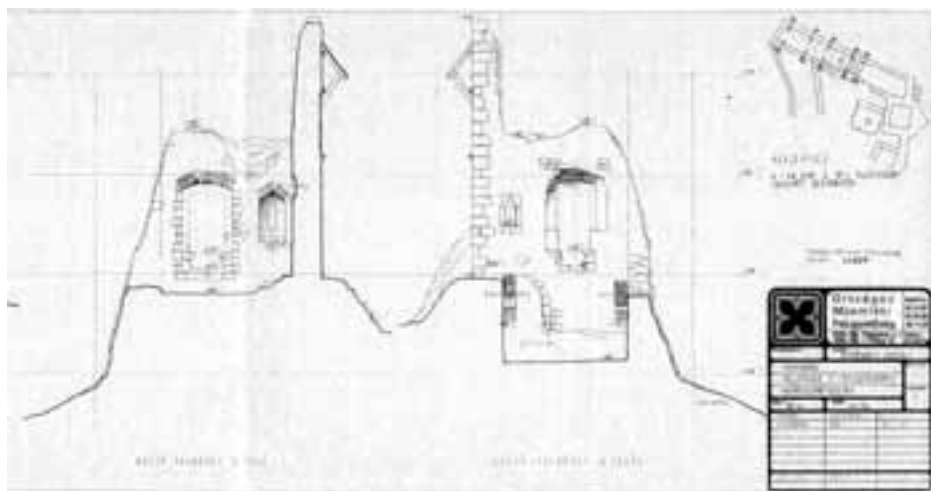
11. Fellegvár, a nyugati palota (B) keleti falának belső nézete helyreállítás előtt; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai, 1976

12. Fellegvár, a nyugati palota (B) mellé északról beépített palota (C) és az északi lépcsőház (D) udvari homlokzata helyreállítás előtt; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai, 1978

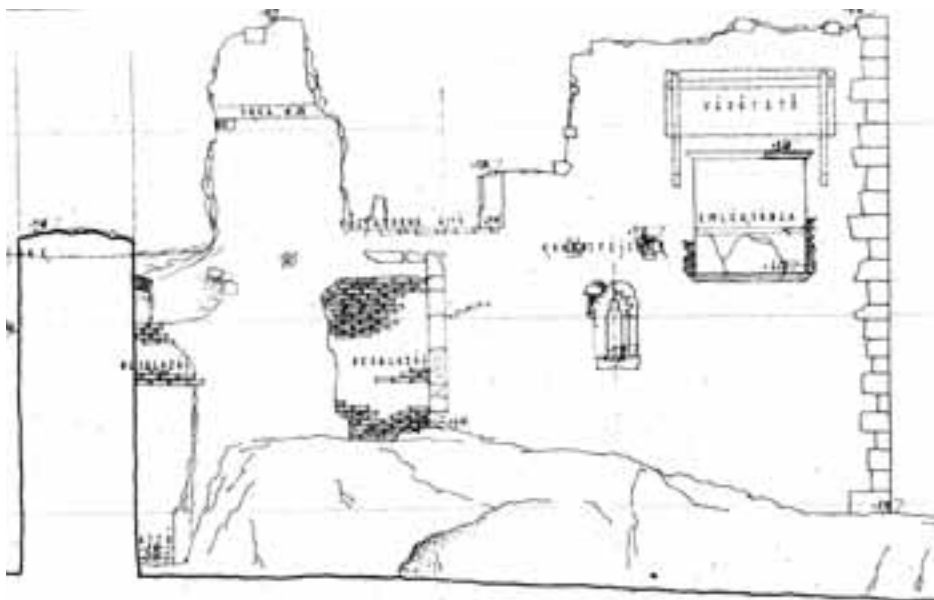
13. Fellegvár, a C épület mellé északról beépített D épület északi fala; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona–Erő Zoltán, 1985

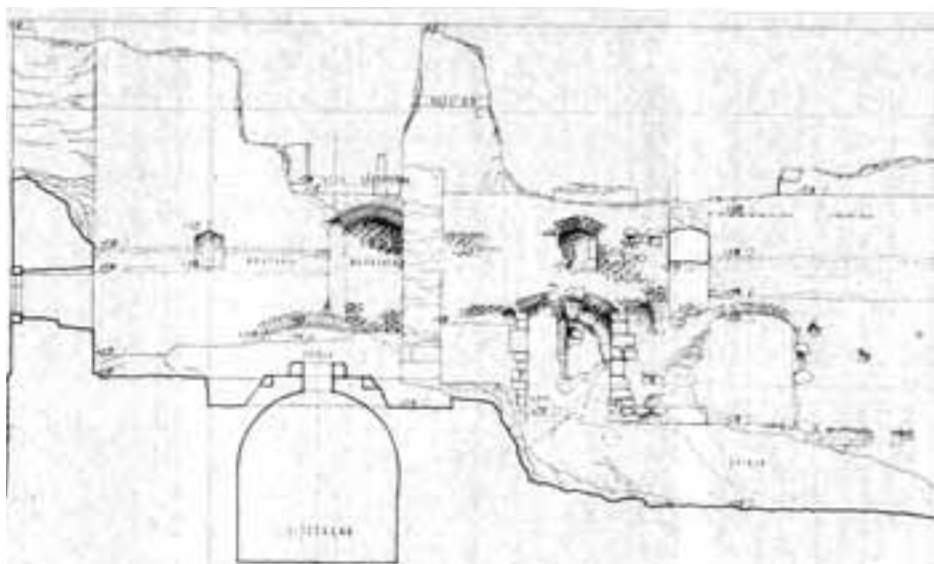
14. Fellegvár, az északnyugati palota (E) keleti homlokzati fala, belső és külső nézet; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona–Erő Zoltán, 1985

15. Fellegvár, az északnyugati palota (E) udvari ablaka, 2012

16. Fellegvár, az északnyugati palota (E) udvari homlokzata, a koronaöri emléktábla (Szerk. Kat.: 439/10.) maradványaival; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai, 1985

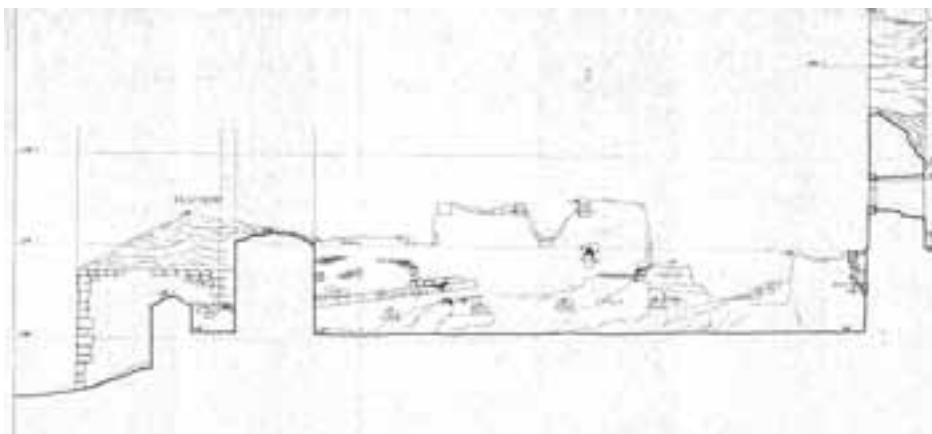
17. Fellegvár, az északnyugati palota (E) déli fala, belső nézet; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai, 1985

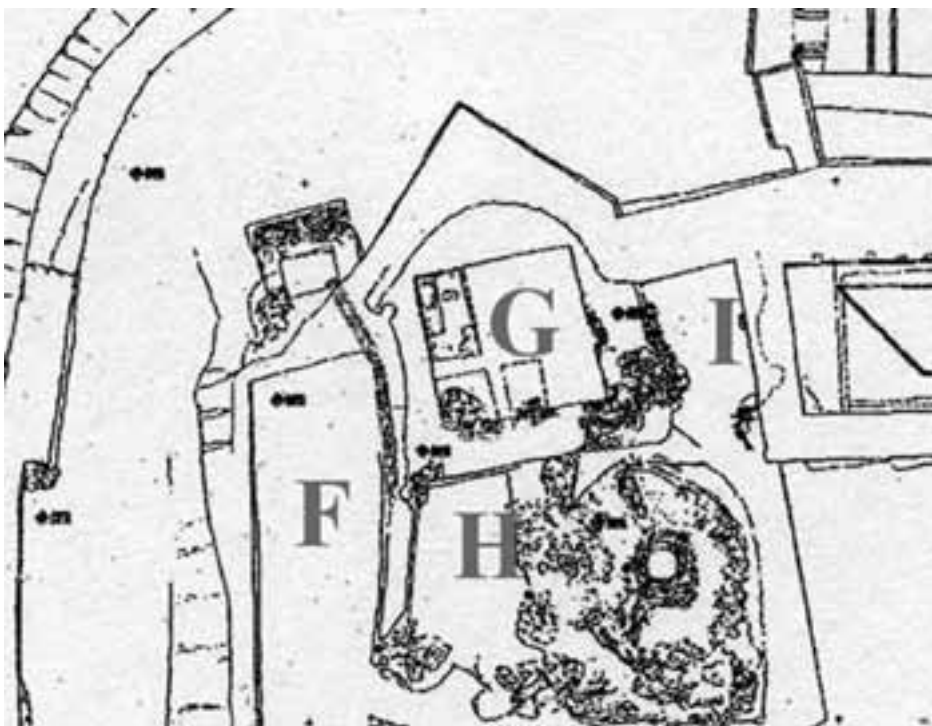
18. Fellegvár, az északnyugati palota (*E*) belső tere nyugat felől 1962-ben

19. Fellegvár, a *D* épület északnyugati falsarka

20. Fellegvár, az északkeleti palota (F) déli falának belső nézete; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai, 1985

21. Fellegvár, a keleti torony (G) és az északi ciszternadomb környéke; Györffy Ilona és Vajda József alaprajzi felmérési rajzának részlete, 2004

22. Fellegvár, a keleti palota (J) udvari homlokzata 1967-ben

23. Fellegvár, a keleti palota (J)
belső tere észak felé, 1962-ben

24. Az északi völgyzáró fal és az alsó őrtorony 1930 körül

25. Az Alsóvár kaputornya észak felől 1959-ben

26. Az Alsóvár kaputornyának második emeleti nyugati ablaka, 2004

27. Alsóvár, a kaputorony nyugati sarkához csatlakozó északi várfal a kétperiódusú pártázattal, 2004

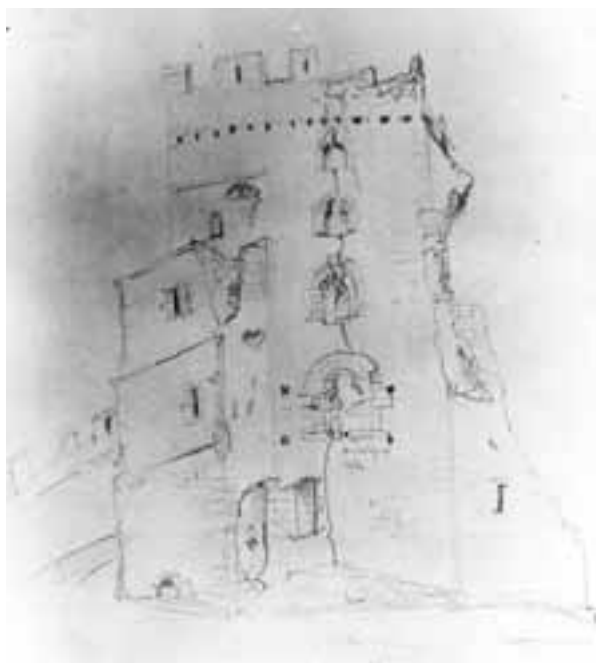
28. A Schulek János által helyreállított Duna-parti torony 2004-ben

29. A Salamon-torony délkelet felől 1870-ben, Beszédes Sándor felvétele

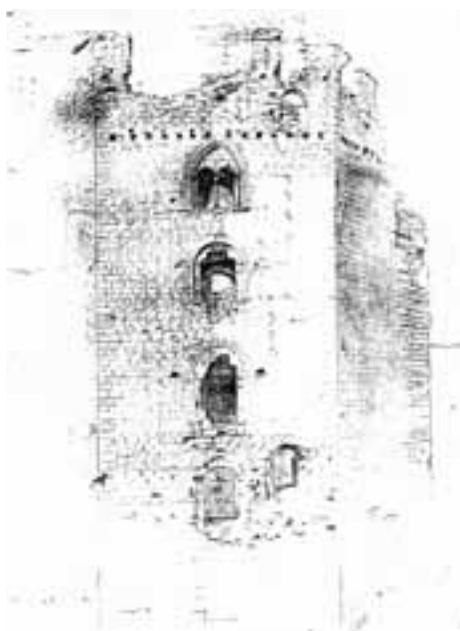
30. A Salamon-torony dél felől 1870-ben, Beszédes Sándor felvétele

31. A Salamon-torony nyugati oldala, Gregus Antal ceruzarajza, 1872

32. A Salamon-torony nyugati homlokzata, 2012

33. A Salamon-torony keleti homlokzata 1872-ben, Gregus Antal ceruzarajza

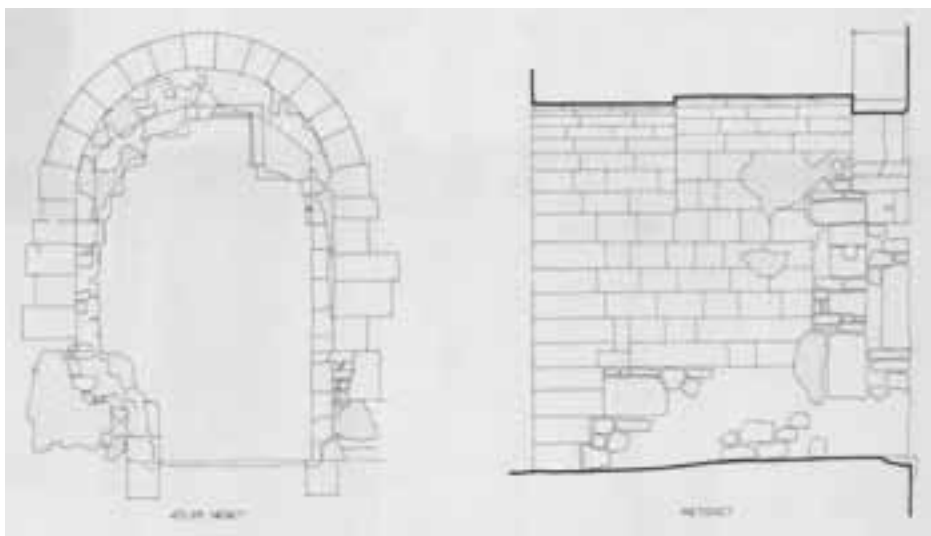
34. A Salamon-torony keleti homlokzata az első emeleti bejáráttal és ablakkal, valamint a második emelet bejárattá alakított ikerablakával, 2012

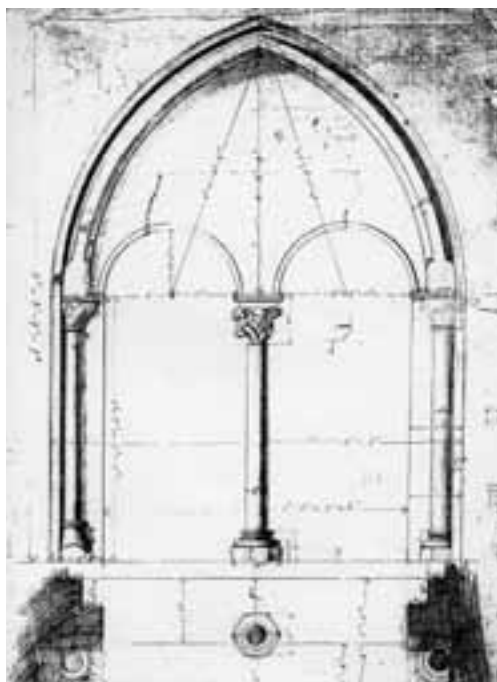
35. A Salamon-torony keleti homlokzata 1950-ben

36. Salamon-torony, keleti homlokzat, a -második emelet bejáratát alakított ikerablaka, 2012

37. Salamon-torony, keleti homlokzat, a második emelet bejáratát alakított ikerablakának felmérési rajza, Sedlmayr János, 1960

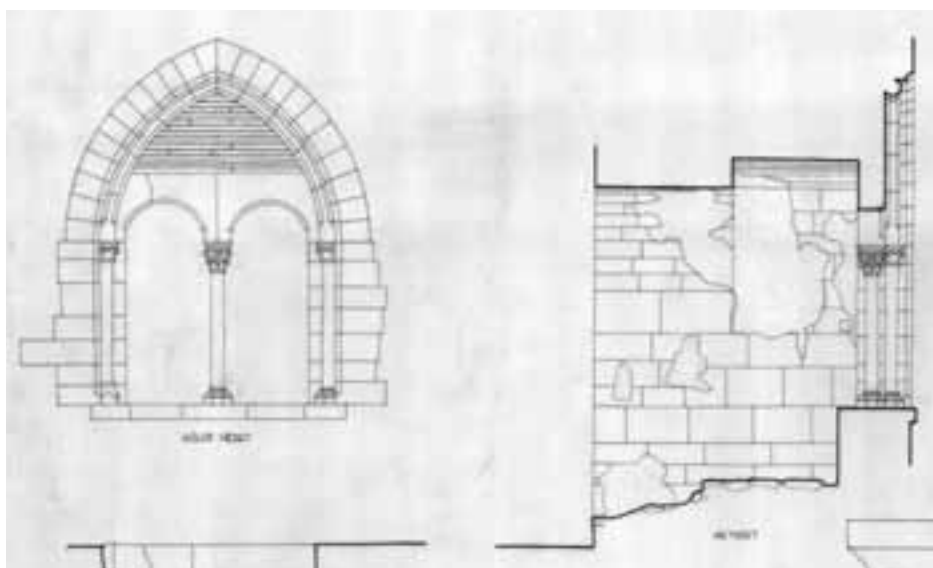
38. Salamon-torony, keleti homlokzat, a negyedik emeleti ablak a középoszlop 1930-ban kiváltott fejezetével, Gregus Antal felmérése, 1872

39. Salamon-torony, keleti homlokzat, a negyedik emeleti ablak északi sarokoszlopának lábazata, 2004

40. Salamon-torony, keleti homlokzat, a negyedik emeleti ablak déli sarokoszlopának lábazata, 2004

41. Salamon-torony, keleti homlokzat, a negyedik emeleti ablak felmérési rajza, Sedlmayr János, 1960

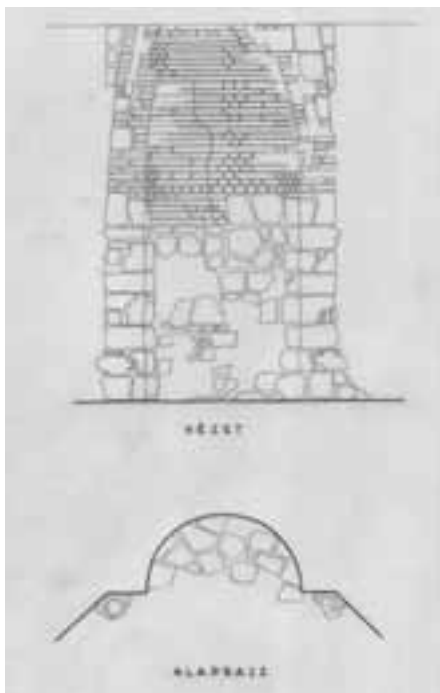
42. Salamon-torony, keleti homlokzat, a negyedik emeleti ablak északi sarokoszlop fejezete, 2004

43. A Salamon-torony keleti, 13. századi pártafokának felmérési rajza, Bozóki Lajos, 1992

44. A Salamon-torony belső tere északkelet felé a helyreállítás előtt, az északi oldalon a kandallók maradványaival, a keleti oldalon az első emeleten az egykori dongaboltozat vállmaradványaival, 1959

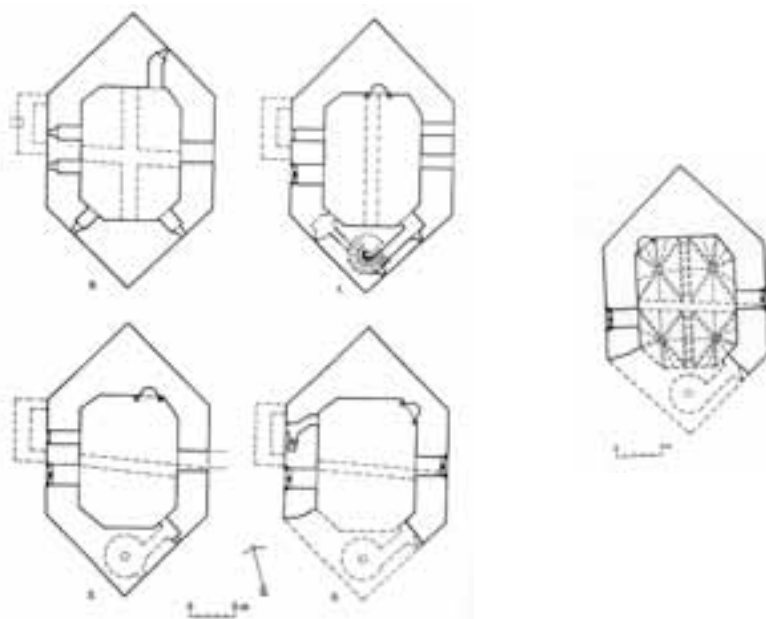
45. A Salamon-torony harmadik emeleti kandallójának felmérési rajza, Sedlmayr János, 1960

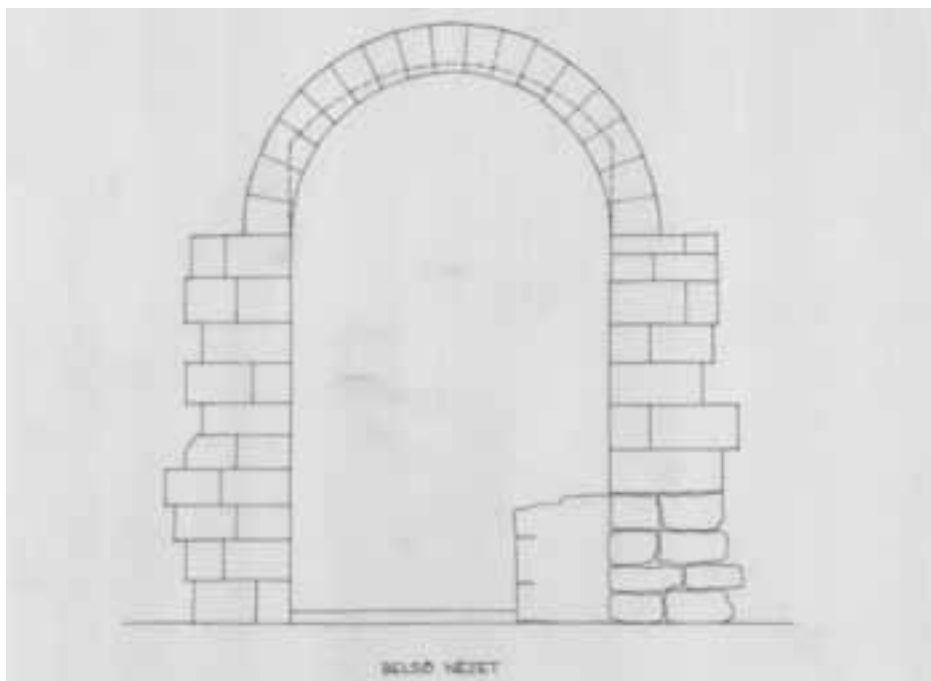
46. A Salamon-torony harmadik emeleti kandallója egykori oszlopának lábazattörödéke, 2012

47. Salamon torony, lépcsőház-folyosó
maradványa a negyedik emelet keleti oldalán
1959-ben

48. A Salamon-torony szintenkénti alaprajza a feltételezett keresztfalakkal és boltozattal, Bozóki Lajos

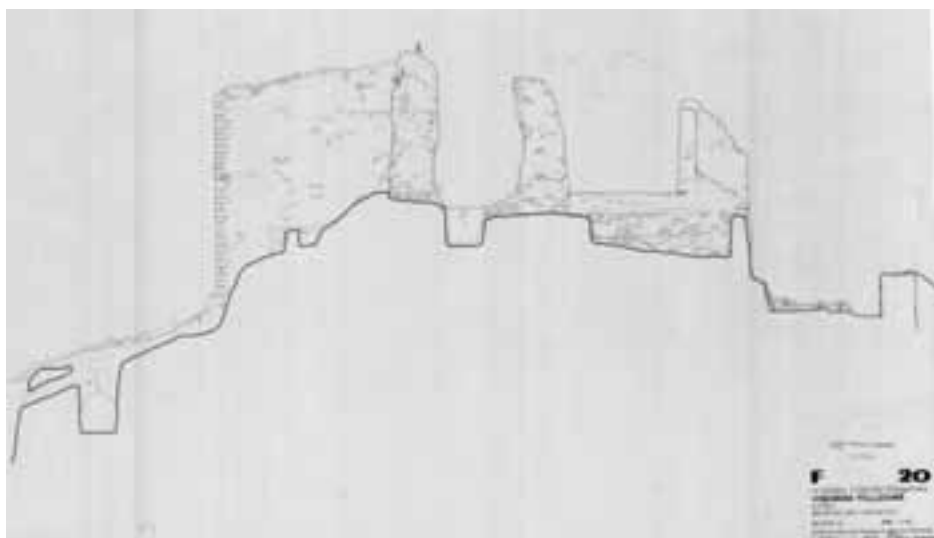
49. Salamon-torony, a második emelet keleti, ajtóvá alakított ikerablakának fülkéje, jobb oldalon a lábazati zónában az egykori keresztfal megmaradt csonkjja; felmérési rajz, Sedlmayr János, 1959

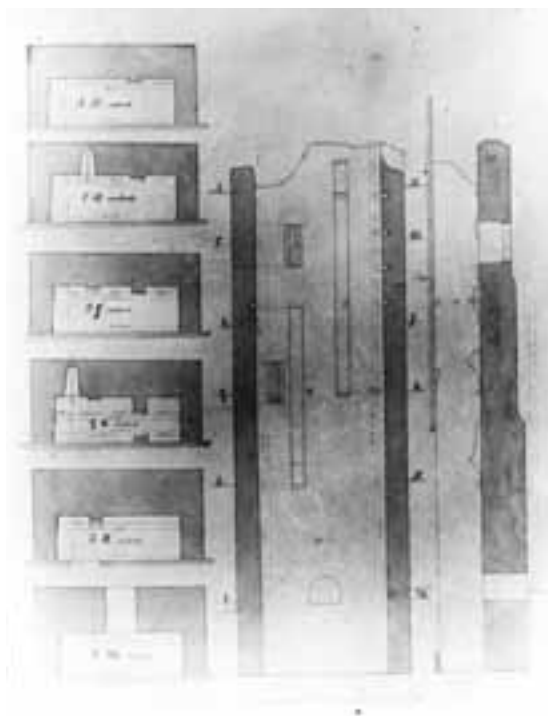
50. Salamon-torony, az egykori bordás boltozat maradványa a negyedik emelet keleti falán, az 1960-as évek eleje

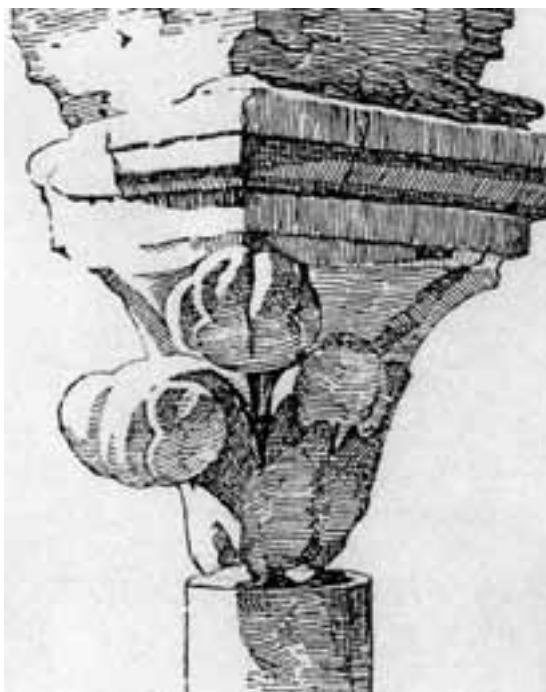
51. A Salamon-torony negyedik emeleti boltozatának Sedlmayr János tervezte rekonstrukciója, 1967

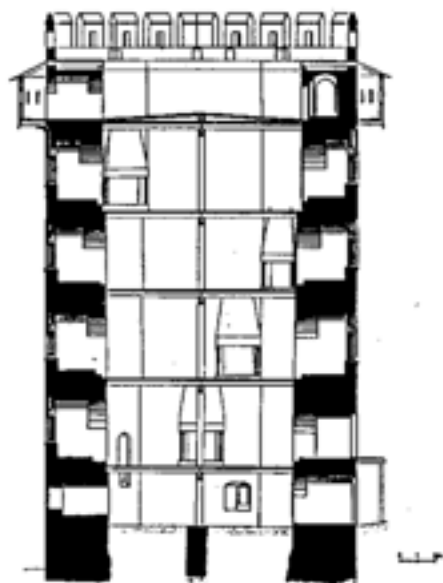
52. Fellegvár, a déli kaputorony (A) romja 1976-ban; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai

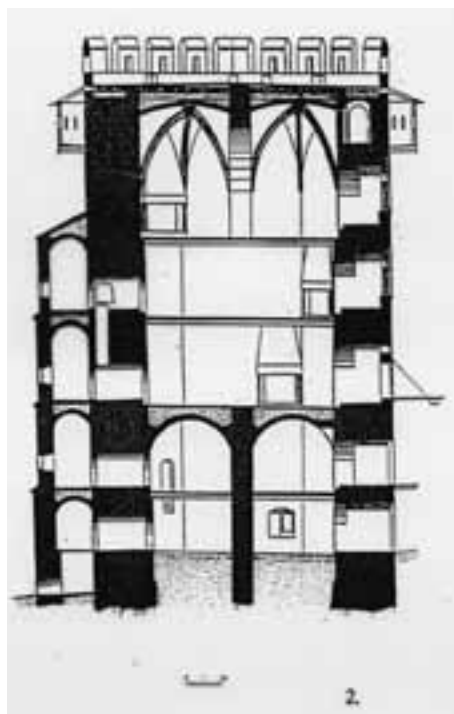
53. A Salamon-torony nyugati fióktornyának felmérési rajza, Zsigmondy Gusztáv, 1872(?)

54. „Eredeti fejezet a Salamon-torony keleti felső ikerablakának középső oszlopáról.” Lux Géza rajza, 1932

55. A Salamon-torony a 13. században, kelet-nyugat irányú metszet, Buzás Gergely rajza

56. A Salamon-torony a 14. században, kelet-nyugat irányú metszet, Buzás Gergely rajza

57. Fellegvár, a nyugati palota (B) udvari homlokzata 1962-ben

58. Fellegvár, nyugati palota (B), az első emelet nagyobb, csúcsíves ablaka, 2012

59. Fellegvár, a nyugati palota (B) részlegesen helyreállított udvari homlokzata, 2012

60. Fellegvár, a keleti palota (J) részlegesen helyreállított udvari homlokzata, 2012

61. Fellegvár, az északnyugati palota (E) udvari homlokzatának keleti fele a koronaőri emléktábla (Szerk. Kat.: 439/10.) maradványaival, 2012

62. Fellegvár, az északnyugati palota (*E*) udvari ablakának részlete, 2012

63. Fellegvár, az északnyugati palota (*E*) belső, déli fala, a palota egykori bejárata kökeretének maradványával, fölötté a homlokzatot egykor tagoló kisebb csúcsíves ablak fülkéjével, 2012

64. Fellegvár, az északnyugati palota (*E*) belső déli falának keleti oldala; bal oldalon a számrhátívekkel díszített, csúcsíves ablak fülkéje, középen a befalazott ajtó fülkéjének bal oldalán a következő, hasonló ablak fülkéjének vállindítása, 2012

65. Fellegvár, az északnyugati palota (*E*) keleti homlokzatrészlete a palota egykori bejáratával és ablakával, 2012

66. Fellegvár, a nyugati palota (B) udvari falának belső oldala, az egykori faburkolatos szoba gerendafészkeivel, 1965

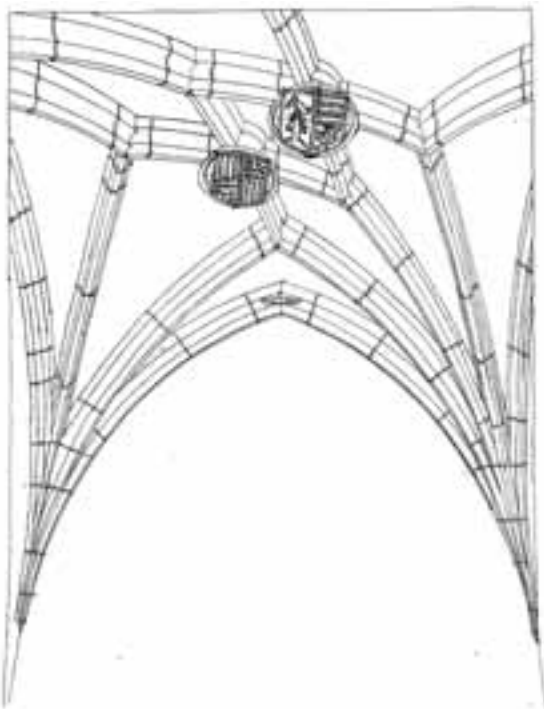
67. Fellegvár, az északkeleti palota (F) belső tere nyugat felé, szemben az északnyugati palota (E) egykor szabadon álló keleti homlokzata a palota bejáratával, jobbra az északkeleti palota *in situ* földémtartó konzolja, 2012

68. Fellegvár, a keleti palota (J) helyreállított földszintje dél felé, 1962-ben

69. Fellegvár, a keleti palota (J) részlegesen helyreállított első emeleti nagyterme, 2004

70. Fellegvár, a déli kaputorony (A) Mátyás- és Beatrix-címeres boltozata (Szerk. Kat.: 439/9.), Szőke Balázs rekonstrukciós rajza

71. Fellegvár, a nyugati palota mellé beépített palota (C) udvari homlokzata a rekonstruált keresztosztós ablakkal (Szerk. Kat.: 439/7.), 2004

72. Fellegvár, a nyugati palota mellé beépített palota (C) udvari homlokzata, jobbra az északnyugati lépcsőház (D) udvari homlokzatával, 2004

73. A koronaőri emléktábla
(Szerk. Kat.: 439/10.)
ábrázolása, Bél Mátyás által
1737-ben közölt rézmetszet
részlete

74. Szatmári György esztergomi breviáriumának címlap *verso*ja, részlet; Párizs, Bibliothèque Nationale, M. S. lat. 8879. fol. 10v.

75. Visegrád, Jakob Hoefnagel rézkarca, 1597 vagy 1598

76. Visegrád, Friedrich Zimmermann metszete, 1603

77. Visegrád, rézkarc, 1600

78. Visegrád, rézkarc, 1606

79. Visegrád ábrázolása, Bél Mátyás által 1737-ben közölt rézmetszet

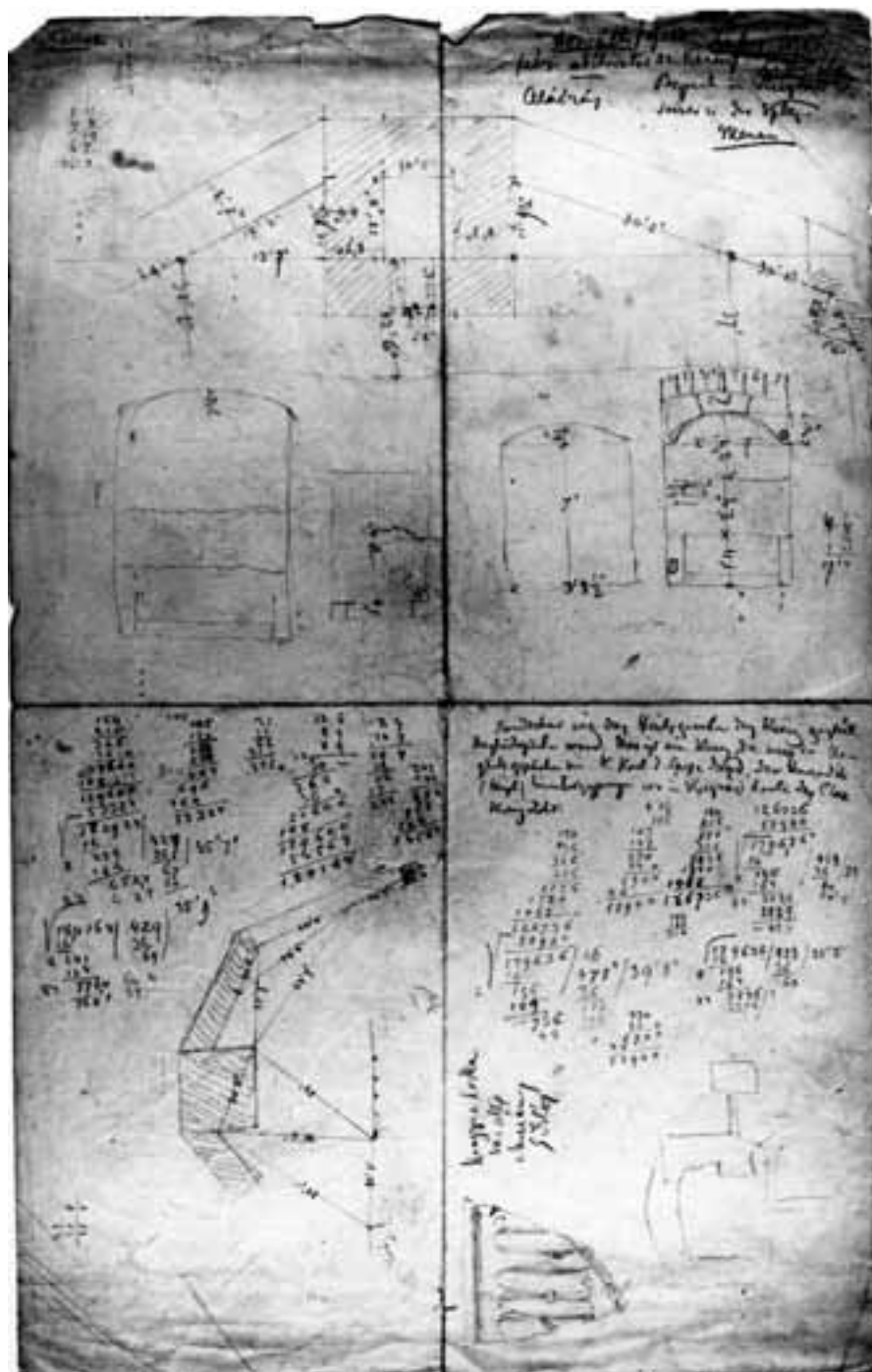
80. A visegrádi Alsóvár észak felől, Jakob Alt litográfiája, 1821–1826 között

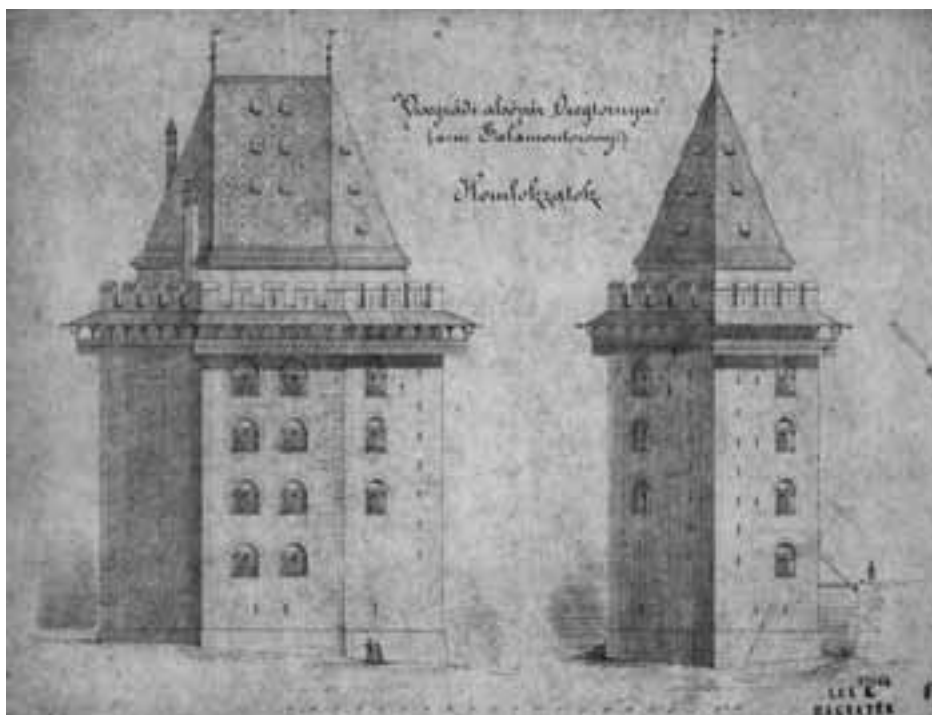
81. A visegrádi Alsóvár dél felől, Jakob Alt litográfiája, 1821–1826 között

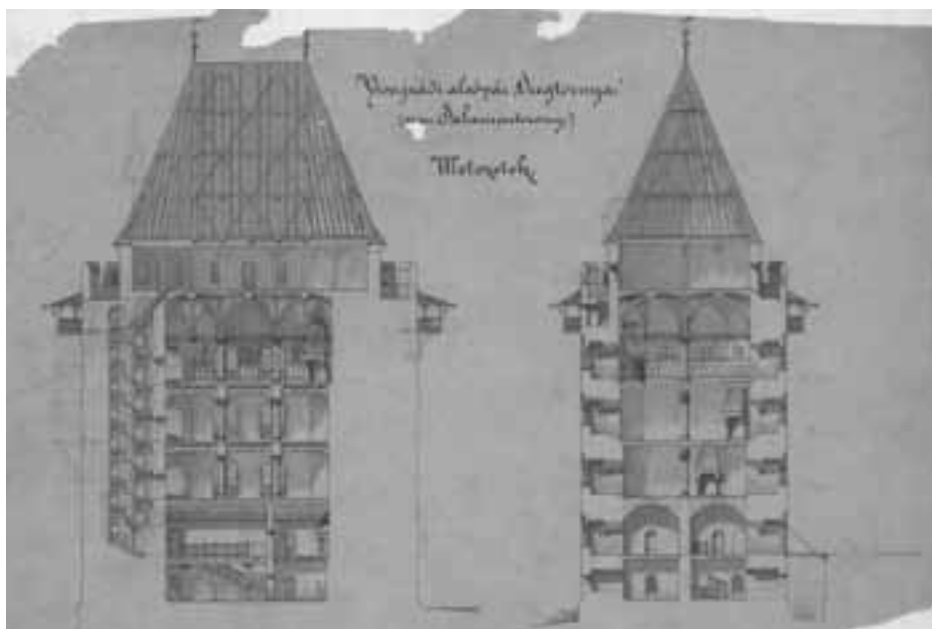
82. Fellegvár, az északnyugati palota (E) a koronaíri emléktáblával (Szerk. Kat.: 439/10.) és a belső várudvar a déli kaputorony felől, Szerelmey Miklós litográfiája, 1847

83. Alsóvár, Henszlmann Imre vázlatai a Duna-parti torony feltárásakor, 1880 körül

84. Salamon-torony, Schulek Frigyes helyreállítási terve, 1873

85. Salamon-torony, Schulek Frigyes helyreállítási terve, 1873

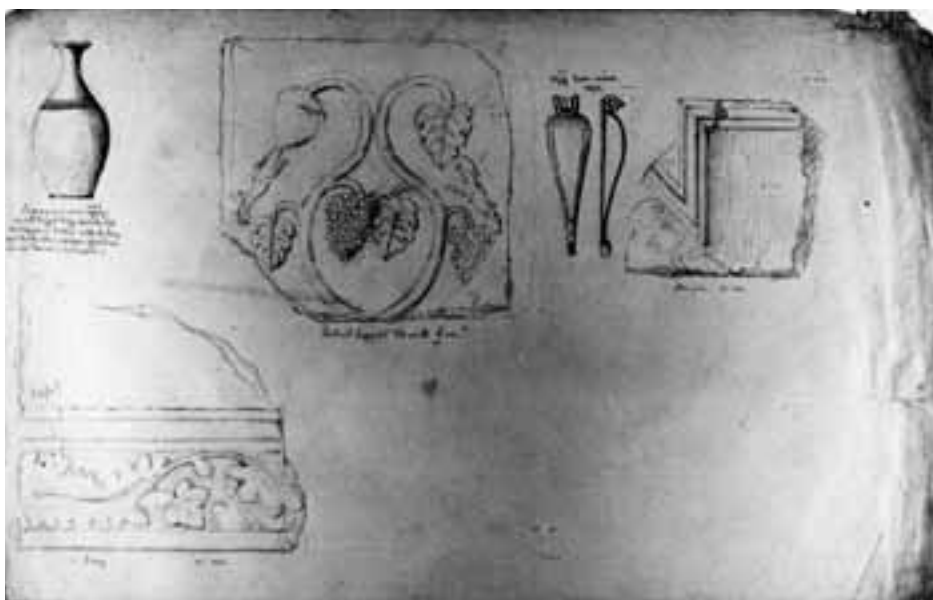
86. Schulek Frigyes ceruzavázlata a Salamon-torony tervezett helyreállításához

87. A Salamon-torony homlokzatrajzai a Schulek Frigyes-féle, torzóban maradt helyreállítást követően, 20. század eleje

88. A Fellegvár déli kaputornyának (A) romjai 1870–1880 körül

89. Az Alsóvár területén előkerült, római kori kőfaragványok és leletek, Henszlmann Imre rajza, 1880 körül

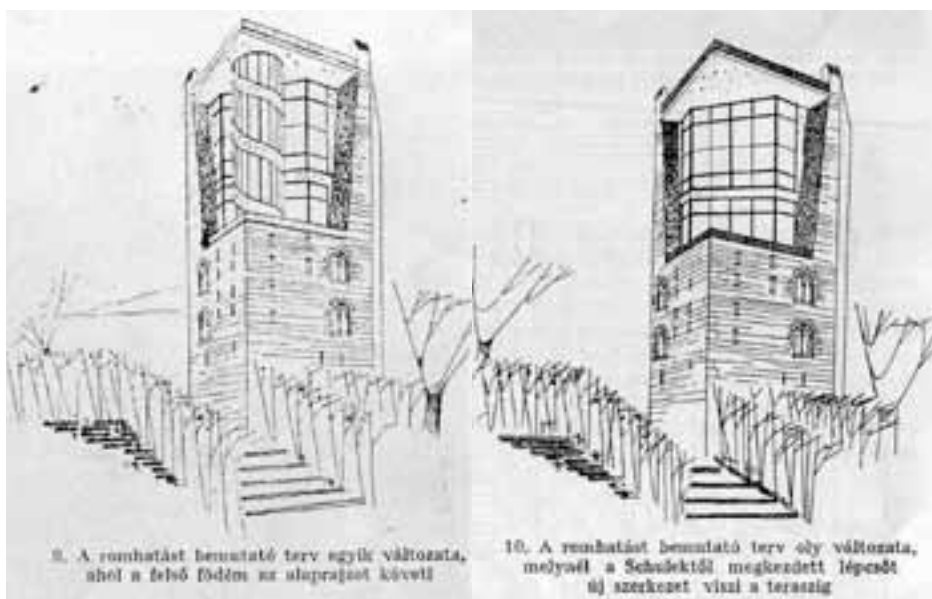
90. A Salamon-torony déli oldala a Lux Kálmán által tervezett betonfödémrel és fa kiegészítéssel, 1920-as évek

91. Alsóvár, a Schulek János tervei alapján készült déli, ún. Budapesti-kapu, 2012

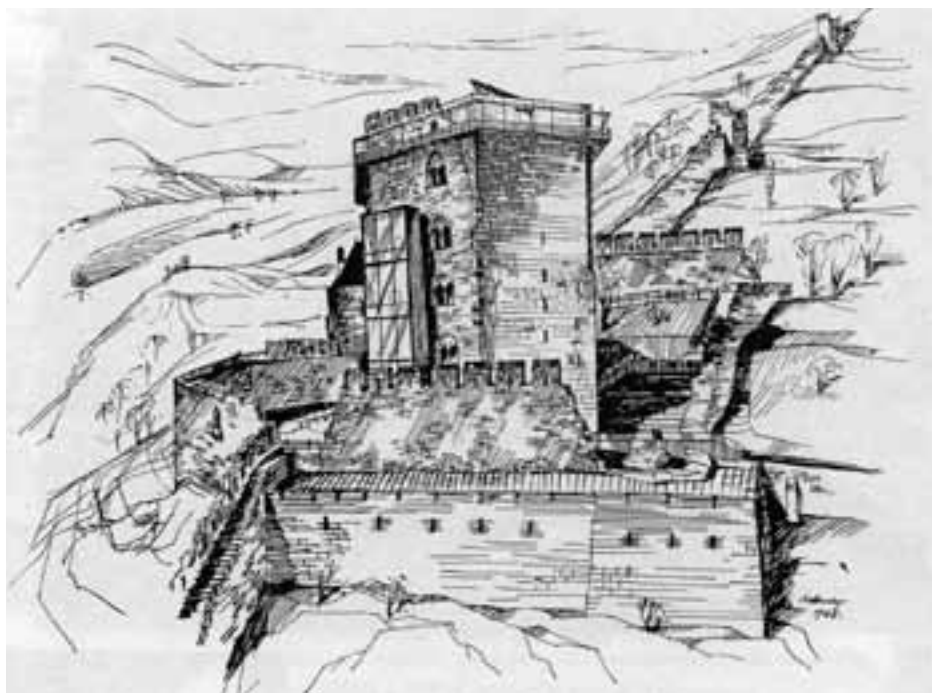
92. Az Alsóvár délnyugati bástyájának déli fala, 2012

93. Szanyi József rekonstrukciós variánsai a Salamon-torony helyreállításához, 1959

94. Salamon-torony, az Anjou-kori nyugati keresztfal
Héjj Miklós-féle feltárása, 1959

95. Sedlmayr János elvetett rekonstrukciós variánsa a Salamon-torony helyreállításához, 1962

96. A Salamon-torony déli oldala a Sedlmayr János tervezte helyreállítás után, 1967

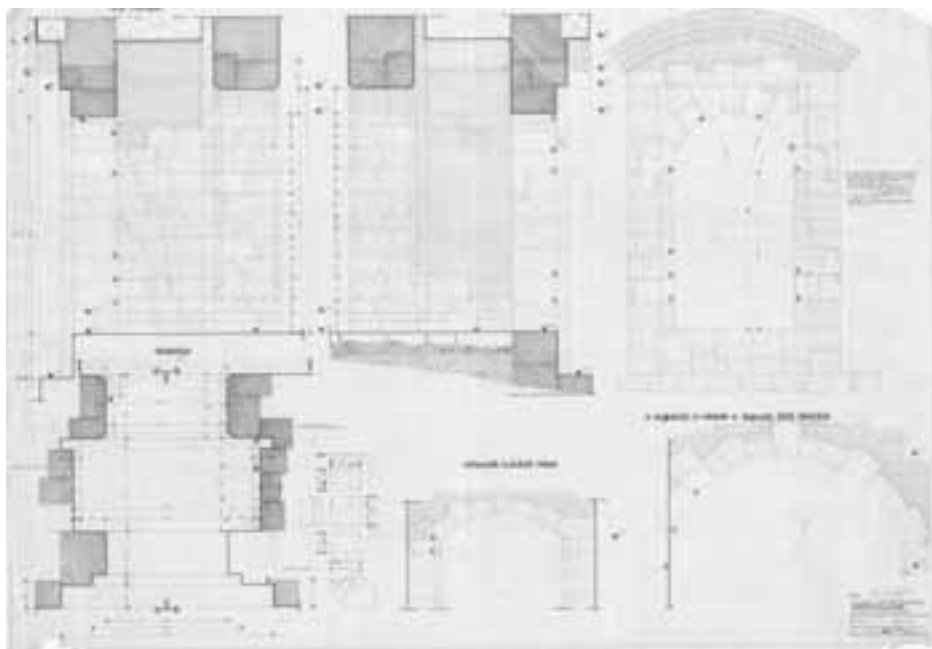
97. Salamon-torony, a Sedlmayr János által tervezett külső folyosó, 1966

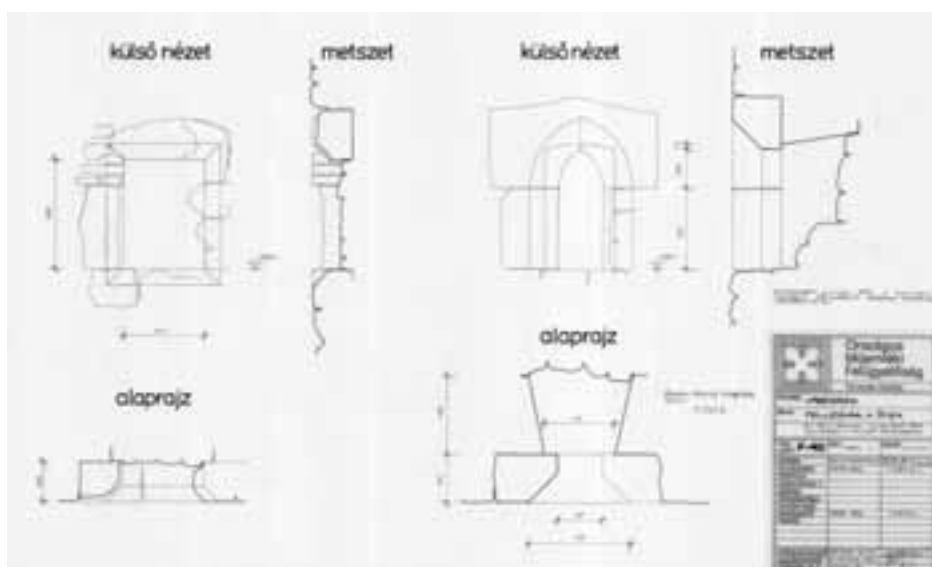
98. Salamon-torony, a Sedlmayr János által tervezett belső, 1967

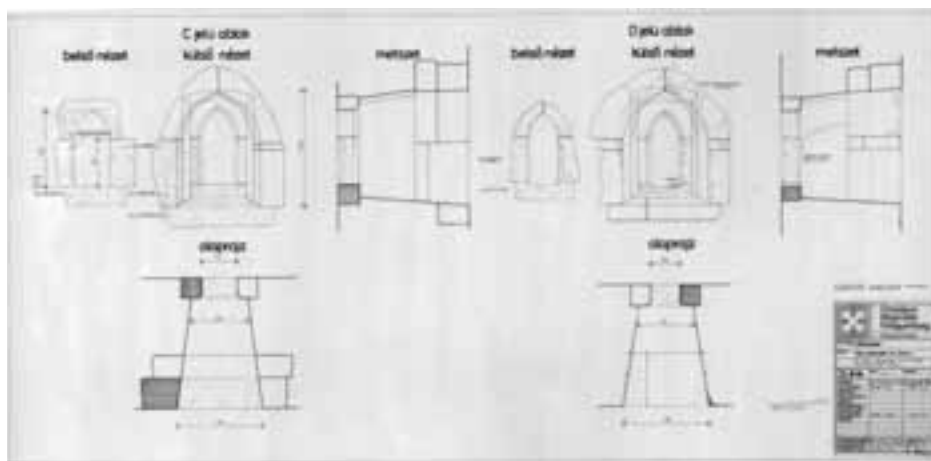
99. Alsóvár, a Sedlmayr János által tervezett múzeumi kiszolgáló épület a bejárat híddal, 2004

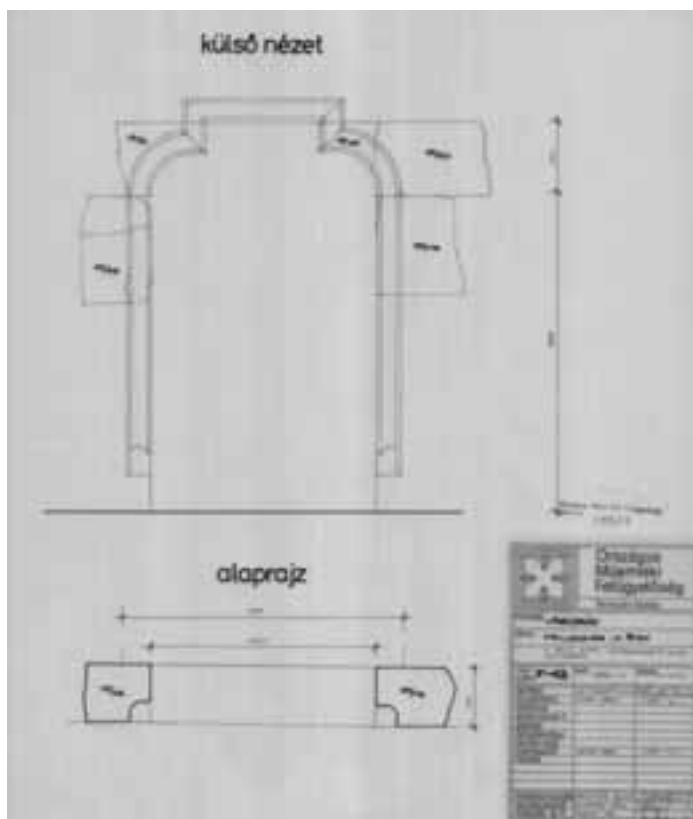
100. A fellegvári déli kaputorony (A) felvonóhidas kapujának helyreállítási terve, Schönerné Pusztai Ilona, 1977

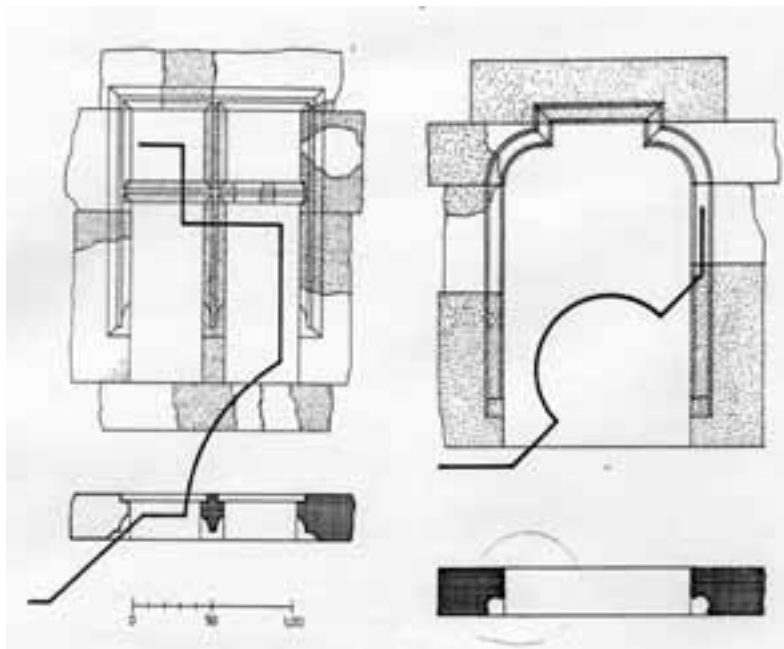
101. Fellegvár, a nyugati palota (B) udvari homlokzati ablakainak kiegészítési terve, Schönerné Pusztai Ilona-Máthé Géza, 1982

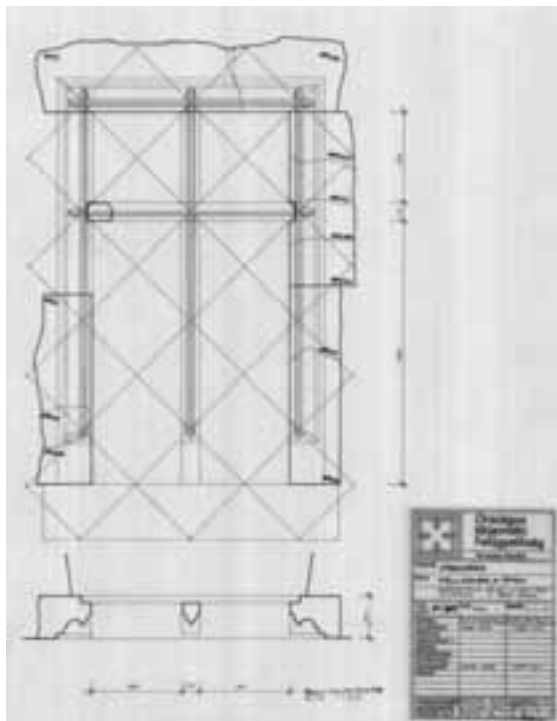
102. Fellegvár, a nyugati palota (B) udvari homlokzati ablakainak kiegészítési terve, Schönerne Pusztai Ilona–Máthé Géza, 1982

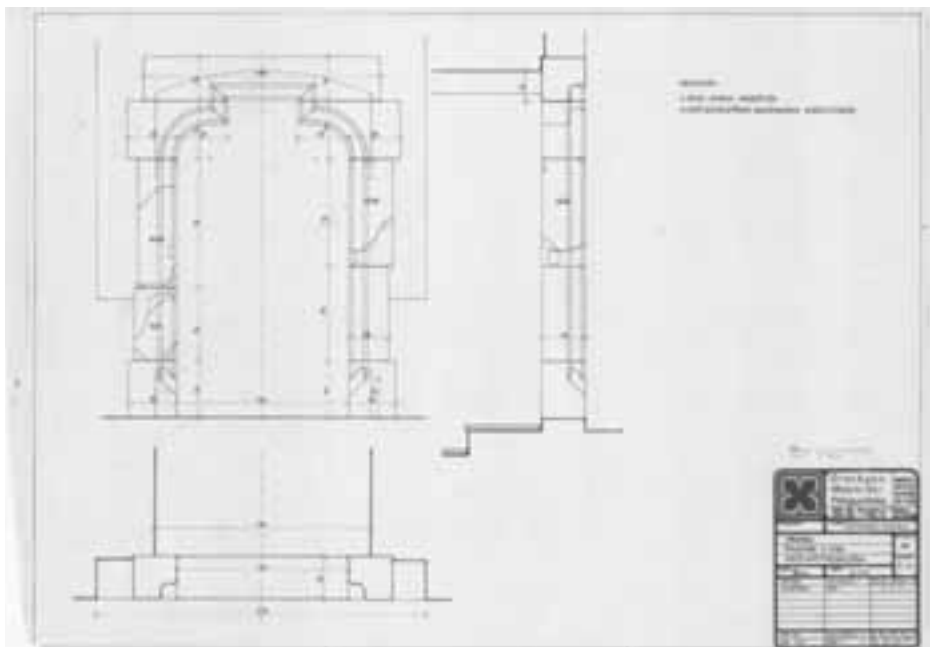
103. Fellegvár, nyugati palota (B), a földszinti bejárat (Szerk. Kat.: 439/5.) rekonstrukciós terve, Schönerne Pusztai Ilona–Máthé Géza, 1982

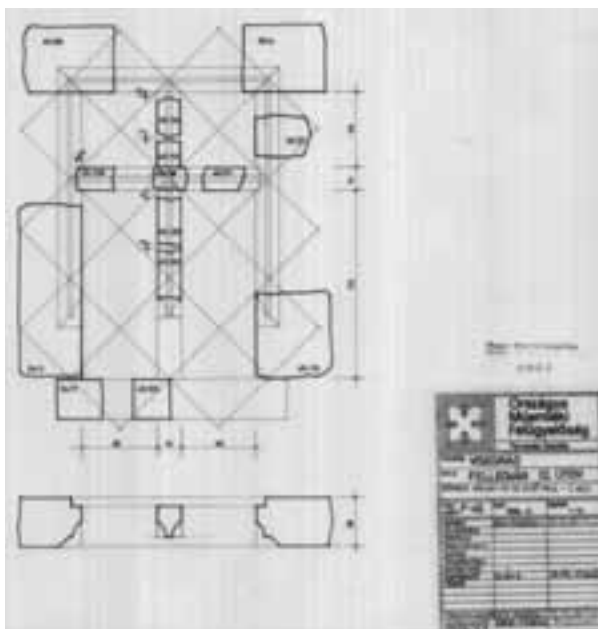
106. Fellegvár, ablak és ajtókeret elméleti rekonstrukciós rajza, Schönerné Pusztai Ilona, 1983

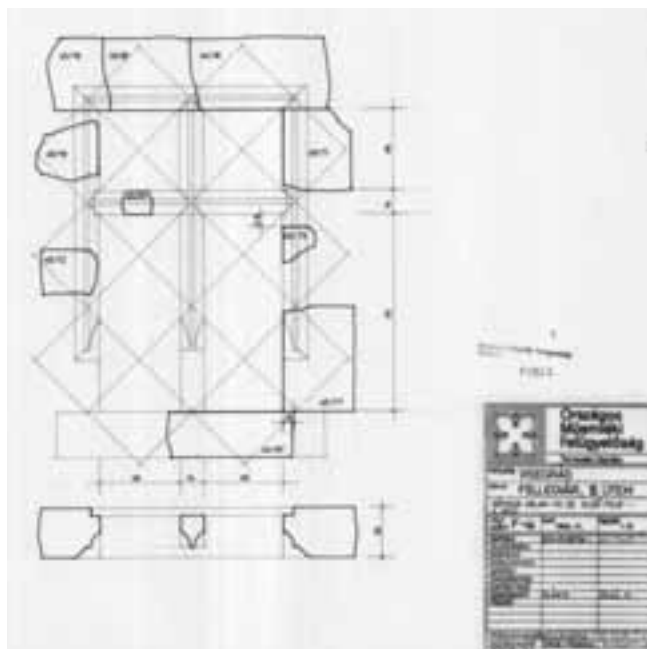
107. Fellegvár, nyugati palota mellé beépült palota (C), földszinti ablak (Szerk. Kat.: 439/7.) rekonstrukciós terve, Schönerné Pusztai Ilona-Máthé Géza, 1982

108. Fellekvár, keleti palota (J), a földszinti bejárat (Szerk. Kat.: 439/2.) rekonstrukciós terve Schönerné Pusztai Ilona–Erő Zoltán, 1986

109. Fellekvár, keleti palota (J), első emeleti ablak (Szerk. Kat.: 439/4.) rekonstrukciós terve, Schönerné Pusztai Ilona, 1984

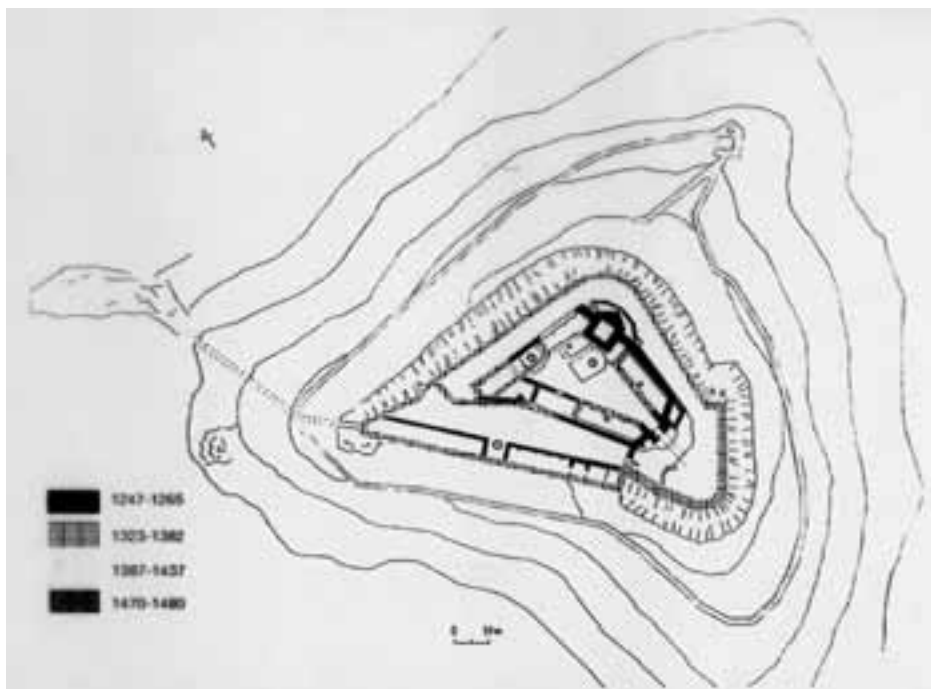
110. Fellegvár, keleti palota (J), első emeleti ablak (Szerk. Kat.: 439/3.) rekonstrukciós terve, Schönerné Pusztai Ilona, 1984

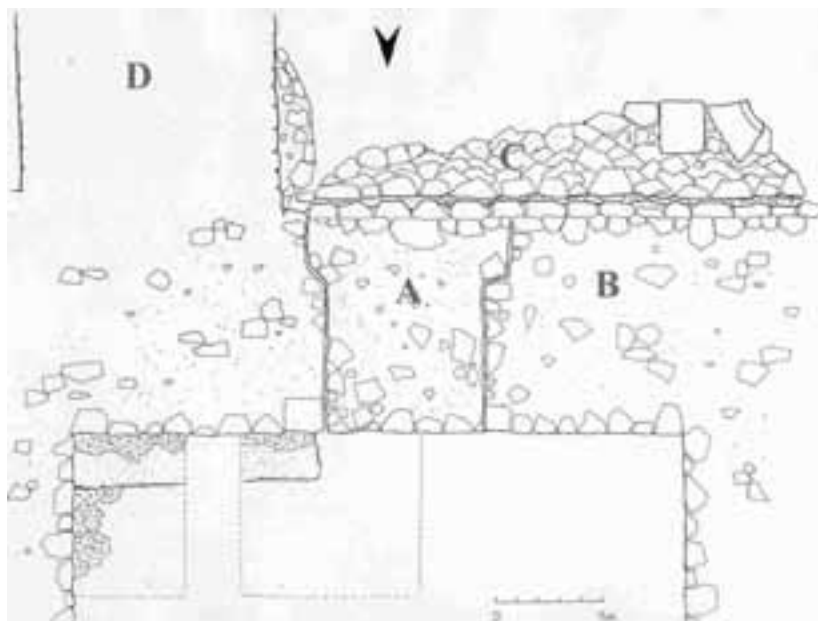
111. Visegrád, Alsóvár, Lux Kálmán rekonstrukciója, 1923

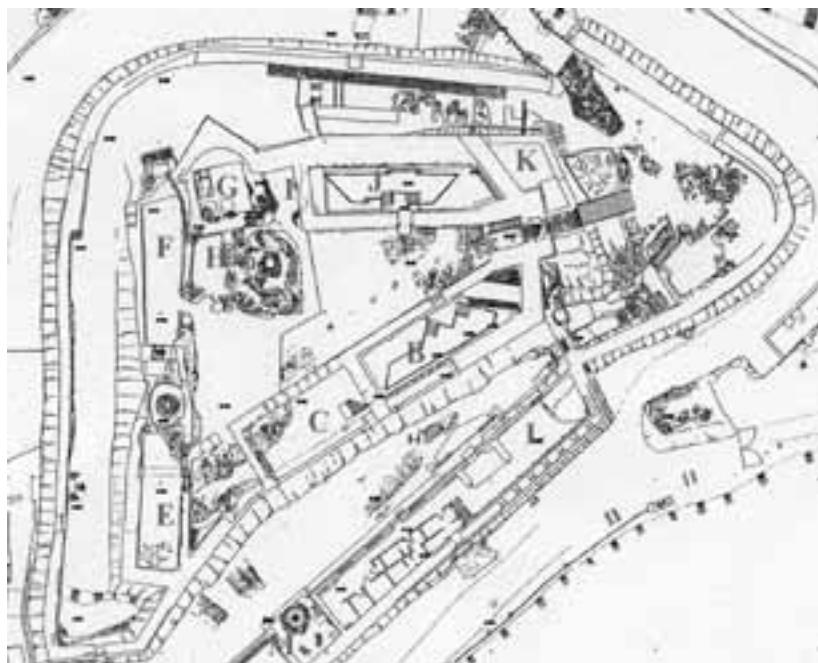
112. A visegrádi Felleghvár egyes helyiségeinek funkcionális értelmezési kísérlete, 1923

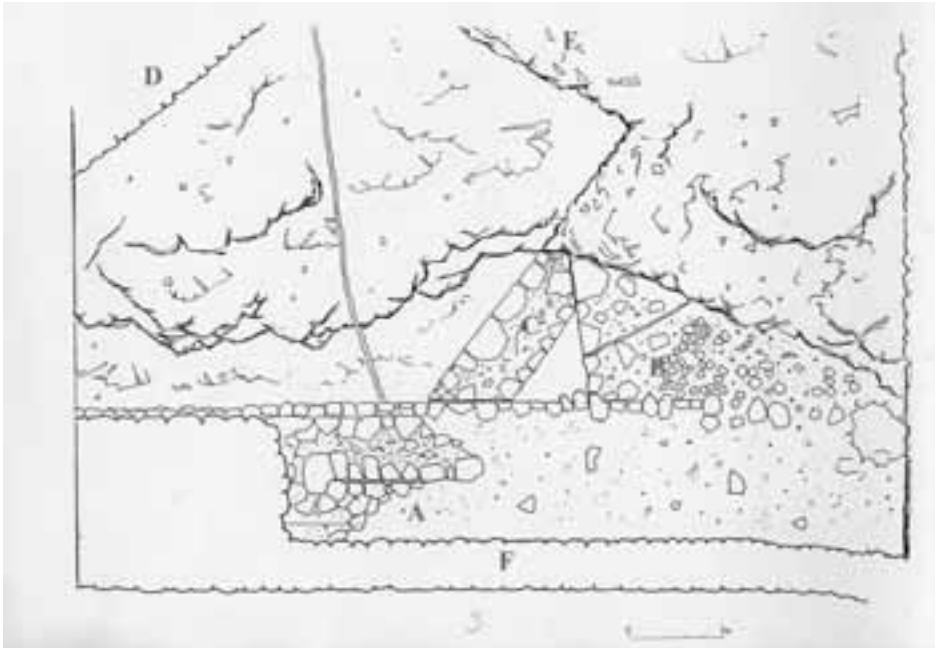
113. A Fellegrvár periodizációja az 1996–1997-es kutatás után

114. A keleti torony déli fala kutatás után: „A” befalazott ajtó, „B” a torony déli fala, „C” köpenyezés a torony déli fala előtt, „D” keleti várfal; Bozóki Lajos felmérési rajza, 1997

115. A Fellegvár D épületében feltárt korai épület falsarkának helye; Györffy Ilona és Vajda József felmérési rajza, 2004

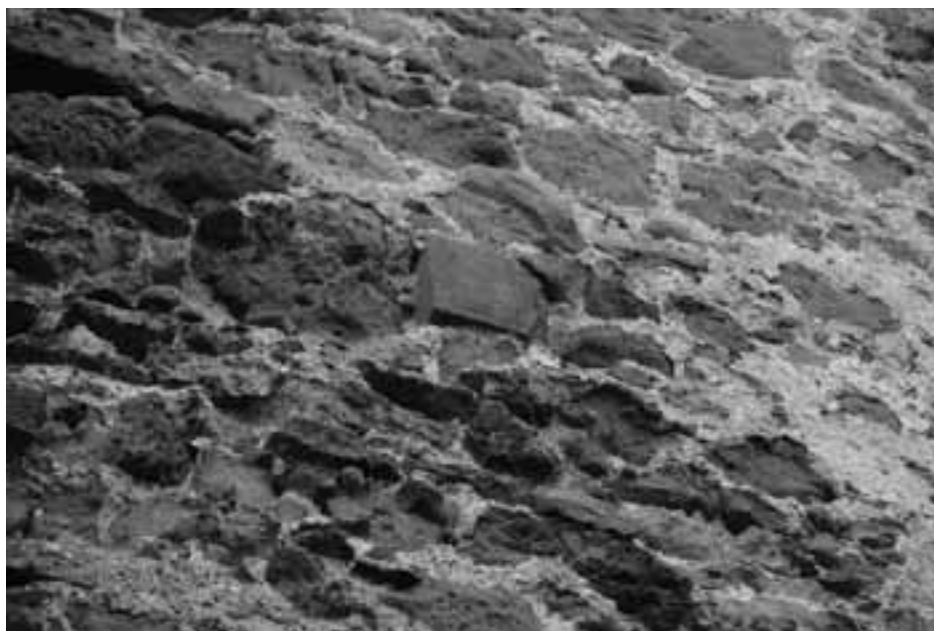
116. A Fellegvár *D* épületében feltárt falsarok felmérési rajza: „A” nyugati, kétrétegű fal, „B” a belső falrétteghez kapcsolódó falsarok, „C” 15. századi lépcsőház lépcsőalapozása, „D” az északnyugati palota déli fala, „E” levésett szikla, „F” műemléki felfalazás; Bozóki Lajos felmérési rajza, 1997

117. Fellegvár, a *D* épület nyugati, kétrétegű fala dél felől, 1997

118. Fellegvár, az északnyugati palota (*E*) nyugati végfalába beépített kváderkövek, felül egy letört konzol csomkja, 2012

119. Másodlagos kőfaragvány az északnyugati palota (*E*) nyugati végfalában, 2012

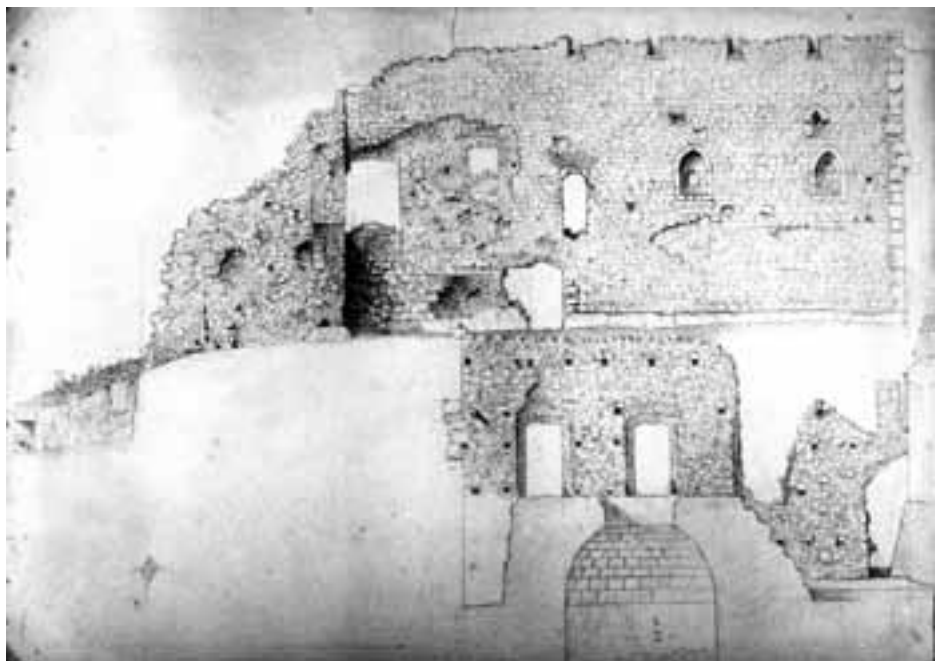
120. Fellegvár, az északi ciszterna nyugat felől, 2012

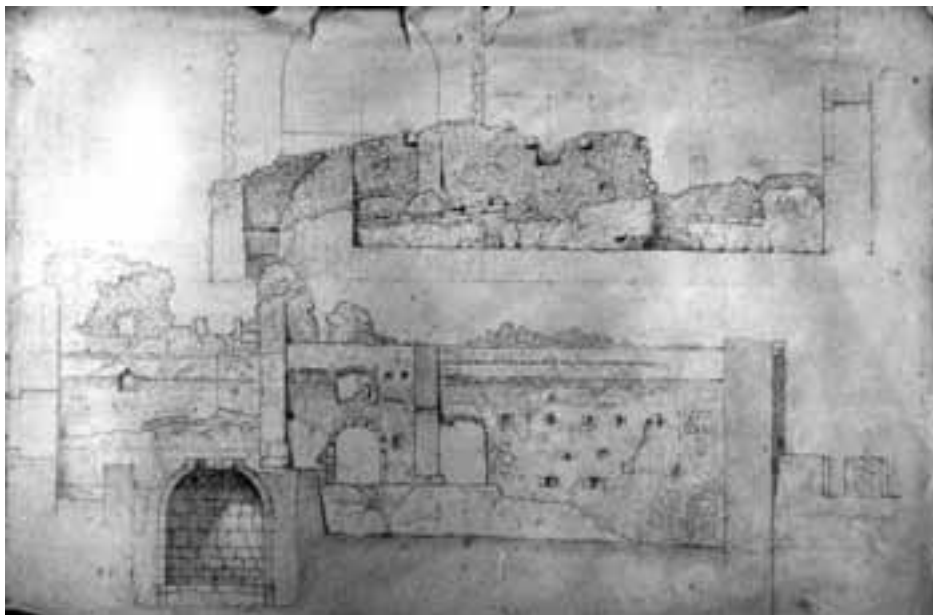
121. Fellegvár, az északkeleti palota (F) árnyékszéke, jobbra a keleti torony (G) sarkantyúja, 2012

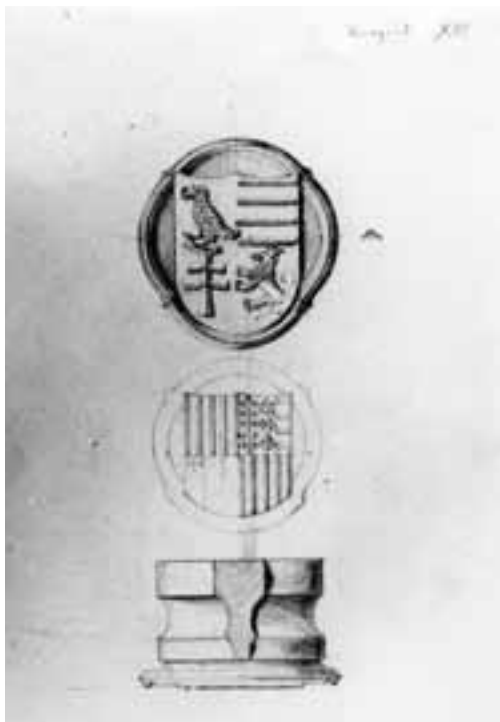
122. Az északnyugati palota (*E*) udvari homlokzatának nyugati szakasza, 2012

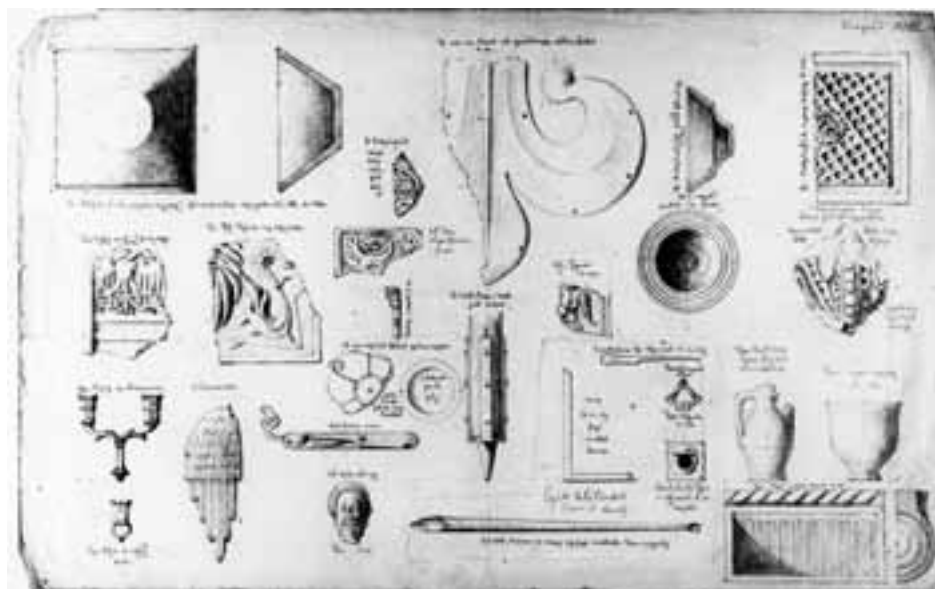
123. Fellegvár, Henszlmann Imre vagy Zsigmondy Gusztáv felmérési rajza, 1880 körül; fent a déli kaputorony (*A*) belső és a nyugati palota (*B*) udvari homlokzata, alul a *C* épület udvari homlokzata és a ciszterna metszete

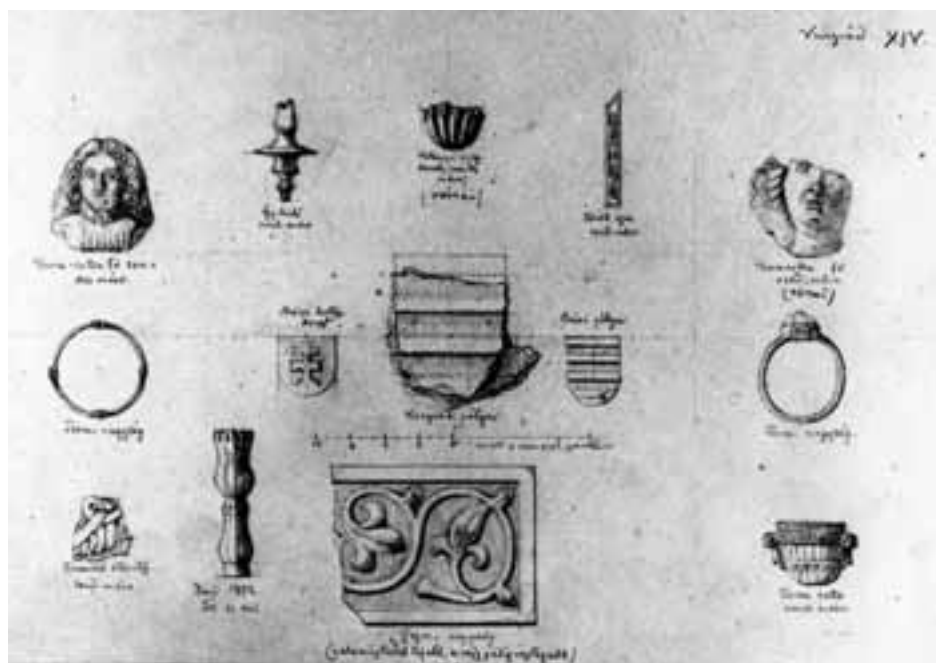
124. Fellegvár, Henszlmann Imre vagy Zsigmondy Gusztáv felmérési rajza, 1880 körül; fent az északkeleti palota (F) belső déli fala, lent az északnyugati palota (E) belső, déli fala

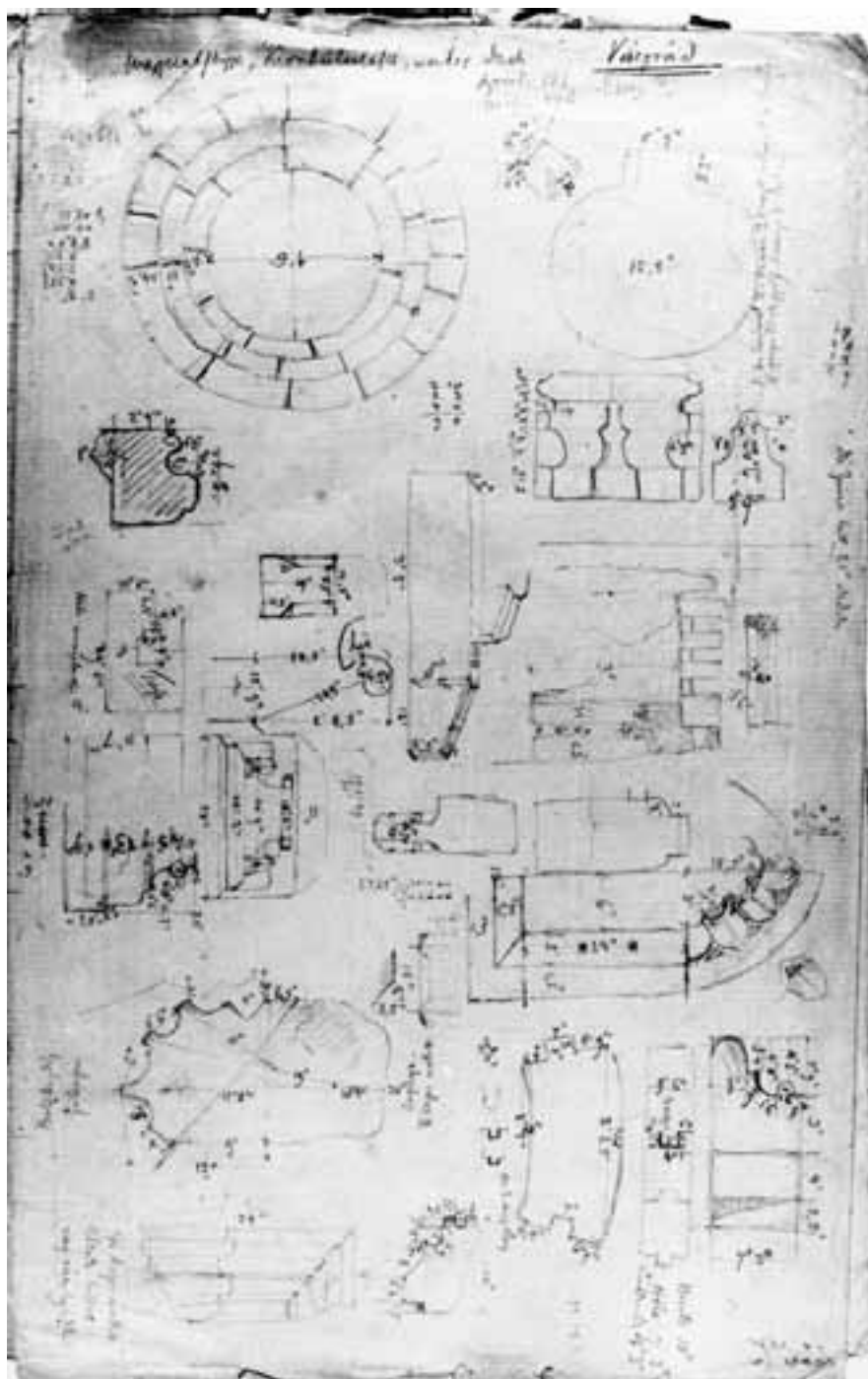
125. A Fellegvár Hunyadi Mátyás és Aragóniai Beatrix-címeres záróköveinek (439.215–216. kat. sz.) felmérési rajza, Henszlmann Imre, 1880 körül, Visegrád XIII. felirattal

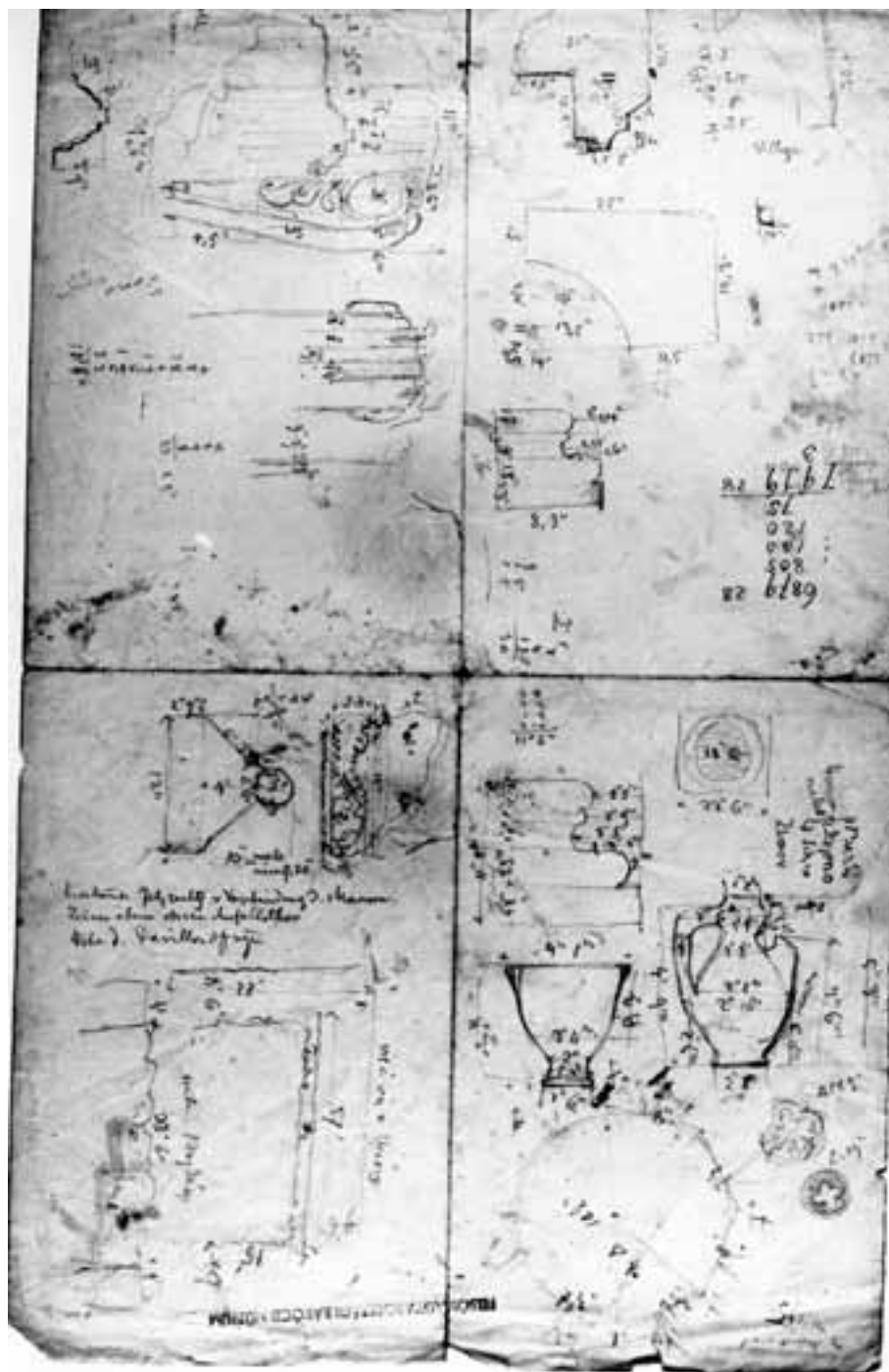
126. Az Alsóvár és a Fellegvár kerámia és bronz leletei, Henszlmann Imre rajza, 1880 körül, Visegrád XVII. felirattal

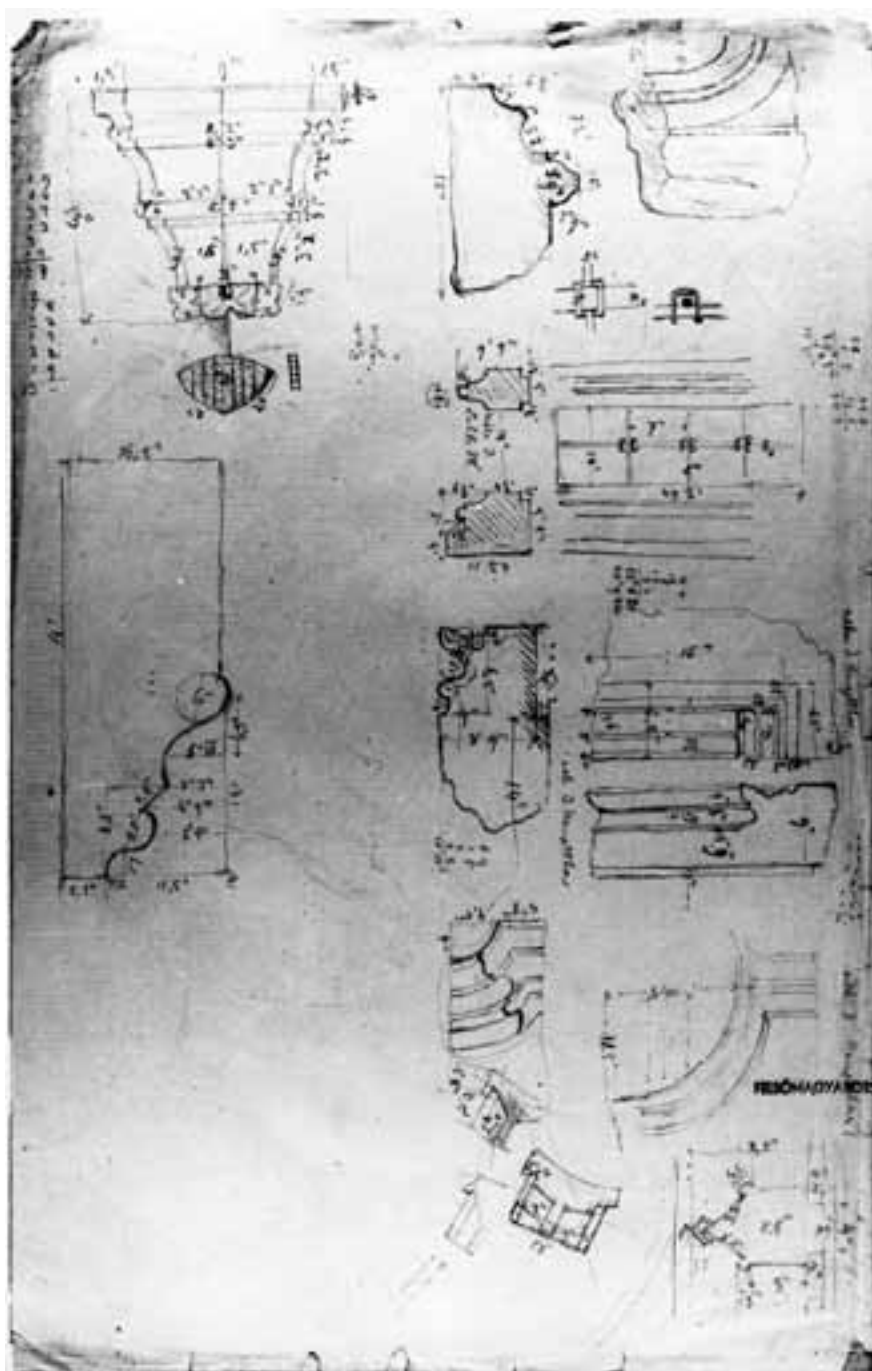
127. Az Alsóvár és a Fellegvár ásatási leletei, középen a koronaári emléktábla címertörödéke (439.272. kat. sz.), Henszlmann Imre rajza, 1880 körül, Visegrád XIV. felirattal

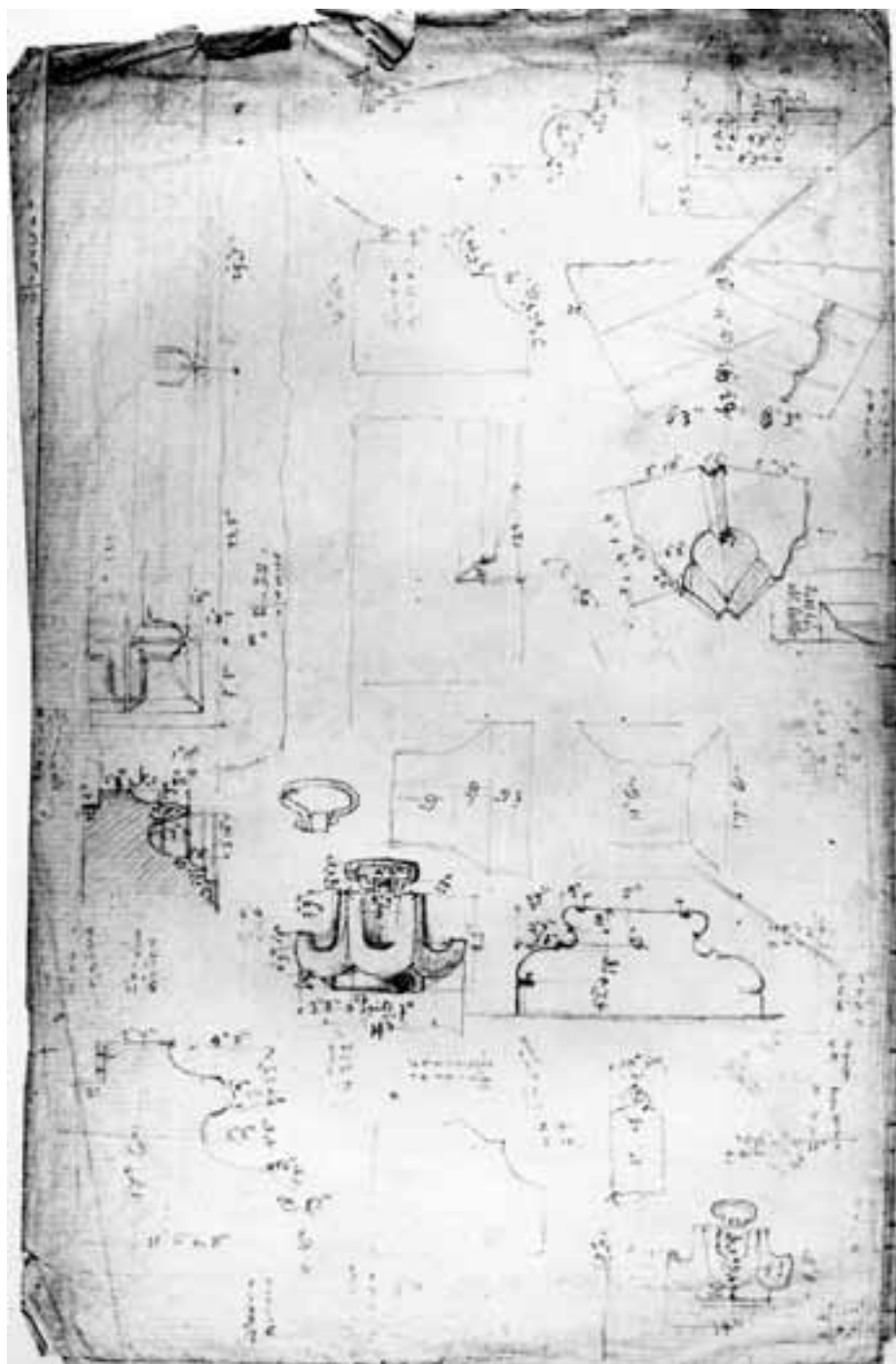
128. A Fellegvár napvilágra került kőfaragványai, Henszlmann Imre felmérési rajza, 1880 körül

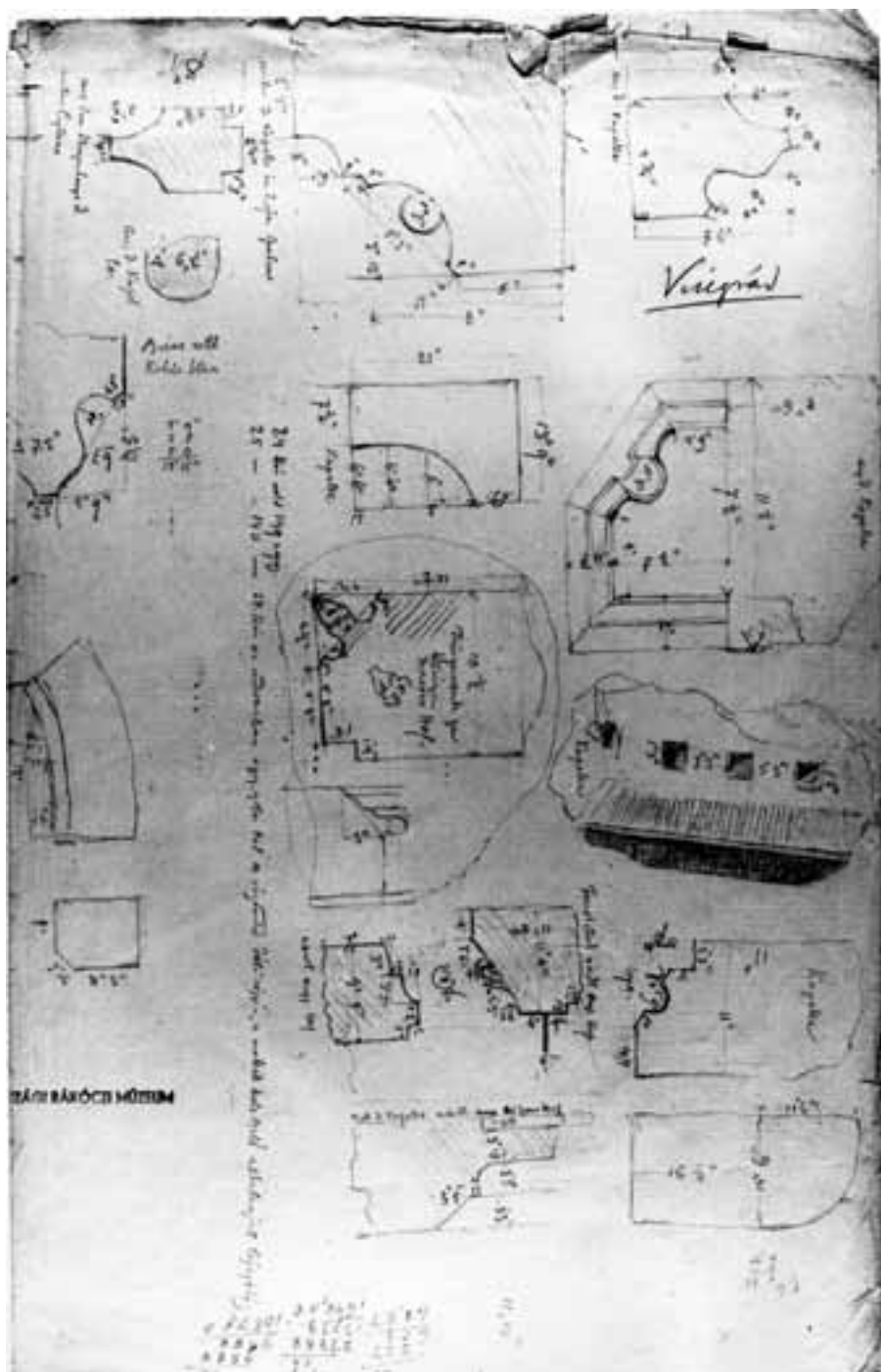
129. Az Alsóvár és a Fellegvár ásatási leletei, Henszlmann Imre felmérési rajza, 1880 körül

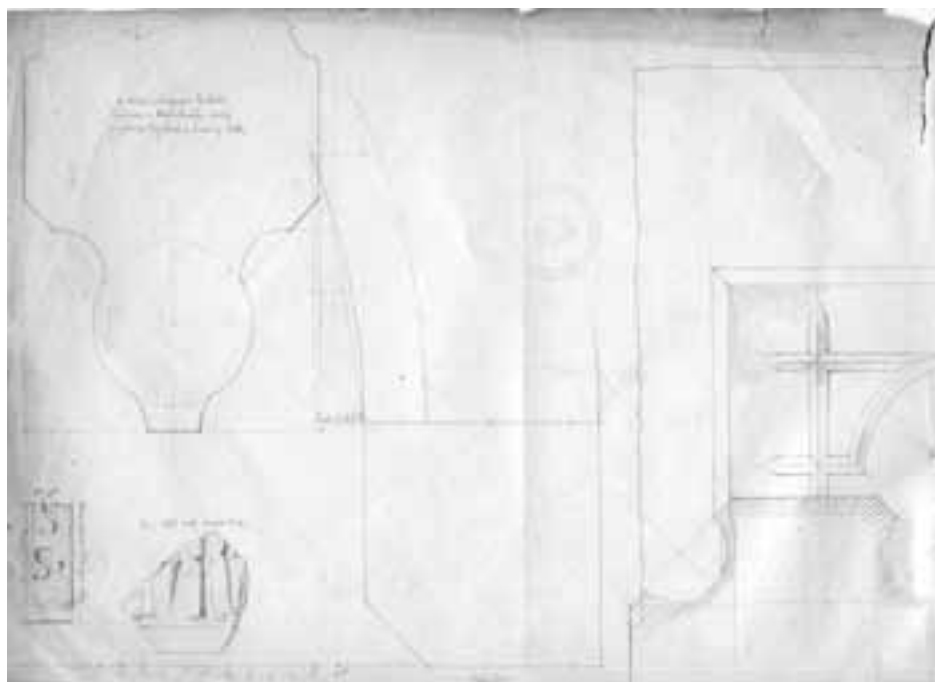
130. A Fellegvár napvilágra került kőfaragványai, jobbra fent talán a királyi palota kerengőjéhez tartozó konzol, Henszlmann Imre felmérési rajza, 1880 körül

131. A Fellegvár napvilágra került kőfaragványai és leletei, Henszlmann Imre felmérési rajza, 1880 körül

132. A Fellegvár napvilágra került kőfaragványai és leletei, Henszlmann Imre felmérési rajza, 1880 körül

133. A Fellegvár napvilágra került kőfaragványai és leletei, Henszlmann Imre felmérési rajza, 1880 körül

A TÖREDÉKEK KATALÓGUSA

JELMAGYARÁZAT

a töredékek katalógusának rendszeréhez

Lapidarium Hungaricum katalógus szám

- A A töredék meghatározása.
- B Kormeghatározás.
- C Kőanyag meghatározása.
- D Jellemző méretek cm-ben.
- E Lelőhely, lelőköörülmények. Egyes fellegvári faragványok esetében idézőjelben szerepel a Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai által készített dokumentáció (*Schönerné* 1984) nem mindig egyértelmű és nem mindig egyformán fogalmazott helymeghatározása, miszerint a vár mely részéről gyűjtötték be az utolsó helyreállítást megelőzően a faragványt.
- F Megtalálás időpontja, feltáró neve.
- G Fénykép őrzési helye.
- H Felmérési rajz készítője, a készítés ideje; őrzési helye, leltári száma.
- I A töredék tárolási helye a katalógus készítésének időpontjában.
- J A töredék jelenlegi és esetleg korábbi leltári száma; valamennyi töredék, így a visszaépített darabok esetében is: MKM. A Fellegvár esetében zárójelben szerepel a faragványra Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai által festett szám, amely a kőtárba szállítás előtti helyzetet jelöli, az utolsó helyreállítás során használt, négyzetes koordinátarendszer számozásának – vö. 134. kép – megfelelően. A koordináta-négyzetet jelölő első szám után / jellel elválasztva a faragványnak az egy koordináta-négyzeten belüli sorszáma áll.
- K Irodalom.

A TÖREDÉKEK KATALÓGUSA

ALSÓVÁR

LAHU azonossági szám: **440.**

440.1/a, b.

(135–137. kép)

- A Ikeroszlop-fejezet, két darabbólösszeragasztva, tetején és alján csaplyukkal. Le-mezzel, részsíval tagolt abacus, alatta sík felület kehelyforma nélkül. Két oldalán szalagszerűen képzett „V” alakban formált, négy sávval tagolt sarokbimbóba futó levél. A sávokat a bimbóktól a nyaktagig húzódó, ék alakú bemetszés választja el. A sávok felülete a homloknézeti sáv kivételével, amely sík felületű, enyhén domború, a saroksávok homorlatosak. A „V” alakú levelek enyhe részsíval metsződnek a fejezet síkjára, közöttük plasztikusan formált rozetta. Minden levélborda a sarokbimbó egy-egy kis gumójában végződik, melyeket háromkaréjos ív zár le, ez a sarokbimbó egyharmadát tagolja. A homloknézeti oldalon a rozetta felett a fejlemez csorbult, a hátsó bimbó egy része letört. A törött bimbóhoz csatlakozik a fejezet ikerpárjának sarokbimbó töredéke és saroklevelének enyhén kiugró csonkja. E fölött a fejlemezen a két fejezet közötti, függőleges szerkesztővonal. A nyaktag erősen csorbult.
- B 1250 körül.
- C Forrásvízi mészkő.
- D Magasság: 21,5; abacus: 28,5×22; az oszloptörzs illesztési átmérője: 14.
- E A Salamon-torony melletti ciszternából.
- F 1930, Schulek János ásatása.
- H Bozóki Lajos, 1992, KÖHT 79845, 80195.
- G MKM 13301.; KÖHF (Hack Róbert).
- I MKM.
- J Nagyobb töredék: 52.4.1. (rég: 66/1933/L.6.).
Kisebb töredék: 53.45.1. (rég: 67/1933/L.7.).
- K *Árpád-kori kat.* 1978. 262. (199. kat. sz., Marosi Ernő); *Bozóki* 1995. 93. (8. jegyzet); 2. kép.

440.2.

(54, 138. kép)

- A Bimbós oszlopfejezet. Abacusa: lemez, kíma, lemez. A kehely felül enyhén homorlatos kiülő lemezben végződik, mely körbefut, felülete részsíval tagolt. Sáslevelei erősen alámet-szettek, a sarokba futó leveleket középen mély, „V” alakú vájat osztja. A saroklevelek metsződésénél négy hasonlóan képzett sásle-vél indul, záródása a kehely kb. kétharmadá-nál van. Bimbói letörtek, a kehely pereme és az abacus, valamint a nyaktag csorbult.
- B 1250 körül.
- C Durva mészkő.
- D Abacus: 28,5×28,5; magasság: 27,5.
- E Kiváltva helyreállítás során, 1930-ban a Sa-lamon-torony keleti homlokzatának negye-dik emeleti ablakából.
- F 1930, Schulek János.
- G MKM 13306.
- H Lux Géza rajza (*Lux* 1932. 9. kép); Bozóki Lajos, 1992, KÖHT 80151, 80191.
- I MKM.
- J 52.5.1. (rég: 96/1933/L.36.).
- K *Lux* 1932. 18.; 9. kép; *Bozóki* 1995. 93. (8. jegyzet); 3. kép.

440.3.

(139. kép)

- A Sarokoszlop-lábazat. A nyolcszög három ol-dalából képzett plintosz; enyhén lapított, fel-ső síkján két horony között kis kiüléssű pál-cával tagolt torusz; az echinusz fölött élesen visszametszett horony, majd újabb torusz; felső síkján körbe futó horony. Talplemeze, torusza csorbult. Valószínűleg ikerablak bal oldali faloszlopának lábazati része volt.
- B 1250 körül.
- C Durva mészkő.
- D Magasság: 18; plintosz: 22,5×22,5×15,5×15,5×12.
- F 1933, Schulek János.
- G MKM 12353.; KÖHF (Hack Róbert).
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80194.
- I MKM.
- J 53.44.1. (rég: 63/1933/L.3.).
- K *Bozóki* 1995. 4. kép.

440.4.

- A Sarokoszlop-lábazat, felső síkján csaplyukkal. A nyolcszög három oldalából képzett plintosz; tagolatlan felső síkú torusz; két lemez határolta echinus; felül horonnyal tagolt torusz.
- B 1250 körül.
- C Andezittufa.
- D Magasság: 18; plintosz: 22,5×225×13×13×12,5.
- E Visegrád, Fő u. 25., pince keleti fele, barokk kori feltöltésből.
- F 1986, Szőke Mátvás.
- I MKM.
- J 91.26.

440.5.

- A Egyszer hornyolt, boltozati ékborda; orrlemezén mesterjegy.
- B 14. század.
- C Andezittufa.
- D 26×22×61.
- E Alsóvár.
- G MKM.
- H Bardon Alfréd, MKM.
- I MKM, régészeti raktár.
- J 87.6/1.

440.6.

- A Egyszer hornyolt, boltozati ékborda, sugárirányú illesztési síkján elhelyező jellel; csorbult.
- B 14. század.
- C Andezittufa.
- D 22×26×30,5.
- E Alsóvár.
- H Bardon Alfréd, MKM.
- I MKM, régészeti raktár.
- J 87.6/2.

440.7.*(140. kép)*

- A Egyszer hornyolt, boltozati ékborda, sugárirányú illesztési síkján elhelyező jellel; csorbult.
- B 14. század.
- C Andezittufa.
- D 26×22×68.
- E Alsóvár.
- H Bardon Alfréd, MKM; Bozóki Lajos, 1992, KÖHT 80193.
- I MKM, régészeti raktár.
- J 87.3.

440.8.

- A Egyszer hornyolt, boltozati ékborda, sugárirányú illesztési síkján elhelyező jellel; csorbult.
- B 14. század.
- C Andezittufa.
- D 22×26×30,5.
- E Alsóvár.
- H Bardon Alfréd, MKM.
- I MKM, régészeti raktár.
- J 87.4.

440.9.

- A Egyszer hornyolt, boltozati ékborda, sugárirányú illesztési síkján elhelyező jellel; csorbult.
- B 14. század.
- C Andezittufa.
- D 22×26×40.
- E Alsóvár.
- I MKM, régészeti raktár.
- J 87.5.

440.10.*(141–142. kép)*

- A Kőfaragvány töredék, domborművű Anjou-címer letört sisakdíszének körvonaláival: tollak között hosszú nyakú struccfej; körben törésfelülettel, erősen csorbult.
- B 14. század.
- C Andezittufa.
- D 34×17,5.
- E Alsóvár, török kori épület falában másodlagosan felhasználva.
- F 1976, Héjj Miklós.
- G MKM; KÖHF (Hack Róbert).
- H Bardon Alfréd, MKM; Bozóki Lajos, 1992, KÖHT 80196.
- I MKM, régészeti raktár.
- J 87.8.

440.11.

- A Egy horonnyal tagolt, boltozati ékborda; felülete erősen átégett, csorbult.
- B 14. század.
- C Andezittufa.
- D 36×25.
- E Alsóvár.
- G Boltozatrekonstrukcióba beépítve: KÖHF 75036N, 75041–75042N. (1967)
- I Salamon-torony, a negyedik emeleti boltozatrekonstrukcióban.
- J 53.48.1.

440.12.

- A Egy horonnyal tagolt, boltozati ékborda; felülete erősen átégett, csorbult.
 B 14. század.
 C Andezittufa.
 D 57×26.
 E Alsóvár.
 G Boltozatrekonstrukcióba beépítve: KÖHF 75036N, 75041–75042N. (1967)
 I Salamon-torony, a negyedik emeleti boltozatrekonstrukcióban.
 J 53.49.1.

440.13.

- A Egy horonnyal tagolt, boltozati ékborda; felülete erősen átégett, csorbult.
 B 14. század.
 C Andezittufa.
 E Alsóvár.
 G Boltozatrekonstrukcióba beépítve: KÖHF 75036N, 75041–75042N. (1967)
 I Salamon-torony, a negyedik emeleti boltozatrekonstrukcióban.

440.14.

- A Egy horonnyal tagolt, boltozati ékborda.
 B 14. század.
 C Andezittufa.
 E Alsóvár.
 G Boltozatrekonstrukcióba beépítve: KÖHF 75036N, 75041–75042N. (1967)
 I Salamon-torony, a negyedik emeleti boltozatrekonstrukcióban.

440.15.*(143. kép)*

- A Boltozati zárókő, egy horonnyal tagolt, boltozati ékbordák négy irányú csatlakozásával; törött.
 B 14. század.
 C Feltehetően andezittufa (a magasság miatt közelről nem vizsgálható).
 E Alsóvár.
 G Boltozatrekonstrukcióba beépítve: KÖHF 75035–75036N, 75038–75039N, 75041–75042N. (1967)
 I Salamon-torony, a negyedik emeleti boltozatrekonstrukcióban.

440.16.

- A Boltozati borda, élszedés, homorlat, körte-tag tagozással.
 B 14. század.
 E Salamon-torony, a negyedik emeleti boltozat.

- I Elkallódott.
 J 39/54.

440.17.

- A Bimbós oszlopfejezet töredéke bimbó részletével, rajta emberarc ábrázolás.
 B 13. század (?).
 E Alsóvár, az egykori disznóolák környékén, felszíni löszben.
 I Elkallódott.

440.18.*(144–145. kép)*

- A Bimbós oszlopfejezet: kehelyfejezet, fejlemmezzel és nyaktaggal.
 B 1250–1260.
 C Andezittufa.
 D 51×43×43.
 E Lelőhelye ismeretlen.
 I 1930-ban Schulek János tervei alapján beépítve az Alsóvár vízparti tornyának nyugati ikerablakába.

440.19.*(129. kép)*

- A Sarokoszlop-lábazat. Plintosz; tagolatlan felső síkú torusz; két lemez határolta echinus; felül horonnyal tagolt torusz.
 B 1250 körül.
 E Feltehetően Alsóvár.
 F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásatai.
 H Hasonló: Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/4. verso.
 I Elkallódott.

440.20.*(129. kép)*

- A Sarokoszlop-lábazat. Plintosz; tagolatlan felső síkú torusz; két lemez határolta echinus; felül horonnyal tagolt torusz.
 B 1250 körül.
 E Feltehetően Alsóvár.
 F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásatai.
 H Hasonló: Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/4. verso.
 I Elkallódott.

440.21.

- A Oszlop-lábazat. Plintosz; tagolatlan felső síkú torusz; két lemez határolta echinus; felül horonnyal tagolt torusz.

- B 1250 körül.
 E Feltehetően Alsóvár.
 F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásatásai.
 H Hasonló: Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto.
 I Elkallódott.

440.22.

(129. kép)

- A Sarokoszlop (?) lábazata. Tagolatlan felső síkú torusz; félhomorlatos echinus; felül keskeny torusz.
 B 1250 körül.
 E Feltehetően Alsóvár.
 F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásatásai.
 H Hasonló: Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto.
 I Elkallódott.

440.23.

(83. kép)

- A Sírkölap keretének kis töredéke, vonalke-reten belül a kölap belseje felől olvasható körirat három gótikus majuszkulás betűje: *ANC*. Középen erősen hasasodó betűk, szár-vezgződésük tölcselesen erősen kiszélesedik, helyenként kétoldalt visszahajló kis kam-pókkal; az *N* első szárának közepén két fűrt lyuk alkotta gombdíz. Az *A* átkötését két párhuzamos, ferde vonal alkotja.
 B 14. század 2–3. negyede.
 C „Vörös márvány” = tömött vörös mészkő.
 E Alsóvár, vízparti torony. Eredetileg Visegrád valamelyik templomában lehetett a sírlap, közelsége miatt legvalószínűbb a várkerti Szent András-templom (bencés kolostor).
 F 1872, Henszlmann Imre.
 H Henszlmann Imre, 1872, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/4. verso.
 I Elkallódott.
 K *Henszlmann* 1872b; *Henszlmann* 1872c. 164.; *Schulek* 1936. 18.

440.24/a, b.

- A Sírkölap keretének kis töredéke, két vésett vonal között a kölap belseje felől olvasható körirat három gótikus minuszkulás betűje: *rra*; két összeillő darab, erősen átégve és megrepedezve.
 B 14. század második fele – 15. század.
 C Tömött vörös mészkő.
 D 20,5×20×8.

- E Alsóvár. Eredetileg Visegrád valamelyik templomában lehetett a sírlap, közelsége miatt legvalószínűbb a várkerti Szent András-templom (bencés kolostor).
 F 1967, Szőke Máttyás (MKM), ásatás.
 I MKM, régészeti raktár.
 J 74.202.85.
 K *Várady Zoltán*: Gótikus minuscule feliratok a Dunántúlon. Szekszárd 1999. (IPF Kis-könyvtár 4.) 10, 78. (49. sz.).

440.25/a, b.

- A (Sír?)kölap töredéke a perem és a csiszolt felületű mező, valamint az ugyancsak csi-szolt oldalfelület részletével; két darabra törött.
 B Középkori.
 C Tömött vörös mészkő.
 D 31,5×28×7,5.
 E Alsóvár. Eredetileg Visegrád valamelyik templomában lehetett a sírlap, közelsége miatt legvalószínűbb a várkerti Szent András-templom (bencés kolostor).
 F 1967, Szőke Máttyás (MKM), ásatás.
 I MKM, régészeti raktár.
 J 74.202.84.

FELLEGVÁRLAHU azonosítási szám: **439.****439.1.**

- A Kőfaragvány töredéke, illesztési síkokkal.
 B 13–15. század.
 C Andezittufa.
 D 43×25×12,5.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „nyu-gati palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Schönerné Pusztai Ilona, 1978, KÖHT 26116.; Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80029.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 98/40. (44/19).

439.2.

- A Nyíláskeret (?) profilálatlan réteggöve, il-lesztési síkokkal.
 B 13–15. század.
 C Andezittufa.
 D 24,5×45×37.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítá-

- si munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palota földszintjére” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- I Fellegvár, kőtár.
J 93/97. (45/31).
- 439.3.**
- A Nyíláskeret (?) töredéke, rézsűs (?) tagozással; törött, másodlagosan lefaragott.
B 13–15. század.
C Andezittufa.
D 33×23,5×15.
E Fellegvár, déli sziklaárok, a hídpillértől északra.
F 1993, Iván László (MKM).
G KÖHF 182368N. (1994, Hack Róbert)
I Fellegvár, kőtár.
J 93/133.
- 439.4.**
- A Nyíláskeret töredéke, hengertaggal; törött, csorbult.
B 13–15. század.
C Forrásvízi mészkő.
D 39×35×29.
E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „belsővár bejárat előtti területre” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80032.
I Fellegvár, kőtár.
J 98/43. (45/105).
- 439.5.**
- A Nyíláskeret töredéke, rézsűs tagozással, tokhoronnyal; törött, csorbult.
B 14–15. század.
C Andezittufa.
D 60×33×28.
E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a kőtár előtti udvarra került, majd az 1990-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80017.
I Fellegvár, kőtár.
J 98/21.
- 439.6.**
- A Nyíláskeret saroktöredéke, rézsűs tagozással; törött, csorbult.
B 14–15. század.
C Andezittufa.
- D 39×35×29.
E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „belsővár bejárat előtti területre” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 800015.
I Fellegvár, kőtár.
J 98/19/1. (55/11).
- 439.7.**
- A Nyíláskeret töredéke, homorlat, pálcata, homorlat tagozással; törött, csorbult.
B 14–15. század.
C Andezittufa.
D 34×37×28,5.
E Fellegvár.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80018.
I Fellegvár, kőtár.
J 98/22. (93/46).
- 439.8.**
- A Nyolcszögű oszloptörzs réteggöve, illesztési síkkal; csorbult.
B 13–15. század.
C Durva mészkő.
D 22,5×14×14.
E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „északi sziklaárok környékére” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/130. (14).
- 439.9.**
- A Oszloptörzs töredéke.
B 13–15. század.
C Andezittufa.
D Magasság: 15; átmérő: 18.
E Fellegvár.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHF 80027.
I Fellegvár, kőtár.
J 98/38.
- 439.10.**
- A Oszloptörzs töredéke.
B 13–15. század.
C Andezittufa.
D Magasság: 25; átmérő: 22.
E Fellegvár.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHF 80027.
I Fellegvár, kőtár.
J 98/46.

439.11.

- A Csigalépcsődob vagy oszloptörzs töredéke.
- B 13–15. század.
- C Andezittufa.
- D $8,2 \times 13,5 \times 6,3$.
- E Fellegvár, a déli kaputól keletre a sziklapillérek előtt.
- F 1994, Iván László (MKM).
- I Fellegvár, kőtár.
- J 96/20.

439.12.

- A Csigalépcsődob vagy oszloptörzs töredéke, vízszintes illesztési síkkal, másodlagos habarcsnyomokkal.
- B 13–15. század.
- C Andezittufa.
- D Magasság: 17; átmérő: 16,5.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 96/33. (?).

439.13.

- A Csigalépcsőfok töredéke a dobbal és a fellépő részletével.
- B 13–15. század.
- C Forrásvízi mészkő.
- D $20 \times 31 \times 27$.
- E Fellegvár, déli sziklaárok, a hídpillértől északra.
- F 1993, Iván László (MKM).
- G KÖHF 182369N. (1994, Hack Róbert)
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/132.

439.14.

- A Csigalépcsődob töredéke, a fellépő csonkjával; törött.
- B 13–15. század.
- C Andezittufa.
- D Magasság: 23; átmérő: 16.
- E Fellegvár.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 800027.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/37.

439.15.

- A Csigalépcsődob töredéke, a fellépő csonkjával; törött.
- B 13–15. század.
- C Forrásvízi mészkő.
- D Magasság: 9; átmérő: 16,5.
- E Fellegvár.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 800034.

- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/48.

439.16.

- A Csigalépcsőfok töredéke a dobbal; törött.
- B 13–15. század.
- C Andezittufa.
- D $20,5 \times 13,5 \times 17$.
- E Fellegvár.
- H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80057.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/50.

439.17.

- A Csigalépcsőfok; csorbult.
- B 13–15. század.
- C Andezittufa.
- D $77 \times 37 \times 29$.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/108.

439.18.

- A Csigalépcsőfok töredéke; csorbult.
- B 13–15. század.
- C Andezittufa.
- D $22,5 \times 37 \times 14,5$.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „nyugati palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- H Schönerné Pusztai Ilona, 1978, KÖHT 26116; Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80005.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/8.

439.19.

- A Ívezeti kő, illesztési felületekkel.
- B 13–14. század.
- C Andezittufa.
- D $24 \times 58 \times 28$.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/68.

439.20.

- A Ívezeti kő, sugárirányú illesztési síkokkal.
- B 13–14. század.
- C Andezittufa.
- D $23 \times 58 \times 29$.
- E Fellegvár.
- H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80090.

I Fellegvár, kőtár.
J 93/59/1.

439.21.

A Ívezeti kő, sugárirányú illesztési síkokkal, csaplyukkal.
B 13–14. század.
C Andezittufa.
D 23,5×29×24.
E Fellegvár.
H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80075.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/103.

439.22.

A Ívezeti kő, illesztési felületekkel.
B 13–14. század.
C Andezittufa.
D 58×23×29.
E Fellegvár.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/118.

439.23.

A Ívezeti kő, illesztési felületekkel; csorbult.
B 13–14. század.
C Andezittufa.
D 29×67×27,5.
E Fellegvár.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/121.

439.24.

A Ívezeti kő, illesztési felülettel, az ívezet belső síkján habarcsnyomokkal.
B 13–14. század.
C Andezittufa.
D 22×20,5×16.
E Fellegvár.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80035.
I Fellegvár, kőtár.
J 98/49.

439.25.

A Kőfaragvány tokhoronnyal (?); törött, erősen csorbult.
B 13–15. század.
C Andezittufa.
D 48×38×21.
E Fellegvár, déli sziklaárok.
F 1992, Iván László (MKM).
I Fellegvár, kőtár.
J 93/74.

439.26.

A Kőfaragvány (lábazati párkány?), rézsűs tagozással; törött.
B 13–14. század.
C Andezittufa.
D 12,5×23,5×11.
E Fellegvár, déli kaputorony előtti sziklaárok.
F 1993, Iván László (MKM).
I Fellegvár, kőtár.
J 96/21.

439.27.

A Kőfaragvány: keskeny hengerből emelkedő kúptest, melybe két hengeres tagozat csomaként metsz bele.
B 14–15. század.
C Forrásvízi mészkő.
D 25×15; átmérő: 9.
E Fellegvár, a déli kaputorony előtti sziklaárok.
F 1993, Iván László (MKM).
G KÖHF 182357N. (1994, Hack Róbert)
H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80087.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/64.

439.28.

A Ajtókeret szárának töredéke, élszedett tagozással, tokhoronnyal és csaplyukakkal.
B 14–15. század.
C Andezittufa.
D 50×48×44.
E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotaszárnyba” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/81. (45/52).

439.29.

A Ablakkeret rétegekőve, tokhoronnyal, illesztési síkkal; csorbult.
B 14–15. század.
C Andezittufa.
D 38×31×36.
E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „északi szárazárokba” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/47. (14).

439.30.

- A Ablakkeret könyöklője tokhoronnyal; törött, csorbult.
 B 14–15. század.
 C Andezittufa.
 D 50×20×17.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „északi szárazárókba” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182351N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80103.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/58/1. (14).

439.31.

- A Ablakkeret jobb oldali szárkő töredéke élszedéses, töredékes tagozással, a profilmegállítás csomkjával, tokhoronnyal.
 B 14–15. század.
 C Andezittufa.
 D 52×29×24.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80083.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/90.

439.32.

- A Nyíláskeret töredéke, tokhoronnyal; törött, csorbult.
 B 14–15. század.
 C Andezittufa.
 D 29×20,5×16,5.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „északi szárazárókba” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182346N. (1994, Hack Róbert)
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/91. (14).

439.33.

- A Kandallópillér (?); csorbult.
 B 14–15. század.
 C Andezittufa.
 D 62×42×29.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/88.

439.34.

- A Ívelt konzol, tagozatlan; törött.

- B 14–15. század.
 C Andezittufa.
 D 23×32×22,5.
 E Fellegvár, a déli sziklaárok déli, külső fala mögött, szórványból.
 F 1992, Iván László (MKM).
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80107.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/58/2.

439.35.

- A Ívelt konzol, tagozatlan; törött.
 B 14–15. század.
 C Andezittufa.
 D 25×38×25.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „északi szárazárókba” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/125. (14).

439.36.

- A Ívelt konzol, tagozatlan; törött.
 B 14–15. század.
 C Andezittufa.
 D 15×25×23.
 E Fellegvár.
 G KÖHF 182366N. (1994, Hack Róbert)
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/135.

439.37.

- A Ívelt konzol, tagozatlan; törött.
 B 14–15. század.
 C Andezittufa.
 D 34×62×27,5.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „külső vár déli épületébe” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/116. (43).

439.38.

- A Ívelt konzol, tagozatlan; törött.
 B 14–15. század.
 C Andezittufa.
 D 20,5×23×32,5.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80078.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/59/2.

439.39.

- A Ívelt konzol, tagozatlan; törött.
- B 14–15. század.
- C Andezittufa.
- D 35×25×24.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „északi szárazárak környékére” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- I Fellegvár, kőtár.
- J (14).

439.40.

- A Ívelt konzol, tagozatlan; törött.
- B 14–15. század.
- C Andezittufa.
- D 35×25×24.
- E Fellegvár.
- G KÖHF 182362N. (1994, Hack Róbert)
- H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80079.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/53/1.

439.41.

- A Ívelt konzol, tagozatlan; csorbult.
- B 14–15. század.
- C Forrásvízi mészkő.
- D 35×32×66.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, kőtár.

439.42.

- A Konzol, tagozatlan; törött.
- B 14–15. század.
- C Forrásvízi mészkő.
- D 35×32×66
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „nyugati palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 96/47. (44/4).

439.43.

- A Kőfaragvány élszedéssel; törött, csorbult.
- B 14–15. század.
- C Andezittufa.
- D 21×16,5×8,7.
- E Fellegvár, déli sziklaárok, déli, külső fala mögött szórványból.
- F 1992, Iván László (MKM).
- G KÖHF 182380N. (1994, Hack Róbert)
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/44.

439.44.

- A Csigalépcsőfok töredéke; csorbult.
- B 14–15. század.
- C Andezittufa.
- D 15,5×21×39.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/109.

439.45.

- A Kőfaragvány, kúpszerűen emelkedő felületbe metsződő két hengertaggal.
- B 14–15. század.
- C Forrásvízi mészkő.
- D 15×25×18.
- E Fellegvár, déli sziklaárok.
- F 1993, Iván László (MKM).
- I Fellegvár, kőtár.
- J 96/64.

439.46.

- A Ülőpadka hengertagos peremtöredéke; törött.
- B 14–15. század.
- C Forrásvízi mészkő.
- D 7×23×7.
- E Fellegvár.
- G KÖHF 182359N. (1994, Hack Róbert)
- H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80109.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/60/1.

439.47.

- (146. kép)
- A Bimbós oszlopfejezet töredéke, sásleveleit hornyok tagolták, és a sommásan faragott bimbó egy homorlattal volutaszerűen visszahajlott.
- B 1250–1260.
- E Fellegvár.
- F Iván László, 1997, ásatás.
- G Bozóki Lajos.
- I MNM, régészeti raktár, lappang.

439.48.

- A Kőfaragvány, hengertagos elem profilmegállítással; törött, csorbult.
- B 13. század.
- C Andezittufa.
- D 27×19×25.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „nyugati palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.

- H Párdányi Gabriella – Schönerne Pusztai Ilo-
na, 1981, KÖHT 26116.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/129. (44/11).

439.49.

- A Csatorna tompa szögben megtört irányú kő-
vályú eleme; csorbult.
B 13. század.
C Andezittufa.
D 32,5×35×23.
E Fellegvár.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/152/1.

439.50.

- A Csatorna kővályú eleme; törött, csorbult.
B Andezittufa.
C 13. század.
D 20×33×32,5.
E Fellegvár.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/122.

439.51.

- A Csatorna kővályú eleme; törött, csorbult.
B 13. század.
C Andezittufa.
D 28,5×23×26.
E Fellegvár.
G KÖHF 182398N. (1994, Hack Róbert)
I Fellegvár, kőtár.
J 93/79.

439.52.

- A Csatorna kővályú eleme; törött, csorbult.
B 13. század.
C Andezittufa.
D 26×26×22.
E Fellegvár.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80019.
I Fellegvár, kőtár.
J 98/23.

439.53.

- A Csatorna kővályú eleme, illesztési perem-
mel; csorbult.
B 13. század.
C Andezittufa.
D 45×30×19,5.
E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási
munkák során ismeretlen lelőhelyről a „kö-
zépső sziklaárok északi szakaszába” került,

majd az 1970-es évek végén a fellegvári kő-
tárban helyezték el.

- I Fellegvár, kőtár.
J 93/100. (14).

439.54.

- A Csatorna kővályú eleme; törött.
B 13. század.
C Andezittufa.
D 28×44×18.
E Fellegvár, déli sziklaárok, hídpillérektől
északra.
F 1992, Iván László (MKM).
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80145.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/72.

439.55.

- A Csatorna kővályú eleme; törött, csorbult.
B 13. század.
C Andezittufa.
D 9,5×15,5×18.
E Fellegvár, külső falszoros, keleti oldal.
F 1994, Iván László (MKM), ásítás.
I Fellegvár, kőtár.
J 96/17.

439.56.

- A Csatorna tompa szögben megtört irányú kő-
vályú eleme; csorbult.
B 13. század.
C Andezittufa.
D 32,5×35×23.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/152/2.

439.57.

- A Csatorna kővályú eleme, illesztési perem-
mel.
B 13. század.
C Andezittufa.
D 21,5×27×45.
E Fellegvár, déli kaputorony előtti sziklaárok,
szórványból.
F 1993, Iván László (MKM).
I Fellegvár, kőtár.
J 93/131.

439.58/a, b.

- A Csatorna kővályú elemének töredéke, illesz-
tési peremmel; két darabra törött, csorbult.
B 13. század.
C Andezittufa.
D 44,5×36×42.

E Fellegvár.
H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80058.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/54/1.

439.59.

A Az öregtorony tompaszögben törő sarokk-vádere, illesztési felületekkel; csorbult.
B 13. század.
C Andezittufa.
D 30×62×45.
E Fellegvár.
H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80065.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/57/1.

439.60.

A Az öregtorony tompaszögben törő sarokk-vádere, illesztési felületekkel; csorbult.
B 13. század.
C Andezittufa.
D 37,5×55×33.
E Fellegvár.
H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80067.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/52/1.

439.61.

A Ablak rézsűs bélletének rétegekőve, lefara-gott tagozással, illesztési síkokkal.
B 14. század első fele.
C Andezittufa.
D 28×59,5×27.
E Fellegvár.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/87.

439.62.

A Ablakkeret rétegekőve, rézsűs tagozással, il-lesztési síkkal, másodlagosan lefaragva.
B 14. század első fele.
C Andezittufa.
D 34×56×35.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/145.

439.63.

A Boltozati borda, homorlat tagozással, a sü-veg illesztési síkjával; orrlemeze letörött.
B 14. század első fele.
C Andezittufa.
D 32×25×32.
E Fellegvár.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80014.

I Fellegvár, kőtár.
J 98/18/1.

439.64.

A Boltozati borda, homorlat tagozással, a sü-veg illesztési síkjával; orrlemeze letörött.
B 14. század első fele.
C Andezittufa.
D 32×25×31.
E Fellegvár.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80003.
I Fellegvár, kőtár.
J 98/6/1.

439.65.

A Boltozati borda, homorlat tagozással, a sü-veg illesztési síkjával; törött, csorbult.
B 14. század első fele.
C Andezittufa.
D 31×22×32.
E Fellegvár.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80002.
I Fellegvár, kőtár.
J 98/5.

439.66.

A Boltozati borda orr részének töredéke.
B 14. század első fele.
C Andezittufa.
D 19×18×17,5.
E Fellegvár.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80028.
I Fellegvár, kőtár.
J 98/18/2.

439.67.

A Boltozati borda, homorlat tagozással; csor-bult.
B 14. század első fele.
C Andezittufa.
D 41×23×50.
E Fellegvár.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/53/2.

439.68.

A Boltozati borda, homorlat tagozással; csor-bult.
B 14. század első fele.
C Andezittufa.
D 32×21×32.
E Fellegvár.
I Fellegvár, kőtár.
J 98/6/2.

439.69.

- A Boltozati borda, homorlat tagozással; csorbult.
 B 14. század első fele.
 C Andezittufa.
 D 42×31×27.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 98/19/2.

439.70.

- A Boltozati borda, homorlat tagozással, tokhoronnyal; orrlemeze letört.
 B 14. század első fele.
 C Andezittufa.
 D 41×22×37.
 E Fellegvár, déli kaputorony előtti sziklaárók, a hídpillérek előtt délkeletre.
 F 1991, Iván László (MKM).
 G KÖHF 182372N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80110.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/52/2.

439.71.*(147. kép)*

- A Légfűtés fedlapjának töredéke, az áteresztő nyílás kávéjának peremtöredékével, illesztési felülettel.
 B 14. század első fele.
 C Andezittufa.
 D 22×52×18,5.
 E Fellegvár.
 G KÖHF (Hack Róbert).
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/10.

439.72.

- A Légfűtés fedlapjának töredéke, az áteresztő nyílás kávéjának peremtöredékével, felső síkján mélyített illesztési felülettel; törött.
 B 14. század első fele.
 C Andezittufa.
 D 40×22,5×16,5.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/11.

439.73.

- A Légfűtés nyílásának záróeleme (?).
 B 14. század első fele.
 C Durva mészkő.
 D 17,5×17; átmérő: 18.
 E Fellegvár.

- I Fellegvár, kőtár.
 J 96/12.

439.74.*(148. kép)*

- A Pillérlábazat: attikai típusú profil, a tórusz alul homorlattal visszavágott, a felső síkon körtetagos tagozat illesztési helye.
 B 14. század első fele.
 C Andezittufa.
 D 12×23×32.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „alsó udvari lőpormalomba” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80004.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 98/7. (43).

439.75.*(149–150. kép)*

- A Ablak szárának rétegekőve, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal, illesztési síkokkal, az egyiken kereszt alakú elhelyező jellel.
 B 14. század második fele.
 C Andezittufa.
 D 25×62×73.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „nyugati palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF (Hack Róbert).
 H Máthé Géza – Schönerne Puztai Ilona, 1977, KÖHT 26116.; Bozóki Lajos, KÖHT 79978.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/41. (44/9).

439.76/a, b.*(151–152. kép)*

- A Rézsűs-tükrös keretelésű, mérműves ablak bal oldalának töredéke a mérmű részletével; két összeillő darab, törött, csorbult.
 B 14. század második fele.
 C Andezittufa.
 D 16×21×22,5.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „déli kaputorony előtti területre” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182375N. (1994, Hack Róbert)

- H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80104.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/48. (55/27).

439.77.

- A Rézsűs-tükrös keretelésű, mérműves ablak saroktöredéke a mérmű részletével, tokhoronnyal; törött, csorbult.
 B 14. század második fele.
 C Andezittufa.
 D 34×50×22,5.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182375N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80056.
 I Fellegvár, kiállításba beépítve.
 J 93/49. (45).

439.78.

- A Ablakkeret töredéke, élszedéssel, tokhoronnyal, illesztési síkkal; törött.
 B 14. század második fele.
 C Durva mészkő.
 D 35,5×31×24.
 E Fellegvár, déli sziklaárok déli, külső fala mögött.
 F 1992, Iván László (MKM).
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80108.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/43.

439.79.

- A Ablakkeret ívelemének töredéke, élszedéssel, illesztési felületekkel.
 B 14. század második fele.
 C Andezittufa.
 D 50×32,5×24.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80106.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/67. (17).

439.80.

- A Nyíláskeret töredéke, élszedéssel, csapolás hornyával; törött, csorbult.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 38×27×51.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/147.

439.81.

- A Nyíláskeret negyedhomorlat tagozású rétegköve, illesztési síkokkal.
 B 14. század második fele.
 C Andezittufa.
 D 21×15,5×10.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „nyugati palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182345N. (1994, Hack Róbert)
 H Párdányi Gabriella, 1977, KÖHT 26116.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/123. (44/12).

439.82.

- A Bélletes kapu jobb oldali lábazati eleme, rézsű, homorlat, lemez, pálca, lemez, homorlat, rézsű tagozással (mint 439.83. kat. sz.), henger fölött gyűrűszerű tagozattal záródó, kannelúrák lábazattal, tokhoronnyal; törött, felülete erősen lepusztult.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 60×58×49.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „nyugati palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Máthé Géza – Schönermé Pusztai Ilona, 1976, KÖHT 26116.
 I Fellegvár, kiállításban.
 J (44/10)

439.83.

- A Nyíláskeret ívezeti töredéke, rézsű, homorlat, pálcatag, lemez, homorlat tagozással (mint 439.82. kat. sz.); törött, csorbult.
 B Andezittufa.
 C 14. század vége – 15. század eleje.
 D 33×22×22.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „nyugati palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Schönermé Pusztai Ilona – Walsa Márta, 1977, KÖHT 26116; Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80008.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 98/11. (44/8).

439.84/a, b.

(153–154. kép)

- A Ablakkeret szemöldöke, pálcataggal, alsó

- bélletsíkján vasrács csapolási helyével, vízszintes illesztési síkkal.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D a: 49×65×26,5; b: 24,5×48×26,5.
- E Fellegvár. A b jelű töredék korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 79950, 79950/a.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 96/2/a.; 96/2/b. (45/83).
- 439.85.**
(155. kép)
- A Keresztosztós ablakkeret bal oldali szárának réteggöve, pálcátaggal, vízszintes osztó illesztési helyével, vasrács csapolási helyével, illesztési síkokkal.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 57×29×19.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- H Párdányi Gabriella, 1977, KÖHT 26116.; Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 79973.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 96/36. (45/42).
- 439.86.**
- A Ablakkeret szárkötőtöredéke, pálcátaggal, meszelés nyomával.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 14×28,5×17,5.
- E Fellegvár, az északnyugati palota melletti északi falszoros.
- F 1996, Iván László (MKM), ásatás.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 96/37.
- 439.87.**
(156. kép)
- A Ablakkeret szemöldökének jobb oldali töredéke, pálcátaggal.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 61×24×31,5.
- E Fellegvár, az északnyugati palota melletti északi falszoros.
- H Bozóki Lajos, 1997, KÖHT 79976.
- F 1996, Iván László (MKM), ásatás.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 96/38.
- 439.88.**
- A Ablakkeret bal oldali szárának lábazati eleme, pálcátaggal; törött, csorbult.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 60×36×30.
- E Fellegvár, az északnyugati palota melletti északi falszoros.
- F 1996, Iván László (MKM), ásatás.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 96/44.
- 439.89.**
(157. kép)
- A Ablakkeret bal oldali szárának lábazati eleme, pálcátaggal, tokhoronnyal, vasrács csapolási helyével.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 69×40×30.
- E Fellegvár.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 79870.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/56/1.
- 439.90.**
- A Ablakkeret szemöldökének bal oldali töredéke, pálcátaggal, vasrács csapolási helyével.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 29×62×31.
- E Fellegvár, az északnyugati palota melletti északi falszoros.
- F 1996, Iván László (MKM), ásatás.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 96/45.
- 439.91.**
- A Ablakkeret szemöldökének jobb oldali töredéke, pálcátaggal.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 25×61×31.
- E Fellegvár, az északnyugati palota melletti északi falszoros.
- F 1996, Iván László (MKM), ásatás.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 96/46/1.

439.92.

- A Ablakosztó töredéke, pálcátaggal.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 17,5×25×12,5.
 E Fellegvár, az északnyugati palota melletti északi falszoros.
 F 1996, Iván László (MKM), ásatás.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/46/2.

439.93.

- A Ablakosztó töredéke, pálcátaggal, vasrács csapolási helyével.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 28×12,5.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „alsó várudva ciszterna melletti területre” szállították, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárba.
 H Máthé Géza – Schönerné Pusztai Ilona, 1981, KÖHT 26116.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/46/3. (32/2).

439.94.

- A Ablakkeret szemöldökének saroktöredéke, homorlat, lemez, homorlat tagozással; törött, csorbult.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 32×26×24.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80071.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/61/1.

439.95.

- A Ablakkeret szemöldöke, élszedéssel.
 B 14–15. század.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 82×27×25.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „alsó udvar sziklakapu környékére” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Walsz Márta – Schönerné Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/35. (44/2).

439.96.

- A Ablakosztó töredéke, homorlatos tagozással, a profilmegállítási csomóponttal, tokhoronnyal.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 25×14×14.
 E Fellegvár.
 G KÖHF 182367N. (1994, Hack Róbert)
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/134.

439.97.

- A Csúcsíves ajtókeret záradékeleme, rézsűbe metszett két homorlattal; törött, csorbult.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 33×31×39.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „nyugati palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 I Fellegvár, kőtár.
 H Máthé Géza, 1978, KÖHT 26116.
 J 93/70/1. (34/5).

439.98.

(158. kép)

- A Ajtókeret jobb oldali szemöldökgyámjának töredéke, rézsű, homorlat, pálcát, lemez, homorlat tagozással (mint 439.99–100. és 439.110. kat. sz.); csorbult, illesztési síkkal.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 35×48×27.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palota földszintjére” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF (Hack Róbert).
 H Máthé Géza – Schönerné Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116.; Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80148.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/86. (45/63).

439.99.

(159. kép)

- A Ajtókeret szárának réteggöve, rézsű, homorlat, pálcát, lemez, homorlat tagozással (mint 439.98., 439.100, 439.110. kat. sz.), illesztési síkokkal.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.

- D 40×60,5×26,5.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF (Hack Róbert).
 H Schönermé Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116.; Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80147.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/85. (45/6).

439.100.*(160–161. kép)*

- A Ajtókeret bal oldali lábazati eleme, részsű, homorlat, pálcátág, lemez, homorlat tagozással (mint 439.98–99. és 439.110. kat. sz.). illesztési sík?
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 59×45,5×26,55.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Schönermé Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116.; Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80146.
 G KÖHF (Hack Róbert).
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/84. (45/7).

439.101.*(162. kép)*

- A Ajtókeret ívezeti rétegekőve, félkörtetaggal (mint 493.102–103.kat. sz.), illesztési síkokkal; csorbult.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 34×54,5×41,5.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „belsővár északi szárnyba” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Sedlmayr János, 1981, KÖHT 26116.; Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80060.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/66. (35/2).

439.102.*(163–164. kép)*

- A Ajtókeret szárának töredéke, félkörtetaggal (mint 439.101, 439.103. kat. sz.), illesztési síkkal; törött.
 B 14. század vége – 15. század eleje.

- C Andezittufa.
 D 63×40×39.
 E Fellegvár.
 G KÖHF (Hack Róbert).
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80014.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/63.

439.103.*(165–166. kép)*

- A Ajtókeret bal oldali lábazati eleme, félkörtetaggal (mint 439.101, 439.102. kat. sz.); törött, csorbult.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 63×31×31.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „külső vár déli épületébe” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF (Hack Róbert).
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 79872.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/62. (43).

439.104.*(167. kép)*

- A Ajtókeret töredéke, pálcá, homorlat, részsű tagozással; törött, csorbult, homloksíkján másodlagos habarcsnyomokkal.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 42×34×28.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 79991.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/57.

439.105.

- A Ajtókeret száreleme, pálcá, homorlat, részsű tagozással, illesztési síkkal; csorbult.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 80×42×27.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/58.

439.106.

- A Nyílászókeret száreleme, homorlatba helyezett pálcátaggal; törött, csorbult, másodlagos habarcsnyomokkal.
 B 14. század vége – 15. század eleje.

- C Forrásvízi mészkő.
 D 19×49,5×29.
 E Fellegvár, az északnyugati palota melletti északi falszoros.
 F 1996, Iván László (MKM).
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/39.

439.107.

- A Nyíláskeret töredéke, homorlatba helyezett pálcattaggal; törött, csorbult.
 B Forrásvízi mészkő.
 C 14. század vége – 15. század eleje.
 D 12×24×28.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182375N. (1994, Hack Róbert)
 H Máthé Géza, 1977, KÖHT 26116.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/137. (45/28).

439.108.

- A Nyíláskeret töredéke, homorlatba helyezett pálcattaggal; törött, csorbult.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 28×23×31.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/136.

439.109.

- A Nyíláskeret töredéke, homorlatba helyezett pálcattaggal.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 12×19×13,5.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „északi szárazárok környékére” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182384N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80085.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/39. (14).

439.110.

- A Nyíláskeret szemöldökének saroktöredéke, részű, homorlat, pálcattag, lemez, homorlat tagozással (mint 439.98–100. kat. sz.); törött, csorbult.

- B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 32×39×27.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „északi szárazárok környékére” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182370N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80154.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/107. (14).

439.111.

- A Nyíláskeret töredéke, lemez, homorlat, lemez tagozással; törött, csorbult.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Durva mészkő.
 D 26×19×18.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „belsővár bejárata előtti területre” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182358N. (1994, Hack Róbert)
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/65. (105).

439.112.

- A Nyíláskeret töredéke, tokhoronnyal.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 13×21×12.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „északi szárazárok környékére” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/144. (14).

439.113.

- A Keresztosztós ablakkeret száreleme, a vízszintes osztó indításának csomkjával.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 45×28,5×30.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/89.

439.114.

- A Keresztosztós ablakkeret száreleme, a vízszintes osztó indításának csomkjával; törött, csorbult.

- B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 63×30×40.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „belsővár előtti sziklaárok”-ba került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/80. (55).

439.115.

- A Ablakkeret szemöldökének bal oldali töredéke, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; törött.
 B 14. század vége – 15. század első fele.
 C Andezittufa.
 D 51×39×29.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „északi sziklaárok környékére” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80012.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/149/1. (14).

439.116/a, b, c.

Szerk. Kat.: 439/8. (168.a, b kép)

- A Keresztosztós ablakkeret szemöldököve, függőleges osztó indításával, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; három darabból összeállítva, csorbult.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 36×172×30.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „északi szárazárok környékére” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Bozóki Lajos 1993. KÖHT 79918, 79943, 79944.
 I Fellegvár, a kiállításban felállított rekonstrukciós összeállításba beépítve.
 J 93/115. (14), 93/150., 93/149/2. (14).

439.117.

Szerk. Kat.: 439/8. (168.a, b kép)

- A Ablakkeret szárkövének töredéke, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; törött, csorbult.
 B 14. század vége – 15. század első fele.
 C Forrásvízi mészkő.

- D A műkö beépítésben mérhető: 50×18×30.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, a kiállításban felállított rekonstrukciós összeállítás jobb oldali szárába beépítve.
 J Leltározatlan.

439.118.

- A Ablakkeret szemöldökének jobb oldala, rézsű, lemez, homorlat tagozással, illesztési felülettel, tokhoronnyal; törött.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 34×65×32.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80061.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/34.

439.119.

- A Ablakkeret szemöldökének bal oldala, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; törött.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 32×47,5×28.
 E Fellegvár.
 G KÖHF 182383N. (1994, Hack Róbert)
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/33.

439.120.

Szerk. Kat.: 439/8. (168.a, b. kép)

- A Keresztosztós ablakkeret osztójának töredéke, homorlattal, tokhoronnyal, illesztési síkján elhelyező jellel.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 20×13,5×20.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „belsővár előtti területre” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182386N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80059.
 I Fellegvár, a kiállításban felállított rekonstrukciós összeállítás függőleges osztójába beépítve.
 J 93/21. (55/37).

439.121.

- A Keresztosztós ablakkeret szártöredéke, rézsű, lemez, homorlat tagozással.
 B 14. század vége – 15. század eleje.

- C Forrásvízi mészkő.
 D 30×26×26,5.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/146.

439.122.

- A Keresztosztós ablakkeret bal oldali szárának réteggöve, illesztési síkkal és a vízszintes osztó illesztési síkjával, rézsű, homorlat, pálcá, lemez tagozással; törött, csorbult.
 B Forrásvízi mészkő.
 C 14. század vége – 15. század eleje.
 D 16×16×15.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80034.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 98/47.

439.123.

Szerk. Kat.: 439/8. (168.a, b. kép)

- A Ablakkeret szárának réteggöve, vízszintes illesztési síkokkal, rézsű, lemez, homorlat tagozással; csorbult.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 34×27×29.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „közepő sziklaárok északi szakaszába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 I Fellegvár, a kiállításban felállított rekonstrukciós összeállítás jobb oldali szárába beépítve.
 J 93/93. (14).

439.124.

- A Ablakkeret szártörödéke, tokhoronnyal, rézsű, lemez, homorlat tagozással.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 36×73×31.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „belsővár bejárata előtti területre” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/92. (55).

439.125.

- A Keresztosztós ablakkeret szemöldöktörödéke, függőleges osztó indításával, rézsű,

lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal, vasrács csapolási helyével.

- B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 83×26×29,5.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80066.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/26.

439.126.

Szerk. Kat.: 439/8. (168.a. kép)

- A Ablakkeret vízszintes osztójának töredéke, az osztó illesztési síkjaival.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D A műkö beépítésben mérhető: 13,5×36×?.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, a kiállításban felállított rekonstrukciós összeállítás vízszintes osztójába beépítve.
 J Leltározatlan.

439.127.

Szerk. Kat.: 439/8. (168.b. kép – a jobb oldali szár töredékeként)

- A Ablakkeret száreleme, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal, illesztési síkkal; törött, csorbult.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 22,5×22×28.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „közepő sziklaárok északi szakaszába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80042.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/28. (14).

439.128.

- A Ablakkeret szártörödéke, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 13,5×23×32.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „közepő sziklaárok északi szakaszába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182384N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1938, KÖHT 80072.

- I Fellegvár, kőtár.
J 93/30. (14).

439.129.

- A Ablakkeret száltöröredéke, lemezzel és homorlattal induló, töredékes tagozással.
B 14. század vége – 15. század eleje.
C Durva mészkő.
D 25×28×37,5.
E Fellegvár.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/128.

439.130.

- A Ablakkeret osztótöröredéke, homorlattal.
B 14. század vége – 15. század eleje.
C Forrásvízi mészkő.
D 15×12×13.
E Fellegvár, a keleti kaputoronyhoz kapcsolódó Y falszoros.
F 1995, Iván László (MKM).
I Fellegvár, kőtár.
J 96/19.

439.131.

- A Ablakkeret osztótöröredéke, homorlattal.
B 14. század vége – 15. század eleje.
C Forrásvízi mészkő.
D 19×17,5×16.
E Fellegvár.
H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80070.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/60/2.

439.132.

- Szerk. Kat.: 439/8. (168.b kép – a jobb oldali szár töredékeként)*
A Keresztosztós ablakkeret jobb oldali szárának rétegtöredéke, vízszintes osztó illesztési helyével.
B 14. század vége – 15. század eleje.
C Forrásvízi mészkő.
D 51×55×28.
E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „középső sziklaárok északi szakaszába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/94. (15).

439.133.

- A Ablakkeret osztótöröredéke, homorlattal; törött, csorbult.

- B 14–15. század.
C Andezittufa.
D 15×14×13,5.
E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
I Fellegvár, kőtár.
J 96/32. (45/32).

439.134.

- A Ablakkeret osztótöröredéke, homorlat tagozással, tokhoronnyal.
B 14. század vége – 15. század eleje.
C Andezittufa.
D 26×14×16,5.
E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „alsó udvar déli helyiségébe” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80020.
I Fellegvár, kőtár.
J 98/24. (43/4).

439.135.

- A Ablakkeret osztótöröredéke, homorlat tagozással, tokhoronnyal.
B 14. század vége – 15. század eleje.
C Andezittufa.
D 20×12×16.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80026.
I Fellegvár, kőtár.
J 98/36.

439.136.

- A Ablakkeret osztótöröredéke, homorlat tagozással, tokhoronnyal.
B 14. század vége – 15. század eleje.
C Andezittufa.
D 16×13,5×13.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80020.
I Fellegvár, kőtár.
J 98/25.

439.137.

- A Ablakkeret osztótöröredéke, homorlat tagozással, tokhoronnyal.
B 14. század vége – 15. század eleje.
C Andezittufa.
D 22×13×16.
E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „alsó udvar déli helyiségébe” került, majd

- az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80013.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/17. (43/2).

439.138.

- A Ablakkeret osztótöredéke, homorlat tagozással, tokhoronnyal.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 13,5×14×17.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „alsó udvar déli helyiségébe” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80013.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/18/3. (43/108).

439.139.

- A Ablakkeret osztótöredéke, homorlat tagozással.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Forrásvízi mészkő.
- D 13×13,5×9.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „alsó udvar déli helyiségébe” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80032.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/44. (14).

439.140.

- A Ablakkeret osztótöredéke, homorlat tagozással.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Forrásvízi mészkő.
- D 16×14×12.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „alsó udvar déli helyiségébe” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80033.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/45. (14).

439.141.

- A Ablakkeret osztótöredéke, homorlat tagozással, tokhorony nélkül.

- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 20×14×17.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80024.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/32/1. (45/58).

439.142.

- A Ablakkeret osztótöredéke, homorlat tagozással, tokhoronnyal.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 22×14×14.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80024.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/32. (45/113).

439.143.

- A Ablakkeret osztótöredéke, homorlat tagozással, tokhorony nélkül.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 35×14×13.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80024.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/33. (45).

439.144.

- A Ablakkeret osztótöredéke, homorlat, pálca tagozással, tokhoronnyal.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 11,5×13×18,5.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „alsó udvar déli helyiségébe” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80011.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/14. (43).

439.145.

- A Ablakkeret osztótőredéke, homorlat, pálca tagozással, tokhoronnyal, vasrács csapolási helyével.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 28×13×15.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „alsó udvar ciszterna melletti területre” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- H Máthé Géza – Schönerne Pusztai Ilona, 1981, KÖHT 26116; Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80011.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/15. (33/2).

439.146.

- A Ablakkeret osztótőredéke, tokhoronnyal, vasrács csapolási helyével.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 19×14×12,5.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80025.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/35.

439.147.

- A Ablakkeret osztótőredéke, tokhoronnyal.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 20×12×10.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80023.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/30.

439.148.

- A Ablakkeret osztótőredéke, tokhoronnyal.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 11×14×17.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80023.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/31.

439.149.

- A Ablakkeret osztótőredéke, tokhoronnyal.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 15,5×13,5×16,5.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80021.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/26.

439.150.

- A Ablakkeret osztótőredéke, tokhoronnyal.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 16×15×14.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „középső sziklaárok északi szakaszába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- G KÖHF 182371N. (1994, Hack Róbert)
- I Fellegvár, kőtár
- J 93/99. (14).

439.151.

- A Függőleges ablakosztó tagolatlan lábazati tőredéke.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 15×14×5×17.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80021.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/27.

439.152.

- A Ablakosztó lábazati tőredéke, rézsűre futó homorlattel, pálcataggal, tokhoronnyal, vasrács csapolási helyével.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 23×12,5×19.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80009.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 98/12. (45/107).

439.153.

- A Ablakkeret függőleges osztójának lábazati tőredéke, tokhoronnyal.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.
- D 16×13,5×17.
- E Fellegvár.
- H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80069.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/19.

439.154.

- A Ablakkeret osztótőredéke, tokhoronnyal.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- C Andezittufa.

- D 27×14,5×11.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „középső sziklaárok északi szakaszába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182388N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80074.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/18. (14).

439.155.

- A Ablakkeret szárának réteggöve, két homorlattal, illesztési síkokkal.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 65×40×29.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/59.

439.156.

- A Ülőpadka töredéke, élszedéssel; törött, csorbult.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 46×29×21,5.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/41.

439.157.

- A Nyíláskeret töredéke, homorlattal és lemezzel induló, töredékes tagozással; törött, csorbult.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 24×27,5×25.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „középső sziklaárok északi szakaszába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/138. (14).

439.158.

- A Nyíláskeret töredéke illesztési síkkal.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 30,5×46×37.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/127.

439.159.

- A Nyíláskeret töredéke, tokhoronnyal.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 15,5×20×19
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „középső sziklaárok északi szakaszába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182365N. (1994, Hack Róbert)
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/114. (14).

439.160.

- A Nyílás élszedett áthidaló eleme; törött.
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Andezittufa.
 D 39×44×41.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/60.

439.161.

(169. kép)

- A Szenteltvíztartóvá átfaragott lábazat töredéke, homorlat, lemez, pálcá, félkörte, lemez tagozással.
 B 15. század.
 C Andezittufa.
 D 28×32×24.
 E Fellegvár, a déli kaputorony előtti sziklaárok.
 F 1995, Iván László (MKM).
 G KÖHF (Hack Róbert).
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/1.

439.162.

- A Ablakkeret száreleme, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; törött, csorbult.
 B 15. század.
 C Andezittufa.
 D 56×49×28.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80053.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/25.

439.163.

- A Ablakkeret száreleme, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal.
 B 15. század.

- C Andezittufa.
 D 31,5×23×28,5.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182385N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80048.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/27. (45/76).

439.164.

- A Ablakkeret száreleme, részsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; törött, csorbult.
 B 15. század.
 C Andezittufa.
 D 32×42×28.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/32/1.

439.165.

- A Ablakkeret száreleme, részsű, lemez, homorlat tagozással; törött, csorbult.
 B 15. század.
 C Andezittufa.
 D 67×37,5×27.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80144.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/31. (45).

439.166.

- A Ablakkeret száreleme, részsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; másodlagosan lefaragva.
 B Andezittufa.
 C 15. század.
 D 23×30×26,5.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80012.
 I Fellegvár, a kőtár előtt a földön.
 J 93/29.

439.167.

- A Ablakkeret szemöldökének jobb oldali töredéke, részsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal.
 B 15. század.
 C Andezittufa.
 D 36×56×28.

- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80047.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/32/2. (45).

439.168.

- A Ablakkeret szemöldökének saroktöredéke, részsű, lemez, homorlat tagozással.
 B 15. század.
 C Andezittufa.
 D 28×37×25.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80064.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/24.

439.169.

- A Ablakkeret szárának vagy szemöldökének töredéke, részsű, lemez, homorlat tagozással, csaplyukkal.
 B 15. század.
 C Andezittufa.
 D 18×23×29.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/34.

439.170.

- (170. kép)
 A Ablakkeret szemöldökének jobb oldali töredéke, részsű, lemez, homorlat tagozással; törött, csorbult.
 B 15. század.
 C Andezittufa.
 D 44×72×28,5.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 79986.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/52.

439.171.

- A Ablakkeret szárának rétegekőve, homorlattal, illesztési síkkal; homloksíkjá lefaragott.
 B 15. század
 C Andezittufa.
 D 41,5×16×28.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 79959.

- I Fellegvár, kőtár.
J 96/13. (5/54, 5/45).

439.172.

- A Ablakkeret szemöldökének jobb oldali töredéke, részsű, lemez, homorlat tagozással, vasrács csapolási helyével; törött.
B 15. század.
C Andezittufa.
D 42×94×28.
E Fellegvár.
I Fellegvár, kőtár.
J 96/48.

439.173.

- A Ablakkeret szemöldökének jobb oldali töredéke, részsű, lemez, homorlat tagozással; csorbult.
B 15. század
C Andezittufa.
D 37×71×29.
E Fellegvár.
I Fellegvár, kőtár.
J 96/49.

439.174.

- A Ablakkeret száreleme, részsű, lemez, homorlat tagozással; törött, csorbult.
B 15. század.
C Andezittufa.
D 30×39×29.
E Fellegvár.
I Fellegvár, kőtár.
J 96/50.

439.175.

- A Keresztosztós ablak szemöldökének töredéke, függőleges osztó indításával, részsű, lemez, homorlat tagozással.
B 15. század.
C Andezittufa.
D 40×75×29.
E Fellegvár.
I Fellegvár, kőtár.
J 96/51.

439.176/a, b.

- A Ablakkeret száreleme, részsű, lemez, homorlat tagozással; két darabra törve.
B 15. század.
C Andezittufa.
D 85×46×28.
E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „bel-

sővár bejárata előtti területre” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.

- I Fellegvár, kőtár.
J 96/53/1, 2. (55).

439.177.

(171. kép)

- A Ablakkeret bal oldali szárának lábazati eleme, részsű, lemez, homorlat tagozással, illesztési síkkal.
B 15. század.
C Andezittufa.
D 79×42×28.
E Fellegvár.
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 79988.
I Fellegvár, kőtár.
J 96/54.

439.178.

- A Keresztosztós ablak szemöldöktöredéke, a függőleges osztó indításával, részsű, lemez, homorlat tagozással.
B 15. század.
C Andezittufa.
D 37×57×28.
E Fellegvár.
I Fellegvár, kőtár.
J 96/55.

439.179.

- A Ablakkeret könyöklőtöredéke, tokhoronnyal.
B 14. század vége – 15. század.
C Andezittufa.
D 28,5×25×18.
E Fellegvár, déli sziklaárok, délkeleti oldal.
F 1992, Iván László (MKM), ásatás.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/11/1.

439.180.

- A Ablakkeret osztótöredéke, homorlattal; orrlemeze letört.
B 1470–1480.
C Andezittufa.
D 28×15×14.
E Fellegvár, déli sziklaárok, délkeleti oldal.
F 1992, Iván László (MKM), ásatás.
I Fellegvár, kőtár.
J 93/73.

439.181/a, b.

- A Keresztosztós ablakkeret vízszintes osztójának töredéke, vízvető és homorlat tagozás-

- sal, tokhorony nélkül; két darabból összeragasztva.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 114×14×16.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80025.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 98/34.

439.182.

- A Ablakkeret osztótöredéke, tokhoronnyal, vasrács csapolási helyével.
 B 15. század.
 C Andezittufa.
 D 18×12×14,5.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „középső sziklaárok északi szakaszába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80073.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/20. (14).

439.183.

- A Ajtókeret bal oldali száreleme, rézsű, lemez, homorlat tagozással, profilmegállítással; csorbult.
 B 15. század.
 C Andezittufa.
 D 157×49×29.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/56.

439.184.*(172. kép)*

- A Mérműves ablak osztótöredéke, homorlat, tokhoronnyal; törött, másodlagos habarcsnyomokkal.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 31,5×15×16.
 E Fellegvár, déli kaputorony előtti sziklaárok.
 F 1991, Iván László (MKM).
 G KÖHF 182360N. (1994, Hack Róbert)
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/54/2.

439.185.

- A Ablakkeret bal oldali szárának lábazati retégköve, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal.

- B 1470–1480.
 C Hárshgyi homokkő.
 D 72×43×30.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80062.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/23.

439.186.

- A Ablakkeret osztótöredéke, homorlat, törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 26×14×14,5.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182389N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80076.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/17. (45/41).

439.187.

- A Ablakkeret osztótöredéke, homorlat.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 16×14×16.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80080.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/14.

439.188.

- A Ablakkeret osztótöredéke, homorlat.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 24,5×14×17.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80081.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/15.

439.189.*(173. kép)*

- A Ablakkeret töredéke, két homorlat, körtet, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; csorbult.
 B 1470–1480.
 C Durva mészkő.
 D 54×44×30.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es

évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.

- G KÖHF (Hack Róbert).
 H Schönerné Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/76. (45/2).

439.190.

- A Ablakkeret osztótöredéke, homorlattal.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 14×15×17.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182390N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80077.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/16. (45/70).

439.191.

(174. kép)

- A Ablakkeret szemöldökének jobb oldali töredéke, két homorlat, körtetag, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; törött.
 B 1470–1480.
 C Durva mészkő.
 D 47×50×31.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80151.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/96. (45/58).

439.192.

(175. kép)

- A Keresztosztós ablak száreleme, vízszintes osztó illesztési helyével, két homorlat, körtetag, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; csorbult.
 B 1470–1480.
 C Durva mészkő.
 D 64,5×44×31.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80150.
 J 93/95. (45).

439.193.

- A Ablakkeret osztótöredéke, körtetaggal; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Homokkő.
 D 27,5×14,5×19.
 E Fellegvár.
 G KÖHF 182350N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80039.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/11/2.

439.194.

- A Keresztosztós ablakkeret függőleges osztójának lábazata, körtetaggal; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Durva mészkő.
 D 38×14×18.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/2/1.

439.195.

- A Ablakkeret osztóeleme, körtetaggal, illesztési felülettel; csorbult.
 B 1470–1480.
 C Durva mészkő.
 D 34×15×18.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80038.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/10.

439.196.

- A Ablakkeret osztótöredéke, két homorlattal, profilmegállítással; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Durva mészkő.
 D 30,5×20×23,5.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/70/2.

439.197.

- A Ablakkeret osztótöredéke, homorlattal kezdődő, töredékes tagozással.
 B 1470–1480.
 C Durva mészkő.
 D 19×11×12.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/139.

439.198.

- A Ablakkeret szemöldökének saroktöredéke, homorlat, körtetag, homorlat töredékes tagozással; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 33×32×29.
 E Fellegvár, a külső vár déli udvarának déli része, ismeretlen helyről.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80037.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/38.

439.199.

- A Hármaskeret ablak osztótöredéke, homorlattel, tokhoronnyal.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 22×22×18.
 E Fellegvár.
 G KÖHF 182376–182378N. (1994, Hack Róbert).
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80055.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/45.

439.200.

- A Ablakkeret szemöldökének saroktöredéke, homorlat, körtetag, homorlat tagozással; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 30×52×40.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80052.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/37.

439.201.

- A Nyílászárókeret töredéke, homorlat, hengertag (?), pálcá, homorlat tagozással; erősen csorbult.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 34×33×23,5.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80045.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/46.

439.202.

- (176. kép)
 A Párkánytöredék, félkörtetag, lemez, homorlat, lemez, homorlat tagozással, illesztési síkkal; tagozott felületén habarcsnyomok.

- B 1470–1480.
 C Durva mészkő.
 D 54×29×31.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 79869.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/55.

439.203.

- (177–178. kép)
 A Ablakkeret konzolos típusú könyöklőpárkánya, hengertaggal.
 B 1470–1480.
 C Hárshegyi homokkő.
 D 27,5×73×49.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF (Hack Róbert).
 H Máthé Géza – Schönerne Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116.; Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 79995.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/40. (45/12).

439.204.

- A Ajtókeret töredéke, részsíbe metszett homorlattel; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 23×22,5×19.
 E Fellegvár.
 G KÖHF 182382N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80046.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/36.

439.205.

- A Ajtókeret lábazati eleme, részsíbe metszett homorlattel; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 73×38×30 (részsíszélesség: 18).
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80054.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/40.

439.206.

- A Ajtókeret töredéke, részsíbe metszett homorlattel; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.

- D 43×36×30 (részúszelesség: 18).
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palota földszintjére” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtarban helyezték el.
 I Fellegvár, kőtar.
 J 93/113. (45).

439.207.

- A Ajtókeret töredéke, részűbe metszett homorlattal; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 27×21×27.
 E Fellegvár.
 G KÖHF 182379N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80041.
 I Fellegvár, kőtar.
 J 93/42.

439.208.

- A Ajtókeret töredéke, részűbe metszett homorlattal; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 42×32×30 (részúszelesség: 19).
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtarban helyezték el.
 I Fellegvár, kőtar.
 J 93/112. (45/13).

439.209.*(179. kép)*

- A Ajtókeret jobb oldali szemöldökgyámja, részűbe metszett homorlattal.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 28×67×40 (részúszelesség 19).
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „középső sziklaárok északi szakaszába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtarban helyezték el.
 G KÖHF (Hack Róbert).
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80155.
 I Fellegvár, kőtar.
 J 93/111. (14).

439.210.

- A Ajtókeret bal oldali szemöldökgyámja, részűbe metszett homorlattal, tokhoronnyal; csorbult.

- B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 39×71×30 (részúszelesség: 19).
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „alsó udvar déli helyiségébe” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtarban helyezték el.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80153.
 I Fellegvár, kőtar.
 J 93/105. (43/7).

439.211.

- A Ajtókeret töredéke, részűbe metszett homorlattal; törött.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 33×35×34 (részúszelesség: 19,5).
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtarban helyezték el.
 I Fellegvár, kőtar.
 J 93/104. (45/8).

439.212.*(180. kép)*

- A Ajtókeret szemöldöktöredéke, részűbe metszett homorlattal, profilátmetsződéssel; törött.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 59×89×33 (részúszelesség: 18).
 E Fellegvár, kőtar.
 F 1872, Henszlmann Imre.
 H Henszlmann Imre, 1872, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/6.: „fő kapun innen”; Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80152.
 I Fellegvár, kőtar.
 J 93/102.
 K Balogh 1966. I. 218.

439.213.*(181. kép)*

- A Ajtókeret szemöldökének bal oldali töredéke, részűbe metszett homorlattal, profilátmetsződéssel.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 60×41×30.
 E Fellegvár.
 G KÖHF (Hack Róbert).
 I Fellegvár, kőtar.
 J 93/57/2.

439.214.

- A Nyíláskeret (zárt erkély?) töredéke; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 43×35×34.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80093.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/69.

439.215.

Szerk. Kat.: 439/9. (125, 182. kép)

- A Boltozati zárókő, kétszer hornyolt bordák négy irányú csatlakozásával, Beatrix királyné címerével: a nápolyi Aragóniai-ház ívelt talpú, összetett ábrájú, négyelt címerpajzsa; csorbult.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 40×45×34, átmérő: 42.
 E Fellegvár.
 H Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/8.; Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 79948.
 I Magyar Nemzeti Múzeum, kiállítás (az MKM letétje).
 J 96/2. (rég: 52/7.).
 K *Lux* 1920. 57.; 52. kép; *Héjj* 1954. 21.; *Héjj* 1956. 23.; *MMT* V. 1958. II. 450.; *Dercsényi-Héjj* 1958. 458, 463.; *Balogh* 1966. I. 218.; II. 246. kép; *Bozóki* 1998. 6. kép.

439.216/a, b.

Szerk. Kat.: 439/9. (125, 183. kép)

- A Boltozati zárókő, kétszer hornyolt bordák négy irányú csatlakozásával, Mátyás király címerével: ívelt talpú, négyelt pajzs mezőiben töredékes Hunyadi-holló, hét vágás, kettőskereszt, koronás, töredékes oroszlán (Beszterce vagy Csehország); erősen csorbult; a Hunyadi-holló másik részletét ábrázoló töredéke a Magyar Nemzeti Múzeumba került, azóta elveszett.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D Magasság: 75; átmérő: 42
 E Fellegvár.
 H Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/8.; Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80197.
 I Magyar Nemzeti Múzeum, kiállítás (az MKM letétje).
 J 96/43. (rég: 52/6.)

- K *Lux* 1920. 57.; 51. kép; *Dercsényi* 1951. 31.; 19. kép; *Héjj* 1954. 21.; *Héjj* 1956. 23.; *MMT* V. 1958. II. 450.; *Dercsényi-Héjj* 1958. 458, 463.; *Balogh* 1966. I. 218.; II. 245, 247–248. kép; *Bozóki* 1998. 6. kép.

439.217.

Szerk. Kat.: 439/9. (184–185. kép)

- A Boltozati vállkő, kétszer hornyolt bordák két indításával, felső illesztési síkján szerkesztő vonalakkal; erősen csorbult.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 52,5×39×50,5.
 E Fellegvár.
 G KÖHF (Hack Róbert).
 H Bozóki Lajos, 1998.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/3.

439.218.

Szerk. Kat.: 439/9. (186–187. kép)

- A Boltozati vállkő, kétszer hornyolt bordák hármasként indításával, alsó illesztési síkján szerkesztővonalakkal; erősen csorbult.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 40×20×70; görbületi sugár: 280.
 E Fellegvár.
 G KÖHF (Hack Róbert).
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 79951; Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80189.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/4.

439.219.

Szerk. Kat.: 439/9.

- A Kétszer hornyolt homlokív záradéka, függőleges illesztési síkján szerkesztő vonallal; erősen csorbult.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 39×46×23.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80190.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/5.

439.220.

Szerk. Kat.: 439/9. (188–189. kép)

- A Kétszer hornyolt homlokív záradéka, függőleges illesztési síkján szerkesztővonalakkal.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.

- D 39×75×29.
 E Fellegvár.
 F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásátási.
 G KÖHF (Hack Róbert).
 H Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto; Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 79954.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/6.
 K Balogh 1966. I. 218.

439.221.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda vagy homlokív töredéke.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 26×6×14.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/28. (45/103).

439.222.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt homlokív, illesztési síkkal; csorbult.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 24,4×15×26.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „első vár előtti sziklaárokba” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/29. (54/4).

439.223.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt homlokív; törött, csorbult.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 11×18,5×26.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/22.

439.224.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt homlokív, illesztési síkkal;

függőleges illesztési síkján elhelyező jellel; csorbult.

- B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 26×31,5×16.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1996, KÖHT 80007.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 98/10.

439.225.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati bordacsomópont; törött, erősen csorbult.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 29×32×17,5.
 E Fellegvár.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/7.

439.226.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda; törött, csorbult, hornyaiban másodlagos habarcsnyomok.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 31×15×26,5.
 E Fellegvár, déli sziklaárok, hídpillérek mellett, feltöltésből.
 F 1991, Iván László (MKM).
 G KÖHF 182361N. (1994, Hack Róbert)
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/53/3.

439.227.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda töredéke.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 13×13×16,5.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80094.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/9. (45).

439.228.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda töredéke.
 B 1477–1490.

- C Durva mészkő.
 D 17×13×14.
 E Fellegvár.
 G KÖHF 182399N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80092.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/8.

439.229.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda; orrtagja letörött.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 21×14×15.
 E Fellegvár.
 G KÖHF 182391N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80091.
 I Fellegvár, kőtár
 J 93/6.

439.230.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda töredéke.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 15,5×11,5×5.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80084.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/1.

439.231.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda; orrtagja letörött.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 21×15×15.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80091.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/7.

439.232.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda; orrtagja letörött.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 23,5×15×16.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80086.

- I Fellegvár, kőtár.
 J 93/5.

439.233.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda; csorbult, orrtagja letörött.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 15,5×12,5×17.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 G KÖHF 182394N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80097.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/4. (45).

439.234.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda; orrtagja letörött.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 22×15×16.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „déli kaputorony előtti területre” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/2/2. (64).

439.235.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda töredéke.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 13×8×12.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80096.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/3.

439.236.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda, függőleges illesztési síkján elhelyező jellel; törött, csorbult, illesztési felületén habarcsnyom.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 34×15×26,5.
 E Fellegvár.

I Fellegvár, kőtár.
J 96/8.

439.237.

Szerk. Kat.: 439/9. (190. kép)

A Kétszer hornyolt boltozati borda, illesztési síkján elhelyező jellel, szerkesztővonallal.
B 1477–1490.
C Durva mészkő.
D 25×15×26,5.
E Fellegvár, déli kaputorony előtti sziklaárok.
F 1994, Iván László (MKM).
H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 79961.
I Fellegvár, kőtár.
J 96/15.

439.238.

Szerk. Kat.: 439/9.

A Kétszer hornyolt boltozati borda orrtagjának töredéke; illesztési felületén habarcsnyomok.
B 1477–1490.
C Durva mészkő.
D 14×7×15.
E Fellegvár, a déli kaputoronytól keletre, a sziklapillérek előtt.
F 1994, Iván László (MKM).
I Fellegvár, kőtár.
J 96/16.

439.239.

Szerk. Kat.: 439/9.

A Kétszer hornyolt boltozati borda; törött, csorbult.
B 1477–1490.
C Durva mészkő.
D 24×14×26.
E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „alsó udvar ciszterna melletti területre” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
H Párdányi Gabriella – Schönerné Pusztai Ilo-
na, 1977, KÖHT 26116.
I Fellegvár, kőtár.
J 96/24. (33/1).

439.240.

Szerk. Kat.: 439/9.

A Kétszer hornyolt boltozati borda, rózsaszín festéknymokkal; törött, csorbult.
B 1477–1490.
C Durva mészkő.
D 12×10×13.

E Fellegvár, szárazárok, a déli kaputól keletre, a sziklapillérek előtt.
F 1994, Iván László (MKM).
I Fellegvár, kőtár.
J 96/18.

439.241.

Szerk. Kat.: 439/9.

A Kétszer hornyolt boltozati borda; csorbult, orrtagja letörött.
B 1477–1490.
C Durva mészkő.
D 23,5×15×8.
E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
I Fellegvár, kőtár.
J 96/25. (45/85).

439.242.

Szerk. Kat.: 439/9.

A Kétszer hornyolt boltozati borda; törött, csorbult.
B 1477–1490.
C Durva mészkő.
D 18,5×13,5×26.
E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
I Fellegvár, kőtár.
J 96/23. (45/69).

439.243.

Szerk. Kat.: 439/9.

A Kétszer hornyolt boltozati borda; csorbult, orrtagja letörött.
B 1477–1490.
C Durva mészkő.
D 24×15×20.
E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
H Bozóki Lajos, 1996, KÖHT 80088.
I Fellegvár, kőtár.
J 96/26. (45/31).

439.244.

Szerk. Kat.: 439/9.

A Kétszer hornyolt boltozati borda töredéke.
B 1477–1490.
C Durva mészkő.

- D 15,5×15×14.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/27. (45).

439.245.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda, illesztési síkján szerkesztővonallal és elhelyező jellel; orrtagja letörött.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 22,5×15×19.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/27/2. (45/30)

439.246.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda; csorbult, orrtagja letörött.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 17×12×14.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Párdányi Gabriella, 1977, KÖHT 26116.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/30. (45/51).

439.247.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda festésnyomokkal; törött, homorlatában másodlagos habarcsnyomok.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 16,5×12×21.
 E Fellegvár, szárazárok, déli kaputól keletre, a sziklapillérek előtt.
 F 1994. Iván László (MKM).
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/31.

439.248.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda tövének töredéke a süveg illesztési síkjával.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 15×15,5×19.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80022.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 98/28.

439.249.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda tövének töredéke a süveg illesztési síkjával.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 20×15×19.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80016.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 98/20. (45/33).

439.250.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Boltozati borda tövének töredéke a süveg illesztési síkjával.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 17×17×10.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80022.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 98/29. (45/89).

439.251.*Szerk. Kat.: 439/9.*

- A Kétszer hornyolt boltozati borda töredéke.
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 D 19×12×18.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80035.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 98/50.

439.252.

- A Homorlattal tagolt boltozati borda; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 13,5×17,5×22.
 E Fellegvár, déli kaputorony környéke ismeretlen helyről.
 G KÖHF 182393N. (1994, Hack Róbert).
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80082.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/13.

439.253.

- A Keresztvirágos fiálé gömbdísze; csorbult.
 B 1470–1480.
 C Durva mészkő.
 D 10,5×14×11.
 E Fellegvár, az északi palota melletti falszoros.
 F 1996, Iván László (MKM), ásatás.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/14.

439.254.

- (191. kép)
 A Keresztvirágos fiálé gömbdísze; törött csorbult.
 B 1470–1480.
 C Durva mészkő.
 D 11×14×14.
 E Fellegvár, az északnyugati palota melletti északi falszoros.
 F 1996, Iván László (MKM), ásatás.
 G KÖHF 182352N. (1994, Hack Róbert)
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 79979.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 96/42.

439.255.

- A Keresztvirágos fiálé gömbdísze; csorbult.
 B 1470–1480.
 C Durva mészkő.
 D 10,5×13×15.
 E Fellegvár, az északi palota melletti falszoros.
 F 1996, Iván László (MKM), ásatás.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80031.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 98/42.

439.256.

- A Konzol, élszedéssel; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Forrásvízi mészkő.

- D 28×16×33.
 E Fellegvár, déli kaputorony körül.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/51/1.

439.257.

- A Konzol, élszedéssel; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 43×33×35.
 E Fellegvár, déli kaputorony környéke.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/51/2.

439.258.

- (192. kép)
 A Ívelt konzol, élszedéssel.
 B 14870–1480.
 C Andezittufa.
 D 34×25,5×63.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „alsó udvari lőpormalomba” szállították, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárba.
 H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 79905.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/101. (43).

439.259.

- A Konzol, élszedéssel, profilmegállítással; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 32×29×49.
 E Fellegvár, déli kaputorony környéke.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/148.

439.260.

- A Konzol, élszedéssel; törött.
 B 1470–1480.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 37×36×72.
 E Fellegvár.
 H Bozóki Lajos, 1993, KÖHT 80063.
 I Fellegvár, kőtár.
 J 93/56/2.

439.261.

- A Konzol töredéke, élszedéssel.
 B 1470–1480.
 C Forrásvízi mészkő.
 D 15,5×18×20.

- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „belső vár előtti sziklaárokba” szállították, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárba.
- G KÖHF 182397N. (1994, Hack Róbert)
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/83. (54).

439.262.

- A Sarokkonzol; csorbult.
- B 1470–1480.
- C Forrásvízi mészkő.
- D 38×45×111.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, a külső vár udvarának déli része, a földön.
- J 93/61/2.

439.263.

- A Konzol töredéke, élszedéssel.
- B 1470–1480.
- C Forrásvízi mészkő.
- D 35×32×22,5
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „belsővár bejárata előtti területre” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/82. (55).

439.264.

- A Konzol, élszedéssel; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Forrásvízi mészkő.
- D 26×28×31.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „déli kaputorony környékére” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/98. (55).

439.265.

- A Konzol, élszedés-megállítással; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Forrásvízi mészkő.
- D 23,5×33×39.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/110.

439.266.

- A Konzol, élszedéssel; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Forrásvízi mészkő.
- D 28×33×34,5.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a belsővár előtti sziklaárokba” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/141. (64).

439.267.

- A Konzol, élszedés-megállítással; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Forrásvízi mészkő.
- D 29×67×27,5.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „belsővár bejárata előtti területre” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/120. (55).

439.268.

- A Konzol, élszedéssel; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Forrásvízi mészkő.
- D 30×32×40.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „belsővár előtti sziklaárok környékére” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/142. (54).

439.269.

- A Konzol, élszedéssel; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Forrásvízi mészkő.
- D 29×33×40.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „belsővár előtti sziklaárok környékére” került, majd az 1970-es évek végén a fellegvári kőtárban helyezték el.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/143. (54/B).

439.270.*(193. kép)*

- A Konzol, élszedéssel; törött.
- B 1470–1480.
- C Forrásvízi mészkő.
- D 37×33×69.
- E Fellegvár.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 79936.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 93/140.

439.271.*(194. kép)*

- A Kandalló nyolcszögű pilléréhez tartozó, rézsűs lábazat, a bázis élein háromszögérsűvel; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Durva mészkő.
- D 36×29×45.
- E Fellegvár.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 79956.
- I Fellegvár, kőtár.
- J 96/9.

439.272.*Szerk. Kat.: 439/10. (127, 195. kép)*

- A Koronaőri emléktábla, a vágásos magyar címer töredéke.
- B 1493 (?)
- C Budai márga.
- D 13×8×3.
- E Fellegvár, a nagy sziklaárok nyugati vége.
- F A töredék, valamivel épebb formában szerepel Henszlmann Imre rajzán; ismét előkerült: 1986, Szőke Máttyás (MKM), ásatás.
- H Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/7.; Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80114.
- I MKM, régészeti raktár.
- J 2003/1.

439.273.*Szerk. Kat.: 439/10. (196. kép)*

- A Koronaőri emléktábla, rozettás töredék szalagfonattal.
- B 1493 (?)
- C Budai márga.
- D 8×6,5×3.
- E Fellegvár, a nagy sziklaárok nyugati vége.
- F 1938?
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80111.
- I MKM, régészeti raktár.
- J 2003/2. (régi: 53/22/1, 25/1938, L.84.)

439.274.*Szerk. Kat.: 439/10. (197. kép)*

- A Koronaőri emléktábla, rozettás töredék, homorlatos szalaggal.
- B 1493 (?)
- C Budai márga.
- D 13×8×3.
- E Fellegvár, a nagy sziklaárok nyugati vége.
- F 1881, Henszlmann Imre.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80112.
- I MKM, régészeti raktár.
- J 2003/3. (régi: 1881/72/4., 52/8/1.)
- K Balogh 1966. I. 218.; II. 249. kép

439.275.*Szerk. Kat.: 439/10.*

- A Koronaőri emléktábla, párkánytöredék, lemez, pálca, lemez, vízorr, lemez tagozással.
- B 1493 (?)
- C Budai márga.
- D 12,5×13×3.
- E Fellegvár, a nagy sziklaárok nyugati vége.
- F 1986, Szőke Máttyás (MKM), ásatás.
- I MKM, régészeti raktár.
- J 2003/4/1.

439.276.*Szerk. Kat.: 439/10. (198. kép)*

- A Koronaőri emléktábla, párkánytöredék, lemez, pálca, lemez, vízorr, lemez tagozással.
- B 1493 (?)
- C Budai márga.
- D 17×9×3.
- E Fellegvár, a nagy sziklaárok nyugati vége.
- F 1986, Szőke Máttyás (MKM), ásatás.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80113.
- I MKM, régészeti raktár.
- J 2003/5/1.

439.277.*Szerk. Kat.: 439/10.*

- A Koronaőri emléktábla, párkánytöredék, lemez, pálca, lemez, vízorr, lemez tagozással.
- B 1493 (?)
- C Budai márga.
- D 8,5×9,5×3.
- E Fellegvár, a nagy sziklaárok nyugati vége.
- F 1986, Szőke Máttyás (MKM), ásatás.
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80113.
- I MKM, régészeti raktár.
- J 2003/5/2.

439.278.*Szerk. Kat.: 439/10.*

- A Koronaőri emléktábla, párkánytöredék, lemez, pálcá, lemez, vízorr, lemez tagozással.
- B 1493 (?)
- C Budai márga.
- D 28×37×10.
- E Fellegvár, a nagy sziklaárok nyugati vége.
- F 1986, Szőke Máttyás (MKM), ásatás.
- I MKM, régészeti raktár.
- J 2003/4/2.

439.279.*Szerk. Kat.: 439/10. (199. kép)*

- A Koronaőri emléktábla, évszámos töredék, reneszánsz kapitális betűtípusú *M CC* felirattal, háromszög alakú kis szóelválasztó jelekkel.
- B 1493 (?)
- C Budai márga.
- D 44×29×3,8.
- E Visegrád, Fő utca 93., falazatból.
- F Szőke Máttyás, Buzás Gergely (MKM).
- H Bozóki Lajos, 1998, KÖHT 80115.
- I MKM, Salamon-torony, kiállítás.
- J 2003/4/3.

439.280.*(130. kép)*

- A Konzol rétegekőve, homorlat, félhenger, rézsűs lemez, homorlat, félhenger tagozással.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- E Feltehetően Fellegvár.
- F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásatásai.
- H Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto.
- I Elkallódott.

439.281.*(128. kép)*

- A Ablakkeret szemöldökének sarka, rézsű, homorlat, pálcáttag, lemez, homorlat, lemez, homorlat ... tagozással.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- E Feltehetően Fellegvár.
- F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásatásai.
- H Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto.: a töredék rajza „K-i kapu melletti ablak béllet vasrács lyukkal” felirattal.
- I Elkallódott.

439.282.*(132. kép)*

- A Nyílászkeret töredéke, homorlat lemez, rézsűbe metszett homorlatban pálcáttag tagozással.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- E Feltehetően Fellegvár.
- F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásatásai.
- H Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto.
- I Elkallódott.

439.283.*(132. kép)*

- A Lábazati párkány (?), eredetileg a nyolcszögöt oldalának feléből képzett tagozással: rézsűbe metszett homorlat (?), rézsű (?); ferde oldalán a felső tagozatokat kisebb homorlat tagolja.
- B 14–15. század.
- E Feltehetően Fellegvár.
- F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásatásai.
- H Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto.
- I Elkallódott.

439.284.*(132. kép)*

- A Félkörletagos elem.
- B 14. század vége – 15. század eleje.
- E Feltehetően Fellegvár.
- F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásatásai.
- H Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto.: a töredék rajza „Kappelle” felirattal.
- I Elkallódott.

439.285.*(132. kép)*

- A Nyílászkeret (?) töredéke, rézsűs tagozással, homloksíkján három, négyszögletes csaplyukkal.
- B 1470–1480.
- E Feltehetően Fellegvár.
- F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásatásai.
- H Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto.: a töredék rajza „Kappelle” felirattal.
- I Elkallódott.

439.286.*(132. kép)*

- A Nyíláskeret töredéke, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal, a nyílás fülkéjének síkjával.
- B 14. század vége – 15. század.
- E Feltehetően Fellegvár.
- F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásatásai.
- H Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto.: a töredék rajza „Kapelle” felirattal.
- I Elkallódott.

439.287.*(132. kép)*

- A Nyíláskeret töredéke, rézsű, homorlat, körtetag, homorlat, rézsű tagozással, tokhoronnyal.
- B 1470–1480.
- E Feltehetően Fellegvár.
- F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásatásai.
- H Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto.
- I Elkallódott.

439.288.*(130. kép)*

- A Nyíláskeret töredéke, homorlat, pálcstag, lemez, körtetag, homorlat, rézsű tagozással, tokhoronnyal.
- B 1470–1480.
- E Feltehetően Fellegvár.
- F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásatásai.
- H Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto.
- I Elkallódott.

439.289.*(132. kép)*

- A Nyíláskeret töredéke, homorlat, lemez, homorlat, lemez, körtetag tagozással.
- B 1470–1480.
- E Feltehetően Fellegvár.
- F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásatásai.
- H Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto.
- I Elkallódott.

439.290.*(128. kép)*

- A Boltozati vállkő, egyszer hornyolt bordák hármás indításával.
- B 1470–1480.
- E Fellegvár.
- F 1871–1882 között, Henszlmann Imre ásatásai.
- H Henszlmann Imre, 1871–1882 között, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto.: a töredék rajza „Boltkezdés főkapu” felirattal.
- I Fellegvár, belső várudvar.

439.291.*(133. kép)*

- A Sírkölap keretének kis töredéke, vonalkeleten belül a kőlap belseje felől olvasható körirat három részben töredékes, gótikus majuszkulás betűje: *OIC* (?). Középen erősen hasasodó betűk, az *I* szárvégződése tölcselesen kiszélesedik, kétoldalt visszahajló kis kampókkal, középső szárának közepén két fűrt lyuk alkotta gombdíz.
- B 14. század 2–3. negyede.
- C „Vörös márvány” = tömött vörös mészkő.
- D A rajz léptéke alapján kb. 5,5×6" (kb. 14×15 cm).
- E Fellegvár, a „donjon” (a keleti torony) kutatása során. Eredetileg Visegrád valamelyik templomában lehetett a sírlap, származhat például a várkeri Szent András-templomból (bencés kolostor).
- F 1872, Henszlmann Imre.
- H Henszlmann Imre, 1872, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/6.: a töredék rajza „Donj. 1872 vör. márv. r. m.” felirattal.
- I Elkallódott.

439.292.

- A Sírkölap (?) mezőjének töredéke: sima felület alján domborművű, fokozatosan csökkenő hosszú, nyújtott madártollak vagy levelek (szárnyas sisakdísz töredéke?).
- B Középkori.
- C Tömött vörös mészkő.
- D 29×16×6.
- E Fellegvár. Eredetileg Visegrád valamelyik templomában lehetett.
- F 1950, újjavítás során.
- I MKM, régészeti raktár.
- J 53.33.1.

439.293.*(133. kép)*

- A Kőlap (sírkőlap?) kisméretű töredéke, a jobb oldali perem egy szakaszával, reneszánsz kapitális betűtípusú felirat a peremre merőleges két vésett sorának két-két betűjével: *IS / IS*.
- B 15. század vége – 16. század eleje.
- C „Vörös márvány” = tömött vörös mészkő.
- D A rajz léptéke alapján kb. 5×2,3" (kb. 12,7×5,9 cm).
- E Fellegvár, udvar. Eredetileg Visegrád valamelyik templomában lehetett a sírlap, származhat például a várkerti Szent András-templomból (bencés kolostor).
- F 1872, Henszlmann Imre.
- H Henszlmann Imre, 1872, *Henszlmann-hagyaték*, 1649/6.: a töredék rajza „Fgv. udvar v. márv. r. m.” felirattal.
- I 1882-ben Schulek Frigyes küldeményeként hat további köttöredékekkel együtt a Magyar Nemzeti Múzeumba került (72-es szám alatt leltározták be). 1939-ben három darabot átdadtak a Szépművészeti Múzeumnak. Jelenleg nem található.

VISSZAÉPÍTETT TÖREDÉKEK**439.294.***Szerk. Kat.: 439/1.*

- A Felvonóhidas kapu szárának réteggöve, a felvonóhíd felfekvési síkjával, hátsó részén a kapu tokhornyával; törött, csorbult.
- B 1250–1260.
- C Andezittufa.
- D 28×46×37.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, visszaépítve a belsővári déli kaputorony (A) déli kapujába.
- K *Schönerne* 1983. 237.; 16–17. kép.

439.295.*Szerk. Kat.: 439/1.*

- A Felvonóhidas kapu szárának réteggöve, a korlát (?) fészkevel, a felvonóhíd felfekvési síkjával, hátsó részén a kapu tokhornyával.
- B 1250–1260.
- C Andezittufa.
- D 33×63,5×37.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, visszaépítve a belsővári déli kaputorony (A) déli kapujába.
- K *Schönerne* 1983. 237.; 16–17. kép.

439.296.*Szerk. Kat.: 439/1.*

- A Felvonóhidas kapu szárának réteggöve, a korlát (?) fészkevel, a felvonóhíd felfekvési síkjával, hátsó részén a kapu tokhornyával.
- B 1250–1260.
- C Andezittufa.
- D 33×63,5×37.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, visszaépítve a belsővári déli kaputorony (A) déli kapujába.
- K *Schönerne* 1983. 237.; 16–17. kép.

439.297.*Szerk. Kat.: 439/1.*

- A Felvonóhidas kapu szárának réteggöve, a felvonóhíd felfekvési síkjával, hátsó részén a kapu tokhornyával.
- B 1250–1260.
- C Andezittufa.
- D 33×63,5×37.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, visszaépítve a belsővári déli kaputorony (A) déli kapujába.
- K *Schönerne* 1983. 237.; 16–17. kép.

439.298.*Szerk. Kat.: 439/1.*

- A Felvonóhidas kapu szárának réteggöve, a felvonóhíd felfekvési síkjával, hátsó részén a kapu tokhornyával.
- B 1250–1260.
- C Andezittufa.
- D 33×63,5×37.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, visszaépítve a belsővári déli kaputorony (A) déli kapujába.
- K *Schönerne* 1983. 237.; 16–17. kép.

439.299.*Szerk. Kat.: 439/1.*

- A Felvonóhidas kapu ívetének bal oldali válleleme, a felvonóhíd felfekvési síkjával, hátsó részén a kapu tokhornyával.
- B 1250–1260.
- C Andezittufa.
- D 48×52×37.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, visszaépítve a belsővári déli kaputorony (A) déli kapujába.
- K *Schönerne* 1983. 237.; 16–17. kép.

439.300.*Szerk. Kat.: 439/1.*

- A Felvonóhidás kapu ívezetének jobb oldali válleleme, a felvonóhid felfekvési síkjával, hátsó részén a kapu tokhornyával.
- B 1250–1260.
- C Andezittufa.
- D 36×49×37.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, visszaépítve a belsővári déli kaputorony (A) déli kapujába.
- K *Schönerne* 1983. 237.; 16–17. kép.

439.301.*Szerk. Kat.: 439/1.*

- A Felvonóhidás kapu ívezeti eleme a felvonóhid felfekvési síkjával hátsó részén a kapu tokhornyával.
- B 1250–1260.
- C Andezittufa.
- D 40×42×37.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, visszaépítve a belsővári déli kaputorony (A) déli kapujába.
- K *Schönerne* 1983. 237.; 16–17. kép.

439.302.*Szerk. Kat.: 439/1.*

- A Felvonóhidás kapu ívezeti eleme, a felvonóhid felfekvési síkjával, hátsó részén a kapu tokhornyával.
- B 1250–1260.
- C Andezittufa.
- D 48×42×37.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, visszaépítve a belsővári déli kaputorony (A) déli kapujába.
- K *Schönerne* 1983. 237.; 16–17. kép.

439.303.*Szerk. Kat.: 439/1.*

- A Felvonóhidás kapu ívezeti eleme, a felvonóhid felfekvési síkjával, hátsó részén a kapu tokhornyával.
- B 1250–1260.
- C Andezittufa.
- D 60×41×37.
- E Fellegvár.
- I Fellegvár, visszaépítve a belsővári déli kaputorony (A) déli kapujába.
- K *Schönerne* 1983. 237.; 16–17. kép.

439.304.*Szerk. Kat.: 439/2.*

- A Ajtókkeret szárának rétegekőve, rézsűbe metszett homorlattal, tokhoronnyal, illesztési síkokkal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 50×33×30.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „északi sziklaárok környékére” került.
- H Máthé Géza – Schönerne Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 51866.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, földszinti homlokzatába.
- J (14/3).
- K *Schönerne* 1983. 236.

439.305.*Szerk. Kat.: 439/2.*

- A Ajtókeret szárának rétegekőve, rézsűbe metszett homorlattal, tokhoronnyal, illesztési síkokkal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 76×33×30.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotaszárnyba” került.
- H Máthé Géza – Schönerne Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 51866.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, földszinti homlokzatába.
- J (45/56).
- K *Schönerne* 1983. 236.

439.306.*Szerk. Kat.: 439/2.*

- A Ajtókeret szárának rétegekőve, rézsűbe metszett homorlattal, tokhoronnyal, illesztési síkkal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 75×33×30.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „külső vár déli épületébe” került.
- H Máthé Géza – Schönerne Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 51866.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, földszinti homlokzatába.
- J (43/36).
- K *Schönerne* 1983. 236.

439.307/a, b, c.*Szerk. Kat.: 439/3.*

- A Keresztosztós ablakkeret szemöldökköve, rézsű, lemez, homorlat tagozással, a függőleges osztó indításával, tokhoronnyal; három darabra törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Hárshgyi homokkő.
- D a: 38×29×29; b: 40,5×29×53; 41×88×29.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során két darabja ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotasárnyba”, egy a „keleti palotasárnyba”, esetleg az „alsó várudvar, sziklakapu előtti területre” került.
- H Schönerne Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51922.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/79), (45/81), (44/18).
- K Schönerne 1983. 236.

J (45/78).

K Schönerne 1983. 236.

439.310.*Szerk. Kat.: 439/3.*

- A Ablakkeret szártörödedéke, rézsű, lemez, homorlat tagozással, illesztési síkkal, tokhoronnyal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Hárshgyi homokkő.
- D 47×40×29.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotasárnyba” került.
- H Schönerne Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51922.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/71).
- K Schönerne 1983. 236.

439.308.*Szerk. Kat.: 439/3.*

- A Ablakkeret szártörödedéke, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Hárshgyi homokkő.
- D 26×29×29.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotasárnyba” került.
- H Schönerne Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51922.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/72).
- K Schönerne 1983. 236.

439.311.*Szerk. Kat.: 439/3.*

- A Ablakkeret szártörödedéke, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal, illesztési síkkal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Hárshgyi homokkő.
- D 21×29×29.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotasárnyba” került.
- H Schönerne Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51922.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/73).
- K Schönerne 1983. 236.

439.309.*Szerk. Kat.: 439/3.*

- A Ablakkeret szártörödedéke, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Hárshgyi homokkő.
- D 37×29×29.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotasárnyba” került.
- H Schönerne Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51922.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.

439.312.*Szerk. Kat.: 439/3.*

- A Ablakkeret jobb oldali szárának lábazattörödedéke, tokhoronnyal, illesztési síkkal, rézsű, lemez, homorlat tagozással, amely a sima lábazat felett ívelt felületű lemetszésbe fut bele; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Hárshgyi homokkő.
- D 60×44,5×29.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotasárnyba” került.
- H Schönerne Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51922.

- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
 J (45/77).
 K *Schönerne* 1983. 236.

439.313.

Szerk. Kat.: 439/3.

- A Keresztosztású ablakkeret vízszintes osztójának töredéke, alul homorlattel, felül vízvető rézsűvel; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Hárshegyi homokkő.
 D 14×16,5×19.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotaszárnyba” került.
 H *Schönerne* Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51922.
 I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
 J (45/37).
 K *Schönerne* 1983. 236.

439.314.

Szerk. Kat.: 439/3.

- A Hasáb alakú ablakkönyöklő töredéke; törött, csorbult
 B 1470–1480.
 C Hárshegyi homokkő.
 D 27×16,77×29.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotaszárnyba” került.
 H Gál Tibor, 1984, KÖHT 26116 és 51922.
 I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
 J (45/97).
 K *Schönerne* 1983. 236.

439.315.

Szerk. Kat.: 439/4.

- A Ablakkeret szemöldökének bal oldali saroktöredéke, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 45×52×29.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
 H Walsz Márta, 1977, KÖHT 26116 és 51921.
 I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
 J (45/80).

- K *Schönerne* 1983. 236.

439.316.

Szerk. Kat.: 439/4.

- A Ablakkeret szemöldökének jobb oldali saroktöredéke, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 43×50×29.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „déli kaputorony előtti területre” került.
 H Walsz Márta, 1976, KÖHT 26116 és 51921.
 I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
 J (55/4).
 K *Schönerne* 1983. 236.

439.317.

Szerk. Kat.: 439/4.

- A Ablakkeret szártöredéke, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Andezittufa.
 D 424×21×29.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „déli kaputorony előtti területre” került.
 H Oláh Erzsébet, 1984, KÖHT 26116 és 51921.
 I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
 J (55/37).
 K *Schönerne* 1983. 236.

439.318.

Szerk. Kat.: 439/4.

- A Ablakkeret bal oldali szártöredéke, tokhoronnyal, rézsű, lemez, homorlat tagozással, amely a sima lábazat felett homorúan ívelt felületű lemezszébe fut bele; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Hárshegyi homokkő.
 D 104×37×29.
 E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „déli kaputorony előtti szárazárokba” került.
 H Walsz Márta, 1977, KÖHT 26116 és 51921.
 I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
 J (54/3).
 K *Schönerne* 1983. 236.

439.319.*Szerk. Kat.: 439/4.*

- A Ablakkeret jobb oldali szárának lábazattörödéke, tokhoronnyal, rézsű, lemez, homorlat tagozással, amely a sima lábazat felett homorúan ívelt felületű lementszésbe fut bele; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 53×46×29.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
- H Párdányi Gabriella, 1977, KÖHT 26116 és 51921.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/25).
- K *Schönerne* 1983. 236.

439.320.*Szerk. Kat.: 439/4.*

- A Keresztosztású ablakkeret függőleges osztójának töredéke, homorlattal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 24×14,5×18.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
- H Máthé Géza, 1978, KÖHT 26116 és 51921.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/34).
- K *Schönerne* 1983. 236.

439.321.*Szerk. Kat.: 439/4.*

- A Keresztosztású ablakkeret függőleges osztójának töredéke, homorlattal, egyik végén illesztési síkkal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 22×14,5×18.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
- H Máthé Géza, 1978, KÖHT 26116 és 51921.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/10).
- K *Schönerne* 1983. 236.

439.322.*Szerk. Kat.: 439/4.*

- A Keresztosztású ablakkeret függőleges osztójának töredéke, homorlattal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 20×14,5×18.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
- H Máthé Géza, 1978, KÖHT 26116 és 51921.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/36).
- K *Schönerne* 1983. 236.

439.323.*Szerk. Kat.: 439/4.*

- A Keresztosztású ablakkeret függőleges osztójának töredéke, homorlattal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 32×14,5×18.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
- H *Schönerne* Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51921.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/93).
- K *Schönerne* 1983. 236.

439.324.*Szerk. Kat.: 439/4.*

- A Keresztosztású ablakkeret vízszintes osztójának töredéke, alul homorlattal, felül vízvető rézsűvel, egyik végén illesztési síkkal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 45×24×18.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
- H Párdányi Gabriella, 1977, KÖHT 26116 és 51921.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/109).
- K *Schönerne* 1983. 236.

439.325.*Szerk. Kat.: 439/4.*

- A Keresztosztású ablakkeret vízszintes osztójának töredéke, alul homorlattal, felül vízvető részsíval tagolt; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 18×26×18.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
- H Gál Tibor, 1984, KÖHT 26116 és 51921.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/111).
- K *Schönerne* 1983. 236.

439.326.*Szerk. Kat.: 439/4.*

- A Keresztosztású ablakkeret osztócsomópontjának töredéke, alul homorlattal, felül vízvető részsíval, felső végén illesztési síkkal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 14,5×21,5×18.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
- H Máthé Géza, 1978, KÖHT 26116 és 51921.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/98).
- K *Schönerne* 1983. 236.

439.327.*Szerk. Kat.: 439/4.*

- A Hasáb alakú ablakkönyöklő töredéke, tokhoronnyal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 29×23,5×27.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „nyugati palotába” került.
- H Oláh Erzsébet, 1984, KÖHT 26116 és 51921.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (34/11).
- K *Schönerne* 1983. 236.

439.328.*Szerk. Kat.: 439/4.*

- A Hasáb alakú ablakkönyöklő töredéke, tokhoronnyal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 29×23,5×28.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „nyugati palotába” került.
- H Oláh Erzsébet, 1984, KÖHT 26116 és 51921.
- I Fellegvár, visszaépítve a keleti palota (J) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (34/11).
- K *Schönerne* 1983. 236.

439.329.*Szerk. Kat.: 439/5.*

- A Ajtókeret bal oldali szemöldökgyámjának töredéke, részsíbe metszett homorlattal, a szemöldök illesztési síkjával; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 40×48×31.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „nyugati várudvarra” került.
- H Máthé Géza – Schönerne Pusztai Ilona, 1981, KÖHT 26116, 51866.
- I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota (B) udvari, földszinti homlokzatába.
- J (43/5).
- K *Schönerne* 1983. 236.

439.330.*Szerk. Kat.: 439/5.*

- A Ajtókeret szártöredéke, részsíbe metszett homorlattal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 59×38×31.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
- H Máthé Géza – Schönerne Pusztai Ilona, 1981, KÖHT 51919.
- I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota (B) udvari, földszinti homlokzatába.
- J (45/22).
- K *Schönerne* 1983. 236.

439.331/a, b.*Szerk. Kat.: 439/5.*

- A Ajtókeret jobb oldali szemöldökgyámja, részübe metszett homorlattal, alul-felül illesztési síkokkal; két darabra törve, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 36×31×31.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
- H Párdányi Gabriella – Schönerné Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116, 51866.
- I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota (B) udvari, földszinti homlokzatába.
- J (45/45).
- K Schönerné 1983. 236.

439.332.*Szerk. Kat.: 439/5.*

- A Ajtókeret szárának rétegekőve, részübe metszett homorlattal, illesztési síkokkal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 40×61×31.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „déli szárazárokbba” került.
- H Párdányi Gabriella – Schönerné Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116, 51866.
- I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota (B) udvari, földszinti homlokzatába.
- J (55/18).
- K Schönerné 1983. 236.

439.333.*Szerk. Kat.: 439/6.*

- A Ablakkeret bal oldali szárának lábazattörőredéke, tokhoronnyal, alul illesztési síkkal, részsű, lemez, homorlat tagozással, amely a sima lábazat felett homorúan ívelt felületű lementszésbe fut bele; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Hárshgyi homokkő.
- D 81×39×29.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „déli kaputorony előtti területre” került.
- H Máthé Géza – Schönerné Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51915.
- I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota (B) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (55/5).
- K Schönerné 1983. 236.

439.334.*Szerk. Kat.: 439/6.*

- A Keresztosztós ablakkeret bal oldali szárának rétegekőve, a vízszintes osztó illesztési helyével, részsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal, illesztési síkokkal.
- B 1470–1480.
- C Hárshgyi homokkő.
- D 68×47×29.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
- H Máthé Géza – Schönerné Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51915.
- I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota (B) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/9).
- K Schönerné 1983. 236.

439.335.*Szerk. Kat.: 439/6.*

- A Ablakkeret szemöldökének bal oldali saroktörőredéke, részsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal, illesztési síkkal.
- B 1470–1480.
- C Hárshgyi homokkő.
- D 36×38×29.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
- H Walsa Márta – Schönerné Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51915.
- I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota (B) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/15).
- K Schönerné 1983. 236.

439.336.*Szerk. Kat.: 439/6.*

- A Ablakkeret szemöldökének jobb oldali saroktörőredéke, részsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal, illesztési síkkal.
- B 1470–1480.
- C Hárshgyi homokkő.
- D 35×93×29.
- E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „nyugati palotába” került.
- H Máthé Géza – Schönerné Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51915.
- I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota (B) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/11).
- K Schönerné 1983. 236.

439.337.*Szerk. Kat.: 439/6.*

- A Ablakkeret szárkötőredéke, rézsű, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Hárshgyi homokkő.
- D 43×30×29.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „déli szárazárokba” került.
- H Walsa Márta – Schönerne Pusztai Ilona, 1976, KÖHT 26116 és 51915.
- I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota (B) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (54/2).
- K Schönerne 1983. 236.

439.338.*Szerk. Kat.: 439/6.*

- A Ablakkeret szárának jobb oldali lábazattöredéke, tokhoronnyal, alul illesztési síkkal, rézsű, lemez, homorlat tagozással, amely a sima lábazat felett homorúan ívelt felületű lemezbe fut bele; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Hárshgyi homokkő.
- D 65×28,5×29.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
- H Walsa Márta – Schönerne Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51915.
- I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota (B) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (45/14).
- K Schönerne 1983. 236.

439.339/a, b.*Szerk. Kat.: 439/6.*

- A Keresztosztós ablakkeret vízszintes osztójának csomóponttöredéke, alul homorlattel, felül vízvető rézsűvel, jobb oldalán illesztési síkkal; két összeillő darab, törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 14×48,5×14,5.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „alsó várudvarra” került.
- H Máthé Géza – Schönerne Pusztai Ilona, 1981, KÖHT 26116 és 51921.
- I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota (B) udvari, emeleti homlokzatába.

J (44/32), (44/33).

K Schönerne 1983. 236.

439.340/a, b.*Szerk. Kat.: 439/6.*

- A Ablakkeret hasáb alakú könyöklőjének töredéke, tokhoronnyal; két darabra törve, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 29×40×28.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről az „déli kaputorony előtti területre”, illetve a „nyugati palotába” került.
- H Máthé Géza – Schönerne Pusztai Ilona, 1981, KÖHT 26116 és 51921.
- I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota (B) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (55/13), (44/31).
- K Schönerne 1983. 236.

439.341.*Szerk. Kat.: 439/6.*

- A Ablakkeret hasáb alakú ablakkönyöklőjének egyik vége, tokhoronnyal; törött, csorbult.
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D 29×43×29.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „déli szárazárokba” került.
- H Máthé Géza – Schönerne Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51921.
- I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota (B) udvari, emeleti homlokzatába.
- J (55/17).
- K Schönerne 1983. 236.

439.342/a, b, c.*Szerk. Kat.: 439/7.*

- A Ablakkeret bal oldali szárának réteggöve, tokhoronnyal, illesztési síkokkal, lemez, két homorlat, körtettag, lemez, homorlat tagozással, amely a sima lábazat felett homorúan ívelt felületű lemezbe fut bele; három darabra törve.
- B 1470–1480.
- C Hárshgyi homokkő.
- D 39×49×30; 27×42×30; 70×41×30.
- E Fellegvár. Korábbi feltérési/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
- H Máthé Géza – Schönerne Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51913.

- I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota mellé épült palota (C) udvari, emeleti homlokzatába.
 J (45/3/A), (45/3/B), (45/4).
 K *Schönerne* 1983. 236.; 12–13. kép.

439.343/a, b.

Szerk. Kat.: 439/7.

- A Ablakkeret szemöldöke, lemez, két homorlat, körtetag, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal, alsó illesztési síkkal; két darabra törve.
 B 1470–1480.
 C Hárshgyi homokkő.
 D 137×51×30; 50×72×30.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „déli kaputorony előtti területre”, illetve a „keleti palotába” került.
 H Máthé Géza – Schönerne Pusztai Ilona, 1980, KÖHT 26116 és 51913.
 I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota mellé épült palota (C) udvari, emeleti homlokzatába.
 J (64/1), (45/13).
 K *Schönerne* 1983. 236.; 12–13. kép.

439.344/a, b, c, d.

Szerk. Kat.: 439/7.

- A Keresztosztású ablakkeret jobb oldali szárának rétegekőve, a vízszintes osztó illesztési helyével, lemez, két homorlat, körtetag, lemez, homorlat tagozással, tokhoronnyal, illesztési síkokkal; négy darabra törve.
 B 1470–1480.
 C Hárshgyi homokkő.
 D 34×46×30; 26,5×46×30; 29×46×30; 33×46×30.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „déli kaputorony előtti területre” került.
 H Walsa Márta – Schönerne Pusztai Ilona, 1976, KÖHT 26116 és 51913.
 I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota mellé épült palota (C) udvari, emeleti homlokzatába.
 J (55/2/A), (55/2/B), (55/2/C), (55/2/D).
 K *Schönerne* 1983. 236.; 12–13. kép.

439.345/a, b.

Szerk. Kat.: 439/7.

- A Ablakkeret jobb oldali szárának rétegekőve, tokhoronnyal, illesztési síkokkal, lemez, két homorlat, körtetag, lemez, homorlat tago-

zással, amely a sima lábazat felett homorúan ívelt felületű lementszésbe fut bele; két darabra törve.

- B 1470–1480.
 C Hárshgyi homokkő.
 D 56×35×30; 87×35×30.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „déli kaputorony előtti területre” került.
 H Walsa Márta – Schönerne Pusztai Ilona, 1976, KÖHT 26116 és 51913.
 I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota mellé épült palota (C) udvari, emeleti homlokzatába.
 J (55/1/A), (55/1/B).
 K *Schönerne* 1983. 236.; 12–13. kép.

439.346.

Szerk. Kat.: 439/7.

- A Keresztosztású ablakkeret vízszintes osztójának töredéke, vízvető rézsű, félkörte, lemez, homorlat tagozással, bal oldali végén illesztési síkkal; törött, csorbult.
 B 1470–1480.
 C Hárshgyi homokkő.
 D 15×19×18.
 E Fellegvár. Korábbi feltárási/helyreállítási munkák során ismeretlen lelőhelyről a „keleti palotába” került.
 H Máthé Géza – Schönerne Pusztai Ilona, 1977, KÖHT 26116 és 51913.
 I Fellegvár, visszaépítve a nyugati palota mellé épült palota (C) udvari, emeleti homlokzatába.
 J (45/84).
 K *Schönerne* 1983. 236.; 12–13. kép.

SZERKEZETI ÉS FORMAI ÖSSZEFÜGGÉSEK TIPOLOGIAI KATALÓGUSA

JELMAGYARÁZAT

a szerkezeti és formai összefüggések tipológiai katalógusának rendszeréhez

Sorszám és megnevezés

- A A töredékekből rekonstruált/rekonstruálható szerkezeti és formai (építészeti) egységek összefüggő ismertetése.
- B Kormeghatározás.
- C Kőanyagok meghatározása.
- D A rekonstruált egység főbb méreteinek meghatározása. (Az egyes töredékek méretadatait a beépített töredékek katalógusa tartalmazza.)
- E Az összetartozó töredékek felsorolása, funkciójuk szerint csoportosítva, a beépített töredékek katalógusában szereplő számaik feltüntetésével.
- F Az egyes töredékek illetve töredékcsoportok lelőhelyeinek megnevezése.
- G Az esetleg *in situ* fennmaradt részletek helye és meghatározása, amelyekkel a töredékek összetartoznak.
- H Irodalom.
- I A rekonstrukció összefüggéseinek megállapítását alátámasztó adatok, a rekonstrukció helye.

SZERKEZETI ÉS FORMAI ÖSSZEFÜGGÉSEK

TIPOLÓGIAI KATALÓGUSA

FELLEGVÁR

439/1. Kapukeret

- A Tagozatlan kapukeret, félköríves záradéktú nyílással, a felvonóhíd téglalap alakú felfekvési síkjával, a apuszárny tokhornyával. (7, 100. kép)
- B 1250–1260.
- C Andezittufa.
- D Nyílásszélesség: 165 cm. A felvonóhíd felfekvési síkjának szélessége: 184 cm. A rekonstrukció a kapu magasságát a szélesség mintegy kétszeresében határozta meg.
- E Kapuszár rétegekővei (439.294–298. kat. sz.)
Kapuívvezet vállkővei (439.299–300. kat. sz.)
Kapuívvezet rétegekővei (439.301–303. kat. sz.)
- F Fellegvár.
- H *Schönerne* 1983. 237.; 16–17. kép.
- I Schönerne Pusztai Ilona tervei alapján visszaépítve a Fellegvár déli kaputornyába (A).

439/2. Ajtókeret

- A Ajtókeret, részsűbe metszett homorlat tagozással. A visszaépített rekonstrukció szemöldökgyámos megoldása és a tagozás részsűre futó megállítása hipotetikus. (60, 108. kép)
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D Belmérete: 220×120.
- E Bal oldali ajtószár rétegekővei (439.304–305. kat. sz.)
Jobb oldali ajtószár rétegekőve (439.306. kat. sz.)
- F Fellegvár.
- H *Schönerne* 1983. 236.
- I Schönerne Pusztai Ilona tervei alapján visszaépítve a keleti palota (J) földszinti, udvari homlokzatába

439/3. Ablakkeret

- A Keresztosztós ablak, részsű, lemez, homorlat tagozással, amely a sima lábázat felett homorúan ívelt felületű lemezszerűbe fut bele. (60, 110. kép)
- B 1470–1480.
- C Hárshegyi homokkő.
- D Belmérete: 173×106.
- E Szemöldökkő (439.307/a, b, c. kat. sz.)
Bal oldali ablakszár töredékei (439.308–309. kat. sz.)
Jobb oldali ablakszár töredékei (439.310–312. kat. sz.)
Vízszintes ablakosztó töredéke (439.313. kat. sz.)
Ablakkönyöklő töredéke (439.314. kat. sz.)
- F Fellegvár.
- H *Schönerne* 1983. 236.
- I Schönerne Pusztai Ilona tervei alapján visszaépítve a keleti palota (J) emeleti, udvari homlokzatába.

439/4. Ablakkeret

- A Keresztosztós ablak, részsű, lemez, homorlat tagozással, amely a sima lábázat felett homorúan ívelt felületű lemezszerűbe fut bele. (60, 109. kép)
- B 1470–1480.

- C Andezittufa, hárshegyi homokkő.
- D Belmérete: 173×106.
- E Ablakszemöldök töredékei (439.315–316. kat. sz.)
 Bal oldali ablakszár töredékei, lábazattal (439.317–318. kat. sz.)
 Jobb oldali ablakszár lábazattal (439.319. kat. sz.)
 Függőleges ablakosztó töredékei (439.320–323. kat. sz.)
 Vízszintes ablakosztó töredékei, osztócsomóponttal (439.324–326. kat. sz.)
 Ablakkönyöklő töredékei (439.327–328. kat. sz.)
- F Fellegvár.
- H *Schönerne* 1983. 236.
- I Schönerne Pusztai Ilona tervei alapján visszaépítve a keleti palota (*J*) emeleti, udvari homlokzatába.

439/5. Ajtókeret

- A Ajtó, részsíbe metszett homorlat tagozással, mely a sima lábázat feletti lemetzésbe fut bele. (59, 103. kép)
- B 1470–1480.
- C Andezittufa.
- D Belmérete: 208×120.
- E Bal oldali szemöldökgyám (439.329. kat. sz.)
 Bal oldali ajtószár töredéke (439.330. kat. sz.)
 Jobb oldali szemöldökgyám (439.331/a, b. kat. sz.)
 Jobb oldali ajtószár töredéke (439.332. kat. sz.)
- F Fellegvár.
- H *Schönerne* 1983. 236.
- I Schönerne Pusztai Ilona tervei alapján visszaépítve a nyugati palota (*B*) földszinti, udvari homlokzatába

439/6. Ablakkeret

- A Keresztosztós ablak, részsí, lemez, homorlat tagozással, amely a sima lábázat feletti ferde lemetzésbe fut bele. (59, 104. kép)
- B 1470–1480.
- C Hárshegyi homokkő, andezittufa.
- D Belmérete: 167×101.
- E Ablakszemöldök töredékei (439.335–336. kat. sz.)
 Jobb oldali ablakszár, lábazattal (439.337–338. kat. sz.)
 Bal oldali ablakszár, lábazattal (439.333–334. kat. sz.)
 Vízszintes ablakosztó töredékei (439.339/a, b. kat. sz.)
 Ablakkönyöklő töredékei (439.340/a, b., 439.341. kat. sz.)
- F Fellegvár.
- H *Schönerne* 1983. 236.
- I Schönerne Pusztai Ilona tervei alapján visszaépítve a nyugati palota (*B*) emeleti, udvari homlokzatába.

439/7. Ablakkeret

- A Keresztosztós ablak, homorlat, körtetag, homorlat tagozással, amely a sima lábázat felett homorúan ívelt felületű lemetzésbe fut bele. (71, 107. kép)
- B 1470–1480.
- C Hárshegyi homokkő.
- D Belmérete: 266×128.
- E Ablakszemöldök (439.343/a, b. kat. sz.)
 Jobb oldali ablakszár (439.344/a, b, c, d., 439.345/a, b. kat. sz.)
 Bal oldali ablakszár réteggöve (439.342. kat. sz.)
 Vízszintes ablakosztó töredéke (439.346. kat. sz.)
- F Fellegvár.

- H *Schönerne* 1983. 236.; 12–13. kép.
 I Schönerne Pusztai Ilona tervei alapján visszaépítve a nyugati palota mellé épült palota (C) emeleti, udvari homlokzatába.

439/8. Ablakkeret

- A Keresztosztós ablak, rézsűs, lemez, homorlat tagozással, amely a sima lábázat felett rézsűs felületű lemeztésbe fut bele. (168.a, b. kép)
 B 14. század vége – 15. század eleje.
 C Forrásvízi mészkő.
 D Belmérete: 180×98.
 E Ablakszemöldök (439.116. kat. sz.)
 Jobb oldali ablakszár (439.117., 439.123. kat. sz.)
 Függőleges ablakosztó töredéke (439.120. kat. sz.)
 Vízszintes ablakosztó töredéke (439.126. kat. sz.)
 F Fellegvár.
 H *Bozóki* 2006. 17.; 12. kép.
 I Bozóki Lajos tervei alapján, de attól eltérő módon (két töredéket – 439.127., 439.132. kat. sz. – ki-hagyva, viszont két másikat felhasználva), 1994-ben felépítve a fellegvári kőtárai kiállításban.

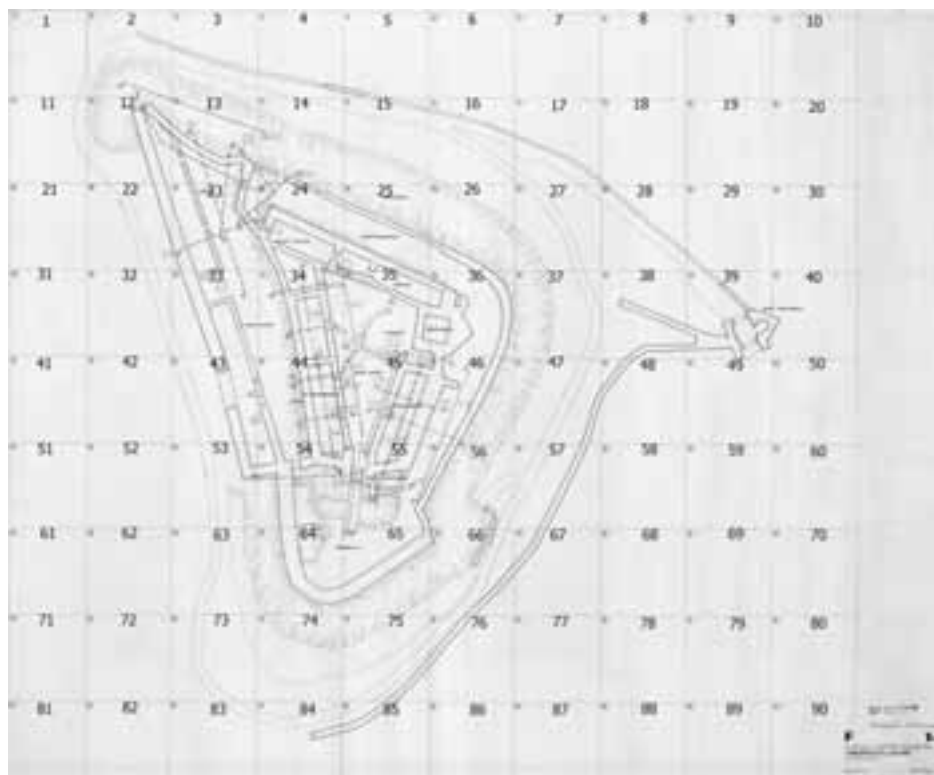
439/9. Boltozat

- A A kőtarban őrzött két boltozati vállkövön megmaradt szerkesztővonalak és az ehhez a boltozathoz tartozó Mátyás- és Beatrix-címerrel ellátott zárókő és számos kétszer hornyolt borda szögeinek tanúsága szerint a csillagboltozat (görbületi sugara 280 cm) egy viszonylag kis méretű teret fedett le, amely minden valószínűség szerint a kaputorony egyik emeleti szintje lehetett. (70, 125, 182–190. kép)
 B 1477–1490.
 C Durva mészkő.
 E Mátyás- és Beatrix-címerrel ellátott zárókövek (439.215–216. kat. sz.)
 Boltozati vállkövek (439.217–218. kat. sz.)
 Kétszer hornyolt homlokívek záradécai (439.219–220. kat. sz.)
 Kétszer hornyolt homlokív-elemek (439.221–224. kat. sz.)
 Bordacsomópont (439.225. kat. sz.)
 Kétszer hornyolt bordaelemek (439.226–251. kat. sz.)
 F Fellegvár.
 H *Szőke* 2009. 106.; 3. kép.

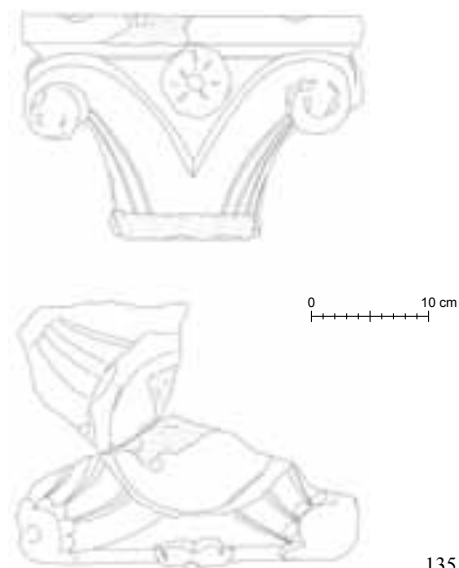
439/10. Koronaőri emléktábla

- A Négyzetes tábla, felül tagozott szemöldök-, alul szintén tagozott párkánnyal, valamint két osztópárkánnyal. Bél Mátyás ábrázolása szerint a reneszánsz profilokkal tagozott szemöldök és felső osztópárkány közötti frízen az *MCCCCCLXXXIII*-as évszám volt olvasható, alatta a két párkány közötti keretezett mezőben perspektivikusan ábrázolt kazettás mennyezet előtt Nagylucsei Orbán egri püspök és Báthori István erdélyi vajda, a két koronaőr címerpajzsa között a vágásos magyar címer és II. Ulászló király címere sorakozott. Az övpárkány alatt indadíszes táblán, a rajz szerint négy-soros, töredékes, kapitális betűtípusú, latin nyelvű felirat tartalmazta a koronaőrök megnevezését: *VRBANO PONTIFICI AGRIENSI EX POSONIENSI VICO NAGHLVCH ORIVNDO ET STEPHANO VAIWODE TRANSILVANO POST REGIS WLADISLAI CORONATIONEM DELECTIS CVSTODIBVS* (Mednyánszky Alajos olvasata, kiegészítésekkel). (16, 61, 73, 79, 195–199. kép)
 B 1493. (A táblán egykor szereplő, Bél Mátyásnál, majd a Vasárnapi Ujságban közölt illusztráción is egyértelműen 1493-ként olvasható évszámot Balogh Jolán megkérdőjelezte, és történeti eseményekre hivatkozva 1492-re gondolta javítani: *Balogh* 1966. I. 211.; Ugyanakkor Nagylucsei Orbán már 1491-ben elhunyt, a tábla tehát mindkét évszám esetén retrospektív emlékfeliratot hordozott, így viszont nincs értelme megkérdőjelezni a rajzokon szereplő évszámot.)
 C Budai marga.
 E (439.272–279. kat. sz.)
 F Fellegvár.

- G Jelenleg az északnyugati palota (E) udvari homlokzatán a tábla eredeti helyzetű kőelemeinek erősen lepusztult felületei látszanak, a párkányok csekély részleteivel. A tábla mögötti hátfalat a falazatban másodlagosan, téglából alakították ki.
- H *Bél* 1737. 470–471. között; *Pray, Georgius*: Specimen hierarchiae hungaricae complectens seriem chronologicam archiepiscoporum et episcoporum Hungariae ... I. Posonii et Cassoviae 1776. 213.; *Mednyánszky, A.*: Taschenbuch für die Vaterländische Geschichte. Wien 1821.; *Häufler–Szerelmey* 1847. 13, 14.; *Vasárnapi Ujság* 1858. 24. sz. 277.; Magyarország képekben. Szerk. Nagy Miklós. Pest 1870. I. 115, 158.; *MMT* V. 1958. II. 407–408.; 526. kép; *Dercsényi–Héjj* 1958. 459.; *Balogh* 1966. I. 211.; *Lővei Pál*: Saxa loquuntur. Egy képzeletbeli nemzeti sírkőpantheon felé. In: Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. Szerk. Mikó Árpád–Sinkó Katalin. (kiállítási katalógus) Budapest 2000. 509.
- I A tábla pusztuló töredékei *in situ* igazolják eredeti helyét. Részletformáit főleg a két, 18., illetve 19. századi rajz mutatja. A kisebb, múzeumba került töredékek a tábláról lehullott darabok, amelyek a rajzokat alapvetően hitelesítik.

134. Fellegvár, a faragványok kőtarba szállítás előtti helyzetét rögzítő, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai által használt, négyzetes koordináta-rendszer

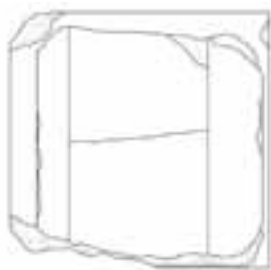
135. Ikeroszlop fejezete az Alsóvárból. 440.1. kat. sz.

136. Ikeroszlop fejezete az Alsóvárból, 2012. 440.1. kat. sz

137. Ikeroszlop fejezete az Alsóvárból, 2012. 440.1. kat. sz.

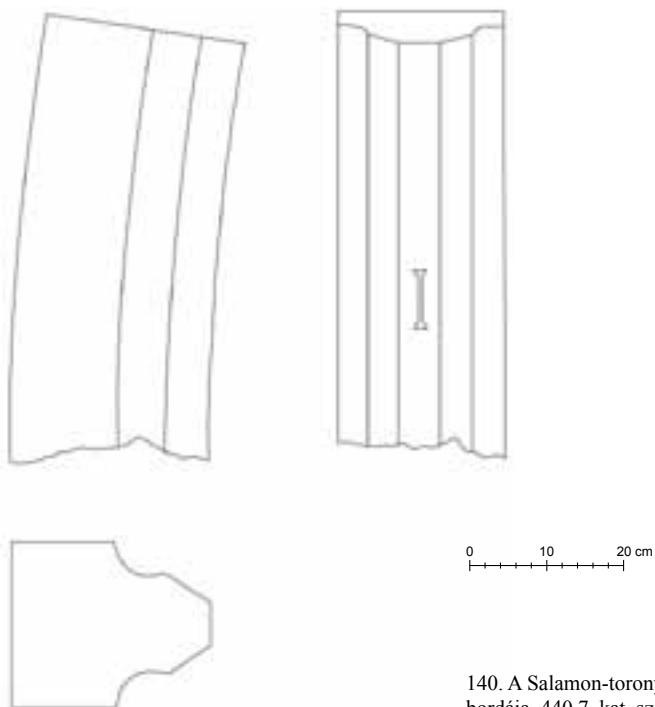
0 10 20 cm

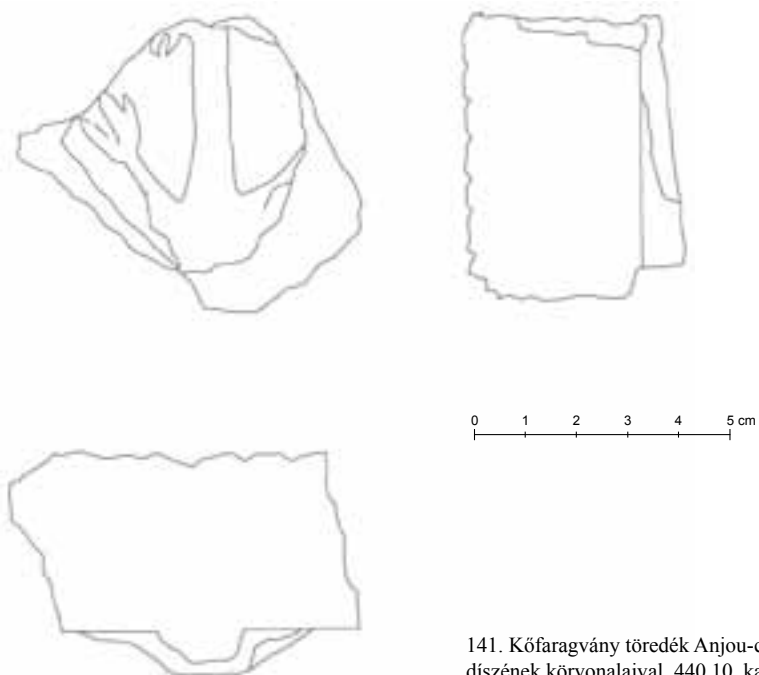
138. A Salamon-torony negyedik emeleti, keleti ablakából kiváltott oszlopfejezet. 440.2. kat. sz.

139. A Salamon-torony ikerablakának sarokoszlop-lábazata. 440.3. kat. sz.

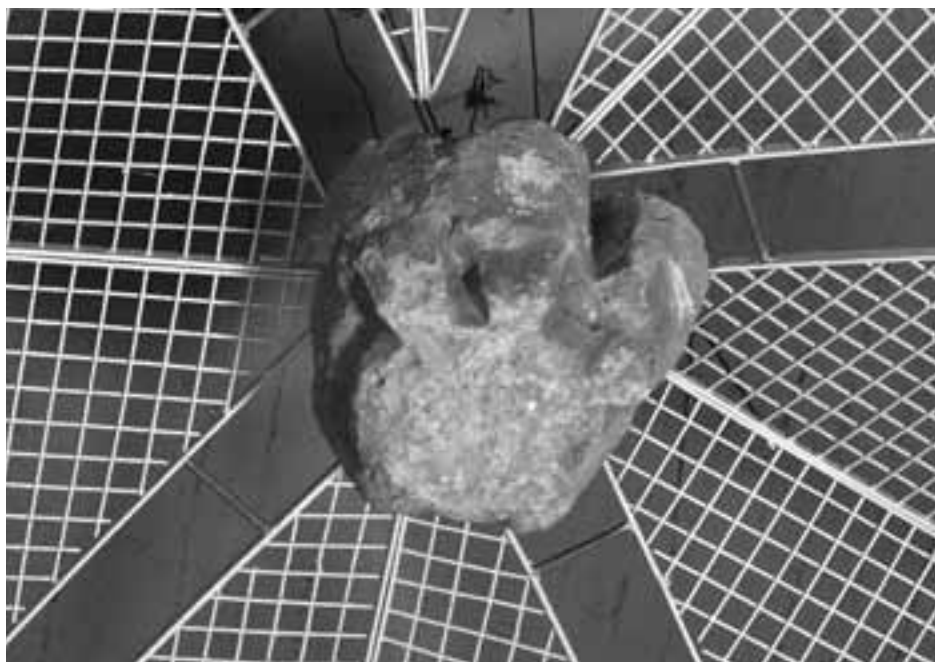
140. A Salamon-torony negyedik emeleti boltozatának bordája. 440.7. kat. sz.

141. Kőfaragvány töredék Anjou-címer letört sisakdíszének körvonaival. 440.10. kat. sz.

142. Kőfaragvány töredék
Anjou-címer letört sisakdíszének
körvonalával. 440.10. kat. sz.

143. Alsóvár, Salamon-torony, boltozatrekonstrukcióba visszaépített zárókő. 440.15. kat. sz.

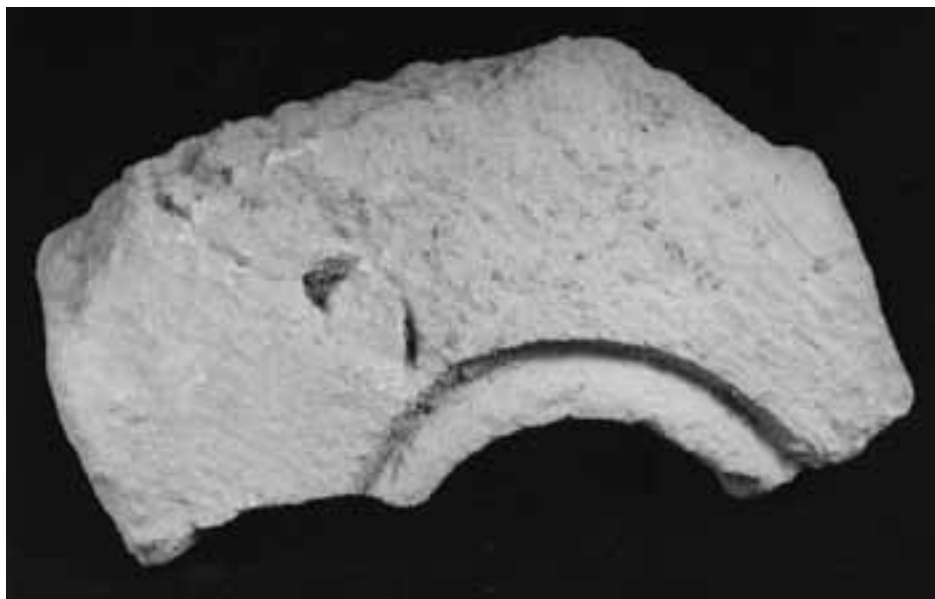
144. Alsóvár, a Duna-parti torony ikerablakába beépített oszlopfejezet. 440.18. kat. sz.

145. Alsóvár, a Duna-parti torony ikerablakába beépített oszlopfejezet. 440.18. kat. sz.

146. Fellegvár, bimbós oszlopfejezet töredéke. 439.47. kat. sz.

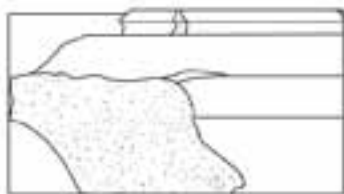

147. Fellegvár, légfűtés-fedlap töredéke. 439.71. kat. sz.

148. Fellegvár, lábazat töredéke. 439.74. kat. sz.

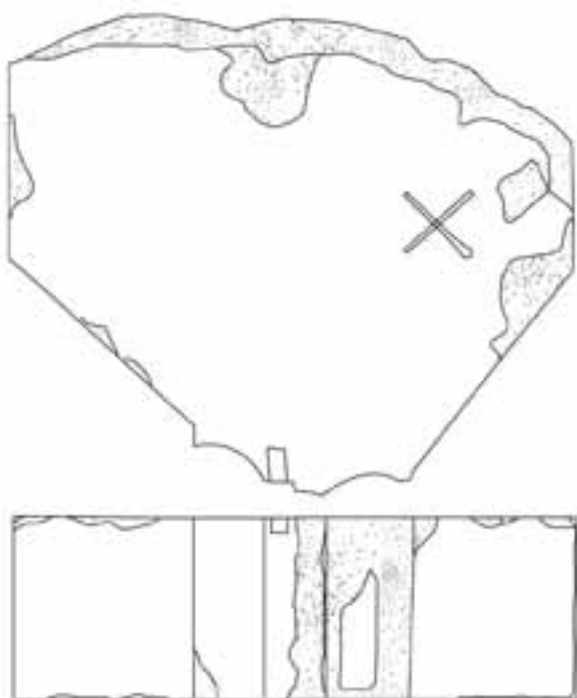

0 1 2 3 4 5 cm

149. Fellegvár, ablakkeret rétegekőve. 439.75. kat. sz.

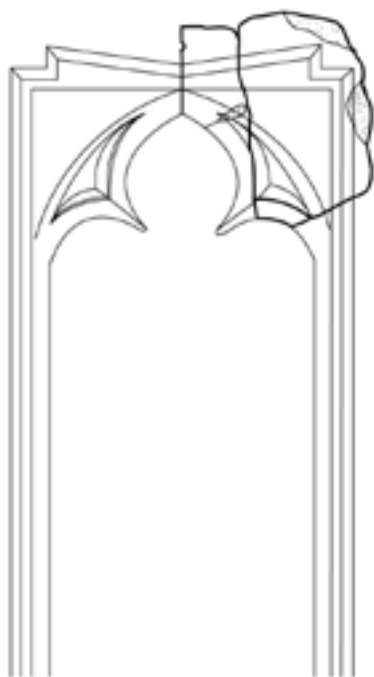
150. Fellegvár, ablakkeret
réteggöve. 439.75. kat. sz.

0 10 20 cm

151. Fellegvár, tükrös
keretelésű mérműves ablak
töredéke. 439.76–77. kat. sz.

0 5 mm

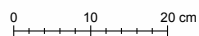
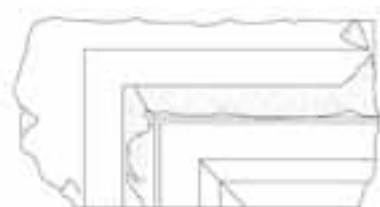
152. Fellegrvár, tükros keretelésű mérműves ablak. 439.76–77. kat. sz.

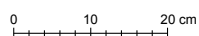
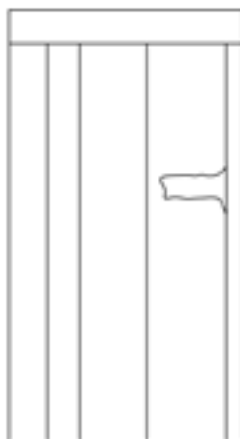
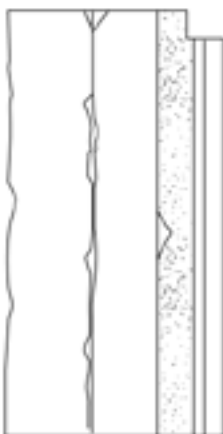
0 10 20 cm

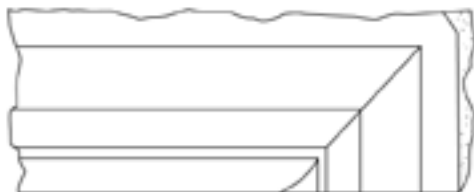
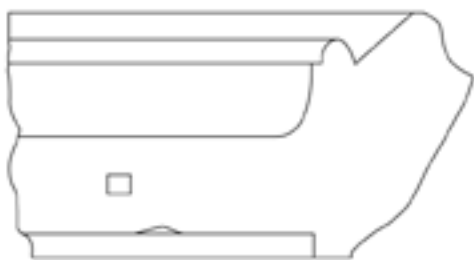
153. Fellegrvár, ablakkeret szemöldökének töredéke. 439.84/a. kat. sz.

154. Fellegvár, ablakkeret szemöldökének töredéke. 439.84/b. kat. sz.

155. Fellegvár, ablakkeret szárkövének réteggöve. 439.85. kat. sz.

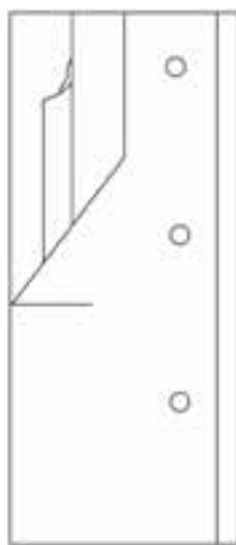
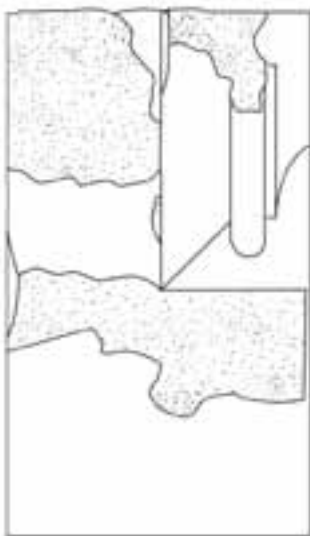
0 10 20 cm

156. Fellekvár, ablakkeret szemöldökének töredéke. 439.87. kat. sz.

157. Fellekvár, ablakkeret lábazata.
439.89. kat. sz.

0 10 20 cm

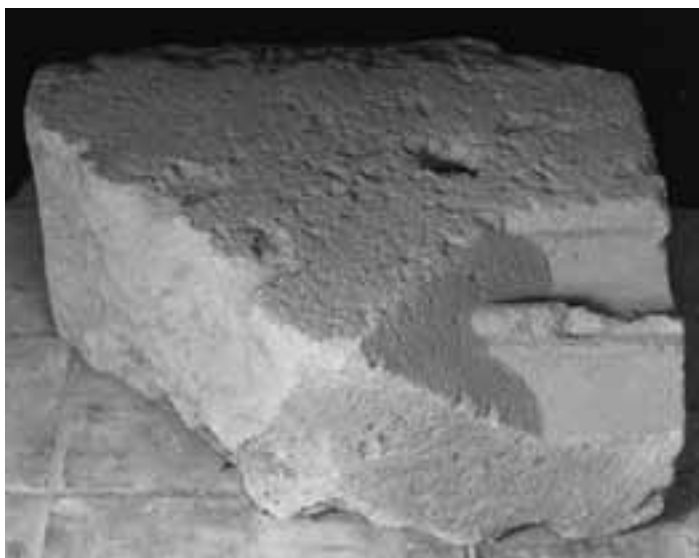

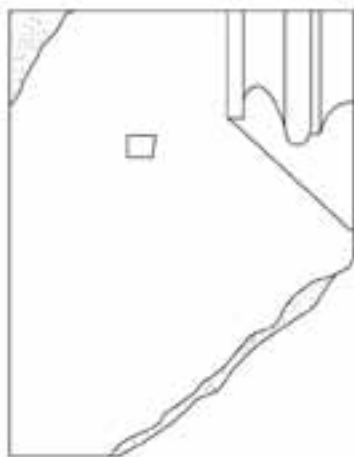
158. Fellegvár, ajtókeret szemöldökének töredéke. 439.98. kat. sz.

159. Fellegvár, ajtókeret szárának réteggöve. 439.99. kat. sz.

160. Fellegvár, ajtókeret lábazata. 439.100. kat. sz.

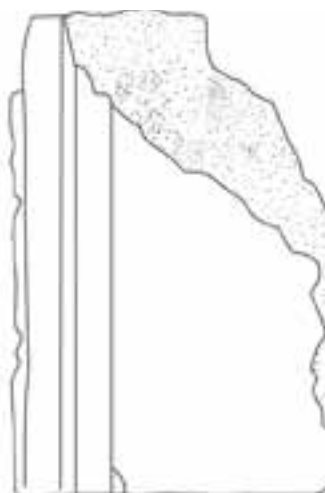
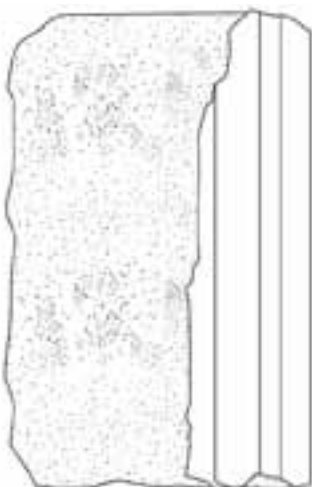
0 10 20 cm

161. Fellegvár, ajtókeret lábazata. 439.100. kat. sz.

162. Fellegvár, ajtókeret ívezeti
köve. 439.101. kat. sz.

0 10 20 cm

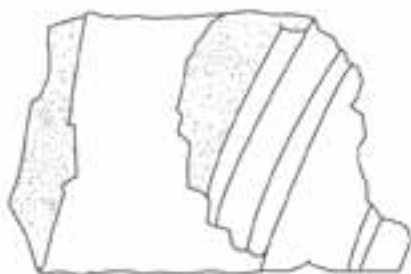

163. Fellegvár, ajtókeret szárkövének töredéke. 439.102. kat. sz.

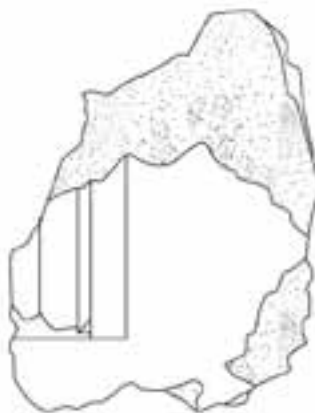
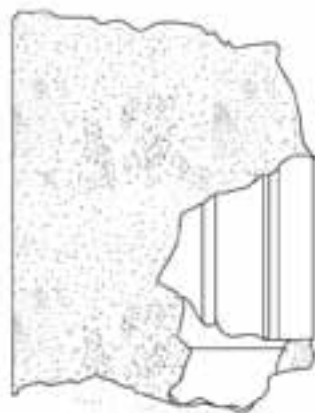
164. Fellegvár, ajtókeret
szárkövének töredéke.
439.102. kat. sz.

0 10 20 cm

165. Fellegvár, ajtókeret lábázatának
töredéke. 439.103. kat. sz.

166. Fellegvár, ajtókeret lábazatának töredéke.
439.103. kat. sz.

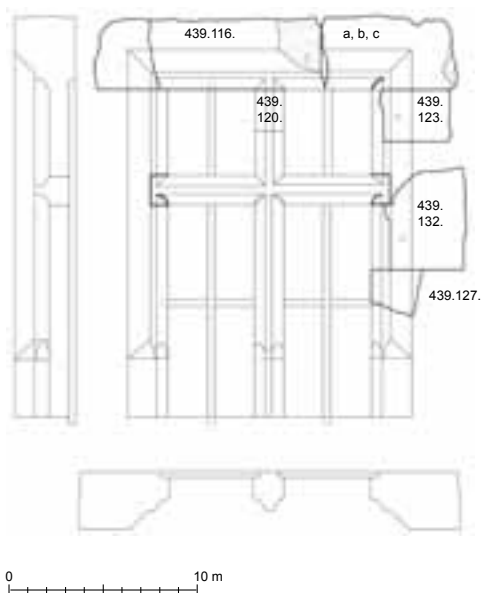

0 10 20 cm

167. Fellegvár, ablakkeret szemöldökének
töredéke. 439.104. kat. sz.

168.a. Fellegvár, rekonstruált ablakkeret a kiállításban, 2012. Szerk. Kat.: 439/8.

168.b. Fellegvár, ablakkeret elméleti rekonstrukciós rajza, Bozóki Lajos, 1993. Szerk. Kat.: 439/8.

169. Fellegvár, szenteltvíztartóvá átfaragott lábázat töredéke. 439.161. kat. sz.

0 10 20 cm

170. Fellgvár, ablakkeret szemöldökének töredéke. 439.170. kat. sz.

0 10 20 cm

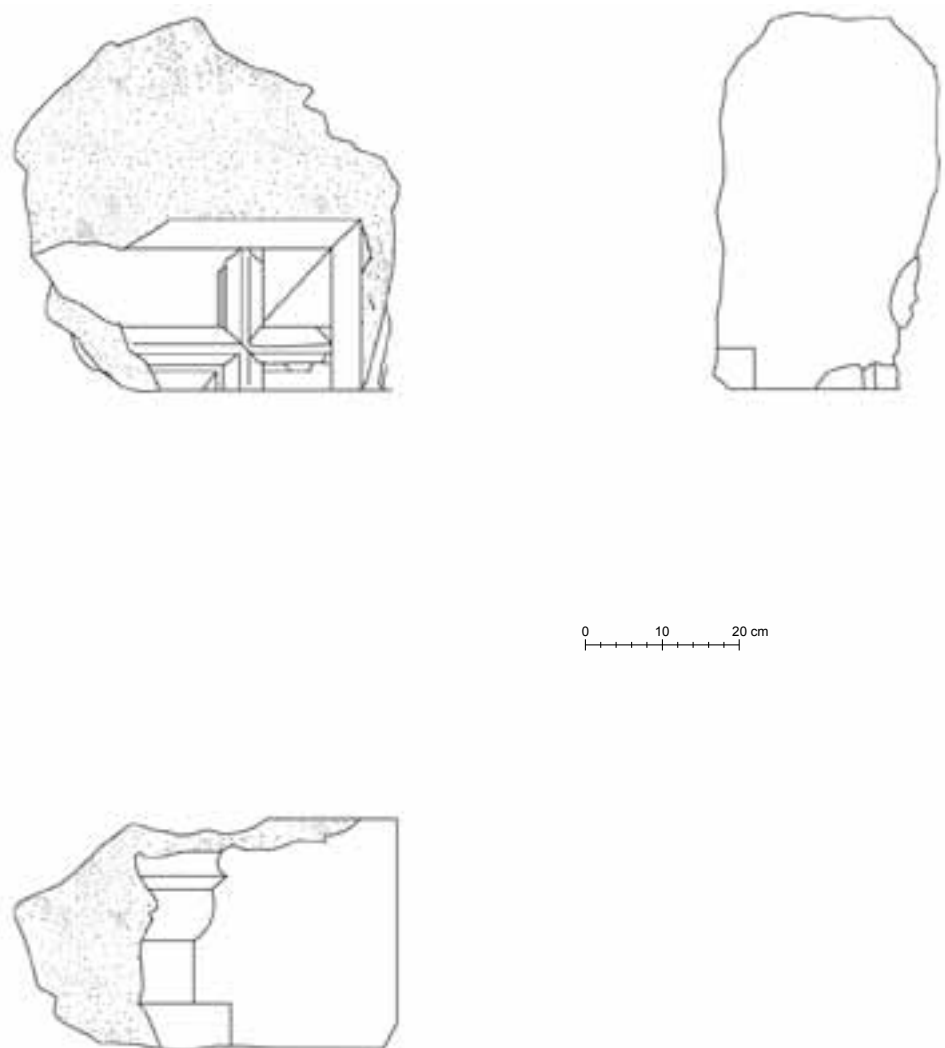
171. Fellegvár, ablakkeret lábazata. 439.177. kat. sz.

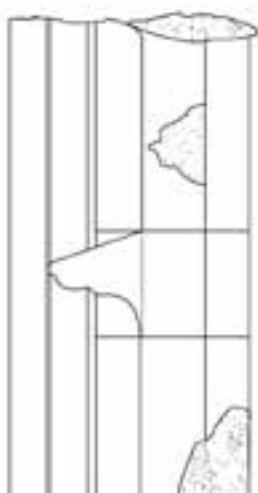
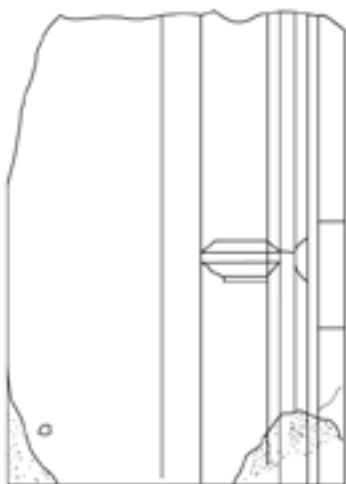
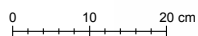
172. Fellegvár, mérműves ablak osztója.
439.184. kat. sz.

173. Fellegvár, ablakkeret szárkövének
töredéke. 439.189. kat. sz.

174. Fellegvár, ablakkeret szemöldökének töredéke. 439.191. kat. sz.

175. Fellegvár, ablakkeret szárának rétegekőve. 439.192. kat. sz.

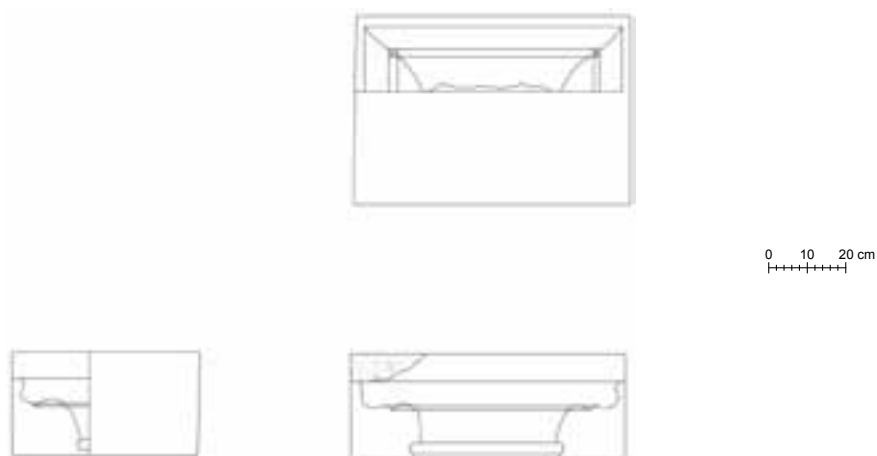

0 10 20 cm

176. Fellegvár, párkány töredéke. 439.202. kat. sz.

177. Fellegvár, ablakkeret könyöklőkonzol.
439.203. kat. sz.

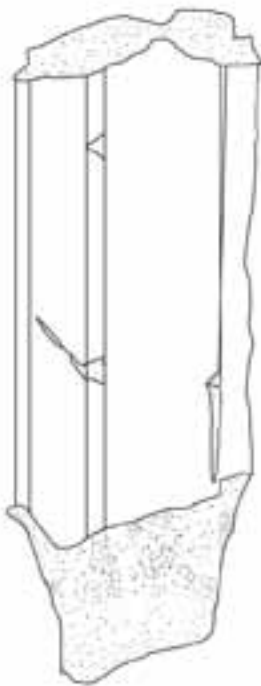
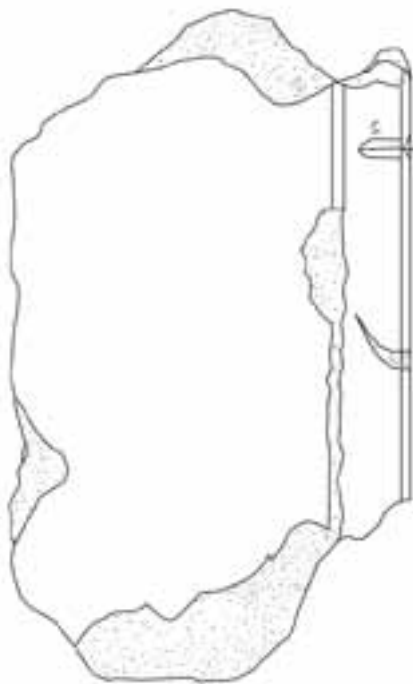
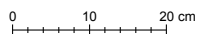
178. Fellegvár, ablakkeret, könyöklőkonzol. 439.203. kat. sz.

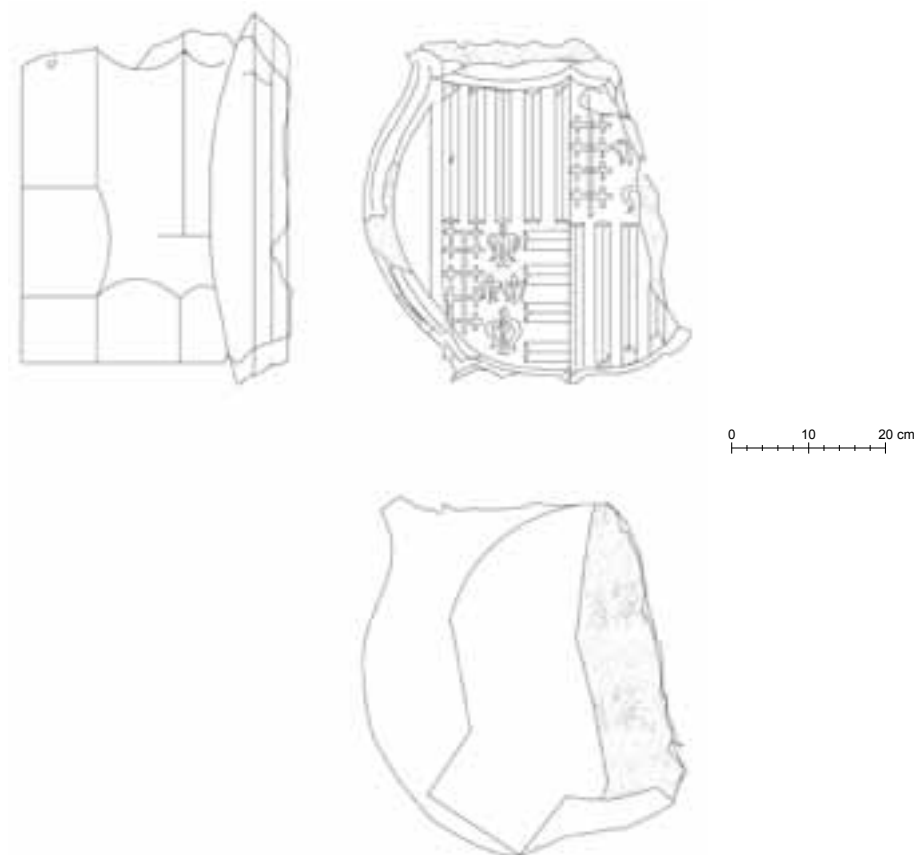
179. Fellegvár, ajtókeret szemöldökkonzol. 439.209. kat. sz.

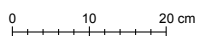
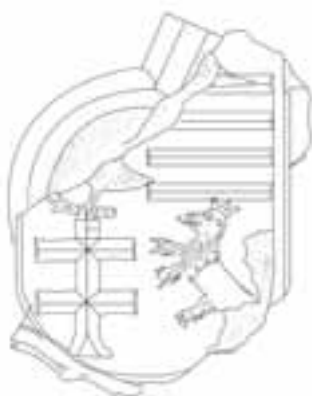
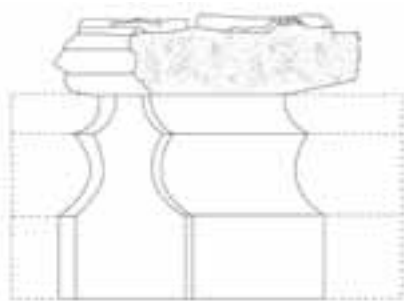
180. Fellegvár, ajtókeret, szemöldök
töredéke. 439.212. kat. sz.

181. Fellegvár, ajtókeret, szemöldökkonzol.
439.213. kat. sz.

182. Fellegvár, boltozati zárókő Aragóniai Beatrix címerével. 439.215. kat. sz.

183. Fellegvár, boltozati zárókő Hunyadi Mátyás címerével. 439.216. kat. sz.

184. Fellegvár, boltváll töredéke. 439.217. kat. sz.

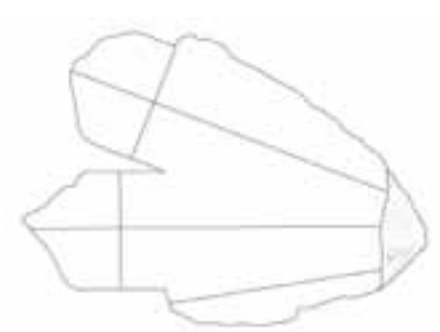
0 10 20 cm

185. Fellegvár, boltváll töredéke.
439.217. kat. sz.

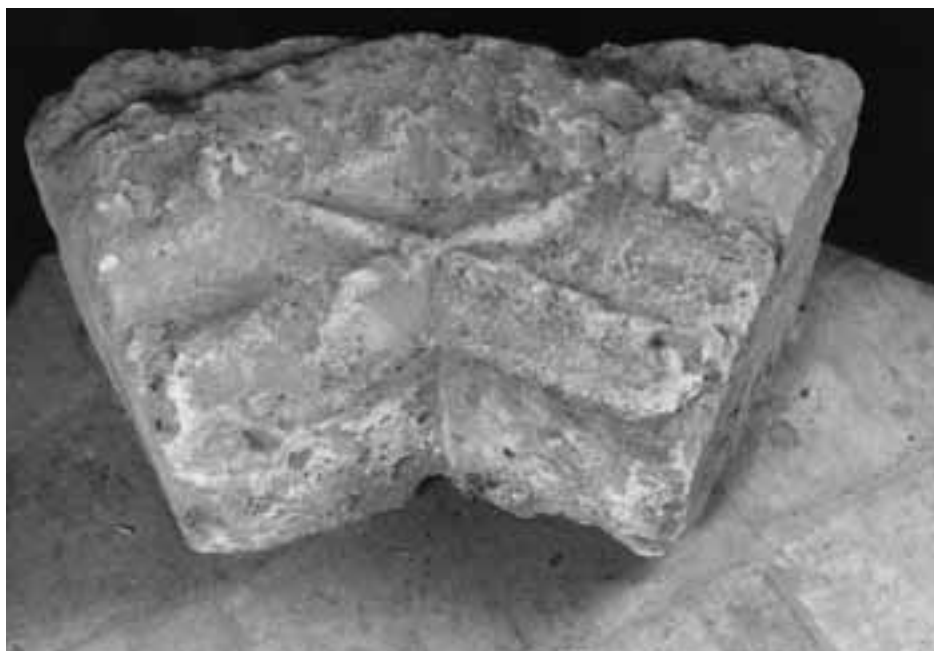
186. Fellegvár, boltváll töredéke.
439.218. kat. sz.

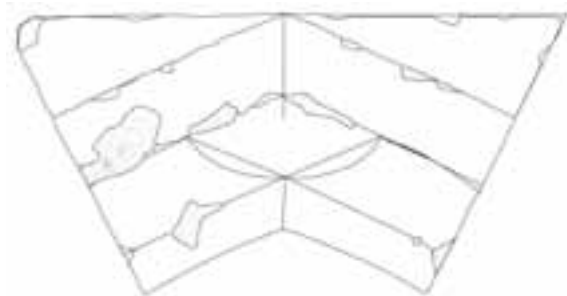
0 10 20 cm

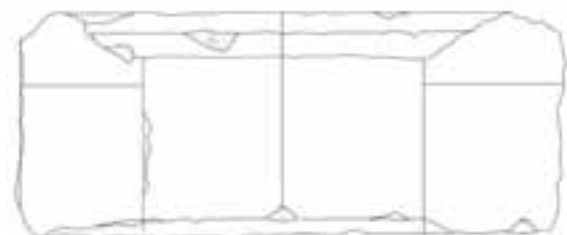
187. Fellegvár, boltváll töredéke. 439.218. kat. sz.

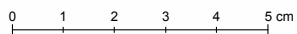
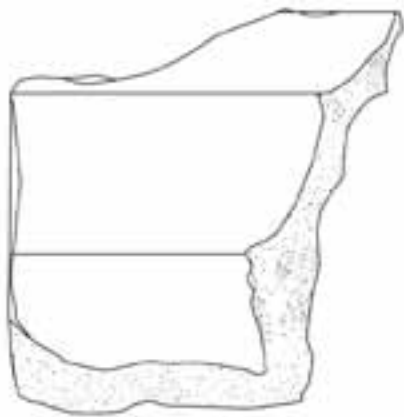
188. Fellegvár, homlokív-záradék. 439.220. kat. sz.

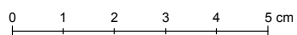
0 10 20 cm

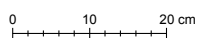
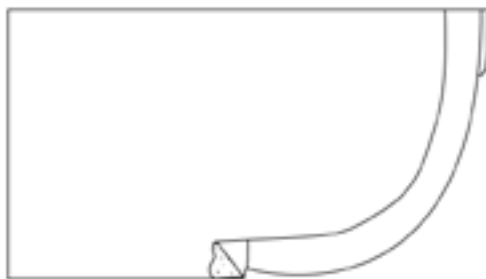
189. Fellegvár, homlokív-záradék. 439.220. kat. sz.

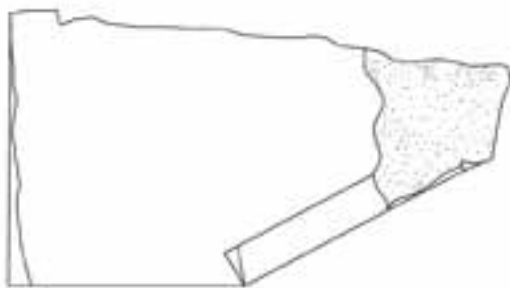
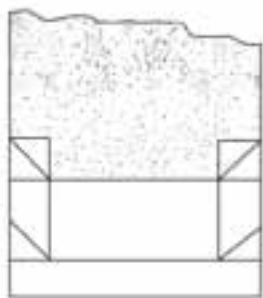
190. Fellegvár, boltozati borda töredéke. 439.237. kat. sz.

191. Fellegvár, fiálédísz. 439.254. kat. sz.

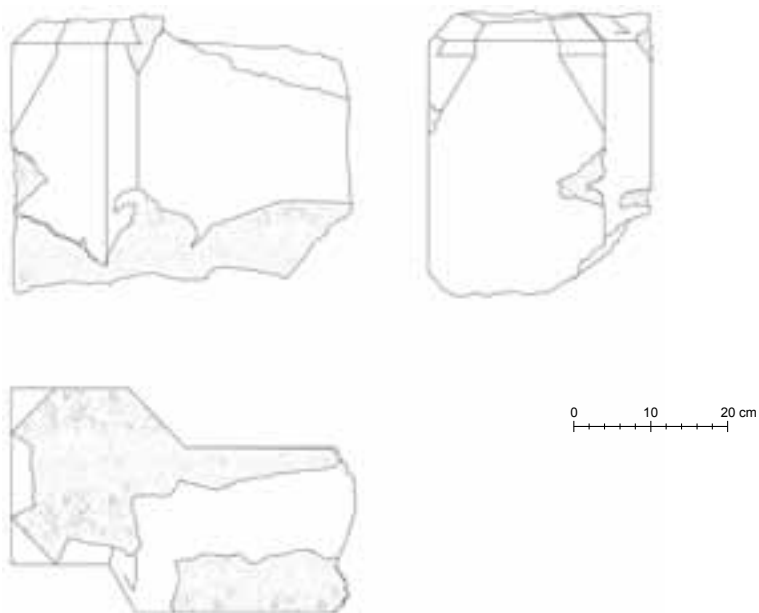

192. Fellegvár, konzol töredéke. 439.258. kat. sz.

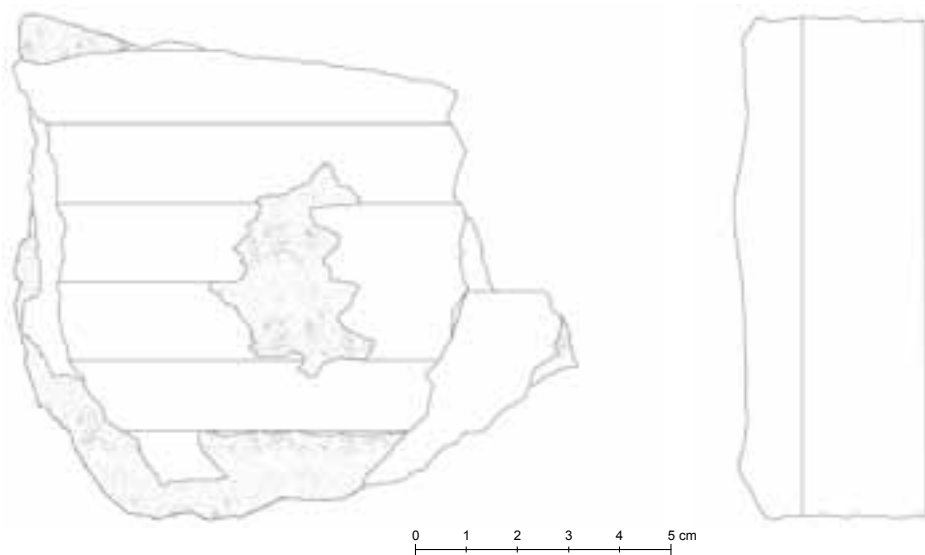

0 10 20 cm

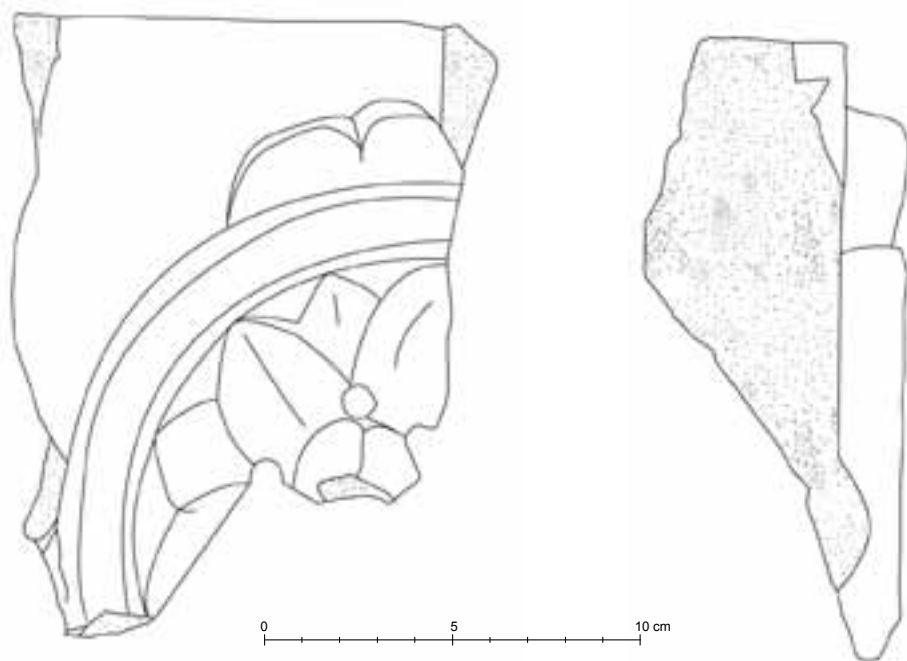
193. Fellegvár, konzol töredéke. 439.270. kat. sz.

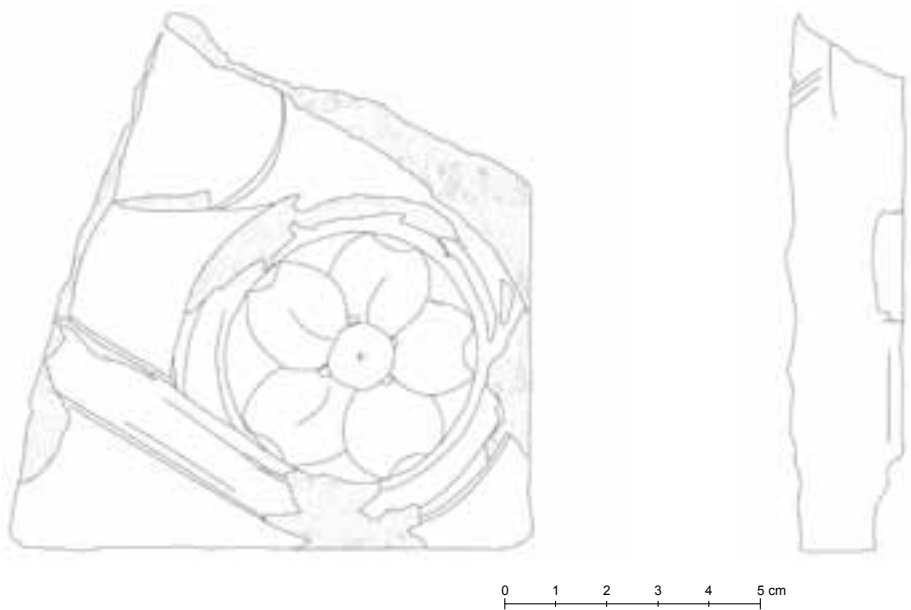
194. Fellegvár, kandalló lábazati eleme. 439.271. kat. sz.

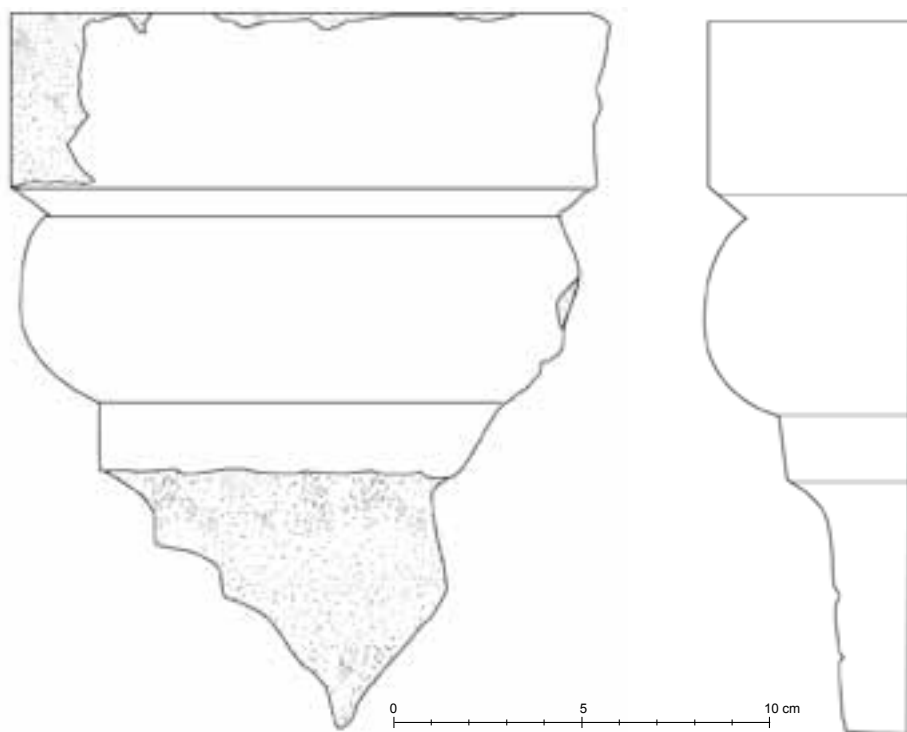
195. Fellegvár, a koronaőri emléktábla töredéke. 439.272. kat. sz.

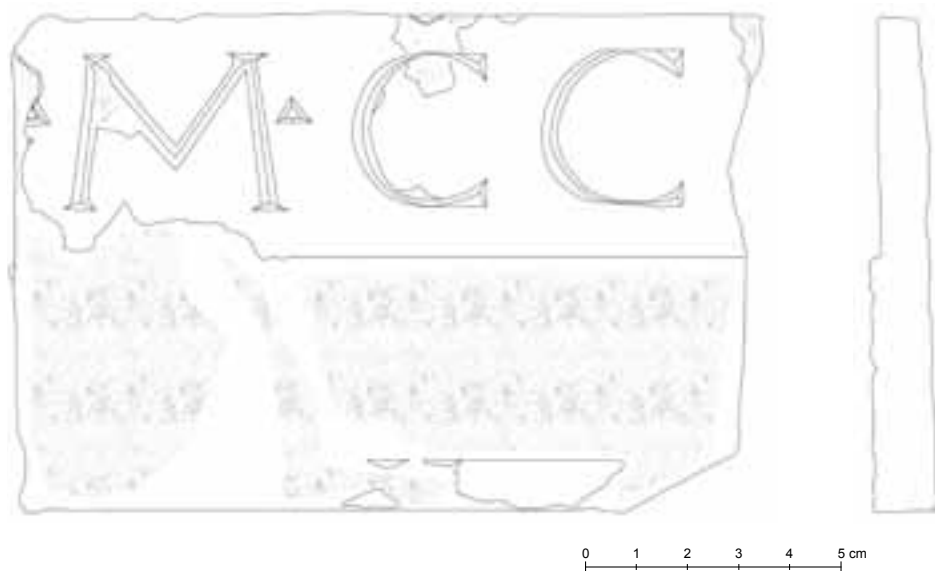
196. Fellegvár, a koronaőri emléktábla töredéke. 439.273. kat. sz.

197. Fellegvár, a koronaőri emléktábla töredéke. 439.274. kat. sz.

198. Fellegvár, a koronaőri emléktábla töredéke. 439.276. kat. sz.

199. Fellegvár, a koronaőri emléktábla töredéke. 439.279. kat. sz.

**A VISEGRÁDI VÁREGYÜTTES
KŐFARAGVÁNYAINAK KÖZETTANI
VIZSGÁLATA**

A VISEGRÁDI VÁREGYÜTTES KŐFARAGVÁNYAINAK KÖZETTANI VIZSGÁLATA

A kőfaragványok kőzettani felvételezését dr. Kertész Pál egyetemi docens vezetésével dr. Gálos Miklós egyetemi tanár, dr. Marek István egyetemi adjunktus, Emszt Gyula tanszéki mérnök és Árpás Endre geológus technikus végezték. A kőzettani vizsgálatok a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME) Építőanyagok és Mérnökgeológia Tanszék kőzetvizsgáló laborrészlegében készültek.

A kőzettani összefoglalót összeállította Dr. habil. Gálos Miklós egyetemi tanár.

A VISEGRÁDI VÁREGYÜTTES TÖREDÉKEINEK KÖZETTANI VIZSGÁLATA

A visegrádi váregyüttes – Alsóvár és Fellegvár – kőtáiraiban levő töredékek kőzettani vizsgálatát együtt kezeltük a visegrádi királyi palota töredékeinek kőzettani vizsgálati eredményeivel, hiszen a visegrádi építkezéseknél használt kőzetváltozatok azonosak. A leírások a „LAPIDARIUM HUNGARICUM – Magyarország Építészeti Töredékeinek Gyűjteménye” 2., a visegrádi királyi palota kápolnája és északkeleti palotája kőfaragványait feldolgozó kötetében (Buzás 1990) szerepelnek. Már a leletanyag felvételezésénél is az volt a vélemény, hogy a felhasznált kőzetanyag sok tekintetben nagy azonosságot mutat a műemléki épületegyüttesekben. Az azonosság első sorban a helyi, illetve környékbeli kőanyagok – pl. andezittufa változatok – felhasználásánál mutatható ki.

Mind a Fellegvár, mind pedig az Alsóvár leletanyagában az andezittufa különböző változatai fordulnak elő legnagyobb számban. A gyakoriság sorrendjében ezt követően a durva mészkövek, a forrásvízi mészkövek és a homokkövek következnek. A váregyüttes vizsgált kőfaragványainak túlnyomó többségét adó Fellegvárban

az andezittufák közel 60,

a durva mészkövek 16,

a forrásvízi mészkövek közel 15,

a homokkövek 7, az

egyéb kőzetváltozatok 3 százalékos gyakorisággal vannak jelen.

[A katalógusba hat, a váregyüttesben egészen biztosan építőanyagként másodlagosan felhasznált sírkőtöredék a szerkesztési munkák végén került be, a közülük ma is meglévő három darab kőzettani vizsgálatára ezért nem került sor. Anyaguk azonban egyértelműen a középkori magyarországi síremlékek kedvelt anyaga, a Gerecse hegységben bányászott tömött vörös mészkő, ahogy ebből készülhetett a három elveszett, a 19. századi leírásokban a „vörös márvány” kitétellel illetett töredék is. A magyarországi tömött vörös mészkőnek a könyvsorozat korábbi köteteiben közreadott leírásai: Kertész 1990. 68, 69, 72.; g. ábra; Kertész Pál: Vas megye építészeti töredékeinek kőzettani vizsgálata. In: Lapidarium Hungaricum 5. Vas megye I. Szerk. Lővei Pál. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest 2002. 83, 86, 87.; Szerk.]

Az egységes szemléleti rend figyelembe vételével a *Lapidarium Hungaricum* leletanyagának közzéttni megnevezését a hazai gyakorlatban használt, MSZ 18281-78 számú, „Építési kőanyagok közzéttni megnevezése és osztályai” című szabvány szerint adjuk meg. A helyszíni, makroszkópos – ún. „szabad szemmel” történő – vizsgálatokat és a laboratóriumban a vékonycsiszolatokon végzett fénymikroszkópos elemző vizsgálatokat az MSZ 18283-78 számú, „Építési kőanyagok közzéttni vizsgálati rendje” című szabvány szerint készítettük. Megjegyezzük, hogy ezek az idézett szabványok már visszavont szabványok, de a helyettük megjelent angol nyelvű európai szabványok (MSZ EN-ek) hasonló, illetve teljesen azonos előírásokat tartalmaznak, és megengedik a hagyományos (kőfaragó) nevek használatát is. Ilyen például a „hárshegyi homokkő” vagy a „sósokúti típusú durva mészkő”.

A KŐELEMÉK KŐANYAGAINAK SZÁRMAZÁSI HELYE

A leletanyagban előforduló kőzetváltozatok lelőhelyeinek meghatározása nehezen megoldható feladat. Próbálkozásaink ellenére is csak valószínűsíthető lelőhelyekről írhatunk. Ezzel a kérdéskörrel dr. Kertész Pál „A műemléki kőanyagok bányahelyeinek kutatása” című tanulmánya (Építés- Építészettudomány XIV [1982] 193–228.), a budai márga előfordulásával és a lehetséges bányahelyek azonosításával pedig Kertész Pál és Szabó-Balogh Anna „Provenance and Petrographical Problems of the Building and Ornamental Stone Materials of Hungarian Renaissance Architecture” című cikke (Periodica Polytechnica. Civil Engineering Vol. 32. Nos 3–4. Technical University Budapest 1988. 169–193.), valamint Árpás Endre, Emszt Gyula, Gálos Miklós, Kertész Pál és Marek István „Az úgynevezett Budakörnyéki márga és jelentősége a magyar építészettörténetben” című munkája (in: Horler Miklós hetvenedik születésnapjára – tanulmányok. Szerk. Lővei Pál. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest 1993. 239–258.) foglalkozik.

A kőzetváltozatok valószínűsíthető bányahelyeinek felsorolásánál támaszkodtunk Schafarzik Ferenc „A Magyar Korona országai területén létező kőbányák részletes ismertetése” című – A magyar kir. Földtani Intézet kiadványai, Budapest 1904. – híres könyvére, melyben több mint 2600, közöttük számos már a korábbi történelmi időszakokban is működő kőbánya leírása szerepel. A BME Építőanyagok és Mérnökgeológia Tanszék munkatársainak, a bányahelyek felkutatásában és azok bejárása során szerzett évtizedes tapasztalatait figyelembe vettük a kővek származási helyének ismertetésénél, ami nem biztos, hogy a mai értelemben használt bánya, hanem csupán egy ideiglenesen működtetett feltárás, vagy az építéseknel, a helyszín alakítása során kikerülő és így hasznosítható kőzetanyag.

Andezittufák, tufás andezitek

Helyi kőzetanyagok, hiszen a Visegrádi-hegységet és a Börzsöny-hegységet e magmás kőzetek változatai alkotják. A visegrádi várhegyet is andezittufa alkotja (200. kép). Szép feltárás látható a várhegy lábánál a palota-együttes területén. A Börzsönyben, Verőce térségében középkori bányahelyek nyomai fedezhetők fel.

Forrásvízi mészkövek

Forrásvízi mészkövek Buda belterületétől a Duna vonalában Budakalász, Süttő, Dunaalmás vidékéig több helyen fordulnak elő. Forrásvízi mészköveket már a római kortól folyamatosan bányásztak e térségekben.

Durva mészkövek

A különböző ooidos, bioklasztos típusú durva mészkövek legismertebb lelőhelyei a Budai-hegységben, Budától délre a várost szegélyező övben, Budafok–Tétény–Tárnok–Sóskút–Bia–Zsámbék–Tök vonalában fordulnak elő. Ezt a kőzetváltozatot ma „sóskúti mészkő” megnevezéssel használjuk. Az innen kikerülő köveket különböző építési céllal már a középkorban is előszeretettel használták.

A lithothamniumos durva mészkő Visegrád közvetlen környékén, valamint a Börzsöny-hegységben Zebegény térségében fordul elő.

Homokkövek

A leletanyagban a kvarckötésű ún. „hárshegyi homokkő” a Budai-hegységben és a Pilisben több helyen (pl. Budakeszi, Üröm, illetve Pilisborosjenő, Pilisvörösvár) fordul elő. Ilyen típusú homokkő van Vác térségében a Naszályon is.

A KŐZETFAJTÁK JELLEMZÉSE

Andezittufa

Az andezittufák változatos kifejlődésű vulkáni törmelékes vagy piroklasztikus kőzetek. A kőzet szövete a tufás szöveti típusnak megfelelő salakos (hólyagüreges), agglomerátumos, mikrokristályos szöveti elemű. A vulkáni működés szilikátos vegyi jellegű, a szilíciumdioxid tartalom szempontjából semleges összetételű lávát hozott mozgásba, és a megszilárdulás körülményeinek függvényében jöttek létre a különböző tufaváltozatok. Az andezittufák szürke színű, különböző – barnás, vöröses, lilás – árnyalatú kőzetek. A világosszürke, vulkáni hamu alapanyagban horzsakövek, vulkáni bombák és már kristályosan megjelenő kőzetalkotó ásványok fordulnak elő.

Az andezittufa változatok közül a (201. kép) finomszemű horzsaköves, a (202. kép) agglomerátumos, a (203. kép) salakos (hólyagüreges) vulkáni hamu alapanyagot mutató változat szöveti képét mutatja.

Az andezittufák porozitása változó, általában jelentős mértékű. A finomszemű alapanyagban szemmel nem látható pórusok mellett az agglomerátumos szemcsék, illetve a salakos részek porozitása határozza meg a kőzetanyag vízzel szembeni viselkedését és fagyállóságát. A kőzet mállása folyamán felületi lemorzsolódás, színváltozás és szilárdságsökkenés következhet be.

Az andezittufa általában jól faragható, a vulkáni agglomerátumos andezittufa faraghatósága a tufa és a vulkáni bomba részek szilárdságának eltérésétől függ, mennél nagyobb a különbség, annál rosszabb a faraghatóság. Törési felülete szöveti tulajdonságaitól függően kissé érdes, illetve durván szemcsézett.

Forrásvízi mészkő

A forrásvízi mészkő oldatból kivált, vegyi üledékes kőzet. Szövete karbonátos jellegű mikrokristályos. A mikrokristályos kalcium-karbonát (kalcit) alapanyagban ősmaradványok lenyomatai láthatók. Porózus kőzet, melyben a pórusok járatokat alkotnak. Pórusai gyakran irányítottan jelennek meg. Jellegzetes porózus szöveti képét a (204. kép) mutatja. A (205. képen) mikrokristályos forrásvízi mészkő szöveti képe látható.

A szürkésfehér színű, sárgásbarna árnyalatú kőzet fagyálló, jelentős mértékű szilárdsága ellenére könnyen és finoman faragható. Törési felülete kagylósan egyenetlen, finoman érdes.

Durva mészkő

A durva mészkő oldatból kivált vegyi-biológiai üledékes kőzet. A sekély tengeri üledékben a lerakódás és kőzetté válás körülményei igen változatosak voltak, ezért e kőzetnek számos válfaja ismeretes.

Ooidos durva mészkőben a gömbszerű ooidok alkotják a kőzet szerkezetét. Az ooidok olyan kőzetalkotók, melyek az apró törmelékszemcsék vagy ősmaradványok kalcium-karbonáttal történt bekérgezése útján jöttek létre. Ezeket az ooidokat és az ősmaradvány törmelékeket (pl. mollusca-héjdarabok, pecten-héjdarabok) kalcium-karbonát köti önálló kőzetté. A kőzet szövete karbonátos típusú, ragasztott jellegű. Az ooidos durva mészkő szöveti képét a (206. kép), a bioklasztos, jól karbonátosodott durva mészkő szöveti képét a (207. kép) mutatja be. A kőzetalkotó szemcsék között a porozitás szemcseközi, gyakran oldódásos, kalcittal kérgezett. A kőzet szilárdsága és megtartási állapota a karbonátosodás mértékétől függ.

Lithothamniumos durva mészkőben a szabad szemmel is látható mészalgák (lithothamniumok) fordulnak elő. A kőzet szövete tömöttebb, porozitása kisebb, mint az ooidos durva mészkőé. A kőzetszövet képét a (208. kép) szemlélteti.

A durva mészkövek szürkésfehér színűek, kissé sárgás, illetve barnás árnyalatúak. Szilárdságuk a karbonátosodás mértékétől függően változó, de általában kis értékű, vízzérkenyek, mállásra hajlamosak. A durva mészkövek jól és finoman faraghatóak.

Homokkő

A homokkövek törmelékes üledékes kőzetek. Szövetük ragasztott kőzetszövet. A „hárshegyi homokkő” kötése a kavics és homokszemcsék között kovasavas. A kőzetváltozat szöveti képét a (209. kép) szemlélteti. A homokkövek színét a kötőanyagban az oldódásos elszíneződés eredményezi. Színüket a halványszürke alapszínből kiindulva a vasoxid barnássárgára, néhol vörösesre változtatja. A kőzet porozitása szemcseközi, a pórusokba bejutó víz a mállás során foltos elszíneződést hoz létre.

A kovasavas kötés a kőzetváltozatnak nagy szilárdságot, jó időállóságot biztosít. Nehezen faragható, bár a tapasztalatok azt mutatják, hogy bányanedvesen könnyebben megmunkálható, majd „felszilárdul”.

Márga

A leletanyagban előforduló ún. „budai márga” finomszemű, törmelékes üledékes kőzet, mely átmenet a törmelékes és az oldatból kivált, vegyi üledékes kőzetcsoporthoz. Szöveti képe a (210. képen) látható. A „budai márga” az a márgatípus, mely csupán a Budai-hegységben fordul elő. Sárgásszürke színű, világos árnyalatú, finomszemű kőzet, mely igényes faragásokra, plasztikus részletek kimunkálására alkalmas.

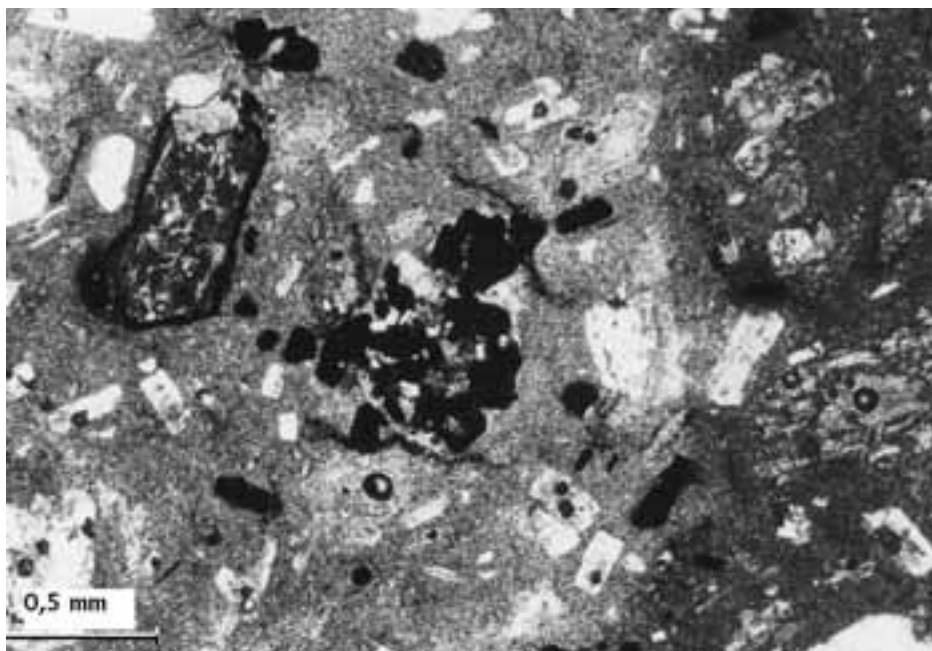
A kőzettani meghatározásban szereplő kőzetek valószínű földtani korát az 1. táblázat egyszerűsített korbeosztása szerint adjuk meg.

Földtani idő	Földtani korszak		Vizsgált kőzet
Kániozoikum (Újkor)	Negyedidőszak	Holocén	
		Pleisztocén	forrásvízi mészkő
	Harmadidőszak	Pliocén	
		Miocén	andezittufa durva mészkövek
		Oligocén	„hárshgyi homokkő” „budai márga”
		Eocén	

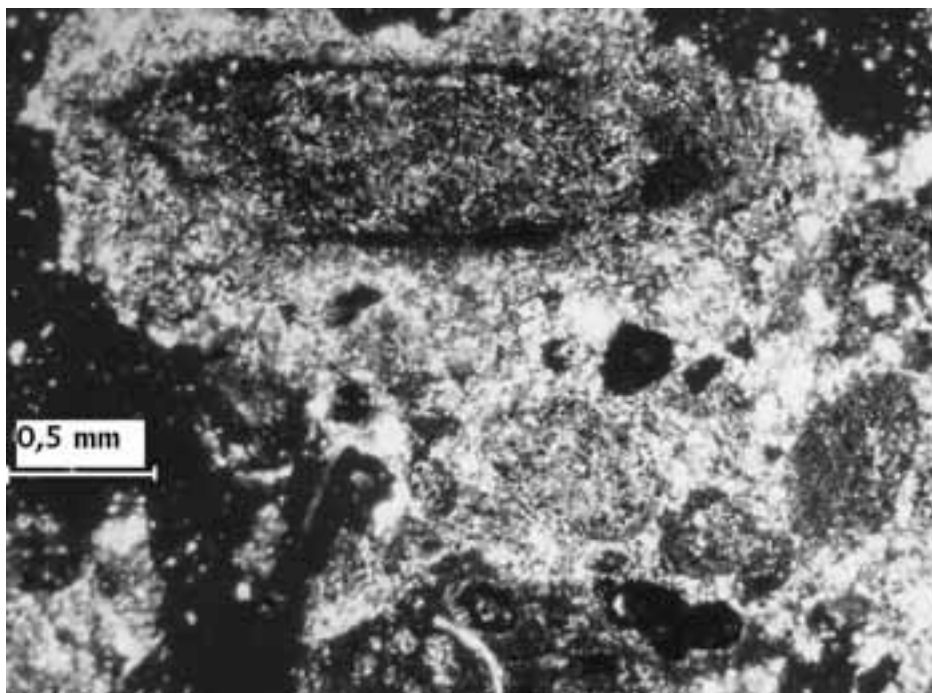
1. táblázat. A meghatározott kőzetek valószínű földtani kora

200. Sziklavésések nyomai a Fellegvár déli kaputornya (A) előtt, 2012

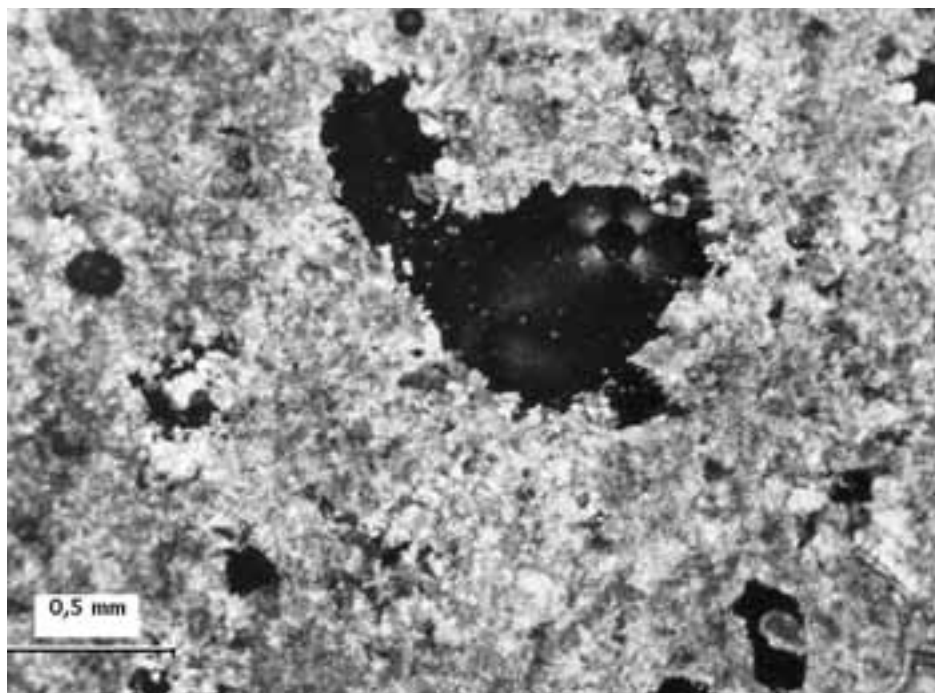
201. Finomszemű andezittufa szöveti képe

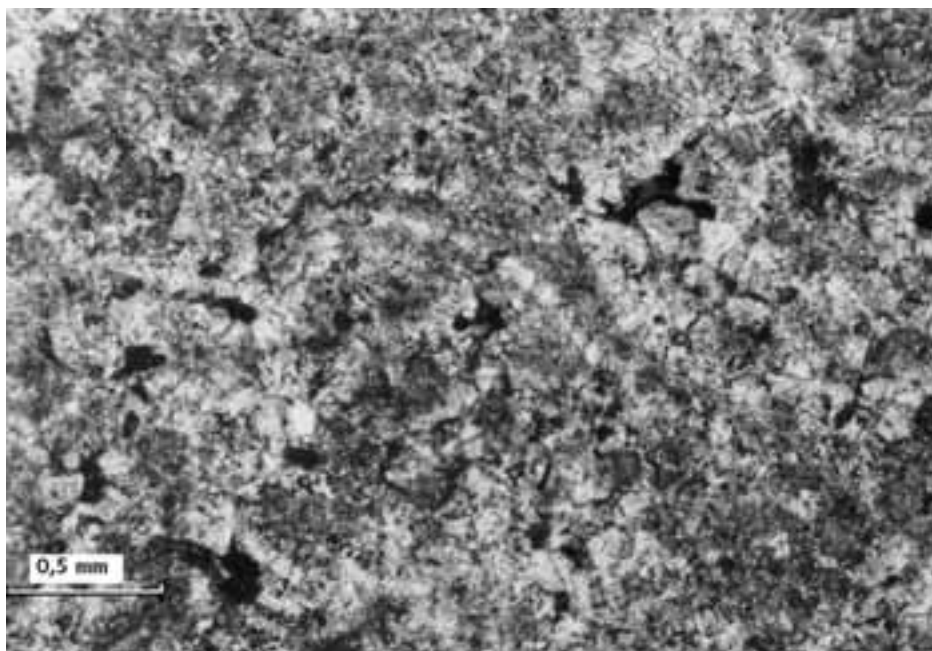
202. Agglomerátumos andezittufa szöveti képe

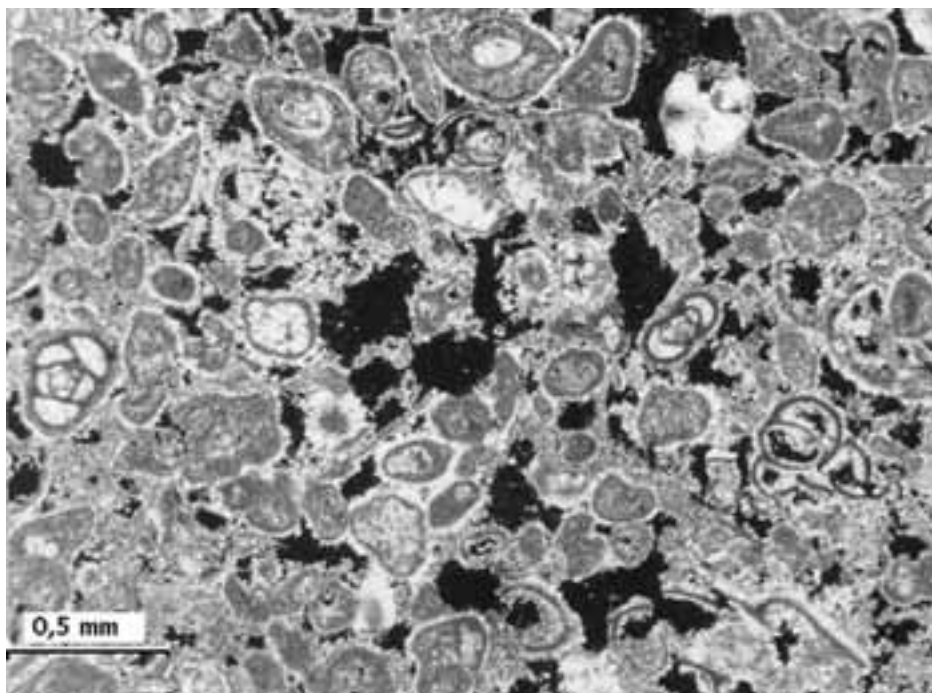
203. Salakos (hólyagüreges), vulkáni hamu alapanyagú andezittufa szöveti képe

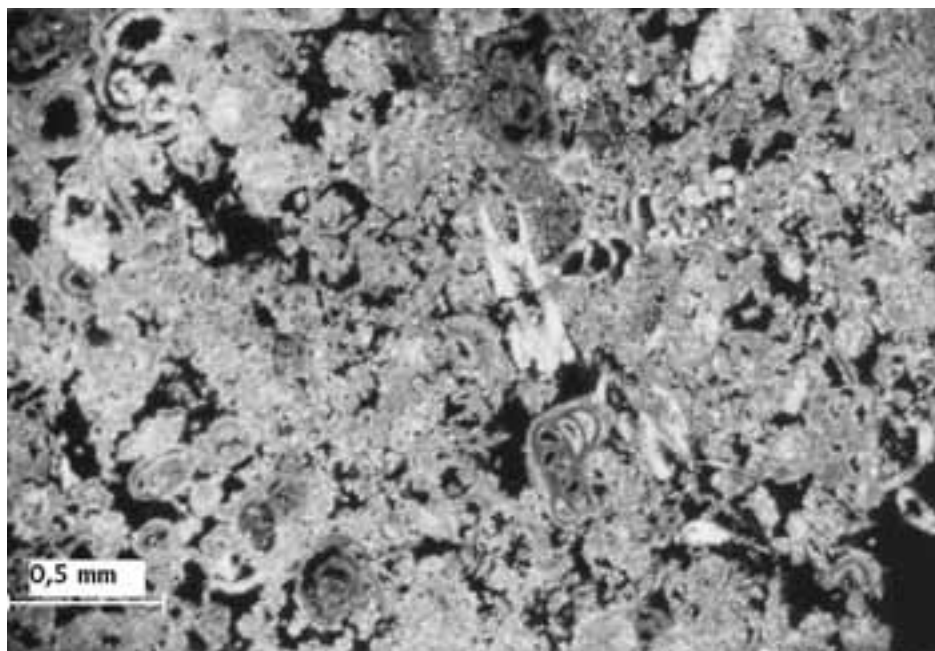
204. Porózus forrásvízi mészkő szöveti képe

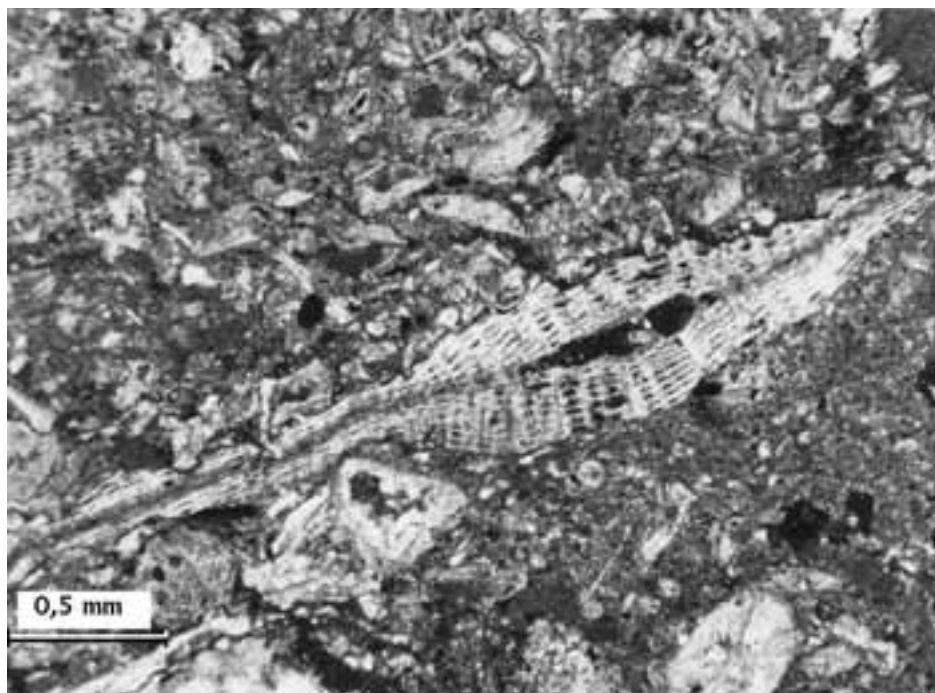
205. Mikrokrisztályos forrásvízi mészkő szöveti képe

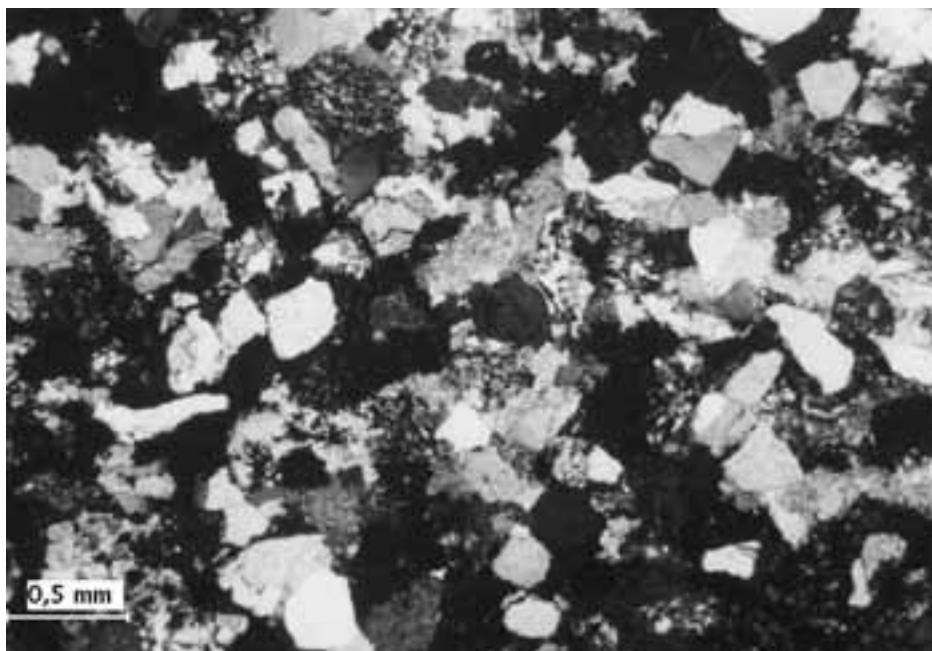
206. Ooidos durva mészkő szöveti képe

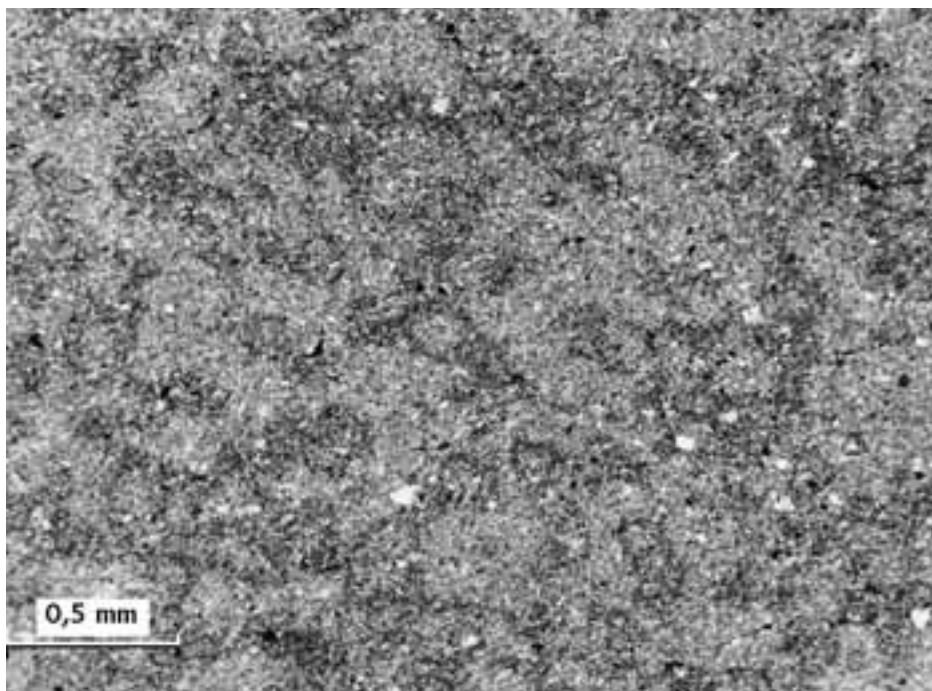
207. Bioklasztos durva mészkő szöveti képe

208. Finomszemű durva mészkő szöveti képe

209. Finomszemű „hárshegyi homokkő” szöveti képe

210. „Budai márga” szöveti képe

RÖVIDÍTÉSEK

INTÉZMÉNYEK, LEVÉLTÁRI EGYSÉGEK

KÖH	Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest (2001–)
KÖHF	KÖH, Fotótár
KÖHT	KÖH, Tervtár
MIB	Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága, Budapest (1872–1881)
MKM	Mátyás Király Múzeum, Visegrád
MKMA	MKM, Adattár
MOB	Műemlékek Országos Bizottsága, Budapest (1882–1949)
MOB-iratok	KÖH Tudományos Irattár, MIB- és MOB-iratok
OMF	Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest (1957–1992)

EGYES PUBLIKÁCIÓK

Árpád-kori kat. 1978	Árpád-kori kőfaragványok (kiállítási katalógus). Szerk. Tóth Melinda–Marosi Ernő. Budapest–Székesfehérvár 1978.
Balogh 1966	Balogh Jolán: A művészet Mátyás király udvarában I–II. Bp. 1966.
Balogh 1985	Balogh Jolán: Mátyás király és a művészet. Budapest 1985.
Bél 1737	Bel, Matthias: Notitia Hvngariae novae historico geographica ... III. Viennae Austriae 1737.
Bideault–Lautie 1987	Bideault, Maryse–Lautie, Claudine: Ile-de-France gothique. Paris 1987.
Biller 1995	Biller, Thomas: Die Burgen des Elsass. München 1995.
Biller–Hermann 2009	Biller, Thomas–Hermann, Christofer: L'architecture castrale en Allemagne du XIII ^e au début du XVI ^e siècle. Bulletin Monumental 167 (2009) 195–219.
Bozóki 1995	Bozóki Lajos: Adalékok a visegrádi Alsóvár építés- és helyreállítás-történetéhez. Műemlékvédelem XXXIX (1995) 81–97.
Bozóki 1996	Bozóki Lajos: Lakótornyok és késő-középkori toronypaloták. A visegrádi Salamon-torony és a Fellegvár 14. századi szerepének kérdéséhez. Műemlékvédelmi Szemle 1996/1. 5–24.
Bozóki 1998	Bozóki, Lajos: Visegrád vára és tornyai. Néhány gondolat az erődített tornyok katonai és szimbolikus értelméről. In: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára – tanulmányok. Hrsg. Bardoly, István–László, Csaba. Budapest 1998. (Művészettörténet – Műemlékvédelem X.) 121–132.
Bozóki 2006	Bozóki Lajos: A fellegvár leírása és építéstörténete. In: <i>Fellegvár</i> 2006. 7–25.
Buzás 1990	Lapidarium Hungaricum 2. Pest megye I. Buzás Gergely: Visegrád, királyi palota 1. A kápolna és az északkeleti palota. Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest 1990.
Buzás 2007	Buzás Gergely: Visegrád vára a tatárjárás után. In: A tatárjárás (1241–42) (kiállítási katalógus). Szerk. Ritoók Ágnes, Garam Éva. Budapest 2007. 113–114.
Buzás–Szőke 1992	Buzás Gergely–Szőke Mátyás: A visegrádi vár és királyi palota a 14–15. században. In: <i>Castrum Bene</i> 1992. 132–156.
Castrum	Castrum. A Castrum Bene Egyesület Hírlevele
Castrum Bene 1992	Várak a későközépkorban. Castrum Bene 2/1990. Budapest 1992.

- Czeplédy 1988
Dercsényi 1951
Dercsényi–Héjj 1958
Engel 1988
Ernyey–Lux 1923
Fejér
Feld 1991
Feld 2009
Feld 2011
Fellegvár 2006
Fiala 1987
Gál 1992
Gerevich 1958
Gerevich 1966
Gerevich 1987
Gerő 1955
Gróf 2003
Häufler–Szerelmey 1847
Héjj 1954
Héjj 1956
Héjj 1966
Henszlmann 1872a
Henszlmann 1872b
Henszlmann 1872c
Henszlmann 1872d
Henszlmann 1873
Henszlmann 1876
Henszlmann-hagyaték
Hermann 1995
- Czeplédy Ilona: A diósgyőri vár. Budapest 1988.
Dercsényi Dezső: Visegrád műemlékei. Budapest 1951.
Dercsényi Dezső–Héjj Miklós: Visegrád, Várrendszer. In: *MMT V*. 1958. II. 456–479.
Engel Pál: Az ország újra egyesítése, I. Károly küzdelme az oligarchiák ellen (1310–1323). Századok 122 (1988) 119–141.
Ernyey József–Lux Kálmán: A visegrádi vár. Budapest 1923.
Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Cura et studio Georgii Fejér. I–XI. Budae 1829–1844.
Feld István: Középkori váraink kutatásáról. Műemlékvédelem 35 (1991) 197–219.
Feld, István: Das typologische System von László Gerő in Ungarn / Gerő László magyarországi tipológiai rendszere. In: *Castrum* 10. Budapest 2009. 11–14.
Feld István: A 13. századi várak történeti szerepe Magyarországon a régészeti források tükrében. Habilitációs dolgozat, kézirat. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest 2011.
A visegrádi fellegvár. Szerk. Buzás Gergely. Visegrád 2006.
Fiala, Andrej: A pozsonyi (Bratislava) vár. In: Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. I. Tanulmányok. Szerk. Beke László–Marosi Ernő–Wehli Tünde. Budapest 1987. 246–260.
Gál Tibor: Szempontok a visegrádi fellegvár elméleti rekonstrukciójának módosításához (Kísérlet az 1440. évi korona-lopás helyszínének tisztázására.) In: *Castrum Bene* 1992. 157–166.
Gerevich László: Közép-európai királyi műhelyek a XIV. században és a későgótika. Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények II (1958) 491–534.
Gerevich László: A budai vár feltárása. Budapest 1966.
Gerevich László: A pilisi ciszterci apátság. Szentendre 1987.
Gerő László: Magyarországi várépítéset. Budapest 1955.
Gróf Péter: Visegrád, Várkert. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2000. Szerk. Kisfaludi Júlia. Budapest 2003. 232–233.
Häufler, Jozef Vincenz–Szerelmey Miklós: Visegrád albuma és magyarázatja. Pest 1847; reprint kiadása: Budapest 1986, Rózsa György utószavával.
Héjj Miklós: Visegrád történeti emlékei. Budapest 1954.
Héjj Miklós: Visegrád. Budapest 1956. (Műemlékeink)
Héjj Miklós: A visegrádi Alsóvár lakótoronyának építéstörténete. Műemlékvédelem X (1966) 1–8.
Henszlmann Imre: Jelentés a Visegrádon 1872 idényben törtétekről. MKMA ltz. 1879.102.
Henszlmann Imre: Második jelentés a visegrádi munkálkodásról az 1872-iki idényben. MKMA ltz. 1879.110. [kiadása: Henszlmann 1872c]
Henszlmann Imre: Második jelentés a visegrádi munkálkodásról az 1872-diki idényben. AÉ VII (1872–73) 161–165.
Henszlmann Imre: Jelentés az 1872-ki idényben visegrádi teendőkről. MOB-iratok 1872/8.
Henszlmann Imre: Jelentés a visegrádi öregtorony kiépítési tervéről, 1873. MKMA ltz. 1879.137.
Henszlmann Imre: Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílus mű-emlékeinek rövid ismertetése. Budapest 1876.
Henszlmann Imre hagyatéka, KÖH Tudományos Irattár, ltz. 1649.
Hermann, Christofer: Wohntürme des späten Mittelalters auf Burgen im Rhein-Mosel Gebiet. Espelkamp 1995.

- Holtz 1988 Holtz, Walter: Pfälzen und Burgen der Stauferzeit. Darmstadt 1988.
- Iván 1995 Iván László: Régészeti kutatások a visegrádi Fellegvárbán 1984–1994. Műemlékvédelem XXXIV (1995) 75–80.
- Iván 2004 Iván László: A visegrádi vár története a kezdetektől 1685-ig. Visegrád 2004.
- Iván 2010 Iván László: Visegrád a török korban, 1526–1685. In: *Visegrád* 2010. 25–47.
- Jalabert 1965 Jalabert, Denis: La flore sculptée des monuments du Moyen Age en France. Paris 1965.
- Jelentés 1968 Összefoglaló jelentés a visegrádi Alsóvár területén 1959–67 között végzett régészeti kutatások építéstörténeti eredményeiről, 1968. MKMA Itsz. 1968/9.
- Kantorowitz 1944 Kantorowicz, Ernst: The “Kings Advent” and the enigmatic panels in the doors of Santa Sabina. The Art Bulletin 26 (1944) 207–231.
- Kantorowitz 1987 Kantorowicz, Ernst: Empereur II. Friedrich. Paris 1987.
- Kertész 1990 Kertész Pál: A visegrádi palota töredékeinek közzétani vizsgálata. In: *Buzás* 1990. 67–76.
- Kovalovszky 1995 Kovalovszky Júlia: Az Árpád-kori Visegrád. Ásatások a várkertben. Műemlékvédelem XXXIX (1995) 69–74.
- Kováts 2010 Kováts István: A Hódoltság korának régészeti kutatása Visegrádon. In: *Visegrád* 2010. 48–70.
- Kováts–Buzás 2006 Kováts István–Buzás Gergely: Visegrád, Fellegvár, ÉNy-i palotaszárny. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2005. Szerk. Kisfaludi Júlia. Budapest 2006. 336–337.
- Könyöki 1905 Könyöki József: A középkori várak különös tekintettel Magyarországra. Budapest 1905.
- Kubinyi 1961 Kubinyi András: Buda város pecséthasználatának kialakulása. Tanulmányok Budapest Múltjából XIV. Budapest 1961.
- Lux 1920 Lux Kálmán: A budai várpalota Mátyás király korában. Budapest 1920.
- Lux 1932 Lux Kálmán: Visegrád vára. Lux Géza 33 eredeti rajzával. Budapest 1932.
- Magyar 2004 Magyar Károly: Adatok a budai István-torony kérdésköréhez. In: „Es tu scolaris”. Ünnepi tanulmányok Kubinyi András 75. születésnapjára. Budapest 2004. 13–36.
- Marosi 1984 Marosi, Ernő: Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12.–13. Jahrhunderts. Budapest 1984.
- Marosi 1988 Marosi Ernő: Visegrád a nemzeti tudatban. Művészettörténeti adalékok. Ars Hungarica XVI (1988) 5–10.
- Mednyánszky 1818 Bárány Mednyánszky Alajos: Visegrádi Emlék Írás. Tudományos Gyűjtemény 1818. XII. 26. 26–30.
- Mencl 1948 Mencl, Václáv: Česká architektura doby Lucemburské napsal. Praha 1948.
- Menclová 1957 Menclová, Dobroslava: Státní Hrad Karlštejn. Praha 1957.
- Mesqui 1988 Mesqui, Jean: Ile-de-France Gothique 2. Les demeures seigneuriales. Paris 1988.
- Mészáros 2009 Mészáros Orsolya: A késő középkori Visegrád város története és helyrajza. Visegrád 2009.
- MMT V. 1958 Pest megye műemlékei I–II. Szerk. Dercsényi Dezső. Budapest 1958. (Magyarország Műemléki Topográfia V.)
- MMTö 2. 1987 A Magyarországi művészet története 2. Magyarországi művészet 1300–1470 körül. Szerk. Marosi Ernő. Budapest 1987. I–II.
- Mollay 1965 Mollay, Karl: Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin. Die ältesten deutschen Frauenmemoiren (1439–1440). Arrabona 7. Győr 1965. 237–296.

- Mollay 1971 Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin (1439–1440). Hrsg. Karl Mollay. Wien 1971. (Wiener Neudrucke 2.)
- Mollay 1978 A korona elrablása. Kottanner Jánosné emlékirata 1439/1440. Ford. és közléteszi: Mollay Károly. Budapest 1978.
- Papp 2006 Papp Szilárd: Zsigmond új rezidenciája Pozsonyban. In: Sigismundus Rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437 (kiállítási katalógus). Szerk. Takács Imre. Budapest 2006. 239–245.
- Paris 2001 Paris et Charles V. Arts et Architecture. Dir. Frédéric Pleybert. Paris [2001]
- Perbellini 1994/1995 Perbellini, Gianni: Towers and Fortified Medieval Houses in north Italian Towns. IBI Bulletin 49 (1994/1995) 103–110.
- Rabb 2009 Rabb Péter ism.: A visegrádi fellegvár Műemlékvédelem LIII (2009) 278–281.
- Rózsa 1958 Rózsa György: Visegrád ábrázolásai. In: *MMT V* 1958. 400–413.
- Schönerne 1983 Schönerne Pusztai Ilona: Beszámoló a visegrádi Fellegvárban készülő rekonstrukciós munkáról. Műemlékvédelem XXVII (1983) 225–241.
- Schönerne 1984 Schönerne Pusztai Ilona: Visegrád, Fellegvár, III. ütem, köfelmérés. Országos Műemléki Felügyelőség 1984. KÖHT 26116.
- Schulek 1936 Schulek János: Visegrád problémái és feladatai. Zsitvay Tibor előszavával. Budapest 1936. (A Visegrádi Várbizottság kiadványai, 1.)
- Schulek 1940 Schulek János: Memorandum. Kézirat, 1940. MKMA
- Sedlmayr 1970 Sedlmayr János: A visegrádi lakótorony helyreállítása. Magyar Műemlékvédelem 1967–1968. Budapest 1970. 315–334.
- Smith 1956 Smith, Baldwin L.: Architectural Symbolism of Imperial Rome. Princeton 1956.
- Soproni 1954 Soproni Sándor: A visegrádi római tábor és középkori vár. Archeológiai Értesítő 81 (1954) 49–54.
- Szanyi 1959 Szanyi József: A visegrádi Alsóvár. Műemlékvédelem III (1959) 11–21.
- Szőke 1980 Szőke Mátyás: A visegrádi várispánsági központ kutatása. Dunakanyar 17 (1980) 2. 18–23.
- Szőke 2000 Szőke Mátyás: Visegrád koraközépkori vára. In: Európa közepe 1000 körül. Szerk. Alfried Wiczorek–Hans Martin Hinz. Budapest 2000. 363–364.
- Szőke 2009 Szőke Balázs: Késő gótikus boltozatok Mátyás uralkodása idején és a 16. század első évtizedeiben. In: Reneszánsz látványtár. Virtuális utazás a múltba. Szerk. Buzás Gergely–Orosz Krisztina–Vasáros Zsolt. Budapest 2009. 105–117.
- Szőke–Buzás 1990 Szőke Mátyás–Buzás Gergely: A visegrádi Alsóvár a XIII. században. In: Várak a 13. században. A magyar várépítés fénykora. Castrum Bene 1989. Szerk. Horváth László. Gyöngyös 1990. 121–134.
- Theiner 1859 Theiner, Augustino: Vetera monumenta historica Hungaricam sacram illustrantia, 1216–1534. I. Roma 1859.
- Tolnay 2006 Tolnay Gergely: A visegrádi vár a törökkori ábrázolások tükrében. In: *Fellegvár* 2006. 196–210.
- Tóth 2006 Tóth Boglárka: A visegrádi Fellegvár középkori kerámiaanyaga. In: *Fellegvár* 2006. 50–123.
- Történeti lexikon 1994 Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Budapest 1994.
- Végh 1992 Végh András: Adatok a budai palota Zsigmond-kori kapuihoz. In: *Castrum Bene* 1992. 124–132.
- Viktorin 1872 Viktorin József: Visegrád hajdan és most. Egykori királyi vár és székváros története s leírása különös tekintettel a várromok megóvására. Pest 1872.
- Viollet-le-Duc 1854/1869 Viollet-le-Duc, Eugène-Emanuel: Dictionnaire raisonné de l'architecture Française du XIe au XVe siècle. I–X. Paris, 1854–1869.

Visegrád 2010	Visegrád a török korban, 1526–1685. Szerk. Kováts István. Visegrád 2010. (Altum Castrum, a Visegrádi Mátyás Király Múzeum füzetek 7.)
White 1987	White, John: Art and Architecture in Italy 1250–1400. London 1987.
Whiteley 1990	Whiteley, Mary: Les pièces privées de l'appartement du roi au château de Vincennes. Bulletin Monumental 148 (1990) 83–85.
Whiteley 1994	Whiteley, Mary: La grosse tour du bois de Vincennes, rencontre de la résidence et de la défense. 1 ^{re} partie. La grosse tour de Vincennes, résidence de Charles V. Bulletin Monumental 152 (1994) 313–335.

EGYÉB RÖVIDÍTÉSEK

kat. sz.	katalógus szám
LAHU	Lapidarium Hungaricum
ltsz.	leltári szám
Szerk. Kat.	szerkezeti és formai összefüggések tipológiai katalógusa

LELTÁRI SZÁMOK MUTATÓJA

MKM ltsz.	LAHU-szám	MKM ltsz.	LAHU-szám
ALSÓVÁR			
63/1933/L.3.	440.3.	93/4.	439.233.
66/1933/L.6.	440.1/a, b.	93/5.	439.232.
67/1933/L.7.	440.1/a, b.	93/6.	439.229.
96/1933/L.36.	440.2.	93/7.	439.231.
		93/8.	439.228.
		93/9.	439.227.
		93/10.	439.195.
39/54.	440.16.	93/11/1.	439.179.
		93/11/2.	439.193.
52.4.1.	440.1/a, b.	93/13.	439.252.
52.5.1.	440.2.	93/14.	439.187.
		93/15.	439.188.
53.44.1.	440.3.	93/16.	439.190.
53.45.1.	440.1/a, b.	93/17.	439.186.
53.48.1.	440.11.	93/18.	439.154.
53.49.1.	440.12.	93/19.	439.153.
		93/20.	439.182.
74.202.84.	440.25/a, b.	93/21.	439.120.
74.202.85.	440.24/a, b.	93/23.	439.185.
		93/24.	439.168.
87.3.	440.7.	93/25.	439.162.
87.4.	440.8.	93/26.	439.125.
87.5.	440.9.	93/27.	439.163.
87.6/1.	440.5.	93/28.	439.127.
87.6/2.	440.6.	93/29.	439.166.
87.8.	440.10.	93/30.	439.128.
		93/31.	439.165.
91.26.	440.4.	93/32/1.	439.164.
		93/32/2.	439.167.
		93/33.	439.119.
		93/34.	439.118.
FELLEGVÁR		93/36.	439.204.
1881/72/4.	439.274.	93/37.	439.200.
		93/38.	439.198.
25/1938.	439.273.	93/39.	439.109.
		93/40.	439.205.
52/6.	439.216.	93/41.	439.156.
52/7.	439.215.	93/42.	439.207.
52/8/1.	439.274.	93/43.	439.78.
		93/44.	439.43.
		93/45.	439.199.
53/22/1.	439.273.	93/46.	439.201.
		93/47.	439.29.
93/1.	439.230.	93/48.	439.76/a, b.
93/2/1.	439.194.	93/49.	439.77.
93/2/2.	439.234.	93/50.	439.16.
93/3.	439.235.	93/51/1.	439.256.

MKM ltsz.	LAHU-szám	MKM ltsz.	LAHU-szám
93/51/2.	439.257.	93/96.	439.191.
93/52/1.	439.60.	93/97.	439.2.
93/52/2.	439.70.	93/98.	439.264.
93/53/1.	439.40.	93/99.	439.150.
93/53/2.	439.67.	93/100.	439.53.
93/53/3.	439.226.	93/101.	439.258.
93/54/1.	439.58/a, b.	93/102.	439.212.
93/54/2.	439.184.	93/103.	439.21.
93/55.	439.202.	93/104.	439.211.
93/56/1.	439.89.	93/105.	439.210.
93/56/2.	439.260.	93/107.	439.110.
93/57/1.	439.59.	93/108.	439.17.
93/57/2.	439.213.	93/109.	439.44.
93/58/1.	439.30.	93/110.	439.265.
93/58/2.	439.34.	93/111.	439.209.
93/59/1.	439.20.	93/112.	439.208.
93/59/2.	439.38.	93/113.	439.206.
93/60/1.	439.46.	93/114.	439.159.
93/60/2.	439.131.	93/115.	439.116.
93/61/1.	439.94.	93/116.	439.37.
93/61/2.	439.262.	93/118.	439.22.
93/62.	439.103.	93/120.	439.267.
93/63.	439.102.	93/121.	439.23.
93/64.	439.27.	93/122.	439.50.
93/65.	439.111.	93/123.	439.81.
93/66.	439.101.	93/125.	439.35.
93/67.	439.79.	93/127.	439.158.
93/68.	439.19.	93/128.	439.129.
93/69.	439.214.	93/129.	439.48.
93/70/1.	439.97.	93/130.	439.8.
93/70/2.	439.196.	93/131.	439.57.
93/72.	439.54.	93/132.	439.13.
93/73.	439.180.	93/133.	439.3.
93/74.	439.25.	93/134.	439.96.
93/76.	439.189.	93/135.	439.36.
93/79.	439.51.	93/136.	439.108.
93/80.	439.114.	93/137.	439.107.
93/81.	439.28.	93/138.	439.157.
93/82.	439.263.	93/139.	439.197.
93/83.	439.261.	93/140.	439.270.
93/84.	439.100.	93/141.	439.266.
93/85.	439.99.	93/142.	439.268.
93/86.	439.98.	93/143.	439.269.
93/87.	439.61.	93/144.	439.112.
93/88.	439.33.	93/145.	439.62.
93/89.	439.113.	93/146.	439.121.
93/90.	439.31.	93/147.	439.80.
93/91.	439.32.	93/148.	439.259.
93/92.	439.124.	93/149/1.	439.115.
93/93.	439.123.	93/149/2.	439.116.
93/94.	439.132.	93/150.	439.116.
93/95.	439.192.	93/152/1.	439.49.

MKM ltsz.	LAHU-szám	MKM ltsz.	LAHU-szám
93/152/2.	439.56.	96/46/3.	439.93.
96/1.	439.161.	96/47.	439.42.
96/2.	439.215.	96/48.	439.172.
96/2/a.	439.84/a.	96/49.	439.173.
96/2/b.	439.84/b.	96/50.	439.174.
96/3.	439.217.	96/51.	439.175.
96/4.	439.218.	96/52.	439.170.
96/5.	439.219.	96/53/1, 2.	439.176/a, b.
96/6.	439.220.	96/54.	439.177.
96/7.	439.225.	96/55.	439.178.
96/8.	439.236.	96/56.	439.183.
96/9.	439.271.	96/57.	439.104.
96/10.	439.71.	96/58.	439.105.
96/11.	439.72.	96/59.	439.155.
96/12.	439.73.	96/60.	439.160.
96/13.	439.171.	96/64.	439.45.
96/14.	439.253.	98/5.	439.65.
96/15.	439.237.	98/6/1.	439.64.
96/16.	439.238.	98/6/2.	439.68.
96/17.	439.55.	98/7.	439.74.
96/18.	439.240.	98/8.	439.18.
96/19.	439.130.	98/10.	439.224.
96/20.	439.11.	98/11.	439.83.
96/21.	439.26.	98/12.	439.152.
96/22.	439.223.	98/14.	439.144.
96/23.	439.242.	98/15.	439.145.
96/24.	439.239.	98/17.	439.137.
96/25.	439.241.	98/18/1.	439.63.
96/26.	439.243.	98/18/2.	439.66.
96/27.	439.244.	98/18/3.	439.138.
96/27/2.	439.245.	98/19/1.	439.6.
96/28.	439.221.	98/19/2.	439.69.
96/29.	439.222.	98/20.	439.249.
96/30.	439.246.	98/21.	439.5.
96/31.	439.247.	98/22.	439.7.
96/32.	439.133.	98/23.	439.52.
96/33. (?)	439.12.	98/24.	439.134.
96/34.	439.169.	98/25.	439.136.
96/35.	439.95.	98/26.	439.149.
96/36.	439.85.	98/27.	439.151.
96/37.	439.86.	98/28.	439.248.
96/38.	439.87.	98/29.	439.250.
96/39.	439.106.	98/30.	439.147.
96/40.	439.203.	98/31.	439.148.
96/41.	439.75.	98/32.	439.142.
96/42.	439.254.	98/32/1.	439.141.
96/43.	439.216.	98/33.	439.143.
96/44.	439.88.	98/34.	439.181/a, b.
96/45.	439.90.	98/35.	439.146.
96/46/1.	439.91.	98/36.	439.135.
96/46/2.	439.92.	98/37.	439.14.

MKM ltsz.	LAHU-szám
98/38.	439.9.
98/40.	439.1.
98/42.	439.255.
98/43.	439.4.
98/44.	439.139.
98/45.	439.140.
98/46.	439.10.
98/47.	439.122.
98/48.	439.15.
98/49.	439.24.
98/50.	439.251.
2003/1.	439.272.
2003/2.	439.273.
2003/3.	439.274.
2003/4/1.	439.275.
2003/4/2.	439.278.
2003/5/1.	439.276.
2003/5/2.	439.277.
leltározatlan	439.39.
leltározatlan	439.41.
leltározatlan	439.82.

KÉPEK JEGYZÉKE

1. A visegrádi vár a 16. században, Buzás Gergely rajza
2. A Fellegvár épületei. A: déli kaputorony, B: nyugati palota, C: a nyugati palota északi homlokzatához épített palota, D: az utóbbi palotához tartozó lépcsőház, E: északnyugati palota, F: északkeleti palota, G: keleti torony, H: a keleti torony nyugati homlokzata elé emelt épület, I: lépcsőház (?), J: keleti palota, K: déli bástya (?), L: az alsó várudvar déli épülete, M: az alsó várudvar nyugati épülete, N: keleti kaputorony, O: a várkapuhoz egykor vezető híd pillérei.
3. A Fellegvár kelet felől 1997-ben
4. A Fellegvár keleti kaputornya (N) 1960 körül (KÖHF 66107N.)
5. A Fellegvár keleti kaputornyának (N) belseje 1960 körül (KÖHF 59910N.)
6. Fellegvár, a sziklából kivésett hídpillérek (O), 2004 (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
7. Fellegvár, a rekonstruált déli kaputorony (A) dél felől, 2012 (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)
8. Fellegvár, a keleti palota (J) belső tere a helyreállítás előtt, bal oldalon a déli kaputorony (A) megmaradt púpos kváderei, 1962 (KÖHF 59907N.)
9. Fellegvár, a déli kaputorony (A) nyugati falának belső nézete és a nyugati palota (B) udvari homlokzata helyreállítás előtt; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai, 1976 (KÖHT 51902.)
10. Fellegvár, nyugati palota (B), a második emeletre vezető ajtó élszedett szarköve a palota északi végfalában, a fal belső síkján, 2004 (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
11. Fellegvár, a nyugati palota (B) keleti falának belső nézete helyreállítás előtt; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai, 1976 (KÖHT 51903.)
12. Fellegvár, a nyugati palota (B) mellé északról beépített palota (C) és az északi lépcsőház (D) udvari homlokzata helyreállítás előtt; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai, 1978 (KÖHT 51911.)
13. Fellegvár, a C épület mellé északról beépített D épület északi fala; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona–Erő Zoltán, 1985 (KÖHT 21757.)
14. Fellegvár, az északnyugati palota (E) keleti homlokzati fala, belső és külső nézet; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona–Erő Zoltán, 1985 (KÖHT 21757.)
15. Fellegvár, az északnyugati palota (E) udvari ablaka, 2012 (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)
16. Fellegvár, az északnyugati palota (E) udvari homlokzata, a koronaéri emléktábla (Szerk. Kat.: 439/10) maradványaival; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai, 1985 (KÖHT 21757.)
17. Fellegvár, az északnyugati palota (E) déli fala, belső nézet; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai, 1985 (KÖHT 21757.)
18. Fellegvár, az északnyugati palota (E) belső tere nyugat felől 1962-ben (KÖHF 59901N.)
19. Fellegvár, a D épület északnyugati falsarka, 1997 (Bozóki Lajos felvétele)
20. Fellegvár, az északkeleti palota (F) déli falának belső nézete; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai, 1985 (KÖHT 21757.)
21. Fellegvár, a keleti torony (G) és az északi ciszternadomb környéke; Györfly Ilona és Vajda József alaprajzi felmérési rajzának részlete, 2004
22. Fellegvár, a keleti palota (J) udvari homlokzata 1967-ben (Dobos Lajos felvétele, KÖHF 78307N.)
23. Fellegvár, a keleti palota (J) belső tere észak felé, 1962-ben (KÖHF 59907N.)
24. Az északi völgyzáró fal és az alsó őrtorony 1930 körül (KÖHF 9244/2N.)
25. Az Alsóvár kaputornya észak felől 1959-ben (KÖHF 50947N.)
26. Az Alsóvár kaputornyának második emeleti nyugati ablaka, 2004 (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
27. Alsóvár, a kaputorony nyugati sarkához csatlakozó északi várfal a kétperiódusú pártázzattal, 2004 (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
28. A Schulek János által helyreállított Duna-parti torony 2004-ben (Bozóki Lajos felvétele)
29. A Salamon-torony délkelet felől 1870-ben, Beszédes Sándor felvétele (reprodukciója: KÖHF 52495N.)

30. A Salamon-torony dél felől 1870-ben, Beszédes Sándor felvétele (reprodukciója: KÖH 52944N.)
31. A Salamon-torony nyugati oldala, Gregus Antal ceruzarajza, 1872 (reprodukciója: KÖHF 55908N.)
32. A Salamon-torony nyugati homlokzata, 2012 (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
33. A Salamon-torony keleti homlokzata 1872-ben, Gregus Antal ceruzarajza (reprodukciója: KÖHF 55907N.)
34. A Salamon-torony keleti homlokzata az első emeleti bejáráttal és ablakkal, valamint a második emelet bejáráttá alakított ikerablakával, 2012 (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
35. A Salamon-torony keleti homlokzata 1950-ben (KÖHF 49914N.)
36. Salamon-torony, keleti homlokzat, a második emelet bejáráttá alakított ikerablaka, 2012 (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
37. Salamon-torony, keleti homlokzat, a második emelet bejáráttá alakított ikerablakának felmérési rajza, Sedlmayr János, 1960 (KÖHT 12740.)
38. Salamon-torony, keleti homlokzat, a negyedik emeleti ablak a középoszlop 1930-ban kiváltott fejezetével, Gregus Antal felmérése, 1872 (reprodukciója: KÖHF 55910N.)
39. Salamon-torony, keleti homlokzat, a negyedik emeleti ablak északi sarokoszlopának lábazata, 2004 (Bozóki Lajos felvétele, KÖHF)
40. Salamon-torony, keleti homlokzat, a negyedik emeleti ablak déli sarokoszlopának lábazata, 2004 (Bozóki Lajos felvétele, KÖHF)
41. Salamon-torony, keleti homlokzat, a negyedik emeleti ablak felmérési rajza, Sedlmayr János, 1960 (KÖHT 2754.)
42. Salamon-torony, keleti homlokzat, a negyedik emeleti ablak északi sarokoszlop fejezete, 2004 (Bozóki Lajos felvétele, KÖHF)
43. A Salamon-torony keleti, 13. századi pártafokának felmérési rajza, Bozóki Lajos, 1992
44. A Salamon-torony belső tere északkelet felé a helyreállítás előtt, az északi oldalon a kandallók maradványaival, a keleti oldalon az első emeleten az egykori dongaboltzat vállmaradványaival, 1959 (KÖHF 50944N.)
45. A Salamon-torony harmadik emeleti kandallójának felmérési rajza, Sedlmayr János, 1960 (KÖHT 12735.)
46. A Salamon-torony harmadik emeleti kandallója egykori oszlopának lábazattöredéke, 2012 (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
47. Salamon torony, lépcsőház-folyosó maradványa a negyedik emelet keleti oldalán 1959-ben (KÖHF 49195N.)
48. A Salamon-torony szintenkénti alaprajza a feltételezett keresztfalakkal és boltozattal, Bozóki Lajos
49. Salamon-torony, a második emelet keleti, ajtóvá alakított ikerablakának fülkéje, jobb oldalon a lábazati zónában az egykori keresztfal megmaradt csonkja; felmérési rajz, Sedlmayr János, 1959 (KÖHT 12740.)
50. Salamon-torony, az egykori bordás boltozat maradványa a negyedik emelet keleti falán, az 1960-as évek eleje (KÖHF 51152N.)
51. A Salamon-torony negyedik emeleti boltozatának Sedlmayr János tervezte rekonstrukciója, 1967 (KÖHF 75035N.)
52. Fellegvár, a déli kaputorony (A) romja 1976-ban; felmérési rajz, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai (KÖHT 51906.)
53. A Salamon-torony nyugati fióktornyának felmérési rajza, Zsigmondy Gusztáv, 1872(?) (reprodukciója: KÖHF 55909N.)
54. „Eredeti fejezet a Salamon-torony keleti felső ikerablakának középső oszlopáról.” Lux Géza rajza (*Lux* 1932. 9. kép)
55. A Salamon-torony a 13. században, kelet-nyugat irányú metszet, Buzás Gergely rajza
56. A Salamon-torony a 14. században, kelet-nyugat irányú metszet, Buzás Gergely rajza
57. Fellegvár, a nyugati palota (B) udvari homlokzata 1962-ben (KÖHF 59905N.)
58. Fellegvár, nyugati palota (B), az első emelet nagyobb, csúcsíves ablaka, 2012 (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)
59. Fellegvár, a nyugati palota (B) részlegesen helyreállított udvari homlokzata, 2012 (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)

60. Fellegvár, a keleti palota (*J*) részlegesen helyreállított udvari homlokzata, 2012 (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)
61. Fellegvár, az északnyugati palota (*E*) udvari homlokzatának keleti fele a koronaöri emléktábla (Szerk. Kat.: 439/10.) maradványaival, 2012 (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)
62. Fellegvár, az északnyugati palota (*E*) udvari ablakának részlete, 2012 (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)
63. Fellegvár, az északnyugati palota (*E*) belső, déli fala, a palota egykori bejárata kökeretének maradványával, fölötté a homlokzatot egykor tagoló kisebb csücsíves ablak fölkéjével, 2012 (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)
64. Fellegvár, az északnyugati palota (*E*) belső déli falának keleti oldala; bal oldalon a számráthátékkal díszített, csücsíves ablak fölkéje, középen a befalazott ajtó fölkéjének bal oldalán a következő, hasonló ablak fölkéjének vállindítása, 2012 (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)
65. Fellegvár, az északnyugati palota (*E*) keleti homlokzatrészlete a palota egykori bejáratával és ablakával, 2012 (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)
66. Fellegvár, a nyugati palota (*B*) udvari falának belső oldala, az egykori faburkolatos szoba gerendafélszékeivel, 1965 (KÖHF 67480N.)
67. Fellegvár, az északkeleti palota (*F*) belső tere nyugat felé, szemben az északnyugati palota (*E*) egykor szabadon álló keleti homlokzata a palota bejáratával, jobbra az északkeleti palota *in situ* földémtartó konzolja, 2012 (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)
68. Fellegvár, a keleti palota (*J*) helyreállított földszintje dél felé, 1962-ben (KÖHF 59907N.)
69. Fellegvár, a keleti palota (*J*) részlegesen helyreállított első emeleti nagyterme, 2004 (Bozóki Lajos felvétele, KÖHF)
70. Fellegvár, a déli kaputorony (*A*) Mátyás- és Beatrix-címeres boltozata (Szerk. Kat.: 439/9.), Szőke Balázs rekonstrukciós rajza
71. Fellegvár, a nyugati palota mellé beépített palota (*C*) udvari homlokzata a rekonstruált keresztosztós ablakkal (Szerk. Kat.: 439/7.), 2004 (Bozóki Lajos felvétele, KÖHF)
72. Fellegvár, a nyugati palota mellé beépített palota (*C*) udvari homlokzata, jobbra az északnyugati lépcsőház (*D*) udvari homlokzatával, 2004 (Bozóki Lajos felvétele, KÖHF)
73. A koronaöri emléktábla (Szerk. Kat.: 439/10.) ábrázolása, Bél Mátyás által 1737-ben közölt rézmet-szet részlete (*Bél* 1737. 470–471. oldal között)
74. Szatmári György esztergomi breviáriumának címlap *versoja*, részlet; Párizs, Bibliothèque Nationale, M. S. lat. 8879. fol. 10v.
75. Visegrád, Jakob Hoefnagel rézkarca, 1597 vagy 1598 (*Braun-Hogenberg*: Urbium praecipuarum mundi theatrum. V. 56.; reprodukció: MKM)
76. Visegrád, Friedrich Zimmermann metszete (*Dilbarum*, S.: Eikonographia. Augsburg 1603; reprodukciója: KÖHF 115793N.)
77. Visegrád, rézkarc (*Dilich, Wilhelm*: Vngarische Chronica. Cassel 1600; reprodukció: MKM)
78. Visegrád, rézkarc (*Dilich, Wilhelm*: Vngarische Chronica ... Cassel 1606. 39.; reprodukció: MKM)
79. Visegrád ábrázolása, Bél Mátyás által 1737-ben közölt rézmet-szet (*Bél* 1937. 470–471. oldal között)
80. A visegrádi Alsóvár észak felől, Jakob Alt litográfiája (Donau Ansichten vom Ursprunge bis zum Ausflusse ins Meer. Nach der Natur und in Stein gezeichnet von Jakob Alt. Wien 1821–1826; reprodukció: MKM)
81. A visegrádi Alsóvár dél felől, Jakob Alt litográfiája (Donau Ansichten vom Ursprunge bis zum Ausflusse ins Meer. Nach der Natur und in Stein gezeichnet von Jakob Alt. Wien 1821–1826; reprodukció: MKM)
82. Fellegvár, az északnyugati palota (*E*) a koronaöri emléktáblával (Szerk. Kat.: 439/10.) és a belső várudvar a déli kaputorony felől, Szerelmey Miklós litográfiája (*Häufler-Szerelmey* 1847. 12. oldal után)
83. Alsóvár, Henszlmann Imre vázlatai a Duna-parti torony feltárásakor, 1880 körül (*Henszlmann-hagyaték*, 1643/4. verso)
84. Salamon-torony, Schulek Frigyes helyreállítási terve, 1873 (KÖHT 8441.)
85. Salamon-torony, Schulek Frigyes helyreállítási terve, 1873 (KÖHT 8442. ?)
86. Schulek Frigyes ceruzavázlata a Salamon-torony tervezett helyreállításához (MKM)

87. A Salamon-torony homlokzatrajzai a Schulek Frigyes-féle, torzóban maradt helyreállítást követően, 20. század eleje (KÖHT Lux-hagyaték 3511, 3544.)
88. A Fellegvár déli kaputornyának (A) romjai 1870–1880 körül (KÖHF)
89. Az Alsóvár területén előkerült, római kori kőfaragványok és leletek, Henszlmann Imre rajza, 1880 körül, Visegrád XII. felirattal (*Henszlmann-hagyaték*, 1649/5.)
90. A Salamon-torony déli oldala a Lux Kálmán által tervezett betonfödémrel és fa kiegészítéssel, 1920-as évek (KÖHF 25866.)
91. Alsóvár, a Schulek János tervei alapján készült déli, ún. Budapesti-kapu, 2012 (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
92. Az Alsóvár délnyugati bástyájának déli fala, 2012 (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
93. Szanyi József rekonstrukciós variánsai a Salamon-torony helyreállításához (*Szanyi* 1959. 90–10. kép)
94. Salamon-torony, az Anjou-kori nyugati keresztfal Héjj Miklós-féle feltárása, 1959 (KÖHF 50945N.)
95. Sedlmayr János elvetett rekonstrukciós variánsa a Salamon-torony helyreállításához, 1962 (*Sedlmayr* 1970. 407. kép)
96. A Salamon-torony déli oldala a Sedlmayr János tervezte helyreállítás után, 1967 (KÖHF 75026N.)
97. Salamon-torony, a Sedlmayr János által tervezett külső folyosó, 1966 (KÖHF 73181N.)
98. Salamon-torony, a Sedlmayr János által tervezett belső, 1967 (KÖHF 75026N.)
99. Alsóvár, a Sedlmayr János által tervezett múzeumi kiszolgáló épület a bejárati híddal, 2004 (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
100. A fellegvári déli kaputorony (A) felvonóhidas kapujának helyreállítási terve, Schönerné Pusztai Ilona, 1977 (KÖHT 51877.)
101. Fellegvár, a nyugati palota (B) udvari homlokzati ablakainak kiegészítési terve, Schönerné Pusztai Ilona–Máthé Géza, 1982 (KÖHT 51916.)
102. Fellegvár, a nyugati palota (B) udvari homlokzati ablakainak kiegészítési terve, Schönerné Pusztai Ilona–Máthé Géza, 1982 (KÖHT 51917.)
103. Fellegvár, nyugati palota (B), a földszinti bejárat (Szerk. Kat.: 439/5.) rekonstrukciós terve, Schönerné Pusztai Ilona–Máthé Géza, 1982 (KÖHT 51919.)
104. Fellegvár, nyugati palota (B), első emeleti ablak (Szerk. Kat.: 439/6.) rekonstrukciós terve, Schönerné Pusztai Ilona–Máthé Géza, 1982 (KÖHT 51915.)
105. Fellegvár, ajtókeret elméleti rekonstrukciós rajza (*Schönerné* 1983. 11. kép)
106. Fellegvár, ablak és ajtókeret elméleti rekonstrukciós rajza (*Schönerné* 1983. 20–21. kép)
107. Fellegvár, nyugati palota mellé beépült palota (C), földszinti ablak (Szerk. Kat.: 439/7.) rekonstrukciós terve, Schönerné Pusztai Ilona–Máthé Géza, 1982 (KÖHT 51913.)
108. Fellegvár, keleti palota (J), a földszinti bejárat (Szerk. Kat.: 439/2.) rekonstrukciós terve, Schönerné Pusztai Ilona–Erő Zoltán, 1986 (KÖHT 51866.)
109. Fellegvár, keleti palota (J), első emeleti ablak (Szerk. Kat.: 439/4.) rekonstrukciós terve, Schönerné Pusztai Ilona, 1984 (KÖHT 51921.)
110. Fellegvár, keleti palota (J), első emeleti ablak (Szerk. Kat.: 439/3.) rekonstrukciós terve, Schönerné Pusztai Ilona, 1984 (KÖHT 51922.)
111. Visegrád, Alsóvár, Lux Kálmán rekonstrukciója (MKM; *Ernyey-Lux* 1923. 13.)
112. A visegrádi Fellegvár egyes helyiségeinek funkcionális értelmezési kísérlete (*Ernyey-Lux* 1923. 62–63.)
113. A Fellegvár periodizációja az 1996–1997-es kutatás után
114. A keleti torony déli fala kutatás után: „A” befalazott ajtó, „B” a torony déli fala, „C” köpenyezés a torony déli fala előtt, „D” keleti várfal; Bozóki Lajos felmérési rajza, 1997
115. A Fellegvár D épületében feltárt korai épület falsarkának helye; Györfly Ilona és Vajda József felmérési rajza, 2004
116. A Fellegvár D épületében feltárt falsarok felmérési rajza: „A” nyugati, kétrétegű fal, „B” a belső fal-réteghez kapcsolódó falsarok, „C” 15. századi lépcsőház lépcsőalapozása, „D” az északnyugati palota déli fala, „E” levésett szikla, „F” műemléki felfalazás; Bozóki Lajos felmérési rajza, 1997
117. Fellegvár, a D épület nyugati, kétrétegű fala dél felől, 1997 (Bozóki Lajos felvétele)
118. Fellegvár, az északnyugati palota (E) nyugati végfalába beépített kváderkövek, felül egy letört konzol csonkjá, 2012 (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)

119. Másodlagos kőfaragvány az északnyugati palota (*E*) nyugati végfalában, 2012 (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)
120. Fellegvár, az északi ciszterna nyugat felől, 2012 (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)
121. Fellegvár, az északkeleti palota (*F*) árnyékszéke, jobbra a keleti torony (*G*) sarkantyúja, 2012 (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)
122. Az északnyugati palota (*E*) udvari homlokzatának nyugati szakasza, 2012 (Hack Róbert felvétele)
123. Fellegvár, Henszlmann Imre vagy Zsigmondy Gusztáv felmérési rajza, 1880 körül; fent a déli kaputorony (*A*) belső és a nyugati palota (*B*) udvari homlokzata, alul a *C* épület udvari homlokzata és a ciszterna metszete (*Henszlmann-hagyaték*)
124. Fellegvár, Henszlmann Imre vagy Zsigmondy Gusztáv felmérési rajza, 1880 körül; fent az északkeleti palota (*F*) belső déli fala, lent az északnyugati palota (*E*) belső, déli fala (*Henszlmann-hagyaték*)
125. A Fellegvár Hunyadi Mátyás és Aragóniai Beatrix-címeres záróköveinek (439.215–216. kat. sz.) felmérési rajza, Henszlmann Imre, 1880 körül, Visegrád XIII. felirattal (*Henszlmann-hagyaték*, 1649/8.)
126. Az Alsóvár és a Fellegvár kerámia és bronz leletei, Henszlmann Imre rajza, 1880 körül, Visegrád XVII. felirattal (*Henszlmann-hagyaték*, 1649/3.)
127. Az Alsóvár és a Fellegvár ásatási leletei, középen a koronaőri emléktábla címertörödéke (439.272. kat. sz.), Henszlmann Imre rajza, 1880 körül, Visegrád XIV. felirattal (*Henszlmann-hagyaték*, 1649/7.)
128. A Fellegvár napvilágra került kőfaragványai, Henszlmann Imre felmérési rajza, 1880 körül (*Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto jobb oldali fele)
129. Az Alsóvár és a Fellegvár ásatási leletei, Henszlmann Imre felmérési rajza, 1880 körül (*Henszlmann-hagyaték*, 1649/4. recto)
130. A Fellegvár napvilágra került kőfaragványai, jobbra fent talán a királyi palota kerengőjéhez tartozó konzol, Henszlmann Imre felmérési rajza, 1880 körül (*Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. verso bal oldali fele)
131. A Fellegvár napvilágra került kőfaragványai és leletei, Henszlmann Imre felmérési rajza, 1880 körül (*Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. recto bal oldali fele)
132. A Fellegvár napvilágra került kőfaragványai és leletei, Henszlmann Imre felmérési rajza, 1880 körül (*Henszlmann-hagyaték*, 1649/1. verso jobb oldali fele)
133. A Fellegvár napvilágra került kőfaragványai és leletei, Henszlmann Imre felmérési rajza, 1880 körül (*Henszlmann-hagyaték*, 1649/6.)
134. Fellegvár, a faragványok kőtárba szállítás előtti helyzetét rögzítő, Schönerné Pusztai Ilona és munkatársai által használt, négyzetes koordináta-rendszer (KÖHT 51932.)
135. Ikeroszlop fejezete az Alsóvárból. 440.1. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT)
136. Ikeroszlop fejezete az Alsóvárból, 2012. 440.1. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
137. Ikeroszlop fejezete az Alsóvárból, 2012. 440.1. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
138. A Salamon-torony negyedik emeleti, keleti ablakából kiváltott oszlopfejezet. 440.2. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza)
139. A Salamon-torony ikerablakának sarokoszlop-lábazata. 440.3. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
140. A Salamon-torony negyedik emeleti boltozatának bordája. 440.7. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza)
141. Kőfaragvány töredék Anjou-címer letört sisakdíszének körvonalaival. 440.10. kat. sz. (Bardon Alfréd felmérési rajza, MKM.)
142. Kőfaragvány töredék Anjou-címer letört sisakdíszének körvonalaival. 440.10. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
143. Alsóvár, Salamon-torony, boltozatrekonstrukcióba visszaépített zárókö. 440.15. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
144. Alsóvár, a Duna-parti torony ikerablakába beépített oszlopfejezet. 440.18. kat. sz. (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)
145. Alsóvár, a Duna-parti torony ikerablakába beépített oszlopfejezet. 440.18. kat. sz. (Gaylhoffer-Kovács Gábor felvétele)
146. Fellegvár, bimbós oszlopfejezet töredéke. 439.47. kat. sz. (Bozóki Lajos felvétele)
147. Fellegvár, légfűtés-fedlap töredéke. 439.71. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
148. Fellegvár, lábazat töredéke. 439.74. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 80004.)

149. Fellegvár, ablakkeret réteggöve. 439.75. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
150. Fellegvár, ablakkeret réteggöve. 439.75. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79978.)
151. Fellegvár, tükrös keretelésű mérműves ablak töredéke. 439.76/a, b. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF 182375N.)
152. Fellegvár, tükrös keretelésű mérműves ablak. 439.76/a, b. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 80104.)
153. Fellegvár, ablakkeret szemöldökének töredéke. 439.84/a. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79950.)
154. Fellegvár, ablakkeret szemöldökének töredéke. 439.84/b. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79950/a.)
155. Fellegvár, ablakkeret szárgöveének réteggöve. 439.85. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79973.)
156. Fellegvár, ablakkeret szemöldökének töredéke. 439.87. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79976.)
157. Fellegvár, ablakkeret lábazata. 439.89. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79870)
158. Fellegvár, ajtókeret szemöldökének töredéke. 439.98. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
159. Fellegvár, ajtókeret szárgöveének réteggöve. 439.99. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
160. Fellegvár, ajtókeret lábazata. 439.100. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
161. Fellegvár, ajtókeret lábazata. 439.100. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 80146.)
162. Fellegvár, ajtókeret ívezeti göve. 439.101. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 80060.)
163. Fellegvár, ajtókeret szárgöveének töredéke. 439.102. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
164. Fellegvár, ajtókeret szárgöveének töredéke. 439.102. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 80014.)
165. Fellegvár, ajtókeret lábazatának töredéke. 439.103. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
166. Fellegvár, ajtókeret lábazatának töredéke. 439.103. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79872.)
167. Fellegvár, ablakkeret szemöldökének töredéke. 439.104. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79991.)
- 168.a. Fellegvár, rekonstruált ablakkeret a kiállításban, 2012. Szerk. Kat.: 439/8. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
- 168.b. Fellegvár, ablakkeret elméleti rekonstrukciós rajza, Bozóki Lajos, 1993. Szerk. Kat.: 439/8. (KÖHT 80222.)
169. Fellegvár, szenteltvíztartóvá átfaragott lábazat töredéke. 439.161. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
170. Fellegvár, ablakkeret szemöldökének töredéke. 439.170. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79986.)
171. Fellegvár, ablakkeret lábazata. 439.177. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79988.)
172. Fellegvár, mérműves ablak osztója. 439.184. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF 182360N.)
173. Fellegvár, ablakkeret szárgöveének töredéke. 439.189. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
174. Fellegvár, ablakkeret szemöldökének töredéke. 439.191. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 80151.)
175. Fellegvár, ablakkeret szárgöveének réteggöve. 439.192. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 80150.)
176. Fellegvár, párkány töredéke. 439.202. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79869.)
177. Fellegvár, ablakkeret könyöklőkonzol. 439.203. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
178. Fellegvár, ablakkeret, könyöklőkonzol. 439.203. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79995.)
179. Fellegvár, ajtókeret szemöldökkonzol. 439.209. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
180. Fellegvár, ajtókeret, szemöldök töredéke. 439.212. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 80152.)
181. Fellegvár, ajtókeret, szemöldökkonzol. 439.213. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
182. Fellegvár, boltozati zárókő Aragóniai Beatrix címerével. 439.215. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79948.)

183. Fellegvár, boltozati zárókő Hunyadi Mátyás címerével. 439.216. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT)
184. Fellegvár, boltváll töredéke. 439.217. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
185. Fellegvár, boltváll töredéke. 439.217. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza)
186. Fellegvár, boltváll töredéke. 439.218. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
187. Fellegvár, boltváll töredéke. 439.218. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79951.)
188. Fellegvár, homlokív-záradék. 439.220. kat. sz. (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
189. Fellegvár, homlokív-záradék. 439.220. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79954.)
190. Fellegvár, boltozati borda töredéke. 439.237. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79961.)
191. Fellegvár, fiáledísz. 439.254. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79979.)
192. Fellegvár, konzol töredéke. 439.258. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79905.)
193. Fellegvár, konzol töredéke. 439.270. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79936.)
194. Fellegvár, kandalló lábazati eleme. 439.271. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 79956.)
195. Fellegvár, a koronaőri emléktábla töredéke. 439.272. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 80114.)
196. Fellegvár, a koronaőri emléktábla töredéke. 439.273. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 80111.)
197. Fellegvár, a koronaőri emléktábla töredéke. 439.274. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 80112.)
198. Fellegvár, a koronaőri emléktábla töredéke. 439.276. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 80113.)
199. Fellegvár, a koronaőri emléktábla töredéke. 439.279. kat. sz. (Bozóki Lajos felmérési rajza, KÖHT 80115.)
200. Sziklavésések nyomai a Fellegvár déli kaputorny (A) előtt, 2012 (Hack Róbert felvétele, KÖHF)
201. Finomszemű andezittufa szöveti képe
202. Agglomerátumos andezittufa szöveti képe
203. Salakos (hólyagüreges), vulkáni hamu alapanyagú andezittufa szöveti képe
204. Porózus forrásvízi mészkő szöveti képe
205. Mikrokristályos forrásvízi mészkő szöveti képe
206. Ooidos durva mészkő szöveti képe
207. Bioklasztos durva mészkő szöveti képe
208. Finomszemű durva mészkő szöveti képe
209. Finomszemű „hárshegyi homokkő” szöveti képe
210. „Budai márga” szöveti képe

LAJOS BOZÓKI: BURG VISEGRÁD

LAJOS BOZÓKI: BURG VISEGRÁD

Die königliche Burg Visegrád ist eine der bedeutenden Denkmäler der ungarischen BURGarchitektur, wo sich alle wichtigeren Epochen der Baugeschichte von dem 13. bis zum Ende des 15. Jahrhunderts repräsentieren. Außerdem gehört die Höhenburg auch unter den Denkmälern von Visegrád zu denen, deren Steinmetzmaterial aus dem 14.–15. Jahrhundert relativ vollständig bezeichnet werden kann, so sind die ca. 300 zum Vorschein gekommenen behauene Steinfragmente beziehungsweise die große Menge des Fundmaterials wichtige Beigaben bei der Erkennung der mittelalterlichen beziehungsweise spätmittelalterlichen Profankultur.

Die nach dem Tatarenzug 1241–1242 gebaute Burg mit ihren repräsentativen Detailformen war bereits von der Frühphase an königliche Residenz, später der Aufbewahrungsort der Krone. Die Burg wurde durchgehend von Anfang des 14. Jahrhunderts an bis zum Ende des 15. Jahrhunderts erweitert beziehungsweise umgebaut, bis sie in den mehrfachen Angriffen der Türkenkriege im 17. Jahrhundert unterging.

Die Burg hat als eine der bedeutendsten historischen Denkmäler unter den mittelalterlichen ungarischen Königsresidenzen eine wichtige Rolle als Symbol für die unabhängige Nationalgeschichte des 19. Jahrhunderts gespielt. Es ist offensichtlich kein Zufall, dass Visegrád die wichtigste Station eines vorgehabten Nationalpantheons an der Donau gewesen wäre. Gleichzeitig war die Burg ein Meilenstein für die ungarische Denkmalpflege des 19. Jahrhunderts, da es das erste wichtige Unternehmen der ungarischen Archäologie und institutionellen Denkmalpflege war.

Die theoretische Bearbeitung der Doppelburg wurde im großen Maße von der Bauforschung und von den parallel laufenden Grabungen (unter der Leitung von dem Archäologen László Iván) an der Höhenburg unterstützt, die ich zwischen 1996 und 1999 durchführen konnte. Die Ergebnisse der Bauforschung haben nicht nur die Baugeschichte der Burg nuanciert, sondern haben auch Anhaltspunkt zur funktionellen Deutung der einzelnen Bauteile gegeben, und damit wurde sogar das Interpretationsverfahren der obengenannten Formendetails unterstützt.

Es ist als Ausgangspunkt grundlegend für die typologische Analyse der Burgen darunter für die Burg Visegrád die Bestimmung von solchen Elementen und Begriffen der BURGarchitektur wie Altturm und Wohnturm. Im Allgemeinen kann alle turmartige, mehrstöckige Holz- oder Steinbauten als Wohnturm betrachtet werden, die aufgrund ihrer Grundfläche, Mauerstärke, Ausrüstung (Abtritt, Kamin), Öffnungssystem zu residenziellen und militärischen Zwecken beiseitig geeignet sind. Im Falle von Wohntürmen ist zu betonen, dass diese Gebäude mehr oder weniger als dauerhafte herrschaftliche, hochadlige Residenz dienten, also in den meisten Fällen sind in ihnen die Orte der herrschaftlichen Repräsentation wie Saal beziehungsweise Kapelle und Oratorium zu befinden. Dieses Merkmal ist das, was diese Turmart grundsetzlich von solchen Turris-e der früheren Turmburgen unterscheidet wie z. B. von Kács oder von Márianosztra. Im Gegenteil dazu erfüllte der Altturm mit dessen engen Räumen, Öffnungen und manchmal zwar kompletten Mangel an Ausrüstungen nur militärisch-defensiven Zwecken. Neben diesen Türmen ist regelmäßig das Wohngebäude

und der Palast zu finden. (Hollókő, Szigliget). In den meisten Fällen spielten die Türme eine repräsentative Rolle. In diesem Fall ist der Turm als Macht ausdrückende Bauform da, dessen Wohnfunktion ist sehr begrenzt, seine Verteidigungskraft ist eher symbolisch. So sind die meisten im 14. Jahrhundert gebauten städtische Burgen einschließlich des Stephansturmes der Ofener (Buda) Anjou-Burg. Aufgrund des Grundtyps, der Funktion könnte die Anjou-Burg den italienischen türmhafte städtischen Palästen entsprechen.

Die den Visegráder Gespannen schutzgebende und der Siedlung namengebende Burg war am Anfang auf dem Sibirik-Hügel stehende, aus der Zeit von Konstantin dem Großen stammende römische Festung. Die beträchtliche Burg wurde von 3 fächerförmigen Ecktürmen und 12 hufeisenförmigen Türmen befestigt. Die Festung wurde im 11. Jahrhundert umgestaltet und wurden Quartier, Stall, Gefängnis, Werkstätte, Lagerräume für die Burgbewohner im Soldatendienst und ein Haus für den Gespann errichtet. Das Haus war ein Gebäude mit unregelmäßigem Viereck-Grundriß, das mit einer Trennwand in zwei gleiche Räume geteilt war.

Die frühzeitige Siedlung lag unter der Burg an der mittelalterlichen Landstraße. An der Pfarrkirche aus der Zeit von Stephan dem Heiligen (König von Ungarn 997–1038) wurde die Dekanatskirche Mitte des 11. Jahrhunderts gebaut. Die Einwohner der Siedlung lebten in unregelmäßig, dicht nebeneinander gebauten, in die Erde vertieften Grabenhäusern, und aufgrund des Fundmaterials beschäftigten sich mit Gewerbetätigkeiten.¹ Sowohl die Siedlung als auch die Dekanatskirche wurden während des Tatarenzuges 1242 zerstört. Nach dem Abzug der Tataren wurden die Visegráder Hospesen erstmals im Jahre 1285 erwähnt. Der Aufenthalt des Anjou Königshofs nach 1323 in Visegrád beförderte die städtische Entwicklung des Dorfes. Bis zur Anjouzeit herausgebildete Stadt bestand aus zwei Teilen: der deutsche Stadtteil lag zwischen der Unterburg und dem Palast, der ungarische Stadtteil an dem Maroser Hafen, an den beiden Ufern des Baches von Apátkút. Durch diese Siedlung führte die Landstraße zwischen Ofen und Gran (Esztergom), parallel zur Donau, die gleich die Hauptstraße der Siedlung war. An den beiden Seiten und parallel zur Straße wurden große, mit Hypocaustum heizbare Steinhäuser gebaut.

Wir haben keine Quellen über dem genauen Anfang des neuen Burgbaus nach dem Tatarenzug. In einer Urkunde hingegen, die von der Königin Lascaris Maria aus dem Jahre 1251 in Visegrád datiert wurde, ist zu lesen, dass sie ein Grundstück für zwei Burgsaßen schenkte,² folglich sollte hier schon irgendeine königliche Residenz stehen. Im Jahre 1255 wurden von König Béla IV. (König von Ungarn 1235–1270) die Grenzen der Burggüter geordnet.³ Das wichtigste Dokument über dem Burgbau ist die Urkunde aus dem Jahre 1259, in dem der König dem Papst Urban IV. mitteilte, dass er der Königin einen reinen Berg (*montum desertum*) in der Piliser Wald spendete, damit hier eine Burg zum Schutz der Witwe und Waisen vor der tagtäglichen Einfall der Tataren bauen zu lassen. Die Königin tat es aus den Kosten ihrer eigenen Schmucke, und ließ hier eine „prachtvolle“ Burg bauen.⁴ Aus der Urkunde kommt es auch zum Vorschein, dass die erwähnte Burg für Dominikanerinnen in Donauinsel (auch für Königstochter Margarete) als Fluchtburg im Falle von den Tatarenstürmen dienen würde.

Als König Béla IV. am 13. Oktober 1265 die Urkunde „Datum in Castro Visegrad“ datierte, müsste die Burg schon stehen.⁵ Aus der Urkunde ist nicht zu erkennen, ob die Unterburg oder die Höhenburg erstens gebaut wurde. Hinsichtlich der Fluchtburg-Charakter der erwähnten Befestigung, welche Funktion eher der Höhenburg entspricht, ist wahrscheinlicher, dass zuerst die Höhenburg gebaut wurde.⁶

Das Befestigungssystem der Höhenburg aus dem 13. Jahrhundert bestand aus den Burg-

berg umarmenden, dreieckförmigen Ringmauern, einem klotzförmigen Altturm mit massivem Sporn bestärkt sowie aus Torturm mit Zugbrücke und Fallgitter und aus einem annehmbaren Palastflügel. Nach der Fertigstellung der Höhenburg könnte also die Unterburg gebaut werden, wo die abgebrochene Bausteine der Gespannsburg und der römerzeitlichen Festung beziehungsweise aus dem Burgberg abgebauter Andezittuff als Baumaterial verwendet waren. Als Bindemittel benutzter Kalk wurde aus dem Kalkgebirge in der Gegend von Piszkesüttő gefördert, und mit dem Schiff nach Visegrád geliefert.⁷

Das Verteidigungssystem der Burg wurde zum Schutz vor Anfällen aus der nordöstlichen Richtung gebaut. Die nördliche Sperrmauer mit Wachtürmen befestigt schließt das ganze Gebirgstal von der Höhenburg bis zur Donau ab, gegenüber der südlichen Sperrmauer, die bei einem Drittel Höhe des Berges abbricht. Dort, wo die mittelalterliche Landesstraße zwischen Ofen und Gran durchführte, wurde ein Torturm zum Schutz des Wohnturmes und zur Kontrolle der Straße errichtet.

Ein wichtiger Aspekt war bei der formalen Errichtung des Wohnturmes die Schutzfunktion vor den voraussichtlichen Tatarenanfällen. Die Grundrissversetzung des Wohnturmes ist mit dem klotzförmigen Altturm der Höhenburg verwandt, dessen massiver Sporn an der Angriffsseite ist. Hier bedeutete der Sibrik-Hügel die größte Gefahr, mit den auf ihm untergebrachten Belagerungsgeräten könnte nämlich der Turm aus ungefähr gleicher Höhe angegriffen werden. Um es abzuwehren, wurde ein massiver Sporn von acht Meter Höhe auf die nördliche Seite des Salamonturms gemauert, was sich so mit seiner Schrägseite an die Geschosse der Schleudermaschinen hinwendet. Die Lösung war aber wiederum selbstverständlich: an der südlichen Seite, die an die Angriffe weniger herausgesetzt ist, wurde in dem Sporn von ähnlicher Ausgestaltung ein Treppenhaus errichtet.

Die Gefolgschaft von dem König Karl Robert (1308–1342) aus dem Anjou-Haus trieb den größten Landesherrn von Nord-Ungarn, Matthäus aus dem Geschlecht Csák im Jahre 1317 aus Visegrád heraus.⁸ Erst 1323 versetzte der König selbst seinen Sitz von Temeschwar (Timișoara, ung. Temesvár; Rumänien) nach Visegrád. Eine aus dem Jahr 1325 stammende Urkunde von Papst Johannes XXII. dürfte terminus ante quem der Arbeiten sein,⁹ in der von ihm Ablass der Johanness der Täufer-Kirche, die Karl I. Robert bauen ließ, erteilt wurde. Dieses Datum kann als früh Anjou-zeitliches Datum des Umbaus und der Ingebrauchnahme der Burg angenommen werden.

Das Verteidigungssystem der Unterburg in dem Zustand vom 13. Jahrhundert war aus der südlichen Richtung besonders verletzbar: der Wehrbau beschränkt sich hier auf einen Turm ohne Tor und eine am Burgberg abbrechende und sich verschmälernde Ringmauer, deshalb ließ Karl I. Robert, nachdem er Visegrád erobert hatte, die Terrasse des Wohnturmes mit einem inneren Mauergürtel abschließen.¹⁰ Ein Störfaktor könnte bei der residenziellen Benutzung der Unterburg sein, dass der Eingang des Wohnturmes direkt von der Landesstraße zugänglich war. Um es zu vermeiden, wurde an der östlichen Seite, aus der Richtung des Berges des von der inneren Burgmauer begrenzten Geländes eine abgeschlossene Terrasse ausgestaltet, wo ein Steinhaus von großem Ausmaß, aber mit schmalen Wänden¹¹ und ein Brunnen gebaut wurde. Der neue Eingang des zweiten Stockes, der durch partiellen Vermauerung des Zwillingsfensters aus der Árpádenzeit und mit einem Schlitzfenster ausgestaltet wurde, war von der Stützmauer, die die Terrasse von Westen abgrenzt, erreichbar. Weil das Erdgeschoss verhältnismäßig separiert war, und das eingebaute Tonnengewölbe im ersten Stock den durch Außentreppen erreichbaren Eingang aus dem 13. Jahrhundert beseitigte, war der Wohnturm unabhängig vom Verkehr der Landstraße zugänglich.

Die Bauarbeiten des Turminneres spiegelten die veränderten Ansprüche des Königshofs im 14. Jahrhundert wider. Es scheint so, dass im Gegensatz zum Zustand des 13. Jahrhunderts zur dieser Zeit die Einquartierung des Königs und seiner Begleitung mehrere kleinere Räume benötigte. Laut Ausgrabungsfunde können wir sicherlich wissen, dass das Erdgeschoss, das seine militärische Funktion teilweise behalten konnte, wurde in vier kleineren Räume getrennt. Der erste Stock, wo in der Árpádenzeit im 13. Jahrhundert der Haupteingang war, wurde zwei auf Nord-Süd gerichtete Längsmauer aufstützende Tonnengewölbe eingebaut, und deswegen wurde in das innere Mauerwerk des Wohnturmes eingebrochen. Mit dem eingebauten Tonnengewölbe wurde einerseits die frühere, militärtechnisch unvorteilhafte Lösung, das von außen geschlossene Erdgeschoss und der Mangel an Steingewölbe beseitigt. Wegen dem Mangel an diesen wichtigen Abwehrmitteln hätte der bedrängende Feind den Turm im Falle einer eventuellen Belagerung mit einem einzigen großen Feuer kampfunfähig machen können, andererseits diente das Gewölbe auch als Stütze für die Scheidewände der oberen Stockwerke. Das Gewölbe wurde während der puristischen Rekonstruktion am Ende des 19. Jahrhunderts abgebrochen.

Der westliche Teil von dem getrennten Saal mit den Zwillingsfenstern und dem Abtritt im ersten Stock wäre ein bequemer Wohnraum gewesen, aber wegen der Scheidewand mußte der Kamin abgetragen werden, nun es macht – wie im Falle des östlichen Saals – die wirtschaftliche Funktion der Säle glaubhaft. Im Falle des zweiten Stocks sind wenige Spuren nur der Ost-West gerichteten Scheidewand an der südlichen Seite der östlichen zum Eingang umgestalteten Fensternische zu finden, wo einige Quaderreihe der Sockelzone der Wand geblieben sind. Diese Wand teilte den Saal in zwei Teile so, dass der Abtritt und der Kamin auf der nördlichen Seite stand. Als Fenster hingegen diente – im Gegensatz zum südlichen Saal – die erwähnte kleine Öffnung mit Steinrahmen über dem neuen Eingang. Keiner der getrennten Säle könnte eine besonders repräsentative Funktion haben, da durch den südlichen Saal mit Zwillingsfenstern könnte man den Treppenaufgang zur höheren Stockwerke erreichen. Heute ist es nicht mehr möglich authentisch zu beweisen, dass die Scheidewände die weiteren Stockwerke in wievielen Säle teilten, und es ist auch nicht auszuschließen, dass die Scheidewände mit Arkadenbogen geöffnet waren. Aber die Tatsache, dass auf dem dritten und vierten Stock keine Öffnungen waren, deutet jedenfalls darauf hin, dass diese Säle nur von einer Ost-West gerichteten Quermauer getrennt waren, weil jeder Halbsaal von je einem Zwillingsfenster beleuchtet und belüftet war. Die originelle Balkendecke des vierten Stocks wurde abgebrochen, und der Saal mit vier fünfteiligen Rippengewölben übergedeckt, so erhöhte man die Dachterrasse des Wohnturms aus dem 13. Jahrhundert um ein Geschoß. Diese Ebene entspricht der Ebene des Wehrganges, dadurch hatte man eine mit größeren Kriegsmaschinen besser belastbare, massive Terrasse bekommen.

In Visegrád kam eine solche königliche Residenz wieder in herrschaftlicher Gebrauch, die mit ihrer massiv turmartigen Äußere und ihren Verteidigungsgeräten die militärische beziehungsweise die repräsentative Funktion in sich vereinigte, und es stand der derzeitiger europäischen Ansprüche sehr nahe.

In Frankreich nach dem „intermezzo“ von dem König Philipp August scheint es so, dass im 14. Jahrhundert eine Zurückordnung in die Richtung des Wohnturmbaus im romanischem Stil geschah, und diese Tendenz ist sogar im zweiten Teil des 15. Jahrhunderts zu beobachten. Im Falle von Vincennes, Poitiers, Pierrefonds, Véz usw. wurden neue, große Wohntürme entsprechend der Ansprüche des 14. Jahrhunderts gebaut.

Der Turm der Burg Vincennes (Val-de-Marne), als 1364 Karl der V. den Thron bestieg,

war wahrscheinlich nur zweistöckig, auf dem Erdgeschoss das Empfangszimmer (*chambre à parer*), auf dem Obergeschoß der Raum von dauphin (Karl).¹² Zur Zeit des stürmigen Bürgerkriegs im zweiten Teil des 14. Jahrhunderts benötigte der König (auch wie Karl I. Robert) eine militärisch gut zu beschützende herrschaftliche Residenz, zu der die zeitweise feindliche Hauptstadt in relativer Nähe (und beruhigend fern) ist.

Das mit Rundtürmen versehene Gebäude von rechteckiger Anlage wurde in einen großen, fünfstöckigen Wohnturm umgebaut. Infolge der gewechselten zeremoniellen Ansprüche war gegenüber dem früheren Zustand die Umgestaltung des inneren Verkehrs nötig: ein breites, gut beleuchtetes Treppenhaus wurde im Eckturm neben der damaligen in der südlichen Blendmauer ausgestalteten engen Wendeltreppe gebaut. Gleichzeitig war die Errichtung von mehreren, zusätzlichen Räumen beziehungsweise die Teilung des Saals mit einer Quermauer auf dem Erdgeschoss auch erforderlich. Mehrere schriftliche Quellen bieten Ansatzpunkt zur Deutung der wahrscheinlich funktionalen Anordnung der Säle.¹³ Laut Zeugnis der Inventare war das Zimmer des Königs („chambre hault du roy“) auf dem zweiten Stock, und das königliche Empfangszimmer geriet auf die Eingangsebene auf den ersten Stock. Außer des Zimmers von dem König wird das Oratorium, die Kapelle, „estude du roy“ und der Erholungsraum („retrait“) des Königs in den Inventaren erwähnt.¹⁴

Die andere, große Unternehmung von Karl V. war die Umgestaltung von Louvre aus der Zeit von Philipp August zur königlichen Residenz ähnlicher funktionellen Anlage.

Auf dem deutschen Gebiet scheinen die Tendenzen der Burgarchitektur von der Mitte des 12. Jahrhunderts von den Tendenzen in Frankreich abzuweichen, obwohl Wohntürme von dem 14. Jahrhundert an wieder gebaut werden. Solange in Frankreich der massive von Burgmauern befestigte Wohnturm seinen Platz den von walzenförmigen Türmen befestigten, äusseren Burgmauern abtrat, hier – vor allem auf dem süddeutschen Gebiet – entwickelte sich der bereits an einen befestigten Palast erinnernde Wohnturm nach dem Muster der kaiserlichen Pfalzen zum Wohnflügel, und zur gleichen Zeit erschien der Fluchtturm (Bergfried, Altturm nach der Benennung von László Gerő) vom wesentlich kleiner Innenbereich, der die militärische Funktion von dem Wohnturm übernahm. Dieser aus Umfassungsmauer und Fluchtturm bestehende Burgtyp verbreitete sich vom Ende des 12. Jahrhunderts an, dann in größerem Maße auf dem süddeutschen, mitteleuropäischen und österreichischen Gebiet.

In dem 14. Jahrhundert auf dem Oberrheingebiet gebaute herrschaftliche, erzbischöfliche Residenzen reichen in vielen Fällen in das 12. Jahrhundert zurück, doch deren wichtige Details, die an den Fluchtturm oder den Wohnturm erinnernde Paläste, die den repräsentativen Saal wieder enthielten, und in meisten Fällen standen mit dem im Erdgeschoss errichteten Eingang, breit geöffneten Fenstern, oft nur mit symbolhaften Verteidigungsmitteln eher im Dienst der Representation, als dass ein militärisch-defensives Zweck erfüllt hätten. Im Erdgeschoss der Türme von Eltz,¹⁵ Gollenfels,¹⁶ Hattenheim,¹⁷ Rittersdorf¹⁸ wurde Küche gebaut, der Großsaal war im ersten oder im zweiten Stock. Gleichzeitig nahm die Zahl der privat Wohnräumen zu, die gut beheizbare, gut beleuchtete und bequem waren, und wie bei den königlichen Residenzen in Frankreich hier wurden auch Räume für Zurückgezogenheit errichtet.

Die funktionale Analyse dieser Residenzen könnte als Anhaltspunkt zu der theoretischen Rekonstruktion der Gebrauchsweise des Wohnturms in Visegrád im 14. Jahrhundert dienen.

Das Ende der Bauarbeiten an der Unterburg zu Visegrád darf auf 23. August 1325 datiert werden, weil die Ablass-Urkunde der in der Burg neugestifteten Kapelle aus derselben Zeit stammt.¹⁹ Die Kapelle der Höhenburg war der Heiligen Elisabeth gewidmet. Es ist unwahr-

scheinlich, dass Karl I. Robert zu dieser Zeit ein neues Palastflügel mit einer Kapelle hätte bauen lassen. In der Unterburg hinsichtlich einer annehmbaren Kapelle könnte nur das fünfte Geschoss angenommen werden, weil das ist der einzige Stock, wohin kein Abtritt geriet. Dieser Raum war – archäologisch bewiesen – durch eine ost-westlich gerichteten Mauer in zwei Teile getrennt. Im Hinblick darauf, dass die Rippenprofile unterschiedlich an der östlichen und der westlichen Seite des südlichen Raums sind, es kann praktisch ausgeschlossen werden, dass die zwei Raumteile durch eine massive Wand getrennt wäre, sie waren eher mit einem großen Arkadenbogen verbunden. Eine annehmbare Kapelle kann ausschließlich in diesem Raum unter den geteilten Räumen des Turmes vorgestellt werden. Die Benutzung von diesem Geschoss als Großsaal ist wegen der Quermauer und den Maßen beziehungsweise dem Mangel an Abtritt ist unvorstellbar. Der nördliche Raumteil könnte sowohl Sakristei als auch Oratorium sein; eventuell als Empfangszimmer dienen, dem widerspricht aber, dass dieser Raum nur von der Kapelle her zugänglich war.

Als eine eventuelle königliche Residenz kann das dritte Geschoss betrachtet werden, dessen beide durch ost-westlich gerichteten Mauer²⁰ geteilte Räume unter den gegebenen Umständen einen bequemen Wohnraum sichern konnten. Der nördliche Raumteil könnte mit Kamin, Abtritt und einem nach Osten gerichteten Zwillingsfenster beziehungsweise dessen separaten Lage als das Zimmer des Königs, sogar als *estude du roy* dienen, der südliche, hellere Teil könnte aber der Schauplatz des offiziellen Lebens (*chambre à parer*) sein. Die angenommene Anlage des auf solcher Weise umgebauten Wohnturmes der Unterburg ähnelt dem nördlichen größeren Wohnturm der Burg Karlstein (Karlštejn; Tschechien), die Karl IV. aus dem Haus Luxemburg zwischen 1348–1367 erbauen ließ. Hier ist eine ähnliche Anlage zu finden: wirtschaftliches Geschoss – Wohngeschoss – Kapelle, mit dem Unterschied, dass der Raum zum Verteidigungszweck oben geriet. Der geschlossene, aus separaten Gebäudeteilen bestehende Baukörper der Burg Karlstein steht nah zu dem päpstlichen Palast zu Avignon, der scharf von den Grundrissen und der Baustruktur der Wehrbauten zur Zeit von Philipp August abwich. Als Vorbild für beiden Residenzen könnten eher einige Befestigungen aus dem Heiligen Lande dienen, die darüber bezeugen, dass zur Zeit des Bauens der Sitze der hohen Geistlichen den Wohntürmen wieder eine wichtige Rolle bestimmt wurde.

Der wichtigste Bauteil des seit 1335 zur Zeit vom Papst Benedikt XII. im Bau gewesen Baukomplexes in dem päpstlichen Palast zu Avignon war die eigentliche päpstliche Residenz, ein fünfstöckiger Wohnturm, der sogenannte Angelturm. Das Erdgeschoss funktionierte als Lager, im ersten Stock war die Residenz des Kammererherrn zu finden. Das mit Fresken reich verzierte päpstliche Appartement war auf dem zweiten Stock, an dem später die *estude du Pape* und *chambre du cerf* auf dem angemessenen Stock des vom Clemens VI. errichteten Turms *Garde robe* angeschlossen wurden. Auf dem dritten Stock des Angelturms war die Schatzkammer, das oberste Geschoss diente für militärischen Zwecke.

Die Benutzung als königliche Residenz des Salamonturms zu Visegrád geschah in einer solchen Epoche, als in Frankreich und auf dem deutschen Gebiet – gegenüber den Burgtypen vom Ende des 12. und des 13. Jahrhunderts – im 14.–15. Jahrhundert in vielen Fällen auf das Bauen von Wohntürmen zurückgekehrt wurde. Diese Zeit ist die Neugeburt von dem Burgtyp, der auch die Funktion des Palastes in gewissem Maße zurücknahm, zwar neben diesen Türmen auch der Großsaal zum Zweck der höfischen Zeremonien zu finden ist. Solange die königliche Residenz von Louvre zur Zeit von Philipp August sich in ein Palastflügel zurückzog, und der Donjon nur militärische Rolle hatte, dann z. B. auf der Burg Vincennes nicht nur die königliche Residenz ist im Turm zu finden, sondern auch das Empfangszimmer des

Königs. Gleichzeitig scheint es so, dass nicht nur die militärische Rolle der Wohntürme neugeboren wurde, sondern auch ihre Funktion in der Machtrepräsentation. Diese beträchtliche Türme mit breiten bedrohlichen Schießscharten versehenen Zinnen, Wehrgängen sind wichtige Faktoren der Machtsymbolik dieser Epoche, und dass dieses Symbolenwert wie wichtig ist, zeigt z. B. Tour de Maubergeon zu Poitiers, den zwischen 1384–1386 Johannes der Herzog von Berry erbauen ließ. Der dem Grundrisstyp von Vincennes folgende ehemalige monumentale Turm vertritt eigentlich wenig Verteidigungswert, weil das Erdgeschoss durch reich ausgestatteten Maßwerckenfenstern durchgebrochen wurde, ähnlich wie das beträchtliche Tor von Ferté-Milon-i (Aisne), das Ludwig aus Orleans errichten ließ, dessen offensichtlich-representative Funktion die auf dem Doppelturm angebrachten Portr tstatuen von Ludwig aus Orleans und seiner Frau auch betonen.²¹

Im Falle der Burg Visegr d war zum Empfang von gr o eren höfischen Zeremonien das städtische Haus in *suburbium* von Karl I. Robert²² beziehungsweise die im ersten Drittel des 14. Jahrhunderts umgebaute Höhenburg geeignet. Die Höhenburg bestand im 13. Jahrhundert aus einem mit Buckelquader verzierten Torturm, einem mit massivem Sporn befestigten Altturm f nfteckiger Anlage und einer das Bergplateau umgebenen Umfassungsmauer.²³ Das in den Vertiefungen des Burghofes zusammengelaufenes Wasser wurde durch Steinkan len ausgeführt, vor dem Altturm wurde eine gemauerte Zisterne von großem Ausmaß gebaut. Auf der nordöstlichen Seite war das frühe Steingebäude, vielleicht sogar Wohnpalast, der mit keinem der heute anwesenden Palästen identifiziert werden kann, und deren Mauerreste die Forschung neulich freilegte.²⁴

Auf die Zeit von Karl I. Robert (1308–1342) könnte der Ausbau der beiden Palastflügel, die an dem Torturm anschließen, datiert werden. Der westliche Palast könnte damals noch einstückig sein,²⁵ in dessen nördlichem Ende ein mit Rundholz verkleidetes und wahrscheinlich mit Hypocaustum heizbares Zimmer war. In dem östlichen Palast war bereits in der ersten Periode über dem Erdgeschoss ein zwei Geschosse umfassender Großsaal zu finden. Parallele zu diesen Bauarbeiten, noch zur Zeit von Karl I. Robert wurde das nordwestliche Steingebäude aus der  rp denzeit abgebrochen, und damals kam auch die Neumauerung der Kurtine an die Reihe, weiterhin auf diese Zeit kann auch die nördliche, kleinere Zisterne²⁶ datiert werden. Die Bautätigkeiten auf der Höhenburg sollten auf das Jahr der K nigsbegegnung 1335 abgeschlossen werden, weil zum Durchführen einer solchen repräsentativen Veranstaltung allein das städtische Haus von Karl I. Robert ungeeignet gewesen wäre.

Die nächste Umgestaltung der Burg wäre am Ende der Anjouzeit, im letzten Drittel des 14. Jahrhunderts geschehen. Nach der Niveauversenkung wurde der heutige nordwestliche Palast gebaut. Das auf diese Zeit datierbare und erhaltene Baudetail ist ein Spitzbogenfenster mit Kielbogen gegliedert, einst war ähnlich die ganze Hoffassade verziert. Auch in dieser Zeit geschah, dass der Palast an der Donauer Seite um ein Stockwerk erhöht wurde: davon bezeugen sich die Pfostensteine mit Abschrägung der in situ erhaltenen Fenster. Die Hofseite wurde von innen mit Mantelmauer versehen, so dass das nördliche Zimmer eine Holzverkleidung erhielt.²⁷

Vermutlich bereits seit 1323 wurden die Krönungsinsignien auf der Burg aufbewahrt, das ist durch eine schriftliche Quelle aus dem Jahre 1440 bezeugt. Helene Kottanerin in ihren Denkw rdigkeiten²⁸ berichtet über der Entführung der Krone aus der Burg Visegr d. Helene Kottanerin, Kammerfrau der Königin Elisabeth, der Frau, später Wittve König Albrechts V.

In ihrer Erzählung verrät vieles über dem Zustand und der Funktion einiger Gebäuden der Höhenburg im Jahre 1440. Helene Kottanerin erwähnte, dass das Frauenhaus, was die

Residenz der Königin auch in sich hatte, heizbar,²⁹ und auch mit Abort versehen war,³⁰ weiterhin die Burgkapelle, wo die Reliquien der Heiligen Elisabeth aus den Árpáden aufbewahrt waren,³¹ war von dem Frauenhaus her direkt zugänglich.³² Die Kapelle könnte aufgrund deren Titel vom 13. Jahrhundert im Altturm sein,³³ woran direkt der nordöstliche mit Abort versehene Palast nachträglich angebaut wurde. So die Mauerstrecke zwischen dem bereits bestehenden nordwestlichen Palast und dem Altturm bebaut wurde, was den nach Osten gerichteten Nebeneingang des nordwestlichen Palastes beseitigte. Dieser Gebäudeflügel könnte laut seinem Spitzbogenfenster an der Hofseite auf das letzten Drittel des 14. Jahrhunderts datiert werden, folglich der an diesen Gebäudeflügel gebaute Palast, der auch die neue Residenz der Königin in sich beinhaltete, sollte vor 1440, aber nach dem letzten Drittel des 14. Jahrhunderts fertig gestellt werden. In den Erinnerungen von Frau Kottaner wurde mehrmals erwähnt, dass die Krone in einem gewölbten Raum aufbewahrt wurde, der (durch einen Vorraum) zugänglich war.³⁴ Vor 1440 waren in den Palastflügeln der Burg mit Konsolen unterstützten Holzdecken, und erst im letzten Viertel des 15. Jahrhunderts wurden die Erdgeschosse der Gebäuden und das erste Stockwerk des Rittersaals gewölbt.³⁵ Zur Zeit des Kronendiebstahls lässt sich der von Frau Kottaner beschriebene Kronenkammer auf das Erdgeschoss des Altturms lokalisieren, weil nur hier vorzustellen ist, dass es bereits zu dieser Zeit gewölbt war. Der Eingang des Erdgeschosses, der im Laufe der letzten Forschung freigelegt wurde, wurde vielleicht wegen der sicheren Aufbewahrung der Krone zugemauert oder zum Schlitzfenster umgebaut.³⁶ Es war nahe liegend und gar nicht ungewöhnlich, dass die Krönungsinsignien, Kleinodien und das Gold- und Silberbesteck an dem besten schließbare Ort aufbewahrt wurden, oftmals waren die Türme von Anfang an zur sicheren Aufbewahrung der Krönungsinsignien bestimmt. Die Krönungsinsignien des römischen Reiches wurden z. B. in der Kapelle des Altturms auf der Burg Triefels,³⁷ zur Zeit von König Karl IV. aus dem Haus Luxemburg in dem nördlichen Turm der Burg Karlstein, in der Katharinenkapelle bewahrt. Es ist nicht ausgeschlossen, dass der König Sigismund aus der Dynastie Luxemburg (1387–1437) die kaiserliche Krönungsinsignien des römischen Reiches in dem Ofener, dem Karlsteiner Turm folgenden Stumpfturm aufbewahren ließ.³⁸

Das letzte Umbauen der Burg Visegrád geschah parallel zur Umgestaltung des königlichen Palastes zur Zeit Matthias (Matthias Corvinus, König von Ungarn 1458–1490) oder kurz danach.³⁹ Zu dieser Zeit wurde die letzte Freifläche an der nordwestlichen Seite bebaut. An diesem Ort wurde ein Gebäude mit großen Kreuzstockfenstern, oder ein großer Speisesaal beziehungsweise an dessen nördlichen Seite ein Treppenhaus gebaut.⁴⁰ Nach der inneren Niveauversenkung der früheren Palästen wurden deren Erdgeschosse mit Tonnengewölben, die auf inneren Mantelmauer stützten, bedeckt. Auch der Großsaal auf dem ersten Stock wurde mit Gewölbe versehen.⁴¹ Es scheint so, dass die Schlusssteine mit Wappen von Matthias Corvinus und Beatrix von Aragonien (Kat. Nr. 439.215–216.; Abb. 70, 125, 182–183), die Imre Henszlmann im 19. Jahrhundert gefunden hat, gehören nicht zu diesem Gewölbe, sondern dem Gewölbe des Torturms auf der inneren Burg (Abb. 70).⁴² Die Schlusssteine dürften das Gewölbe des Stockwerks, das mit dem Großsaal auf gleicher Niveau ist, verziern. Jedenfalls ist es festzustellen, dass der König dem gewölbten Torturm der inneren Burg mit diesem Wappendekor eine repräsentative Rolle zugeteilt hatte. Die repräsentative Ausgestaltung der Tortürme und der turmartigen Gebäuden kann auf reichen ikonographische Tradition zurückblicken. Das Repräsentationswert der Tortürme im Mittelalter, die auf antiken Triumphbögen zurückgeführt werden können, zeigt sich auch bei der Ausschmückung mit heraldischen Elementen, Wandmalereien, plastischen Zierden der zahlreichen anderen

Torbauten. Der Torturm mit Anjou-Wappen auf der Bischofsburg zu Raab (Győr),⁴³ der Torturm mit der vergoldeten Statue des Herrschers der Ofener Burg zur Sigismund-Zeit,⁴⁴ und der turmartig-geschlossene Erker des städtischen Palastes zu Visegrád⁴⁵ und vielleicht auch der Torturm der Burg Pressburg (Bratislava, ung. Pozsony; Slowakei) mit der vertieften Nische für bemalten Wappen⁴⁶ betonen die wichtige Rolle der Türmen zur Repräsentation der Macht. Zeitgenössische Darstellungen können indirekter Weise von der Rolle der Befestigungen selbst in der mittelalterlichen Denkweise zeugen.

Die Baudetaile, die die charakteristische Erscheinung der Burg oder befestigten Stadt bestimmen: Höhe, mit Türmen befestigten Toren, mit Zinnen und Schießscharten versehenen Mauer waren für die mittelalterliche Betrachtung über die praktischen Bedeutung hinaus Symbole des Reichtums, der Macht und gleichzeitig der Verteidigung.⁴⁷ Es ist offensichtlich nicht grundlos, dass die Stadtsiegel die Macht und Reichtum der Civitas und gleichzeitig der von Mauern umgebenen Stadt, die Sicherheit für ihre Bürger gewährte in emblematischer Form betonten. Ähnlicherweise emblematisches Bild ist unsere früheste Burgdarstellung, die den Türsturzstein am westlichen Tor (*Porta Speciosa*) der einstigen Hl-Adalbert-Kirche zu Gran verzierte. Hier, in der Proskynese als Attribut des Königs Béla III. (König von Ungarn 1173–1196) erschien das „CASTRUM“ mit einem repräsentativ gegliederten Tor von zwei Türmen flankiert, als Symbole der weltlichen Macht.⁴⁸ Zahlreiche Beispiele beweisen das Weiterleben von diesem Typ, der auf die antike Stadttore und Triumphbögen zurückgeführt werden kann.⁴⁹ Der schematischen Graner Darstellung steht nahe der Brückenturm zu Capua,⁵⁰ der von Friedrich Hohenstauf II. 1239–1245 errichtet wurde und in gewissem Maße das doppeltürmige Tor von Ferté-Milon (Aisne), das Ludwig von Orléans bauen ließ. Die plastische Zierde über den beiden Eingängen hob die repräsentative Rolle heraus gleichzeitig die weitere Konnotation des türmhaften Tores beizubehalten,⁵¹ darauf weist hin, das Relief der Krönung Mariae über dem Tor von Ferté und auch die politische Allegorie der plastischen Zierde des Brückenturms von Capua. Das ikonographische Programm des Brückenturms diente der Deifikation der obersten weltlichen Macht. Die Inschrift der antikisierend-monumentalen Statue von Friedrich dem II. „Cesaris Imperio Regni Concordia fio“⁵² beschwor die herkömmlichen Grundideen der festlichen kaiserlichen (königlichen) Einzüge „Adventus Regis“⁵³ herauf, und wieder betonte die Rolle der befestigten Tore in der herrschaftlichen Repräsentation. Die dargestellten Bauglieder und selbst die Form des Tores über dem „Castrum“ von *Porta Speciosa* Ende des 12. Jahrhunderts war eine reduzierte Darstellung der Bauform von gleicher Bedeutung wie des Brückenturms von Capua aus dem 13. Jahrhundert.

Auf den Darstellungen der Stadtsiegel,⁵⁴ die auch auf antiken Vorbilder zurückgingen, das meisten vorkommene Motiv ist: drei Stabilität strahlende Türme hierarchischer Anlage mit Zinnen versehenen Brüstungsmauer und mit dem konsequent geöffneten Tor als Symbole der städtischen Freiheit doch von Fallgitter und beschlagenen Torflügeln ausgerüstet. So ist z. B. der Stadtsiegel von Stuhlweissenburg (Székesfehérvár) aus dem 13. Jahrhundert,⁵⁵ Ödenburg (Sopron) von 1430,⁵⁶ Csepreg 1360,⁵⁷ Klausenburg (Cluj, ung. Kolozsvár; Rumänien) aus dem 14. Jahrhundert,⁵⁸ Telkibánya von 1428.⁵⁹ Diese Form als verdichtetes Bild der Stadt taucht auch in der Wandmalerei auf, z. B. die Legende von dem Heiligen Ladislaus an der Wandmalerei-Zyklen der Pfarrkirche zu Bögöz (Mugeni; Rumänien)⁶⁰ in Transsylvanien. Auf der Szene, die den Zug von dem Heiligen Ladislaus ins Feld darstellt, die Stadt wurde von hohen Mauern mit Quaderverkleidung und Zinne, einem beträchtigem Tor mit Zugbrücke versehen und drei schlanken Türmen flankiert bezeichnet. Eine reicher ausgestaltete

Variation dieses Typs finden wir auf dem Siegel der Latini in Gran aus der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts,⁶¹ auf den Siegeln von Altofen,⁶² Visegrád⁶³ im 14. Jahrhundert, wo die herkömmlich dargestellte Verteidigungselementen mit Maßwerk- und Kreuzstockfenstern gegliederten Gebäudeflügeln ergänzt wurden.

Das andere wichtige Motivum, das die mittelalterliche Charakter der Burgen und befestigten Städten bestimmte, selbst das Gesamtbild, der aus der Umgebung betont herausgehobene Komplex von Gebäuden mit abwechslungsreicher Form, zahlreichen Türmen gegliedert, von gezackten Mauern umgeben.⁶⁴ Eine ganze Reihe von Werken der bildenden Kunst zeugt davon. Darunter eins Pars pro toto herauszuheben, auf der vermutlich auf Venedig hinweisende Darstellung von *Chronicum Pictum* (ung. Képes Krónika) finden wir nicht die charakteristische Merkmale der Stadt Venedig, sondern für die mittelalterliche Betrachtungsweise ergreifbares Bild, die Idee der Stadt. Es ist bemerkenswert, wie auch im Falle von *Chronicum Pictum* kam vor dem 15. Jahrhundert die topografisch-treue Burg- und Stadtdarstellung nur selten vor.⁶⁵

Mit der Verbreitung von Feuerwaffen verloren die oben aufgereihene Teile der Burgen und Wehrbauten an ihre Bedeutung, sie fallen eher als Bauglieder und Dekorationselemente der Fassaden in der spätmittelalterlichen Profanarchitektur auf, mit dem Beibehalten des Symbolwertes, sogar zur Zeit der Renaissance.⁶⁶

Die komplizierte Umrisse, angehäuften Türme, Zinnen wurden in der romantischen Schlossarchitektur der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wieder wichtig. In jener Zeit wurde der Symbolgehalt dieser Bauelementen sowohl in der Profanarchitektur als auch im Falle der denkmalpflegerischen Wiederherstellungen neu erkannt und reich verwendet. Ein treffendes Beispiel ist unter anderen dafür der Versuch der Wiederherstellung des Wohnturmes der Unterburg zu Visegrád am Ende des 19. Jahrhunderts.

Zur Kontinuität des Symbolgehaltes der Bauelementen hat an mittelalterlichen Elementen reiche Architektur der Romantik in großem Maße beigetragen. Die Auffassung der Epoche über dem Mittelalter und der mittelalterlichen Architektur wirkte noch lange auf die Literatur, die bildenden Künste, manchmal sogar auf die theoretischen Rekonstruktionen der mittelalterlichen Gebäuden ein.⁶⁷

Die Steinmetzarbeiten der Unterburg Visegrád aus dem 13. Jahrhundert beschränken sich hauptsächlich auf die in situ erhaltene Kunstformen des Wohnturmes. Der große Teil der Fensterprofile wurden im Laufe der Wiederherstellung in dem 19. Jahrhundert ergänzt. Was unter denen erhalten und aufgrund der Stilkritik bewertbar ist, das sind einige einfach gegliederte Knospenkapitelle und attische Basen, die die Zwillingsfenster des vierten Geschosses verzierten. Die Säulen der Kamine wurden bei dem Einfall des Turmes vernichtet, ausgenommen das Kapitell der Zwillingsäule (Kat. Nr. 440.1.), das aus der Zisterne auf dem Burghof herauskam.

Die Steinmetzarbeiten der zweiten Bauperiode sind von weniger Anzahl, und sie können allein schwer datiert werden. Es ist auch unsicher, ob das im Jahre 1976 gefundene Steinfragment mit Anjou-Wappen (Kat. Nr. 440.10.; Abb. 141–142.) aus dem Salamonturm stammt.⁶⁸ Die Formgestaltung der Rippenansätze des vierten Geschosses wurde auf dem ganzen Gebiet des Landes während des 14. Jahrhunderts verwendet. Der bogenförmig gestümmelte Rippenansatz mit Abstumpfung und Birnstabprofil erscheint gegen 1330 in Szászrégen.⁶⁹ Die Nasenplatte des Birnstabglieders verziert auch die Abstumpfung, gleichfalls wie die Wandsäule der HI-Peter-Propsteikirche zu Altofen im zweiten Viertel des 14. Jahrhunderts,⁷⁰

der Unterschied ist, dass die Rippen hier in die Wandsäule und nicht einfach in die Wand übergehen. Eine der Visegráder Lösung ähnliche ist in der Hl-Katherina-Kapelle in Pressburg bei dem Ansatz der Gewölberippen mit Birnstab zu finden,⁷¹ die auf das dritte Viertel des 14. Jahrhunderts datiert werden kann beziehungsweise die unprofilierte Keilrippen bei den Rippenansätzen auf den östlichen Gewölbejochen in der Synagoge zu Ödenburg (Új Straße 11.).⁷² In Böhmen sind auch Beispiele für diese Formlösung von dem zweiten Drittel des 14. Jahrhunderts an zu finden. In Karlstein auf den Rippenansätzen des Gewölbes in der Hl-Katherina-Kapelle⁷³ nach 1348. Ähnlicherweise schneiden sich die Gewölberippen der Sakristei des Augustinerklosters zu Lytomyšl (1360–1370) auf die Wand⁷⁴ oder die Rippenabschlüsse eines Saales der Burg Lipnitz (Lipnice) (um 1370).⁷⁵ Eine reichere Variante von diesem Typ erscheint in Dolní Kounice um 1400.

Die Bauornamentik der Höhenburg aus dem 13. Jahrhundert vertritt eine einzige mit Knospen verzierte Ecksäule, die wahrscheinlich zu einem Doppelfenster gehörte. Aus dem Alturm stammen jene Bruchstücke, die die Armierung des Sporns bildeten. Im Lapidarium der Höhenburg sind ausserdem zahlreiche Steinmetzarbeiten zu finden, die nicht genau datiert werden können: Bruchstücke einer Wendeltreppe, Gesimsbruchstücke mit Abkrägung, unprofilierten Bogensteine, Öffnungsrahmen mit Falz, die Produkte der ersten Bauperiode sein können.

Das Steinmetzmaterial der Höhenburg aus der früheren Anjouzeit zu Beginn des 14. Jahrhunderts kann durch formellen Einfachheit bezeichnet werden, deswegen können die Stücke allein schwer datiert werden. Die erhalten gebliebene Öffnungsrahmen dieser Periode sind von abgkantem Profil oder unprofiliert. Auf diese Periode können einige grobe Rippenbruchstücke mit Hohlkehle datiert werden, die wahrscheinlich zum Geschossgewölbe des Alturmes gehörten. Die Hypocaustum-Deckplattenbruchstücke können nach aller Wahrscheinlichkeit in einer der früheren Bauperiode zugemauert werden. Es ist noch bemerkenswert, dass bei der Verbindung des Alturms und des nordöstlichen Palastes ein ähnliches Bruchstück zugemauert wurde,⁷⁶ es ist aber bis heute unerkennbar geworden.

Das Bruchstück eines gekuppelten Fensters, das vielleicht die Donaufassade des Saales mit Holzverkleidung gegliedert hatte, kann zu der Periode der späteren Anjouzeit gebunden werden und auf die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts datiert werden. Die nächsten Parallelen des im eingetieften Spiegel mit Abkrägung ausgestalteten Fensterrahmens sind im Städtebau des 14.–15. Jahrhunderts (Ödenburg, Pressburg) zu finden. Diese Fenster standen nie allein, sondern als Teil einer Öffnungsarchitektur, von der Mauerfläche in mehreren Schichten zurückgestuft. Die gekuppelten Fenster in Ödenburg öffneten sich am meisten an der Strassenfassade eines Raums mit Holzverkleidung. Alle beide Bruchstücke des Fensterrahmens kamen in der Gegend des westlichen Palastes zutage. In Hinsicht darauf, dass die Öffnungsrahmen der Hoffassade bekannt sind, das Fenster konnte die Westfassade gliedern. Aufgrund seinem Stil kann das kleine Kielbogenfenster auf diese Periode datiert werden. Das letzte ist die einzige in situ erhaltene, auch nach Stilkritik deutbare Steinmetzarbeit der inneren Burg, die Anhaltspunkt zur Datierung des Gebäudeflügels reicht. Ein ähnliches, aber anstatt Kielbogen mit Spitzbogen verziertes Fenster ist an der Fassade des Hauses in der Új Straße 28. in Ödenburg erhalten geblieben. Der Sockelschichtstein eines Maßwerkfensters mit Ausschrägung und Hohlkehle stammt aus dem zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Aus ähnlichen Elementen besteht die Fensterlaibung mit etwas komplizierterem Profil und grober Hohlkehle der Unterkirche der Ofener Palastkapelle.⁷⁷

Die einfach gegliederte, mit Rundstab oder mit wenig plastischen Elementen verzier-

te Öffnungsrahmen („von graphischem Stil“ nach László Gerevich⁷⁸) der Sigismund-Zeit, die für den Anfang des 15. Jahrhunderts charakteristisch sind, kamen an zahlreichen, anderen königlichen Bauarbeiten vor. Hierher gehören die Fensterrahmen-Bruchstücke mit Abkrugung – Rundstab – Platte – Hohlkehle Profil, die 1996 aus der Freilegung neben dem nordwestlichem Palast zutage kamen. In dem Steinmetzmaterial der Ofener Burg ist ein Fensterrahmen von ähnlichem Profil beziehungsweise in situ an der Hoffassade der Burg zu Gyula zu finden.

Der Bau der Zwingermauer und des östlichen Torturmes kann auch auf den Anfang des 15. Jahrhunderts gesetzt werden. Auch die Kunstform, der profilierten Steinrahmen, das Fenster auf dem Geschoss des Torturmes weisen dieser Gebäudeteil in diesen Stilkreis hin, dessen nächste Analogie der Rahmenstein eines Tores ist, der sekundär ins Rondell der Ofener Burg in dem 16. Jahrhundert zugemauert wurde. Hier ebenso, wie im Falle des Profils der Höhenburg weicht die Gliederung des Pfostensteins von dem des Sturzstützengesimses ab, die eine oft benutzte Lösung der Sigismund-Zeit ist.⁷⁹ Übrigens den Öffnungsrahmengliederungen sowohl mit Rundstab als auch mit Abkrugung-Platte- Hohlkehle entsprechenden Profile sind in der Ofener Burg zu finden, sie kamen aber in Tata, Siklós, Kislána, Gyula usw. vor. Die eine Parallele des Fensterrahmens auf dem Geschoss des Torturmes befindet sich auch in der Burg zu Tata, die Gliederung des Rahmens, die Profillösung des Sockels kam auf einer Steinmetzarbeit des königlichen Palastes zu Visegrád.⁸⁰ Auch eine Ofener Analogie hat jener Türrahmen mit Rundstab und Schulterbogen, dessen Sockel-, Pfosten-, Sturzsteinfragment erhalten sind.⁸¹ Auf diese Epoche kann der charakteristisch-spitzbogige Türrahmen mit Halbrundstab, zwar im Material des Lapidariums von einzigartig zusammengesetztem Profil, das mit einer schmaler Abkrugung endet. Im Lapidarium der Höhenburg gibt es zahlreiche Steinfragmente von den Kreuzstockfenstern, die aus dem durch großen Fenstern durchbrochenen Gebäude stammen, das während der Herrschaft von Matthias um 1480–1490 auf die westliche Seite der Höhenburg gebaut wurde. Diese einfach profilierten Rahmen mit Birnstab wurden mit gleiche Schablone angefertigt, wie die Fensterrahmen des Palastes aus der Matthias-Zeit.⁸² Ähnliches Profil wurde in der Burg zu Diósgyőr am Ende des 15. Jahrhunderts,⁸³ an der Hoffassade der Bischofsburg zu Eger verwendet beziehungsweise der Vitéz-Palast in Gran wurde einmal auch durch ähnlicherweisen profilierten Kreuzstockfenstern gegliedert: dieser Typ kam auch in Ofen vor.⁸⁴ Nach der Senkung der Niveaus der Paläste der Höhenburg wurden in dem Mauerwerk die neuen Öffnungsrahmen angebracht, der große Teil der alten, abgebrochenen Steinen als Baustoff in die neuen Gebäuden verwendet wurde (z. B. in der gewölbetragenden Ummantelung aus der Matthias-Zeit, die im Laufe der Ausgrabung 1997 an der südlichen Wand des Alturmes freigelegt wurde, waren Türrahmenbruchstücke in Sekundärbenutzung). Unter den Fensterrahmentypen des letzten Viertel des 15. Jahrhunderts sind Stücke von großer Anzahl dem Typ der Sigismund-Zeit ähnlich, mit Abkrugung – Platte – Hohlkehle profiliert, aus abweichendem Steinmaterial erhalten. Solange als Steinmaterial der vorigen Süßwasserkalkstein und Andezittuf diente, einige Elemente der letzteren wurden aus Háshegyer Sandstein behauen. Der formelle Unterschied lag zwischen den zwei Typen in dem Profilabschluss des Sockels und in der Ausgestaltung des Falzes zur Versetzung der Fensterscheibe: solange das Profil der Fensterrahmen in der Sigismund-Zeit mit Abkrugung abgeschlossen wurde und auch die vertikale Fensterrahmenteilung mit Falz versehen wurde, im Falle der Fenster aus der Matthias-Zeit war der Profilabschluss bogenförmig und die Fensterrahmenteilung wurde vorne angesetzt, damit sich die Fensterscheiben an der hinteren Fläche schlossen.

Die Türrahmen der Epoche in der Höhenburg waren von einfacher Gestaltung, die meisten wurden durch in die Ausschrägung geschnittenen Hohlkehle gegliedert, manchmal mit Profildurchdringungen. Das Maß der Profilschablonen entspricht am meisten dem Maß der Profile des Palastes zur Matthias-Zeit.⁸⁵

Auch zur Zeit wurde der Saal auf dem ersten Stock des östlichen Palastes mit Rippennetzgewölbe und wahrscheinlich das diesem Niveau entsprechende Geschoss von dem Torturm bedeckt. Laut der erhaltenen Ritzlinien der im Lapidarium bewahrenen zwei Gewölbekämpfer und dem zu diesem Gewölbe gehörende Schlussstein mit Wappen von dem König Matthias und der Königin Beatrix und den Winkeln von zahlreichen Rippen mit Doppelhohlkehle sollte dieses Sterngewölbe ein Raum von relativ geringem Maß (Krümmungsradius ist 280 cm) bedeckt, der aller Wahrscheinlichkeit nach ein Stockwerk des Torturmes gewesen war. Das Torturm wurde in dieser Epoche nach Zeugnis der abstürzenden Konsolen bedeutend umgebaut. Die dreischichtigen Konsolen aus Hárshégyi Sandstein⁸⁶ und Süßwasserkalkstein zeugen von der Umbauung eventuell der Erhöhung des oberen Teiles von dem Turm. Die Konsolen waren mit Abkantung gegliedert, der Profil war mit Pyramidabschluß versehen. Die Bauornamentik der Matthias-Zeit ist ziemlich von geringer Anzahl erhalten geblieben. Im Laufe der Freilegung 1996 kamen die drei zu einer Fiale gehörenden Kugelzierden (Kat. Nr. 439.253–255.; Abb. 191) zutage, deren Material, der grobe Kalkstein ausschließlich zu dieser Zeit gebräuchlich war.⁸⁷

FUSSNOTEN

- 1 Im Laufe der Ausgrabungen, die von Sándor Soproni, Miklós Héjj, Mátyás Szőke und schließlich Júlia Kovalovszky geführt wurden, kamen 38 Wohnhäuser, mehrere Werkstätte und freistehende Öfen darunter ein Schmelzofen für Bronze zum Vorschein, weiterhin die frühere einschiffige Kirche mit halbrunder Apsis: *Soproni* 1954. 49–54.; *Szőke* 1980. 18–23.; *Kovalovszky* 1995. 69–74.; *Gróf* 2003. 232–233.
- 2 *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* I. Ed. Ferdinandus Knauz. Strigonii 1874. 388.
- 3 *Fejér* VIII/7. 332.
- 4 *Theiner* 1859. 253.; Die Urkunde ist in der päpstlichen Bestätigung aus dem Jahre 1263 erhalten geblieben, der Name Visegrád ist hier zu lesen: „castrum quod Wissegrad dicitur“. Aus dem Text geht hervor, dass die Burg Visegrád und die Gespannschaft zu Pilis königliche Besitztümer waren, die die Königin an ihren Sohn übertragen konnte, aber deren Veräußerung war verboten: *Theiner* 1859. 254.
- 5 Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. Hrsg. Szentpétery, Imre. Budapest 1923–1930. 444.
- 6 Auch von kriegstechnischen Gesichtspunkt aus wäre das Gegenteil unvorteilhaft: ohne die Höhenburg könnte die Unterburg auch schwer verteidigt werden.
- 7 Im Jahre 1938, bei der Erweiterung der Landstraße Budapest–Gran wurden von János Schulek, dem damaligen Leiter der Forschungen und der Instandsetzung, Überreste von 8–10 in die Erde versenkten Kalköfen an der näheren Burggarten-Flur freigelegt.
- 8 Die erste Schenkungsurkunde ist vom 20. Oktober 1317 datiert, in der von dem König Karl I. Robert die im Kampf bewiesene Treue belohnt wurde: *Fejér* III/2. 71.; Es gibt wohl zwei solche Urkunde, die aufgrund ihrer Datierung auf die Zeit vor der Burgbelagerung stammen (die vom 20. Julius 1316: Anjoukori okmánytár. Codex diplom. Hungaricus Andegavensis I. Szerk. Nagy Imre. Budapest 1878. 113., beziehungsweise die vom 25. Julius 1316: Ebenda 400.), es wird aber in der Studie von Pál Engel dargelegt, dass diese beide Daten falsch sind: *Engel* 1988. 119¹⁴¹.
- 9 *Theiner* 1859. 500.
- 10 Auch die Möglichkeit kann nicht ausgeschlossen werden, dass dieser Burgmauergürtel schon zur Zeit von Mathäus aus dem Geschlecht Csák errichtet wurde, und nur die Stützmauer und die dazu

- ausgestaltete Terrasse an der östlichen Seite können an die königlichen Bautätigkeiten angeknüpft werden. Kardinal Gentilis klagte den Landesherrn Matthäus aus dem Geschlecht Csák in der Exkommunikation vom 16. Julius 1311 unter anderen deswegen an, dass er die königliche Burg neben Ofen (Visegrád), die ihm von dem König für eine bestimmte Zeit überlassen wurde, in Besitz nahm beziehungsweise befestigte (*muniebat*). Siehe: Monumenta Vaticana Regni Hungariae illustrantia. Series prima, Tomus secundus. Budapestini 1885. 586–587.
- 11 Aus der Gehnhöhe dieses Steinhauses und unter dem Boden kamen Karl-Robert-Denaren zum Vorschein beziehungsweise ein ungeprägtes Münzenblatt aus Silber, was auf einmal hier betriebene Münzprägung hindeutet. Laut dieser Funde kann nicht nur das Haus, sondern die Terrasse selbst beziehungsweise der von hier zugängliche, neuerrichtete Eingang des zweiten Stockes datiert werden. Darüber hinaus kann auch die Umgestaltung der Turminnere mit der Hilfe der Denaren indirekt datiert werden, weil die ostwestliche Trennwand des Raumes auf dem zweiten Stock nach diesem neuen Eingang sich richtete. – Buzás–Szőke 1992. 132, 138.
- 12 Whiteley 1994; Von diesen beiden wichtigsten Räumen wurde auch den Turm von Beauté-sur-Marne, den Karl V. stiftete, beherrscht. Übrigens, „chambre à parer“ und „chambre“ bildeten die wichtige residenzielle Räume des herzoglichen Zelles beziehungsweise des Schiffes: Whiteley 1994. 315.; Siehe noch: Whiteley, Mary: Le château de Vincennes. In: Paris 2001. 125–131. és Chapelot, Jean: Le Vincennes des quatre premier Valois continués dans une grande programme architecturale. In: Vincennes aux origines de l'état moderne. (Actes du colloque scientifique sur les Capétiens et Vincennes au Moyen Age. Org. par Jean Chapelot et Elisabeth Lalou). Paris 2002. 53–115.
- 13 Inventare von 1379–1380, 1400, 1418: Whiteley 1994. 318–329.
- 14 Whiteley 1990. 83–85.
- 15 Hermann 1995. 141–143.
- 16 Hermann 1995. 141–143.
- 17 Hermann 1995. 146–148.
- 18 Hermann 1995. 205–206.
- 19 Theiner 1859. 500.
- 20 Wegen dem Gewölbe und der Quermauer des vierten Geschosses kann hier eine Mauer solcher Richtung angenommen werden, obwohl Spuren einer nachträglichen Wand im inneren Mauerwerk nichts mehr zu finden sind.
- 21 Zu diesen Problemen: Bozóki 1996. 5–24.
- 22 „in suburbio castri Wysegrad in domu sua“ – Szentpétery, Emericus: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I. Budapestini 1937. 113–114, 493.
- 23 Die ehemalige Kurtine der Innenburg, die dem äußeren Mauerwerk der heutigen Palästen entspricht, kann nur teilweise auf das 13. Jahrhundert gesetzt werden. Im Laufe der Bauforschung könnten diese Strecke leider nicht überall bestimmt werden, weil nach der letzten Wiederherstellung diese Teile unforschbar geworden sind. Es ist doch gelungen, in der ehemaligen Kurtine viele Baunähte, Ummauerungen freizulegen.
- 24 Im Jahre 1997. Die Ausgrabung hat der Archäologe László Iván (Visegrád, König Matthias Museum), die Bauforschung habe ich selbst durchgeführt. Im Laufe bereits der Bauforschung im Jahre 1996 ist aufgefallen, dass in dem nördlichen und westlichen Mauerwerk des nordöstlichen Palastes Steinmetzarbeiten in Sekundärbenutzung zu finden sind, und in der nördlichen früher auf das 13. Jahrhundert datierten Befestigungsmauer zeigt sich in der vollen Höhe ein Baunaht. 1997 gelang uns zu klären, dass zur inneren Schicht der doppelschichtigen Kurtine nördlich von dem nordöstlichen Palast sich ein bisher unbekannte Mauerstrecke anknüpft. An der inneren Schicht der erwähnten doppelschichtigen Kurtine, in der Gründung kamen im Jahre 1965 auf das 13. Jahrhundert datierbare Keramikfragmente zutage. Es ist noch bemerkenswert, dass die innere als früheste annehmbare Schicht von ca. 70 cm Breite und von ca. 1, 70 m Höhe in dem nordöstlichen Palast auch weitergeht. Es ist gelungen, ihre Verzahnung an der äußeren Fassade laut der Bauforschung 1996 zu finden.
- 25 Schönerné 1983. 237.; Laut den Ergebnissen der Bauforschung im Jahre 1977 von Mátyás Szőke stellte sich nämlich heraus, dass die Mauerschicht aus der ersten Periode ziemlich schmal war, worauf höchstens ein Holzaufbau gebaut werden konnte.
- 26 Zu deren Datierung gab auch die Forschung im Jahre 1997 Anhaltspunkte. Der äußere Mauerring der Zisterne wurde nämlich in die Auffüllung fundamementiert, gegenüber der auf das 13. Jahrhundert

datierbaren, herfallenden Mauerstrecke der Kurtine, die frei gemauert und auf Fels fundamentierte wurde. Der zur Zeit hier stehende nordwestliche Palast, – der nachträglich zu der Zisterne ist – lässt sich auf die späten Anjouzeit datieren (Siehe unten), und er sollte nach der Niveauserenkung gebaut werden. Die Mauer des Palastes von dem Hof her sollte nämlich dem äusseren Mauerring der Zisterne beziehungsweise dem schmalen, abgemeisselten Felsenrand anpassen. Nur damit kann das Brechen der Fassade von dem Hof her an diesem Ort geklärt werden.

- 27 *Schönerne* 1983. 237.
- 28 *Mollay* 1965. 237–296.; Helene Kottannerin stahl in der Nacht von 20. auf 21. Februar 1440 mit zwei ihren Gefährten die königliche Krone aus der Burg Visegrád, damit die Königin Elisabeth ihr Neugeborene mit der gestohlenen Krone zum König krönt.; Weitere Ausgaben der Denkwürdigkeiten: *Mollay* 1971; *Mollay* 1978.
- 29 Nach der Erzählung von Helene Kottannerin wurde die zum Einbrechen notwendigen Feile zuerst unter den Ofen oder Kamin des Frauenzimmers unter den Brennholz versteckt. „Nue lag ain wenig holz von dem ofen, da mint man in solt haiczen.“ – *Mollay* 1965. 261–262.
- 30 Nachdem sie fertig gewesen waren, warf Helene Kottannerin die Feile in den Abort des Frauenzimmers: „und ich warf die feil in das secret, das in den frawczymmer ist, di wirt mann die feil inn vinden wann man es aufricht zu ainem warczaihen.“ – *Mollay* 1965. 263.; Das ist zugleich ein Beweis dafür, dass der Abort mit Fallkanal versehen war.
- 31 Die gestohlene Krone: „die trug man durch die Kapellen aus, dar Inn rast sand Elspet“. – *Mollay* 1965. 263.
- 32 In das „Klain Stuben“ im „Frawczimmer“ kamen die Kapellen hindurch Helene Kottannerin abzuholen. „Da Kam der do min mier was in den nochten durch die Kapellen an die tür und kokhat an.“ – *Mollay* 1965. 262.; Frau Kottanner erwähnte oftmals den „recht eingankh“. – *Mollay* 1965. 263., den sie von dem Eingang zur Kapelle unterschied.
- 33 *Buzás-Szőke* 1992. 138⁷.; Als Schauplatz der Kapelle könnte noch der Torturm zur Sprache kommen. Unter den an dem Torturm anschließenden Palastflügeln hatte nur der westliche einen mit Fallkanal versehenen Abort. Aber auf dem dem Frauenzimmer entsprechenden Geschoss war die Haspelkammer des Torturmes.
- 34 „vnd gieengen in das gwelb vnd ruegen die truhen mit der heiligen Kran her auf und nomen die heilige Kron aus mit den vortrumb.“ – *Mollay* 1965. 258.
- 35 Siehe Anm. 29. und 30.
- 36 Bauforschung von 1996–1997.
- 37 *Holtz* 1988. 101–102.
- 38 *Gerevich* 1966. 95.
- 39 Darauf weist auch die Benutzung dergleichen Profilschablone bei dem Behauen der Umrahmungen hin. Siehe zum Thema der Bautätigkeit von dem Ofener Provisorat und des königlichen Palastes: *Buzás* 1990. 42–44.
- 40 Auf das Treppenhaus deutet nicht unbedingt nur der wegen dem verengernden Raum schräg nach oben steigende Kämpfer hin: *Schönerne* 1983. 227. Darauf weist auch das Abmeißeln des Felsens, die Verteilung der Fassadenfenster und der von Mátyás Szőke gefundene, und im Laufe der Bauforschung von 1997 wieder freigelegte und geforschte Mauerstumpf.
- 41 Zu diesem Netzgewölbe gehören Rippen mit Hohlkehle im Lapidarium und zahlreiche Kämpferbruchstücke. Der Ausbruch des Gewölbes an der nördlichen Wand war bis zur Wiederherstellung sichtbar.
- 42 *Szőke* 2009. 106.; Abb. 3; Von dem Gewölbe sind zwei Schildbogenscheitel, ein Kämpfer und Rippenbruchstücke mit Doppelhohlkehle erhalten (Kat. Nr. 439.217–251.). Aufgrund der Krümmungsradius (280 cm) kann ein kleiner Raum von 350–380 cm Seitenlänge angenommen werden. Es ist auszuschliessen, dass die Schlusssteine ein Gewölbejoch des Gewölbes in einem mehrschiffigen Raum verzierten, ein Raum von diesem Ausmaß nur im Falle des Torturms in Frage kommen kann.
- 43 *Művészet* I. Lajos király korában 1342–1382 (Ausstellungskatalog, Székesfehérvár, István Király Múzeum). Hrsg. Marosi, Ernő–Tóth, Melinda–Varga, Livia. Budapest 1982. 219–220. (Kat. Nr. 114.; *Marosi, Ernő*); *Lővei, Pál*: Der mittelalterliche Turm der Bischofsburg zu Győr und seine Fassade. In: Konservierung und Restaurierung von verputzten Mauerflächen. Hrsg. Petzet, Michael. München 1990. (Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege. Arbeitsheft 45) 19–24.

- 44 *Balogh* 1966. I. 47.; *Balogh* 1985. 99.
- 45 *Buzás, Gergely-Lővei, Pál*: A visegrádi királyi palota címerdiszes zárt erkélye. Műemlékvédelem XXXIX (1995) 98–112.
- 46 *Fiala* 1987. 246–260.; *MMTö* 2. 1987. I. 572–573.; *Papp* 2006. 239–245.
- 47 Die höhe mit Zinnen versehenen Mauer, die turmartige Form erscheint gleichzeitig mit eschatologischer Andeutung sogar an sakralen Bauten, z. B. das Südtor aus dem 12. Jahrhundert von Moissac. Die symbolhafte Bedeutung der Motive betont die posaunende Figur auf der westlichen Zinne ein unverständlicher Hinweis auf den zweiten Wiederkehr Christi schließlich auf das Himmlische Jerusalem. Ähnliche Bedeutung hat die Zinne über der Königsgalerie in St. Denis zu Paris. – *Klein, Peter*: Programmes eschatologiques, fonction et réception historiques des portails du 12e siècle: Moissac-Beaulieu-St. Denis. Cahiers de Civilisation Médiéval 33 (1990) 317–349.; Die Bedeutung weiter erklärend: die Kirche mit dem repräsentativen Tor ist das Tor des Himmels, gleichzeitig die mit Türmen, Zinnen befestigte Stadt Gottes: *Smith* 1956. 4.; *Bozóki* 1998. 121–132.
- 48 Siehe zur Ikonographie des Tores: *Marosi Ernő*: Az esztergomi Porta Speciosa ikonográfiájához [Zur Ikonographie von Porta Speciosa zu Gran]. In: Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Hrsg. Székely, György. Budapest 1984. 341–356.
- 49 Siehe zur Bedeutung der türmhaften Stadttore und ihren zeremoniellen Funktion: *Smith* 1956. 10–51.; *Kantorowicz* 1944. 212.
- 50 Die Zeit der Staufer. Katalog, Württembergisches Landesmuseum. Hrsg. Väterlein, Christian. Stuttgart 1977. II.: 158–159.; *Kantorowicz* 1987. 479.
- 51 Siehe zur Beziehung der türmhaften Stadttore und der Triumphbögen: *Smith* 1956. 24–25.; Ein Beispiel vom Ende der römischen Republik dieses die sakralen und zeremoniellen Funktion in sich beinhalteten Tortyps ist die Porta Martia zu Perugia, an deren Fassade die Reliefs von Jupiter, Castor und Pollux angebracht wurden: *Smith* 1956. Abb. 3.
- 52 *Kantorowicz* 1987. 480.
- 53 Bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts waren die zwei wichtigste Elemente der königlichen Einzügen der Empfang des Königs von kirchlichen und weltlichen Vorstehern am Stadttor beziehungsweise der zeremonielle Zug auf den zentralen Platz der Stadt. Der Empfang begann mit der Zeremonie des Unterwerfens, dann der Herrscher deklarierte die Rechte und Privilegien der Stadt. Vom Ende des 14. Jahrhunderts an wurde die Zeremonie gelegentlich mit Szenen aus dem Passio oder aus dem Leben Mariä ergänzt. – *Strong, Roy*: Arte e Potere. Le feste del Rinascimento 1450–1650. Milano, 1987. 12.; „Adventus Regis“, das früheste Ordo des zeremoniellen Einzugs von König stammt aus der Benediktinerabtei von Farfa aus dem Jahre 1039: *Kantorowicz* 1944. 208.; Die Grundidee der Metzter Handschrift aus dem 10. Jahrhundert des Karl den Kahlen lobenden Gedichtes, dass der Herrscher Herr des Alls (*Cosmocrator*), für die Stadt als Friedenträger Rex Pacificus gelobt werden sei, entspricht dem imperialen Bericht des Brückenturms von Capua: *Kantorowicz* 1944. 209.
- 54 *Kubinyi* 1961. 114–115.; Das mit Türmen befestigte Tor in der Burgarchitektur verbreitet sich nach den Kreuzzügen in dem mittelalterlichen Europa: *Gebelin, François*: Les châteaux de France. Paris 1962. 31.; Zahlreiche römerzeitlichen Beispiele von diesem Typ waren im Mittelalter bekannt: Trier, Porta Nigra, Nîmes, Stadttor, Split, Diocletianus-Palast usw. Die beliebte dreitürmige Darstellung auf den mittelalterlichen städtischen Siegeln erscheint bereits auf den Caracalla-, Septimus Severus-, Diocletianus-Münzen, die in den Provinzen geprägt wurden: *Smith* 1956. Abb. 17., 18., 34., 35.; Siehe zum Übernahme des Typs in der Karoling- und Kaiserzeit: *Kubinyi* 1961. 114–115.
- 55 *Kubinyi* 1961. Abb. 19.
- 56 *MMTö* 2. 1987. II. Abb. 314/1.
- 57 *MMTö* 2. 1987. II. Abb. 314/3.
- 58 *MMTö* 2. 1987. II. Abb. 314/5.
- 59 *MMTö* 2. 1987. II. Abb. 315/3.
- 60 *MMTö* 2. 1987. II. Abb. 249.
- 61 Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1454 (Ausstellungskatalog). Hrsg. Mikó, Árpád–Takács, Imre. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1994. 295–296. (Kat. Nr V-4)
- 62 *MMTö* 2. 1987. II. Abb. 314/2.
- 63 *MMTö* 2. 1987. II. Abb. 314/4.
- 64 *Marosi, Ernő*: A 15. századi vár mint művészettörténeti probléma. In: *Castrum Bene* 1992. 42.;

Zu dem mittelalterlichen Stadtbild gehörten in vielen Fällen auch jene großformatigen Türme, die von größter Anzahl in Italien erhalten geblieben sind. Nach der strategischen Bedeutung ist von Symbolwert, dass am Ende des 13. Jahrhunderts, als Palazzo Pulico mit dem gewaltigen Turm in Siena gebaut wurde, die Regierung der Stadt verfügte das Abbrechen der Türme der städtischen Clans: *White* 1987. 228.; Diese bildeten manchmal mit Brücken verbindet wahre Festungskette: *Perbellini* 1994/1995. 103–110.; Aus diesem Gesichtspunkt ist es offensichtlich kein Zufall, dass zur Zeit die kommunale Städtebauten (z. B. Firenze Palazzo Vecchio, Bargello: *White* 1987. 241–243, 65.), zwar oft von geringem Schutzwert, ausgezeichnet kriegerische Erscheinung hatten und an eine Festung erinnerten.

- 65 *Bidon, Daniele Alexander*: Vrais ou faux, l'apport de l'iconographie à l'étude des châteaux médiévaux. In: *Le château médiéval, forteresse habitée*. XI–XVIe siècle. Paris 1992. 44.; Die Burg- und Stadtdarstellungen von topographischer Treue wurden oftmals durch politischen Anlässen motiviert, dazu gehören auch die Darstellungen von Rom auf den Reichs- und Kaisersiegeln: *Posse, Otto*: Die Siegel der Deutschen Kaiser und Könige. Dresden 1913. V. z. B. 21/4., 23/6. 28/3., 30/3., 5.
- 66 Ein treffendes Beispiel dafür ist das Schloss Chambord in Frankreich, was der König Franz I. erbauen ließ, und dessen Grundriss dem von Vincennes folgt, auf der Mauerkrone des zentralen Gebäudes sogenannten „donjon“ entlang, verläuft *Maschikulis (machicouli)* heraufbeschworene Konsolenreihe. Die Veränderung in der Verhältnisse zu den mittelalterlichen Wohntürmen spiegelt doch darin, dass derselbe Herrscher den großen Turm von Louvre, früher Symbol für Monarchie, abbrechen ließ.
- 67 Anschauliches Beispiel dafür die fast wortwörtliche Entsprechung der Turm von dem Schloss Grafenegg in Österreich aus dem Jahre 1876 (*Luchner, Laurin*: Schlösser in Österreich. München 1982. I. 146–147.) und der Rekonstruktion des Stephansturm der Ofener Burg im Jahre 1962 (*Gerevich* 1966. 274.; Abb. 400).
- 68 „Südlich der nördlichen Sperrmauer, auf der ausragenden Geländetreppe kamen mehrere trocken gebaute 1 meter hohe Mauerüberreste zutage, die Bausteine waren teilweise Rippen aus dem vierten Geschoss des Salamonturmes beziehungsweise Bruchstücke aus dem Bereich des königlichen Palastes, darunter ein Fragment mit Anjou-Wappen (mit Strausshals). Dieses Gebäude wurde über den Gruben, die auf die zweite Hälfte des XIII. Jahrhunderts datiert werden können, gebaut, so wahrscheinlich aus dem XVI. Jahrhundert stammt.“ – *Jelentés* 1968.
- 69 *MMTö* 2. 1987. II. Abb. 80.
- 70 *MMTö* 2. 1987. II. Abb. 117.
- 71 *MMTö* 2. 1987. II. Abb. 470.
- 72 *MMTö* 2. 1987. II. Abb. 588.
- 73 *Menclová* 1957. 19.; Zwar mit abweichendem Rippenprofil trotz von ähnlicher Formlösung sind die Rippenansätze der Unterkirche in der Palastkapelle der Ofener Burg, ein Rippenansatz des Sanktuariums ist eine Parallele zu dem Keilrippenansatz mit Hohlkehle in Visegrád: *Gerevich* 1966. Abb. 305–306.
- 74 *Mencl* 1948. Abb. 42, 44.
- 75 *Mencl* 1948. Abb. 57.
- 76 Mündliche Mitteilung von Mátyás Szöke.
- 77 *Gerevich* 1966. 214.; Abb. 316.
- 78 *Gerevich* 1958. 491–534.
- 79 *Gerevich* 1966. 244–246.; *Végh* 1992. 124–132.
- 80 *Buzás* 1990. 86. (Szerk. Kat.: 49.), 137. (Kat. Nr. 441.158.); Abb. 167.
- 81 *Gerevich* 1966. 285.
- 82 Zu der Werkstatt-organisierenden Rolle der Budaer Provisorat: *Buzás* 1990. 42–44.
- 83 *Czeglédy* 1988. Abb. 24. – Hier als ein Fenster von graphischem Stil aus dem 14. Jahrhundert.
- 84 *Gerevich* 1966. 285.; Abb. 405.
- 85 *Buzás* 1990. 103. (Szerk. Kat.: 133.); Abb. 251, 294.b, 281.
- 86 Der Hárshgyer Sandstein erschien erstmals im Palast zur Matthias-Zeit.
- 87 Die Details des Sterngewölbes mit Wappenzierde von König Matthias und Königin Beatrix wurden aus demselben Material behauen.

ZEICHENERKLÄRUNG

zum System des Katalogs der Fragmente

Lapidarium Hungaricum - Katalog Nummer

(Identifikationsnummer des Gebäudes, und die Katalognummer)

A	Definition des Fragments
B	Datierung
C	Bestimmung des Steinmaterials
D	Charakteristische Maße (cm)
E	Fundort, Fundumstände
F	Zeitpunkt des Auffinders, Name des Finders
G	Aufbewahrungsort des Fotos, Inv. Nr.
H	Fertiger der Aufzeichnung, Zeit der Aufnahme, Aufbewahrungsort, Inv. Nr.
I	Lagerungsort zur Zeit der Katalogisierung
J	Gegenwärtige und eventuell frühere Inv. Nr. bzw. Nr. eines sonstigen Verzeichnisses
K	Literatur

ZEICHENERKLÄRUNG

zum System des typologischen Katalogs der Konstruktions- und Formzusammenhänge

Katalognummer und Definition

(Kat. Nr. der einzelnen zusammenhängenden Einheiten = Identifikationsnummer des Gebäudes / Katalognummer)

- A Beschreibende Definition der einzeln aus den Fragmenten rekonstruierbaren Konstruktions- und architektonischen Formeinheiten
- B Datierung
- C Bestimmung der Steinmaterialien
- D Wichtigste Maße der rekonstruierbaren Einheiten (die Maßangaben der einzelnen Fragmente sind in Fragmentenkatalog zu finden)
- E Liste der zusammengehörenden Fragmente, ihrer Funktion entsprechend gruppiert, unter Angabe der Fragmentenkatalog Nr.
- F Fundorte der einzelnen Fragmente bzw. Fragmentgruppen
- G Stelle und Bestimmung der eventuell *in situ* erhalten gebliebenen Details, zu denen die Fragmente gehören
- H Literatur
- I Dokumentative Angaben, die die festgestellten Zusammenhänge unterstützen

ABKÜRZUNGEN

kat. sz.	Katalog-Nummer
LAHU	Lapidarium Hungaricum
ltsz.	Inventar-Nummer
Szerk. Kat.	Typologisches Katalog der Konstruktions- und Formzusammenhänge
KÖH	Kulturális Örökségvédelmi Hivatal (Landesamt für Kulturerbe), Budapest
KÖHF	Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Fotótár (Landesamt für Kulturerbe, Fotoarchiv)
KÖHT	Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Tervtár (Landesamt für Kulturerbe, Planarchiv)
MKM	Mátyás Király Múzeum (König Matthias Museum), Visegrád
MKMA	Mátyás Király Múzeum, Adattár (König Matthias Museum, Archiv)